

სახელმწიფოსა
და
სამართლის
ზოგადი ისტორია

(პირველი ნაწილი)

დასაბუთად რეკომენდირებულია თბილისის
ივ/ პავსიშვილის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის
სამეცნიერო საბჭოს მიერ

თბილისი
1995

67 . 99 (2) 0
340
ც 26

რედაქტორი 5

იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი
პროფესორი **პე მატრეშვილი**

რეცენზენტები 5

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ - კორესპონდენტი იურიდიულ
მეცნიერებათა დოქტორი
პროფესორი **ლ. ალმასიძე**

იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატი
დოცენტი **ნ. შორაძია-სამაღაშვილი**

ცაცანაშვილი მ. გ.

**სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია.
პირველი ნაწილი. -თბილისი ; 1995 . - 322 გვ.**

თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის კათედრის დოცენტის იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატის მარიამ ცაცანაშვილის წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის პირველ ნაწილს. ნაშრომში მოცემულია ადრეული ადამიანული (ეგვიპტურ ბაბილონი და ანტიკური (საბერძნეთი რომი და ევროპის კლასიკური ქვეყნების (გერმანიის საფრანგეთი დიდი ბრიტანეთი) სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობის მათ ევოლუციას განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე. გაანალიზებულია სამართალმცოდნეობის საერთაშორისო სამართლი და საერთაშორისო ურთიერთობების სპეციფიკობათა სტრუქტურებისათვის გა მოადგებათ სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ სხვა პირებსაც.

მ. ბ. ცაცანაშვილი - 1995

შ ი ნ ე ა რ ს ი

შესავლი V-VII

ტარი I. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის კურსის შესავალი

§ 1. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის საბანი.....	11
§ 2. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის მეთოდი და სისტემა.....	14
§ 3. ისტორიოგრაფია.....	17

ტარი II. ძველი აღმოსავლეთისა და ანტიკური ქვეყნების სახელმწიფოები და სამართალი

თავი I. ეგვიპტის სახელმწიფო და სამართალი (ძვ. წ. XXX-I სს.)

§ 4. ეგვიპტის სახელმწიფოს წარმოშობა და პერიოდიზაცია.....	21
§ 5. ეგვიპტის სახელმწიფო წყობილება.....	23
§ 6. ეგვიპტის საზოგადოებრივი წყობილება.....	26
§ 7. ეგვიპტის სამართლის ძირითადი ნიშნები.....	27

თავი II. ბაბილონის სახელმწიფო და სამართალი (ძვ. წ. XX-I სს.)

§ 8. სახელმწიფოს წარმოშობა ბაბილონში.....	32
§ 9. ბაბილონის სახელმწიფო წყობილება.....	33
§ 10. ბაბილონის საზოგადოებრივი წყობილება.....	35
§ 11. ბაბილონური სამართლის წყაროები.....	36
§ 12. სამართალგანმეორება ბაბილონში.....	42

თავი III. კველი საპრეზენტოს სახელმწიფო და საპარტალლი (კვ. ჴ. IX-I სს.)

§ 13. კველი საპრეზენტოს ისტორიული და ნარატიული წყაროები..... 55

§ 14. სპარტოს სახელმწიფო და საპარტალლი..... 57

§ 15. ათენის სახელმწიფო და საპარტალლი..... 64

თავი IV. კველი რომის სახელმწიფო და საპარტალლი (კვ. ჴ. VII-სს. ჴ. V სს.)

§ 16. რომის სახელმწიფოსა და საპარტალლის პერიოლიზაცია..... 78

§ 17. რომის სახელმწიფო წყობილება რესპუბლიკის ხანაში..... 80

§ 18. რომის სახელმწიფო წყობილება რესპუბლიკის პერიოდში (კვ. ჴ. V-I სს.)..... 83

§ 19. პრინციპატის პერიოდის სახელმწიფო წყობილება რომში (სს. ჴ. I-III სს.)..... 87

§ 20. რომის სახელმწიფო წყობილება ღომინატის პერიოდში (სს. ჴ. IV-V სს.)..... 90

§ 21. მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიის უფლებებში მღვრმარება რომში..... 91

§ 22. რომის საპარტალლის წყაროები..... 93

§ 23. რომის საპარტალლის ჴოგადი ღახსიათება..... 97

პარი III. მეროპული სახელმწიფოები და საპარტალლი

თავი I. ჴრანპთა სახელმწიფო და საპარტალლი (სს. ჴ. VI-IX სს.)

§ 24. მეროპინებების ჴრანპთა სახელმწიფო წყობილება..... 103

§ 25. მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიის უფლებებში მღვრმარება მეროპინებების ჴრანპთა სახელმწიფოში.. 106

§ 26. კაროლინებების ჴრანპთა სახელმწიფო წყობილება..... 107

§ 27. საპარტალლის ძირითადი ნიშნები ჴრანპების სახელმწიფოში..... 110

თავი II. გერმანიის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია (ახ.წ. IX- XX სს.)

§ 28. სახელმწიფო წყობილების ევოლუცია გერმანიაში..... 117

§ 29. საზოგადოების ცალკეული კატეგორიის უფლებრივი მდგომარეობის ევოლუცია გერმანიაში..... 139

§ 30. გერმანიის კავშირები..... 143

§ 31. საბანგბო რეჟიმი გერმანიაში (1933-1945 წწ.)..... 146

§ 32. განსხვავებული სისტემის ორი გერმანული სახელმწიფო..... 149

§ 33. სამართლის წყაროები და სამართალგანვითარება გერმანიაში..... 154

თავი III. საფრანგეთის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია (ახ.წ. IX- XX სს.)

§ 34. საფრანგეთის სახელმწიფო წყობილება ბურჟუაზიულ რევოლუციამდე..... 164

§ 35. ბურჟუაზიული რევოლუციის ეტაპები საფრანგეთში (1789-1794 წწ.)..... 173

§ 36. საფრანგეთის სახელმწიფო წყობილება დირექტორიის პერიოდში (1795-1799 წწ.)..... 177

§ 37. იმპერიის პერიოდის სახელმწიფო წყობილება საფრანგეთში (1799-1812 წწ.)..... 178

§ 38. მემორე რესპუბლიკა საფრანგეთში (1848-1852 წწ.)..... 181

§ 39. პარიზის ომუნა..... 181

§ 40. მესამე რესპუბლიკის სახელმწიფო წყობილება საფრანგეთში (1875-1940 წწ.)..... 182

§ 41. მემორე მსოფლიო ომი და ახალი პოლიტიკური რეჟიმი საფრანგეთში..... 185

§ 42. მემორე რესპუბლიკა საფრანგეთში (1946-1958 წწ.)..... 187

§ 43. მესამე რესპუბლიკის სახელმწიფო წყობილება საზრანგეთში (1958 წ.-ის კონსტიტუცია).....	188
§ 44. აღვიღობრივი მმართველობის თავდაპირველი ფორმები საზრანგეთში.....	191
§ 45. საზოგადოებრივი წყობილების ევოლუცია საზრანგეთში (ახ.წ. IX-XX სს.).....	192
§ 46. საზრანგეთის სამართლის წყაროები.....	196
§ 47. სამართლის ცალკეული დარგების ევოლუცია საზრანგეთში.....	199
§ 48. საკოლიგიო სამსახური საზრანგეთში.....	208

**თავი IV. დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოსა და სამართლის
ისტორია (ახ.წ. V-XX სს.)**

§ 49. ინგლისის სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობისა და განვითარების ისტორიული მიმონიშვნა.....	212
§ 50. სახელმწიფო სტრუქტურების შექმნა და განვითარება ინგლისში.....	230
§ 51. ბრიტანული კოლონიალიზმი.....	249
§ 52. ინგლისის საზოგადოებრივი წყობილება და მისი ევოლუცია.....	254
§ 53. ეკლესია და სახელმწიფო.....	262
§ 54. სამართლის წყაროები ინგლისში.....	266
§ 55. საერთო სამართალი და სამართლიანობის სამართალი.....	270
§ 56. სამართლის ცალკეული დარგები ანგლო-საქსურ სამართალში.....	275
§ 57. სამართლის დარგების ევოლუცია საერთო სამართლის და სამართლიანობის სამართლის მიხედვით.....	278
§ 58. სასამართლო სისტემა დიდ ბრიტანეთში.....	284

გამოყენებული ლიტერატურა.....	303
-------------------------------------	------------

შესავალი

სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის პირველ ნაწილში განსილუვლია ძველი აღმოსავლეთის (ეგვიპტენ ბაბილონი ნ ანტიკური სამყაროს (საბერძნეთი რომი და ევროპის კლასიკური სახელმწიფოები (გერმანიან საფრანგეთი დიდი ბრიტანეთი § მათი შესწავლა ეფუძნება სახელმწიფოსა და სამართალმცოდნეთა კვლევის ძირითად პრინციპებს მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ სახელმწიფოს წარმოშობის მიზეზები სელისუფლებისა და მმართველობის ორგანოთა ევოლუციან საზოგადოების ცალკეული კატეგორიების უფლებრივი მდგომარეობან სამართლის წყაროების სპეციფიკან სამართლის ცალკეული დარგების განვითარება მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით გამოყენებულია ისტორიულ - შედარებითი სისტემური და ქრონოლოგიური მეთოდები

ეგვიპტესა და ბაბილონს როგორც კაცობრიობის ისტორიაში პირველ სახელმწიფოებს თავიანთი სპეციფიკა გააჩნიათ სახელმწიფოთმცოდნეები მათ აღმოსავლური ტიპის დესპოტურ მონარქიებს უწოდებენ ეს გულისხმობს სახელმწიფოს მექანიზმის სიმარტივეს ერთი პირის ხელში სელისუფლების თავმოყრას და ამ უზენაესი სელისუფლების გაღმერთებას საზოგადოების ცალკეული კატეგორიების უფლებრივ განსხვავებას რომსა და საბერძნეთში არსებული ანალოგიური ფენებისაგან (მაგნ რომში მონა ნივითან ეგვიპტესა და ბაბილონში - არა § ამ პერიოდის სამართლის წყაროები ნაკლებად მოგვეპოვებან მაგრამ გვერდს ვერ აუვლით ადათებს ქვის ფილებზე შემორჩენილ მეფეთა განაწესებს და სამურაბის კანონებს ეს კანონები კარსისტური პრინციპითაა აგებული და არაა სისტემატიზირებული დღევანდელი პოზიციებიდან შეიძლება მათი დაჯგუფება გარკვეული ნიშნით მაგალითად დანაშაულისა და სასჯელთა სისტემის ხელშეკრულების საქორწინო-საოჯახო სამართლის საკითხების მიხედვით და სხვან

ევროპული სახელმწიფოების შესწავლისას პირველ რიგში ყურადღება ექცევა ფრანკების სახელმწიფოს ამ სახელმწიფოს

დაშლის შედეგად წარმოიშვა გერმანიისა და საფრანგეთის სახელმწიფოები ახვევ ანგლოსაქსების სახელმწიფოს რომელიც წინ უსწრებდა ინგლისისა და შემდგომში დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოს პირველი ევროპული სამართალი ბარბაროსული სამართლის სახელწოდებითაა

ცნობილია ეს ტერმინი მან რომაული სამართლისაგან განსხვავებული პრინციპების აღიარებით შეიძინა

ამიტომ 2სალიკური სამართლით³ დამკვიდრებული სამართლის ცალკეული ინსტიტუტების განსილვა საშუალებას იძლევა კლასიკურ სამართლებრივ სისტემებთან მისი შედარებისა

გერმანიის სახელმწიფოს თავისებურება დაქუცმაცებულობაან სადაც მეფის (იმპერატორის ტიტული ერთიანი სახელმწიფოს სუვერენიტეტის გამომსატველი კი არან ღირსების ნიშანი იყო ქვეყანან ძირითადად კურფიუსტების კოლეგიის მემფობით იმართებოდა გერმანიის გაერთიანება ბისმარკის პოლიტიკიდან გამომდინარე 2რკინითა და მახვილით³ მოხდა მონარქიული წყობა შეცვალა რესპუბლიკამ მამრამ თავისებური მმართველობის დამკვიდრება გამოიწვია ჯერ ფაშისტურმა რეჟიმმან შემდეგ კი ქვეყნის ერთ ნაწილში სოციალისტურმა რეჟიმმან სამართლებრივი თვალსაზრისით გერმანია რომაულ-სამართლებრივ სისტემას ეკუთვნის სადაც უპირატესი როლი კანონს ენიჭება ამიტომ ცალკეული დარგების მისდევით კანონთა კოდიფიკაცია საკმაოდ მნიშვნელოვანი მომენტია გერმანიის სამართლის ისტორიაში

საფრანგეთის სახელმწიფოს განვითარების თავისებურება სახელმწიფოს ფორმათა სწრაფ ცვლილებაში გამოისატება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბუნებითი სამართლის იდეებზე კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტების შემუშავება (მაგ⁵ ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაცია § საფრანგეთის კონსტიტუციები სხვადასხვაგვარად აღიარებდნენ ეროვნული და სახალხო სუვერენიტეტის თეორიულ საფუძვლებს და ხელისუფლების დანაწილების იდეას ფრანგული სამართალიც ისევე როგორც გერმანული რომაულ სამართალს ეფუძნებან მამრამ თავისებური ხასიათისა ადათებინ რომლებიც 2კუტიუმების³ სახელწოდებით

იწოდებოდა და სამხრეთ საფრანგეთში მოქმედებდან კრებულების სახით გამოდიოდა ისინი სამეფო ორდონანსებთან კანონიკურ სამართალთან და რომის სამართალთან ერთად საფუძვლად დაედო ნაპოლეონის ცნობილ კოდექსებს ამ კოდექსებით აღიარებული საკუთრების თავისებური ფორმების დანაშაულთა და სასჯელთა სისტემა თითქმის უცვლელად შემორჩა საფრანგეთს უკანასკნელ პერიოდამდე

დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოს ისტორია შედარებით უფრო სწორსაზოგანია და კონსტიტუციური მონარქიის გზით განვითარდა ამ შემთხვევაში ჰკონსტიტუციური არ გულისხმობს ქვეყანაში ძირითადი კანონის არსებობას ეს ტერმინი გადატანითი მნიშვნელობით იხმარება

და პარლამენტით შეზღუდულ მონარქიას გულისხმობს სამართლებრივი განვითარების თვალსაზრისით დიდი ბრიტანეთი სხვა

ქვეყნებისაგან განსხვავებული გზით წავიდა და დამოუკიდებელი სამართლებრივი სისტემა შექმნა აქ მოქმედი საერთო სამართალი და სამართლიანობის სამართალი უპირატეს მნიშვნელობას სასამართლო პრაქტიკას ანიჭებენ კანონი მხოლოდ მეორეხარისხოვან სამართლის წყაროს წარმოადგენს ამ თვალსაზრისით საიტერესთა ინგლისის სასამართლოს ორგანიზაცია და მათი ჩამოყალიბების გზაც

მოელი ის მასალან რომელიც სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის პირველ ნაწილშია შეტანილინ გარკვეულ მიმართულებას აძლევს სტუდენტებს თანამედროვე სამართლებრივი სისტემების ჩამოყალიბების და კლასიკური ქვეყნების სახელმწიფო წყობილების ისტორიულ ასპექტზე ეს კინ თავის მხრივ საფუძველია ამა თუ იმ ქვეყანაში მიმდინარე ისტორიული პროცესების შესაბამისად სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხების პროგნოზირებისათვის

ავტორი

1. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის საგანი

სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია ისტორიულ--იურიდიული მეცნიერებაა და ამავე დროს სასწავლო დისციპლინასაც წარმოადგენს.

მთავარ ამოცანას, რაც ამ საგნის წინაშე დგას, სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარების ზოგადი კანონზომიერების გახსნა და კონკრეტული ქვეყნის სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი თავისებურებების შესწავლა წარმოადგენს. ამ ამოცანის გადაწყვეტისათვის კი რამდენიმე მიმართულება შეიძლება გამოვყოთ. თითოეულისათვის ისტორიის დანიშნულება და ამოცანა სხვადასხვაგვარად არის გაგებელი და სწორედ ეს წარმოშობს სახელმწიფოსა და სამართლის პრობლემების გადაჭრის სხვადასხვა ხერხებსაც. მაგ.: ნეოკანტიანელებს — ვინდელბანდს, რიკერტს, შპენგლერს, ოტტო შპანოს, რაიმონს, იასპერსს ისტორიის დანიშნულებად მხოლოდ კონკრეტული ფაქტების და მოვლენების აღწერა მიაჩნიათ. სოციალური დარვინიზმის წარმომადგენლები — მომზენი, ფერერო, ლაპში, სპენსერი, შეფლე, ლილიენფელდი, ბლუნჩლი და სხვები ფიქრობენ, რომ სამყაროში ბევრი რამ შეორდება და ამიტომ ისტორიული და სამართლებრივი მოვლენებიც განმეორებადია გარკვეული თავისებურებების დამატებით. ზოგჯერ იქამდეც მიდიან, რომ საზოგადოებრივი განვითარების კანონზომიერებებს ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროს განვითარების კანონზომიერებებთან აკავშირებენ. მარქსისტულმა ფილოსოფიამ კი სახელმწიფოსა და სამართლის პრობლემის შესწავლა ცალკეული ხალხების გარკვეულ ისტორიულ ეპოქასთან დააკავშირა. ამ თვალსაზრისით მოიძებნა საერთო, ტიპიური მომენტები, რითაც შეიძლებოდა სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი ინსტიტუტების გაერთიანება (მაგ.: სახელმწიფოსა და სამართლის შესწავლა საზოგადოებრივი ფორმაციების მიხედვით მონათმფლობელური, ფეოდალური, კაპიტალისტური, სოციალისტური).

რამდენი აზრი და მიმართულებაც არ უნდა დავასახელოთ, ერთი ცხადია, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის საგანი სახელმწიფო და სამართალია. ეს ორი მოვლენა დიალექტიკურად უნდა

იქნეს შესწავლილი კონკრეტულ სახელმწიფოთა მაგალითზე, დადგინდეს ის თავისებურებები, რომელიც ცალკეულ ხალხთა პოლიტიკურ ორგანიზმსა და სამართალს გააჩნია.

განმარტებისათვის მხოლოდ ეს ფორმულირება არ იქნება საკმარისი. აქვე უნდა მივუთითოთ, რატომ ეწოდება ამ საგანს "ზოგადი" და რა კავშირი აქვს მას სხვა მეცნიერებებთან, ან რითი განსხვავდება მათგან. "ზოგადი" — შეიძლება ეწოდოს იმ თვალსაზრისით, რომ ხდება არა ყველა სახელმწიფოსა და სამართლის შესწავლა, რომელიც კაცობრიობამ თავისი განვითარების დღევანდელ ეტაპამდე შექმნა, არამედ მხოლოდ ისეთის, რომლებიც ტიპიურია და არსებითი კვალი დატოვეს სახელმწიფოს ფორმათა და სტრუქტურათა განვითარებაში. სამართალგანვითარების თვალსაზრისითაც იმ ქვეყნების სამართალს შევეხებით, რომლებიც დამოუკიდებელ სისტემებად ჩამოყალიბდა და ზოგადი პრინციპებიდან განსხვავებული რეგულირების ხერხები დაამკვიდრა. ამიტომ მასალის სიდიდისა და სირთულის გამო, როგორც სასწავლო დისციპლინა, სახელმწიფოსა და სამართლის პრობლემები სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგად ისტორიად შეიძლება გაერთიანდეს. ამ საგანს არა მარტო თეორიული, არამედ პრაქტიკული დანიშნულებაც აქვს. თუ თეორიული თვალსაზრისით საინტერესოა ამა თუ იმ სახელმწიფოს ფორმის და მექანიზმის, აგრეთვე ცალკეული სამართლებრივი სისტემებისა და ინსტიტუტების ჩამოყალიბების გზა, პრაქტიკული თვალსაზრისით ეს ყოველივე სახელმწიფოთმცოდნეთა და სამართალმცოდნეთათვის გარკვეული პროგნოზირების საშუალებას იძლევა ახალი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების შექმნისა და სამართლის ცალკეული დარგების კოდიფიკაციისათვის.

როგორც აღვნიშნეთ, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის საგნის დანიშნულება სხვა საგნებთან მიმართებაშიც უნდა გაირკვეს. ამ საგანს კავშირი აქვს ისეთ მეცნიერებებთან, როგორიცაა სახელმწიფოსა და სამართლის თეორია, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, პოლიტმოდერნობათა ისტორია, სამართლის ცალკეული დარგები.

სახელმწიფოსა და სამართლის თეორია ლოგიკის კანონებზე დაყრდნობით ხსნის სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობის საკითხს, იძლევა სახელმწიფოსა და სამართლის ცნებების, ფორმების, ფუნქციების, სამართლის სისტემების და ინსტიტუტების უმაღლეს განზოგადებას. რაც შეეხება სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგად ისტორიას, კონკრეტულ

სახელმწიფოთა მაგალითზე, იგი სწავლობს სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობისა და განვითარების არსებით საკითხებს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია თავისი საგნის შესწავლის დროს მნიშვნელოვნად იყენებს სახელმწიფოსა და სამართლის თეორიის მიერ გაკეთებულ დასკვნებს. მაგ.: თეორია სწავლობს რა არის სახელმწიფო, მისი ფორმა, მექანიზმი და ა.შ., ისტორია კი ამ ზოგადი ცნებების საფუძველზე არკვევს როგორ წარმოიშვა, რა ფორმითა და მექანიზმით დამკვიდრდა და განვითარდა სახელმწიფო და სამართალი ეგვიპტეში, ბაბილონში, რომში, ჩინეთში, ინგლისში, საფრანგეთში და ა.შ. სახელმწიფოსა და სამართლის თეორია კი თავის დასკვნებს ისტორიული პროცესების განვითარებაზე დაყრდნობით აკეთებს.

ასევე მჭიდრო კავშირი აქვს სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგად ისტორიას პოლიტიკომოდერებათა ისტორიასთან.

პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორია სწავლობს ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეთა შეხედულებებს სახელმწიფოსა და სამართალზე, სახელმწიფოს მოწყობის ისეთ პროექტებს, რომლებიც რეალურად არ განხორციელებულა. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის პრინციპული დებულებები ასევე დასაყრდენია პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიის საგნისათვის.

საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას და სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგად ისტორიას კვლევის საგანი ერთი და იგივე აქვთ, განსხვავებაა მხოლოდ სივრცისა და ტერიტორიის თვალსაზრისით. საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია კონკრეტულ სახელმწიფოს წარმოშობა-განვითარებას ეხება და როგორც დამოუკიდებელი სასწავლო დისციპლინა მხოლოდ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ისწავლება. აქვე უნდა აღვნიშნოთ საბჭოთა კავშირის ქვეყნების სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, რომელიც დამოუკიდებელ სასწავლო დისციპლინას წარმოადგენდა საბჭოთა კავშირის არსებობის პერიოდში. მართალია, ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების სახელმწიფოების ცალკე გამოყოფა რაიმე აუცილებლობასთან არ არის დაკავშირებული, მაგრამ არც ამ ტერიტორიაზე არსებული სახელმწიფოებისა და სამართლის შესწავლის იგნორირება იქნება სწორი. ამიტომ იგი თავისთავად შევიდა სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის ნაწილად.

ცალკე უნდა გამოვყოთ დარგობრივ მეცნიერებებთან სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის კავშირი. თუ ცალკეული

დარგები (სისხლის სამართალი, სამოქალაქო სამართალი, საქორწინო-საოჯახო სამართალი, კონსტიტუციური სამართალი და ა.შ.) შეისწავლიან ცალკეული დარგების მიხედვით მოქმედი სამართლის ინსტიტუტებს, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია ამ ინსტიტუტების წარმოშობას და განვითარებას სწავლობს ამა თუ იმ სახელმწიფოში. ასე, რომ დარგობრივი მეცნიერებები თავისი საგნის კვლევისას გარკვეულწილად ეყრდნობიან ისტორიულად დამკვიდრებულ სამართლებრივ რეგულირების მეთოდებს.

§ 2. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის მეთოდი და სისტემა

სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგად ისტორიას, როგორც დამოუკიდებელ ისტორიულ-იურიდიულ მეცნიერებას, აქვს თავისი კვლევის მეთოდი. სხვადასხვა მეცნიერები კვლევის სხვადასხვა მეთოდს იყენებენ. ჩვენ გვერდს ვერ აუვუვლით დიალექტიკის მეთოდს, რომელიც საზოგადოებრივ მოვლენებს სხვა მოვლენებთან ურთიერთკავშირში და განპირობებულობაში იხილავს. ამავე დროს სახელმწიფო და სამართალი მუდმივ ცვალებადობასა და განვითარებაშია. არ არსებობს ერთხელ და სამუდამოდ მოცემული სამართლის სისტემა ან სახელმწიფო წყობილება. ისინი ვითარდებიან საზოგადოებაში მომხდარ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცვლილებებთან დაკავშირებით.

ა) *ისტორიულ-შეადარებითი მეთოდი* — სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის კონკრეტული მეთოდი და ძირითადი დასაყრდენია. მოძღვრება ამ მეთოდის შესახებ XIX ს. 70-იან წლებში ჩამოყალიბდა. მისი წარმომადგენლები იყვნენ: გერმანიაში — იოსებ კოლლერი, საფრანგეთში — რუდოლფ დარესტი (მანვე გამოიკვლია ვახტანგ VI სამართალი), ინგლისში — ფრიმენი, რუსეთში — სერგეევინი, კოვალევსკი, ლეონტიევინი. ამ მეთოდის არსი შეიძლება შემდეგნაირად დახასიათდეს: აიღებს რომელიმე სამართლებრივ მოვლენას (მაგ.: შურისძიებას სისხლის აღებით), განიხილავს მას სხვადასხვა ხალხთა ისტორიაში, შეადარებს მსგავს მოვლენებს ერთმანეთს და აკეთებს დასკვნებს. ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ არ ითვალისწინებს ამა თუ იმ ხალხის და ეპოქის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების დონეს და კმაყოფილდება განვითარების სხვადასხვა საფუხერზე მდგომ ხალხთა ცხოვრებიდან აღებული სამართლებრივი ინსტიტუტების ერთმანეთთან

შედარებით. ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ ასეთი მიდგომა ვერ მოგვცემს სამართლებრივი ინსტიტუტების წარმოშობის და მათი განვითარების აბსოლუტურად სწორ ახსნას. თუმცა გარკვეული თვალსაზრისით, ლოგიკურ პრინციპებზე დაყრდნობით სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგად ისტორიაში ყველაზე ნაყოფიერად მაინც ეს მეთოდი ითვლება. საქართველოში ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი პირველად გამოიყენა XIX ს. ცნობილმა იურისტმა ნიკო ხიზანაშვილმა (ურბნელი). მან დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი, სადაც სამართლის ისტორიის კურსს ლეონტიევიჩი კითხულობდა და ურბნელი მისი იდეების გამგრძელებლად და მოსწავლედ ითვლება. მისი ძირითადი ნაშრომებია: "ბექა-ალბუღას სამართალი", "გიორგი ბრწყინვალეს სამართალი". გამოიცა მისი რჩეული იურიდიული ნაწერები 1983 წ.

ბ) ცალკე უნდა დავასასიათოთ *ქრონოლოგიური* კვლევის მეთოდი. ისტორია ეს არის მოვლენათა მოძრაობა დროში. ამიტომ, როგორც ისტორიულ-იურიდიული მეცნიერება, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის საგნის განვითარება შეუძლებელია მოვლენათა და ფაქტების ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის გარეშე.

გ) *სისტემური* მეთოდის გარეშე, ასევე შეუძლებელია სახელმწიფო და სამართლებრივი მოვლენების ისტორიული შესწავლა. ეს ნიშნავს, რომეველა სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი მოვლენა გარკვეული სისტემით უნდა იქნეს შესწავლილი (სისტემის საკითხს ცალკე შევეხებით).

მეთოდის პრობლემასთან საბჭოთა იურიდიულ ლიტერატურაში მჭიდროდ აკავშირებდნენ პარტიულობის პრინციპს. ეს კიდევ ერთი გამოხატულებაა რეჟიმული სახელმწიფოს ფორმისა, რომ ის, რაც მიუღებელია პარტიისათვის არაა ჭეშმარიტი და საგნის კვლევის გარეშე უნდა დარჩეს. ან პირიქით, თუ პარტიული პრინციპისათვის ხელსაყრელია, ფაქტებზე დასკვნების შემუშავება მხოლოდ მაშინ არის მისაღები. პარტიულობის პრინციპის გამოყენება სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიაში პროკრუსტეს სარეცელს შეიძლება შევადაროთ. პროკრუსტე — ძველი ბერძნული მითოლოგიით გოლიათი იყო, რომელიც მგზავრებს "ეპათიუებოლ" სახლში და ძალით აწვევდა სარეცელზე. თუ სარეცელი მოკლე აღმოჩნდებოდა, მგზავრებს ფეხებს აჭრიდნენ, ხოლო თუ გრძელი, სარეცლის ზომამდე დაჭიმავდნენ. აქედან გამომდინარე, "პროკრუსტეს სარეცელი" გადატანითი მნიშვნელობით ხელოვნურ საზომს გულისხმობს.

მიმდინარე კურსი, რომელიც ორ ნაწილად გამოიცემა, მოიცავს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის საგანს არა იმ პროგრამით, როგორც ის ადრეულ წლებში ისწავლებოდა, არამედ ცალკეული სახელმწიფოების მიხედვით: უპირველეს ყოვლისა, შევეხებით ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებს — ეგვიპტესა და ბაბილონს. შემდეგ ანტიკური სამყაროს სახელმწიფოებს — ძველი საბერძნეთი, ძველი რომი. საბერძნეთის ტერიტორიაზე 1380-მდე ქალაქ-სახელმწიფო, პოლისი [პოლისი (ბერძ.) — სითიზენ (ლათინ.) — ქალაქ-სახელმწიფო, პოლიტიკური ორგანიზმის განსაკუთრებული ფორმა ძველ საბერძნეთში, იტალიაში. მას თავისებური მმართველობა *ქონდა. სახელმწიფოს აპარატს შეადგენდა სრულუფლებიანი მოქალაქეების (მაშაკაცები) სახალხო კრება (აპელა), საბჭო (გერუსია, არეოპაგი, ბულე, სენატი) და არჩევითი თანამდებობის პირები (მაგისტრები)] არსებობდა. მათგან მხოლოდ ორს განვიხილავთ, სპარტას და ათენს, როგორც განსხვავებული მმართველობის ფორმის პოლისებს. სპარტას — როგორც ოლიგარქიას, ანუ არისტოკრატიულ მონარქიას, ათენს — როგორც დემოკრატიული რესპუბლიკის ფორმის სახელმწიფოს.

რომის სახელმწიფოს შევისწავლით სამ ეტაპად: რექსების ხანა, რესპუბლიკის პერიოდი და მონარქია (პრინციპატი და ლომინატი). შემდეგ განვიხილება ევროპის კლასიკური სახელმწიფოები: ინგლისი-ანგლოსაქსების ეპოქიდან XX საუკუნემდე, საფრანგეთი და გერმანია — ფრანკებიდან მოყოლებული XX ს-მდე. აზიის სახელმწიფოებიდან შევეხებით ჩინეთისა და ინდოეთის სახელმწიფოებს — უძველესი პერიოდიდან დღემდე. მოკლედ მიმოვიხილავთ მუსულმანური სამართლის ზოგიერთ თავისებურებას და არაბთა ხალიფატის სახელმწიფოს ისტორიას. ცალკე იქნება განხილული ამერიკის კონტინენტის სახელმწიფოები: აშშ — როგორც დემოკრატიული სახელმწიფო და მისი კონსტიტუციის ისტორია, ლათინური ამერიკის სახელმწიფოები — როგორც სამხედრო რეჟიმული ფორმის სახელმწიფოები. ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებიდან შევეხებით რუსეთის სახელმწიფოს შექმნას და ფორმათა განვითარებას კიევის რუსეთიდან მოყოლებული XX საუკუნის პოლიტიკურ ძვრებამდე.

თითოეულ სახელმწიფოს განვიხილავთ შემდეგი თანმიმდევრობით:

1. ისტორიული მიმოხილვა ანუ სახელმწიფოს წარმოშობის თავისებურებანი, მისი განვითარება ფორმის მიხედვით და ძირეული ისტორიული მომენტები;

2. სახელმწიფო წყობილება. აქ განიხილება ხელისუფლების და მმართველობის ცენტრალური და ადგილობრივი ორგანოების ევოლუცია. ცალკეული თანამდებობის პირები და მათი უფლებამოსილება;
3. საზოგადოებრივი წყობილება ანუ საზოგადოების ცალკეული კატეგორიები, მათი უფლებრივი მდგომარეობა და ევოლუცია;
4. სამართალგანვითარება. ამ ნაწილში მიმოვიხილავთ სამართლის წყაროებს და მათზე დაყრდნობით სამართლის ცალკეული დარგების განვითარებას ამა თუ იმ სახელმწიფოში. სამოქალაქო სამართლიდან შევხებით საკუთრების უფლებას და საკუთრების ფორმებს, ვალდებულების წარმოშობის საფუძვლებს, ხელშეკრულების ცალკეულ სახეებს. საქორწინო საოჯახო სამართლიდან — ქორწინების წესსა და პირობებს, ქალის უფლებრივ მდგომარეობას და მემკვიდრეობის საკითხებს. სისხლის სამართლიდან — დანაშაულის ცალკეულ ჯგუფებს და სასჯელთა სისტემას, მტკიცებულებებს და მათ ევოლუციას, ასევე სასამართლოსა და პროცესის ზოგიერთ სხვა საკითხებს. ძირითად ყურადღებას სახელმწიფო სამართლის საკითხებზე კონსტიტუციების წარმოშობის ეპოქიდან გავამახვილებთ და შევხებით იმ თავისებურებებს, რითაც ესა თუ ის კონსტიტუცია ხასიათდება კონკრეტულ სახელმწიფოში.

§ 3. ისტორიოგრაფია

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირში გამოცემული ლიტერატურა მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით გარკვეული ხარვეზებით ხასიათდება, არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ამ პერიოდის გამოკვლევებს და არ დავასახელოთ 1946 წ. ს. კენეკიანის სახელმძღვანელო "სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია (ძველი საბერძნეთი)". იგი ქართულადაცაა ნათარგმნი. იგივე სახელწოდებით 1945 წ. გამოიცა ი. პერეტერსკის წიგნი, რომელიც ძველი რომის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას ეხება. არსებობს პ. ნ. ვაღანზას რედაქციით გამოცემული საზღვარგარეთის ქვეყნების სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის ორტომეული (1963-1969 წწ.) რუსულ ენაზე. უკანასკნელ პერიოდში გამოიცა ზ. მ. ჩერნილოვსკის სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია (1983 წ.), რომლის შემოკლებული ქართული თარგმანი 1991 წელს გამოვიდა. საქართველოში საზღვარგარეთის ქვეყნების სახელმწიფოსა და სამართალს გამოკვლევები მიუძღვნა აკადემიკოსმა ი. დოლიძემ, რომლის ავტორობით 1950 წ. გამოვიდა ადრეფეოდალური სამართლის ძეგლები.

იგი მოიცავს სალიკურ სამართალს, ფრაგმენტებს რიპუარებისა და ბავარიელების სამართლიდან, დართული აქვს ავტორის კომენტარები.

1960 წ. მისივე ავტორობით გამოქვეყნდა მონოგრაფია "ძველი აღმოსავლეთი", რომელშიც შევიდა ბაბილონის ასირიული და ხეთური კანონები, ხოლო 1962 წ. გამოვიდა კიდევ ერთი მონოგრაფია "შუასაუკუნეების სამართალი".

ძველი პერიოდის სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხებს ეხება პროფ. ვ.აბაშმადის მიერ 1990 წ. გამოცემული დამხმარე სახელმძღვანელო, სადაც შეტანილია ეგვიპტის, ბაბილონის, ძველი ჩინეთის, ძველი ინდოეთის, რომის სახელმწიფოები და სამართალი.

მნიშვნელოვან დახმარებას გაუწევს სტუდენტებს ქრესტომათიები, რომლის მიხედვით შესაძლებელი ხდება წყაროებზე მუშაობა. შეიძლება დავასახელოთ რუსულ ენაზე არსებული სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის ქრესტომათია ზ.მ. ჩერნილოვსკის რედაქტორობით 1973 წ. გამოცემული, ახალი ისტორიის ქრესტომათია 1962 წ., ბურჟუაზიული სახელმწიფოების კონსტიტუციები, 1982 წ. ქართულ ენაზე არსებობს ქრესტომათია ახალ ისტორიაში ი.მამფორიას რედაქტორობით გამოცემული 1979 წ.

გვერდს ვერ ავუვლით რენე დავიდის "თანამედროვეობის ძირითადი სამართლებრივი სისტემების" ქართული თარგმანის 1993 წ. გამოცემას, რომელიც სამართლებრივი სისტემების შექმნისა და ჩამოყალიბებაში ჩახელებს სტუდენტს.

კონკრეტული მონოგრაფიები დასახელებულია ცალკეული სახელმწიფოების განხილვისას.

პარი II

ძველი აღმოსავლეთისა და
ანტიკური ქვეყნების სახელმწიფოები
და სამართალი

ეზვიკიტი

სახელოვანი და სახელისი

თავი I. ეგვიპტის სახელმწიფო და სამართალი (ძვ. წ. XXX-I სს.)

§ 4. ეგვიპტის სახელმწიფოს წარმოშობა და კერიოლიზაცია

ეგვიპტე ძველბერძნულად "შავს" ნიშნავს. ასე უწოდებდნენ ეგვიპტელები თავის ქვეყანას ნიადაგის ფერის გამო, უდაბნოს "წითელი" მიწისაგან განსხვავებით.

ძვ. წ. IV-III ათასწლეულის მიჯნაზე, მდინარე ნილოსის გასწვრივ, მარიმდა-ბანი-სალამის, ელ-ომარის, მაადის, ტასისა და ბადარის კულტურის მქონე ხალხებში ვხვდებით პირველ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებებს ანუ ნომებს. ნომის სამეურნეო-ეკონომიკურ ძალას სასოფლო თემი წარმოადგენდა და მის სათავეში ნომის მმართველი ნომარქი იდგა. დაახლოებით ძვ. წ. 3600 წელს, ცალკეულ ნომებს შორის განუწყვეტელი ბრძოლის შედეგად იწყება მათი გაერთიანება, რასაც მოჰყვა ორი სამეფოს წარმოშობა: ერთი, რომელიც მდინარე ნილოსის ზემო წელში მდებარეობდა, ზემო ეგვიპტედ იწოდებოდა, ხოლო მეორე, ქვემო წელში, ქვემო ეგვიპტედ იწოდებოდა. ასე, რომ 40 ნომი ჯერ ორ სამეფოდ გაერთიანდა, მოგვიანებით კი ძვ.წ. 3000 წელს, მეფე მენესის დროს, ერთ სახელმწიფოდ და ამ ეტაპიდან იწყება ეგვიპტის ერთიანი სახელმწიფოს და სამართლის ისტორია.

პირობითად ეგვიპტის სახელმწიფოს ისტორიას სამ ეტაპად ყოფენ, რომელთა შორის არსებობდა უმეფობის ან ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის პერიოდები. პირველ ეტაპს ეგვიპტის სახელმწიფოს ისტორიაში წარმოადგენს *ძველი სამეფო*, რომელიც გრძელდებოდა 3000-დან 2400 წლამდე. ძველი სამეფოსათვის დამახასიათებელია ეგვიპტეში უზარმაზარი საირიგაციო სამუშაოები, პირამიდებისა და სასახლეების მშენებლობა. ცალკეულ ნომებს დაეკისრათ ცენტრალური სახელმწიფოს სასარგებლოდ შრომითი ბეგარა. ყველა ნომი ვალდებული იყო მონაწილეობა მიეღო ცენტრალური მთავრობის სასარგებლოდ, საქვეყნო სამუშაოების წარმოებაში. ამავე ეპოქაში ფარაონები მეფედ კურთხევის დროს რას-დის (მზის ღვთაება) ტიტულსაც ღებულობდნენ.

დაახლოებით ძვ. წ. 2500 წელს წარმოიშვა დეცენტრალიზაციის ტენდენცია. ნომების მმართველებმა მსხვილ შემამუღეთა ფენად

გადაქცევის შემდეგ მნიშვნელოვან დამოუკიდებლობას მიაღწიეს. ამ პერიოდში დაწინაურდა ქალაქ თებეს მმართველი გვარი (XI დინასტია), რომელმაც საბოლოოდ შეძლო ქვეყნის გაერთიანება და სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა. დეცენტრალიზაციის პერიოდი დაახლოებით 300 წელი გაგრძელდა და ძვ. წ. 2100 წელს იწყება შუა სამეფოს ხანა.

ეგვიპტის კვლავ გაერთიანებას ხელი შეუწყო იმან, რომ ცალკეულ ნომებად დაშლილმა სახელმწიფომ ვერ შეძლო საერთო-საქვეყნო სამუშაოების წარმოება. მოიშალა სარწყავი სისტემა, რამაც გამოიწვია მოსავლის კატასტროფული შემცირება. XII დინასტიის წარმომადგენელმა ამენხოტეპ I საბოლოოდ შეზღუდა ნომარქების დამოუკიდებლობა, უხვი წყალობებით მიიპყრო წარჩინებულთა გარკვეული ნაწილი და აღადგინა ერთიანი ეგვიპტის სახელმწიფო. *შუა სამეფოს* ხანა დაახლოებით 1700 წლამდე გაგრძელდა და ამენემხეტ III სიკვდილის შემდეგ, XII დინასტიის ძლიერება დაეცა, რასაც მოჰყვა უმეფობის ხანა.

შუა სამეფოს დასასრულს ეგვიპტეში მოხდა დიდი სოციალური რეეოლუცია, რომელმაც გამოიწვია საზოგადოების ზედა ფენის დამარცხება. ეს ისტორიული ფაქტი მოთხრობილია დოკუმენტში, რომელსაც "ლეიენის პაპირუსი" ეწოდება. ამ დოკუმენტით, ვინმე ბრძენი იპუვერი მოგვითხრობს ეგვიპტეში მომხდარ გადატრიალებაზე, რომ "ყველგან სისხლი იღვრება, კეთილშობილნი მწუხარებას შეუპყრია, მდაბიონი კი სიახარულს მოუცავს, ავაზაკი სიმდიდრის პატრონი გამხდარა, მდიდარი მძარცველად გადაქცეულა. ჭიშკრები, თალები, სვეტები დამწვარია, მეფის სასახლის კედლები დანგრეულია. სასამართლო პალატა გაძარცვულია, აქტები დატაცებულია, მონები მონათმფლობელები გამხდარან, დატაკნი დაიარებიან სასახლეებში. ვისაც საკუთარი ქოხი არ ჰქონდა სიმდიდრის პატრონი გამხდარა, ვინც წინათ შიკრიკი იყო ახლა სხვას დაარბენინებს" (ზ. ბ. სტრუგვ. ისტორიკ. მრვევოვლ ბჰსტპლა. 1934დ., ს. 46).

ძვ.წ. 1730 წელს ეგვიპტე დაიპყრეს აღმოსავლეთის მომთაბარე ტომებმა ჰიქსოსებმა, რომელთა ბატონობა დაახლოებით 150 წელს გაგრძელდა. ამით მთავრდება შუა სამეფოს ისტორია ეგვიპტეში. XVIII დინასტიის წარმომადგენლებმა აღადგინეს ეგვიპტის მთლიანობა და შექმნეს ძლიერი სამხედრო ორგანიზაცია. დაახლოებით ამ პერიოდიდან, ძვ.წ. 1500 წლიდან დაიწყო *ახალი სამეფოს* ხანა და გაგრძელდა 1100 წლამდე. ამ პერიოდის ეგვიპტე წარმოადგენდა უზარმაზარ იმპერიას, რომლის ტერიტორია მოიცავდა 3200 კმ². შეიქმნა სახელმწიფო აპარატის ისეთი

უმნიშვნელოვანესი იძულებითი ძალა, როგორცაა მუდმივი დაქირავებული არმია. ახალი სამეფოს დასასრულს ეგვიპტეში თავი იჩინა ცენტრიდანულმა ძალებმა, რომლებიც აღარ ემორჩილებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას და ქმნიდნენ პატარ-პატარა სახელმწიფოებს ნომების სახით. XX დინასტიის დროს პრაქტიკულად ეგვიპტე 2 ნაწილად გაიყო. აზიაში ეგვიპტის ერთიანი სამეფოს სრული დაცემით ისარგებლეს ისრაელმა ტომებმა და შექმნეს თავიანთი ეროვნული სახელმწიფოებრივი გაერთიანება — ისრაელის სამეფო. მოგვიანებით ეგვიპტეს ჰერაკლეოპოლისის და თებეს სამთავროები გამოეყო, თუმცა ერთიანი სამეფოს დაქუცმაცება ამით არ დამთავრებულა. ისტორიული წყაროების მიხედვით ამ პერიოდში 18-მდე სამეფოს სახელია ცნობილი. ქვეყნის დაქუცმაცებას დაემატა მონებისა და ლარიბ-ლატაკების აჯანყება და VI საუკუნის ბოლოს 525 წელს, დაშლილი და დასუსტებული ეგვიპტე დაიპყრო სპარსეთმა. თუმცა გარკვეულ ისტორიულ პერიოდებში ეგვიპტე კვლავ ახერხებდა დამოუკიდებლობის მოპოვებას. IV ს-ში მას ალექსანდრე მაკედონელი იპყრობს, ხოლო ძვ.წ. 30 წელს რომაელებმა რომის პროვინციად, "რომის ბელად" აქციეს. რომის იმპერიის გაყოფის შემდეგ ეგვიპტე ბიზანტიის (აღმოსავლეთ რომის იმპერიის) შემადგენლობაში დარჩა.

§ 5. ეგვიპტის სახელმწიფო წყობილება

ეგვიპტის სახელმწიფო ერთ-ერთი პირველი სახელმწიფო იყო, რომელიც **აღმოსავლური დესპოტიის** ფორმით არსებობდა. სახელმწიფო წყობილებაში აღმოსავლური დესპოტიის ფორმა გულისხმობს:

- 1) მთელი ხელისუფლების თავმოყრას სახელმწიფოს მეთაურის ხელში;
- 2) პოლიტიკური ხელისუფლებისა და წარმოების ძირითად საშუალებებზე საკუთრების უფლების გაერთიანებას;
- 3) ხელისუფლების უკიდურეს ცენტრალიზაციას.

ეგვიპტე **თეოკრატიული** სახელმწიფოც იყო, რაც გულისხმობს სახელმწიფოს მეთაურის ხელისუფლების გაღმერთებას (სახელმწიფო წყობილებაში კი სახელმწიფოს მეთაური კულტის სათავეშიც ღვას).

განვიხილოთ ეგვიპტის სახელმწიფო აპარატი.

ა) **ფარაონი** (მოძღვანარეობს ეგვიპტური სიტყვისაგან "პერო", რაც ნიშნავს უმაღლეს სასახლეს და იგი ბერძნული ტრანსკრიპციით იკითხება, როგორც ფარაონი). სახელმწიფოს სათავეში იდგა განუსაზღვრელი

ძალაუფლებით აღჭურვილი მეფე-ფარაონი, რომლის პიროვნება წერილობით წყაროებში მოხსენიებულია, როგორც "სიცოცხლისა და სიხარულის წყარო", "მარადისობის უფალი". ფარაონს ეკუთვნოდა უმაღლესი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო, სამხედრო და სასულიერო ხელისუფლება. როგორც უმაღლესი საკანონმდებლო ხელისუფლების წარმომადგენელი, ფარაონი გამოსცემდა კანონებს. ფარაონი სათავეში ედგა ქვეყნის სამოხელეო აპარატს. იგი იყო უმაღლესი ადმინისტრატორი და გამგებელი. ყველაფერი მეფეს უნდა მოხსენებოდა, მხოლოდ ვეზირის მეშვეობით. ფარაონი ამავე დროს უმაღლესი მხედართმთავარი იყო. ახალი სამეფოს პერიოდში, როცა ჩამოყალიბდა მუდმივი არმია, იგი ფარაონს დაექვემდებარა. როგორც უმაღლესი სასულიერო პირი, ფარაონი სათავეში ედგა ქურუმთა მრავალრიცხოვან არმიას. ძნელია სრულად განისაზღვროს ფარაონის კომპეტენცია, რადგან მისი ხელისუფლება განუსაზღვრელი და შეუზღუდავი იყო.

ბ) *ვეზირი*. ფარაონის შემდეგ, მეორე პირს წარმოადგენდა ვეზირი, რომელსაც ეგვიპტეში *ჯატი* ეწოდებოდა. ეს თანამდებობა IV დინასტიის დროს დაარსდა. ისტორიულ წყაროებში ვეზირიც ისეთივე მაღალი ეპითეტებითაა მოხსენიებული, როგორც ფარაონი. მის შესახებ ნათქვამია, რომ ვეზირი არის "მთელი სახელმწიფოს უფროსი", "მთელი ქვეყნის მმართველი", "მეფის საიღუმლო მრჩეველი", "ცის საიღუმლოების მჭვრეტელი" (აქ იგულისხმება მიწათმოქმედება და ვარსკვლავთმრიცხველობა). ასე, რომ ვეზირი ფარაონის შემდეგ უზენაესი მსაჯული და გამგებელი იყო. ეს თანამდებობა ეგვიპტის სახელმწიფოში ფარაონის უახლოეს ნათესავეებს ეკავათ. ხოლო VI დინასტიიდან მოყოლებული სხვა პირებიც ინიშნებოდნენ. მოგვიანებით ჯატს დაემატა "ირი-პატის" ტიტული, რაც ნიშნავს "პრინცს". ჩვენამდე მოღწეულია ე.წ. "ინსტრუქცია ვეზირის შესახებ", რომელშიც დაწვრილებითაა განსაზღვრული ვეზირის ფუნქციები და მოვალეობები. მას უნდა მოხსენებოდა ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ციხესიმაგრეთა შესახებ. შეუთანხმებდნენ აგრეთვე ყოველივეს, რაც მეფის სასახლეს შეეხებოდა. ყოველგვარი თხოვნა მეფის სახელზე ვეზირს უნდა გადასცემოდა. ვეზირი აგროვებდა ჯარებს და განაგებდა მეფის მცველ რაზმებს ლაშქრობის დროს, იძლეოდა ინსტრუქციებს ჯარის მართვის შესახებ. ვეზირი ღებულობდა ზომებს წყალთმომარაგებისათვის მთელ ქვეყანაში. მას მოახსენებდნენ ნომების მდგომარეობას. ლოკუმენტები ნომების შესახებ ინახებოდა ვეზირთან. ვეზირი განაგებდა თითოეული

ნომის სახნავ-სათეს საზღვრებს. ბოლოს, იგი ისმენდა საჩივრებსა და გამოჰქონდა განაჩენი უმნიშვნელოვანეს საქმეებზე.

ამრიგად, ვეზირი ფარაონის შემდეგ უმაღლესი თანამდებობის პირი იყო, რომელიც სათავეში ედგა მთელ სამოხელეო აპარატს.

გ) **მთავარი ხაზინადარი** უმაღლესი თანამდებობის პირი იყო, რომელიც განაგებდა სახელმწიფოს შემოსავლისა და გასავლის საქმეებს. ისტორიულ წყაროებში ნათქვამია, რომ მთავარი ხაზინადარი არის გაძვე ყოველივე იმისა, რასაც "ცა იძლევა, რასაც მიწა წარმოშობს და რაც ნილოსს მოაქვს". ხაზინადარი ამავე დროს ითვლებოდა სახელმწიფო სახაზინოს, საგანძურის და საწყობების გამგებლად.

მთავარ ხაზინადარს ორი ხელქვეითი ხაზინადარი ჰყავდა, რომლებიც განაგებდნენ სამხედრო და საზღვაო საქმეებს.

დ) **სამეფო კარი.** აქ შეიძლება დავასახელოთ ისეთი თანამდებობის პირები, როგორცაა საზოგადოებრივ სამუშაოთა მინისტრი, რომელიც აწესრიგებდა თავისუფალი მოსახლეობის მიერ ბეგარის შესრულებას და გადასახადის გადახდას. მღივნები, საქმის მწარმოებლები, სამეფო კანცელარიის მუშაკები და ქურუმები.

ე) **სამხედრო მმართველობა.** მთელი სახელმწიფო ძლიერება ემყარებოდა არმიას. როგორც აღვნიშნეთ, მუღბივი არმია ეგვიპტეში წარმოიშვა ახალი სამეფოს ეპოქაში. ეგვიპტის სამხედრო ტექნიკაში პირველად გამოყენებული იქნა ე.წ. "ეტლოსანთა რაზმები". ეს იყო ცხენშებული ეტლები, რომლებიც საბრძოლო ოპერაციას ასრულებდნენ.

ასეთი იყო ძირითადად ეგვიპტის უმაღლესი და ცენტრალური მმართველობა.

ვ) რაც შეეხება ეგვიპტის **ადგილობრივ მმართველობას**, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეგვიპტე დაყოფილი იყო ტერიტორიულ ოლქებად, რომლებსაც **ნომები** ეწოდებოდა. ნომები იყოფოდა **თემებად**. დაქუცმაცებულობისა და დაშლის პერიოდებში ნომები ფაქტიურად პატარა სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ ყველა იმ ატრიბუტით ანუ ნიშან-თვისებით, რომელიც დამახასიათებელია სახელმწიფოსათვის. რაც შეეხება ცენტრალიზებული ეგვიპტის სახელმწიფოში ნომების უფლებამოსილებას, ისინი თითქმის არავითარი დამოუკიდებლობით არ სარგებლობდნენ, ყველაფერში ანგარიშს უწევდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას და ანგარიშვალდებულნი იყვნენ ფარაონის წინაშე.

სასამართლო ორგანოებს ეგვიპტეში წარმოადგენდნენ: სამეფო სასამართლო, ათთა საბჭოს სასამართლო, ექვსთა პალატა, 30

მოსამართლისაგან შემდგარი სასამართლო კოლეგია ანუ კენბეტი, საეკლესიო სასამართლო.

სამეფო სასამართლოს თავმჯდომარეობდა ფარაონი. ათთა საბჭოსა და ექვსთა პალატის სასამართლოებს თავმჯდომარეობდა ჯატი. ადგილობრივი სასამართლო ხელისუფლება ორი სახით იყო ეგვიპტეში წარმოდგენილი: ნომების სასამართლო, რომელსაც ნომარქი თავმჯდომარეობდა და სამეფო ხელისუფლებისადმი უშუალოდ დაქვემდებარებული ქალაქების სასამართლოები, რომელსაც *კენბეტი* ეწოდებოდა. საერო სასამართლოებთან ერთად არსებობდა აგრეთვე სასულიერო, სატაძრო სასამართლოები, სადაც მართლმსაჯულებას, რიგ სამოქალაქო საქმეებზე, ქურუმები ახორციელებდნენ. მეფის განკარგულებით შეიძლებოდა ყველა ქვემდგომი სასამართლოს მიერ მიღებული იურიდიული აქტის გაუქმება. მთელი სასამართლო სისტემა ექვემდებარებოდა ფარაონს. მას პირადად შეეძლო განეხილა ყველა საქმე, შეეცვალა ყველა გადაწყვეტილება და გადაეცა საქმე განსახილველად მისთვის, ვისაც საჭიროდ ჩათვლიდა.

§ 6 ეგვიპტის საზოგადოებრივი წყობილება

ეგვიპტეში საზოგადოების სხვადასხვა ფენებს ვხვდებით. საზოგადოების ზედა ფენას შეადგენდნენ: დიდებულები, ქურუმები, მოხელეები, სამხედრო დიდკაცობა. რაც შეეხება ქვედა ფენას, აქ შედიოდნენ: თავისუფალი გლეხები, ხელოსნები, მონები. კლასიკური მონათმფლობელური სახელმწიფოებისაგან განსხვავებით ეგვიპტეში თავისებური მონობა არსებობდა, რაც განპირობებული იყო საერთოდ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკური თავისებურებებით. აქ ვხვდებით კოლექტიურ მონათმფლობელობას, ე.ი. მონები ეკუთვნოდნენ სახელმწიფოს ნომებს, ანუ ტერიტორიულ ოლქებს და ტაძრებს. გარდა ამისა, აღმოსავლური მონობა უფლებრივი მდგომარეობით განსხვავდება კლასიკური მონათმფლობელური ქვეყნების მონობისაგან. აღმოსავლეთის ქვეყნების მონა ნივთი არ არის. მას ჰქონდა ერთგვარი პირადი და ქონებრივი უფლებები, ჰყავდა ოჯახი, გააჩნდა საბუშაო იარაღები. ზოგიერთი უმნიშვნელო პირადი უფლებების არსებობის გამო ეგვიპტის მონა გლეხთა კატეგორიასაც უახლოვდება.

§ 7. ეგვიპტის სამართლის ძირითადი ნიშნები

სამართლის წყაროები. სამართლის ერთ-ერთ წყაროს ეგვიპტეში წარმოადგენს *ადათი*. ადათი არაბული სიტყვაა და ქართულად ჩვეულებას ნიშნავს. ხშირად ეგვიპტეში ადათობრივი ნორმები შერწყმული იყო რელიგიურ ნორმებთან. ჩვენამდე მოღწეულ ისტორიულ წყაროებში ბევრი ასეთი ჩვეულებაა აღნიშნული.

კანონები. კანონებს ეგვიპტეში ფარაონი გამოსცემდა. იგი მნიშვნელოვანი სამართლის წყარო იყო. კანონთა კრებულები, როგორც ეს ისტორიული წყაროებიდან ჩანს, შედგენილი უნდა ყოფილიყო ჯერ კიდევ უძველეს პერიოდში. კერძოდ, ძვ. წ. XIII საუკუნეში რამზეს მეფის დროს შედგენილი იქნა კანონთა კრებული, ხოლო ძვ. წ. VII ს-ში ჩნდება ახალი საკანონმდებლო ძეგლი — ბოკპორსის კოდექსი. იგი რვა წიგნისაგან შედგებოდა. მაგრამ ამ საკანონმდებლო ძეგლებს ჩვენამდე არ მოუღწევიათ. იურიდიული თვალსაზრისით შეგვიძლია მხოლოდ ვიმსჯელოთ ისეთ ცალკეულ აქტებზე, რომლებიც არქეოლოგიური გათხრების შედეგადაა აღმოჩენილი. ასეთებია: "ინსტრუქცია ვეზირის შესახებ", ყიღვა-გაყიდვის, სესხის, ქირავნობის, გირავნობის და სხვა ხელშეკრულებები. ჩვეულებრივად, ასეთი გარიგებები კერძო მოქალაქეებს შორის იწერებოდა თიხის ფირფიტებზე, რომელთაც შემდეგ გამოწვავდნენ და ინახებოდა, როგორც იურიდიული დოკუმენტი.

ადმინისტრაციული სასიათის განკარგულებანი. ასეთ განკარგულებებს გამოსცემდა არა მარტო ფარაონი, ვეზირი ან ხაზინადარი, არამედ ნომარქებიც, როგორც ადგილობრივი მმართველობის მოხელეები. მართალია, ასეთი სახის განკარგულებები კანონებს არ წარმოადგენდნენ, მაგრამ მათ სავალდებულო ძალა ჰქონდათ შესაბამის ტერიტორიაზე.

სასამართლო პრაქტიკა ანუ სასამართლო პრეცედენტი გულისხმობს ისეთ შემთხვევას, როცა ერთი სასამართლო იყენებს ანალოგიურ საქმეზე მეორე სასამართლოს მიერ წინათ გამოტანილ განაჩენს. ასეთი აუცილებლობა მაშინ წარმოიშობა, როცა კანონში ჰირდაპირ არ არის მითითებული ესა თუ ის კაზუსი. მოსამართლე იძულებულია გაითვალისწინოს წინა პერიოდის სასამართლო პრაქტიკა და ამის მიხედვით გადაწყვიტოს საქმე. ძველ ეგვიპტეში სასამართლო პრეცედენტის გამოყენება სამართლის წყაროდ, ისტორიული დოკუმენტებით დასტურდება.

სამართლის ამ წყაროების მიხედვით დავახსიანოთ ცალკეული დარგების განვითარება ეგვიპტეში.

სამოქალაქო სამართალი. სამოქალაქო სამართლიდან შევეხებით საკუთრების ინსტიტუტსა და ვალდებულების წარმოშობის საფუძველს ეგვიპტეში. საკუთრების ძირითად ობიექტს მონები და მიწები წარმოადგენდნენ. ერთიცა და მეორეც კოლექტიურ მფლობელობაში იმყოფებოდა. ისინი ეკუთვნოდნენ სახელმწიფოს, ნომეს, ტაძრებს. ასეთ მფლობელობაში მყოფი მიწების გასხვისება არ შეიძლებოდა. დაშვებული იყო კერძო საკუთრებაში არსებული მიწების გაყიდვა. კერძო საკუთრებაში უმთავრესად იყო საკარმიდამო მიწები და ბაღები, სახელმწიფოში კი სახნავ-სათესი მიწები. ჩვენამდე მოღწეული კერძო სამართლებრივი აქტებიდან ჩანს, კერძო საკუთრებაში მყოფი მონები შეიძლება გაყიდულიყო როგორც მიწით, ისე უმიწოდც.

როგორც ცნობილია, ვალდებულება წარმოიშობა ხელშეკრულებიდან და ზიანის მიყენებიდან. ეგვიპტეში ორივე საფუძვლით წარმოშობილ ვალდებულებებს ეხვდებით. ხელშეკრულებიდან ცნობილია ყიდვა-გაყიდვის, სესხის, ქირავნობის, გირავნობის, ამხანაგობის ხელშეკრულება და სხვა.

საოჯახო და მემკვიდრეობითი სამართალი. ძველ ეგვიპტეში ქალი მაღალი უფლებრივი მდგომარეობით სარგებლობდა. მას ჰქონდა ქონებრივი დამოუკიდებლობა და ვაჟებთან ერთად თანაბარ მემკვიდრეობას ღებულობდა. ქმარს არ შეეძლო მისი მზითვების გაყიდვა ან გასხვისება. რაც შეეხება ქორწინებას, იგი წარმოადგენდა წერილობით ხელშეკრულებას სასიძოსა და საპატარძლოს მშობლებს შორის. ასეთი ხელშეკრულება ჩვეულებრივად იღებოდა სასიძოსა და საპატარძლოს მცირეწლოვანობის დროს. ამას საპატარძლოს დაწიღვის ჩვეულება ერქვა.

სისხლის სამართალი. სისხლის სამართლიდან განვიხილოთ დანაშაულის და სასჯელის სახეები ეგვიპტეში. განასხვავებდნენ დანაშაულის 4 ძირითად ჯგუფს: 1. სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულებები. დანაშაულთა ამ ჯგუფს მიეკუთვნებოდა — ღალატი, შეთქმულება, ამბოხება, სამხედრო სამსახურზე უარის თქმა, მტრის მხარეზე გადასვლა და ა.შ.; 2. პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, შეურაცხყოფა, ცილისწამება და სხვა; 3. საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — ქურდობა, ძარცვა, მითვისება, თაღლითობა და ა.შ.; 4. რელიგიის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — ღვთის გმობა,

ტადრების, სასაფლაოების, წმინდა ადგილების შეურაცხყოფა, ჯადოსნობა, მისნობა და სხვა.

თითოეული ამ დანაშაულისათვის გათვალისწინებული იყო სასჯელის განსაზღვრული სახეები. ძველი ეგვიპტის სამართალი იცნობს სასჯელთა შემდეგ სახეებს: 1. სიკვდილით დასჯა. სისრულეში მოჰყავთ ცეცხლში დაწვით, წყალში გადაგებით ან მახვილით განგმირვით; 2. დამასახინრებელი სასჯელები. იგულისხმება ასოთდამაზიანებელი სასჯელები. ჩვეულებრივად დამნაშავეს იმ ორგანოს მოჰკვეთდნენ ან დაუზიანებდნენ, რომლითაც დანაშაული ჩაიდინა (ხელის მოკვეთა, ფეხის მოკვეთა, ყურის ან ცხვირის მოკვეთა და ა.შ.); 3. პატიმრობა. თავისუფლების აღკვეთა ხდებოდა სხვადასხვა ვადით. 4. იძულებითი სამუშაოები. დამნაშავეს შეუფარდებდნენ სასჯელის სახით იძულებით სამუშაოს.

სასამართლო პროცესი. როგორც წესი, სისხლისა და სამოქალაქო საქმე აღიძვრებოდა დაზარალებულის საჩივრით. სახელმწიფო თითქოს არ ერეოდა ამ საქმეებში. ასეთ პროცესს, რომელიც დამყარებულია კერძო პირის ინიციატივაზე საბრალდებო პროცესი ეწოდება. მთელი რიგი კატეგორიების საქმეებზე, როგორცაა სახელმწიფო დანაშაული, თვით სახელმწიფო აღძრავდა საქმეს. საქმის წარმოება წერილობითი იყო.

მტკიცებულებებს პროცესზე წარმოადგენდა: ფიცი, შემთხვევის ადგილის დათვალიერება (მაგ.: საფლავის შეურაცხყოფის დროს), წამება ხელზე და ფეხზე ტკივილის მიყენებით. ფიცი გამოიყენებოდა როგორც სისხლის სამართლის საქმეზე, ასევე ქონებრივი დავების დროს. ფიცს სდებდნენ როგორც მხარეები, ასევე მოწმეები. თითოეული მოფიცარი ასახელებდა ისეთ სასჯელს, რომელსაც ფიცის დარღვევის შემთხვევაში იკისრებდა. მაგ.: "თუ ჩემი ნათქვამი სინამდვილეს არ შეესაბამება, დაე ნემსებზე დამსვან". ისიც უნდა ითქვას, რომ ფიცი გადამწყვეტი მტკიცებულება არ იყო, იგი მოწმდებოდა მოწმეთა ჩვენებით და საქმესთან არსებული სხვა მტკიცებულებებით.

გადაწყვეტილების მიღების პროცედურა შემდეგი სახით ხდებოდა: მოსამართლეს კისერზე ჩამოკიდებული ჰქონდა ჭეშმარიტების გამოსახულება და მღუმარედ შუბლზე შეახებდა იმ მხარეს, რომლის სასარგებლოდაც საქმე გადაწყდებოდა.

ამოხსენით კაზუსი ეგვიპტური სამართლის მიხედვით:

1. წელსა 32, შემუს მესამე თვეს, დღეს 12, ფარაონ ფსამტიკის დროს.

ამ დღეს ჯედამონიუფანხის უფროსი ქალიშვილის მიერ ეთქვა სასახლის დიდ მმართველს ამონ ჯედასტიუფანხს:

მე დღეს შენ მოგიდე ბენატიუ და საფასურად მივიდე ღობენი ფულისა, რის გამოც იგი (ბენატიუ) შენი სასახლის მონად იქცევა. თუ ვინმე ბენატიუს გამოსასყიდად მოვა, მე ანგარიშვალდებული ვიქნები შენს წინაშე, რასაც ფიცით განვამტკიცებ, რომ მე არ გამომიგზავნია ის კაცი შენთან და თუ მე უარს ვიტყვი (ესაა სპეციალური ტერმინი შემდეგი მნიშვნელობით: "სასამართლო პროცესზე უარის თქმა საკუთარი უკანონო ქცევის გამო"), მაშინ პასუხისმგებელი ვიქნები და გადავიხდი რამდენიმე ღობენ ფულს. როგორც ერთია ფარაონი, და ერთია ამონი, ისე მე არ მყავს ქვეყანაზე არც ქალი, არც ვაჟი, არც ძმა და არც სხვა ვინმეთაგანი, ვისაც შეუძლია სადაო გახადოს ეს გარიგება.

2. ... მეორე წელს, პერეტის თვეს, დღეს 27, ქვედა და ზედა ეგვიპტის დიდი მმართველის ნეფერხეპერაუენრას დროს.

დღეს კვლავ მიმართა ნებმეხიმ მენუას, რქოსანი პირუტყვის მენახირეთა უფროსს: "მომეცი მე ერთი ხარი 3 არუნი (არუნი=2 735 კვ.მ) მიწისათვის".

მენუამ მისცა ხარი, რაც 1/2 ღობენის საფასურია.

გადაცემას ესწრებოდნენ იახმეხი და მისი ვაჟი ნებამონი, იჩუჩუ, ხაი, ნანუ. გადაცემა დამოწმებულია გადამწერ იჩუჩუს მიერ იმავე დღეს.

ბ ა ბ ი ლ ო ნ ი

სახელმწიფო და სამართალი

თავი II. ბაბილონის სახელმწიფო და სამართალი (ძვ.წ. XX-I სს.)

§ 8. სახელმწიფოს წარმოშობა ბაბილონში

ბაბილონი ბერძნულად “ლმერთის კარიბჭეს” ნიშნავს და შუამდინარეთის ერთ-ერთ უძველეს სახელმწიფოს სახელწოდებაა. ძველ ეგვიპტეში სახელმწიფოს წარმოშობის პარალელურად IV-III ათასწლეულების მიჯნაზე, მდინარეების — ტიგროსისა და ევფრატის აუზებში, ანალოგიური პროცესები მიმდინარეობდა. ჯერ კიდევ ერთიანი ბაბილონის სახელმწიფოს წარმოშობამდე, IV ათასწლეულის შუა წლებში, ჩამოყალიბდა რამდენიმე ათეული ქალაქ-სახელმწიფო, თავიანთი საოლქო ცენტრებით. ასეთი სახელმწიფოები იყო: ური, ურუქი, ერიდუ, ლაგაში, ქიში და სხვა. გაუმდებელი ბრძოლების შედეგად III ათასწლეულის შუა წლებში გაიმარჯვა ლაგაშის სამეფომ, რომელიც არსებობდა 2500-2370 წლებში. ეს ეპოქა ისტორიაში ცნობილია *შუმერული* ეპოქის სახელით, რომლის დასასრულს ბაბილონში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება ვინმე ურუქაგინას მეთაურობით (ზოგიერთი ცნობით — ურუინიმგინა). იგი იყო ქვედა ფენების წარმომადგენელი და სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ ჩაატარა მთელი რიგი რეფორმები. მათ შორის აღსანიშნავია: სათემო და სატაძრო მიწების მფლობელობის აღდგენა, რომლებიც დასაკუთრებული ჰქონდათ ზედა ფენებს, გააუქმა თვითნებურად შემოღებული გადასახადები. მაგრამ 6 წლის შემდეგ საზოგადოების ზედა ფენამ დაამარცხა ურუქაგინა და ძველი წესრიგი აღადგინა.

შემდგომი პერიოდი შუამდინარეთის ისტორიაში აღინიშნება *აქადის* სახელმწიფოს ისტორიით (ძვ.წ. 2369-2230 წწ.). ამ დროს აქადის სახელმწიფო წარმოადგენდა შუამდინარეთის უძლიერეს მონარქიას. დაახლოებით 2230 წელს აქადის სახელმწიფო დაიპყრეს მთიელმა მომთაბარე ტომებმა — გუთიებმა. მათი ბატონობა დაახლოებით 100 წელს გაგრძელდა. შემდეგ შუამდინარეთში ვხვდებით *ურის* სახელმწიფოს (ძვ.წ. 2024-1232 წწ.). ეს იყო შუამდინარეთის უმაგალითო აყვავების პერიოდი, მაგრამ III ათასწლეულის ბოლოს, დაახლოებით 2000 წელს, ურის სამეფო დაეცა მომთაბარე ტომების

შემოსევის შედეგად. ამის შემდეგ იწყება *ძველბაბილონური* ხანა, რომელიც მოიცავს პერიოდს 2000-დან-1600 წლამდე. ძველი ბაბილონის სამეფომ განსაკუთრებულ ძლიერებას მიაღწია მეფე სამურაბის დროს. სამურაბის მეფობის უკანასკნელ წელს 1750 წ. ბაბილონის სახელმწიფო მოძთაბარე ტომებმა კასიტებმა დაიპყრეს, რომელთა ბატონობამ დაახლოებით 500 წ. გასტანა. ძვ.წ. XII-VII საუკუნეებში ბაბილონი ასურეთის სახელმწიფოს ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდა. VII საუკუნის ბოლოს ბაბილონმა შეძლო თავი დაეხსნა ასურეთის ბატონობისაგან, მაგრამ დაახლოებით 548 წელს სპარსეთის ძლიერმა მონარქიამ დაიპყრო, რითაც დამთავრდა ბაბილონის სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის ისტორია. როდესაც ბაბილონის ძლიერება სხვა ქალაქ-სახელმწიფოებზე ვრცელდებოდა, მას ბაბილონეთადაც მოიხსენიებდნენ. ამიტომ ბაბილონეთის სახელმწიფოს პერიოდიზაცია ოდნავ განსხვავებულად წარმოსდგება სახელმწიფოთმცოდნეთა ნაშრომებში: 1. შუმერების და აქადის პერიოდი (ძვ.წ. III ათასწ.); 2. ძველბაბილონური ხანა (ძვ.წ. 1895-1518 წწ.); 3. კასიტური პერიოდი (ძვ.წ. 1518-1204 წწ.); 4. პოლიტიკური დაქვეითების ხანა (ძვ.წ. 1204-626 წწ.); 5. ახალბაბილონური სამეფო (ძვ.წ. 626-539 წწ.).

§ 9. ბაბილონის სახელმწიფო წყობილება

ბაბილონის სახელმწიფოს ეკონომიკურ საფუძველს სათემო და სატადრო საკუთრება წარმოადგენდა. როდესაც ბაბილონის სახელმწიფო წყობილებაზე ლაპარაკობენ, მხედველობაში აქვთ ბაბილონი სამურაბის ეპოქაში, რადგანაც ისტორიული დოკუმენტები ამ ეპოქიდან მოგვეპოვება.

ბაბილონის სახელმწიფო წყობილება შემდეგი სტრუქტურით წარმოგვიდგება:

1. სათავეში იდგა განუსაზღვრელი ძალაუფლებით აღჭურვილი მეფე - *პატესი*. როცა პატესის ხელისუფლება რამდენიმე სახელმწიფო-ქალაქზე ვრცელდებოდა, მას ემატებოდა *ლუგალის* ხარისხი, რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი არის გაერთიანებული ბაბილონის სახელმწიფოს მეთაური. სიტყვა-სიტყვით ლუგალი ნიშნავს დიდკაცს. ბაბილონური წყაროების მიხედვით პატეს-ლუგალი ისეთივე პირია სახელმწიფოში, როგორც ფარაონი ეგვიპტეში. პატეს-ლუგალს ეკუთვნოდა სახელმწიფოში უმაღლესი საკანონმდებლო, ადმინისტრაციული, სასამართლო, სამხედრო და

სასულიერო ხელისუფლება. მეფე სათავეში ედგა ძველი ბაბილონის ღვთაებას პანფონს, ანუ ღვთის მსახურებს. ყოველ ქალაქს ანუ პატარა სახელმწიფოს თავისი ღვთაება ჰყავდა. ყველა ამ ღვთაებათა მეთაური პატესი იყო. ხაშურაბის კანონების შესავალში პატესი შემდეგი ეპითეტებითაა შემკული: "ბაბილონის მზე", "ქვეყნის ოთხი ნაწილის მფარველი", "სიცოცხლის მომნიჭებელი", "წინასწარმეტყველებათა შემსრულებელი". მეფის პიროვნება იმდენად გაღმერთებული იყო ბაბილონში, რომ მათ ღმერთის სახელს არქმევდნენ.

როგორც უმაღლესი კანონმდებელი პატესი გამოსცემდა კანონებს: მისი ყოველი სიტყვა კანონი იყო. იგი სათავეში ედგა ქვეყნის სახელმწიფო აპარატს, ე.ი. იყო უმაღლესი გამგებელი. განახორციელებდა მართლმსაჯულებას, ე.ი. იყო უზენაესი მსაჯული. სათავეში ედგა არმიას, ე.ი. იყო უმაღლესი მხედართმთავარი. და ბოლოს, სათავეში ედგა კულტის მსახურს, ე.ი. იყო ქურუმთხუცესი, ანუ მღვდელთმთავარი.

2. ნუბნა. ასე ეწოდებოდა უმაღლესი თანამდებობის პირს სამეფო კარზე, რომელიც სასახლის მმართველად ითვლებოდა. იგი ახორციელებდა შემდეგ ძირითად ფუნქციებს: ხელმძღვანელობდა სარწყავი სისტემების მოწესრიგებას, იყო მეფის ხაზინადარი, სამეფო კარის გამგებელი, მთავარი ნოტარიუსი, ჯარების სარდალი, მას ექვემდებარებოდა ადგილობრივი მმართველობა.

3. ისაკუ — იყო მეფის ერთ-ერთი მოადგილე, რომელიც ახორციელებდა ზედამხედველობას ქალაქის მმართველობაზე. აგრეთვე ხელმძღვანელობდა მეურნეობას.

4. მოხელეთა აპარატი. აქ შედიოდნენ სამეფო კანცელარიის მუშაკები და სამეფო კარის სხვა მსახურები. აქვე შედიოდნენ ქურუმები, რომლებიც კულტის სამსახურს ახორციელებდნენ. გარდა ამისა, ადგილებზე იყვნენ სპეციალური საფინანსო და საპოლიციო დარგის აგენტები, რომლებიც განაგებდნენ გადასახადების აკრეფის საკითხებს, დამნაშავეთა შეპყრობას ახორციელებდნენ და ა.შ. ამას ემატებოდა სამეურნეო მუშაკები, საზოგადოებრივი საწყობების მცველები.

სახელმწიფო აპარატის განუყრელ ნაწილს შეადგენდა არმია. მუდმივი დაქირავებული არმია ჩამოყალიბდა მეფე ხაშურაბის დროს. ხაშურაბის კანონებიდან ირკვევა, რომ ბაბილონში არსებობდა სამხედრო მეთაურთა სხვადასხვა კატეგორია.

ასეთი იყო მმართველობის ცენტრალური სისტემა ბაბილონში. რაც შეეხება **ადგილობრივ მმართველობას**, იგი შეიქმნა მას შემდეგ, როცა

შუამდინარეთში პატარ-პატარა სახელმწიფოებრივი გაერთიანების შემდეგ ძლიერი ბაბილონური სახელმწიფო შეიქმნა. მთელი ქვეყანა დაყოფილი იყო ტერიტორიულ ოლქებად, რომელთაც სათავეში ედგა მეფის მიერ დანიშნული მმართველი — *შაკანაკუმი*. ოლქები თავის მხრივ იყოფოდნენ ტერიტორიულ თემებად, რომელსაც ხელმძღვანელობდა *რაბიანუმი*. როცა ბაბილონი ცენტრალიზებული სახელმწიფო იყო, ადგილობრივი საოლქო მმართველობა თითქმის არ სარგებლობდა დამოუკიდებლობით, ხოლო როცა ცენტრალური სახელმწიფო დაიშლებოდა, მაშინ საოლქო მმართველები თავის თავს ადგილობრივ მეფეებად თვლიდნენ.

§ 10. ბაბილონის საზოგადოებრივი წყობილება

ძველ ბაბილონურ სახელმწიფოში მოსახლეობის შემდგომი კატეგორიები არსებობდა:

1. *ავილუმები* — სიტყვა-სიტყვით ავილუმი ნიშნავს კაცის შვილს, "ძეს კაცისას". აქ იგულისხმება თავისუფალი და სრულუფლებიანი ბაბილონელი მოქალაქე, რომელიც ფლობდა მიწას საადგილმამულო თემში. სამურაბის კანონებში ავილუმი წარმოდგენილია, როგორც პრივილეგიური წოდება. ისინი ფლობენ მიწებს, მონებს, სახნავ-სათესებს და სხვა.

2. *მუშქენუ* — საზოგადოების ზედა ფენას შეადგენდა და მისი დამასასიათებელი ნიშანი ის იყო, რომ არ ჰქონდა მიწის ნაკვეთების მფლობელობა საადგილმამულო თემში. სიტყვა-სიტყვით მუშქენუ "წვრილ ერს" ნიშნავს. მოსახლეობის ამ კატეგორიაში იგულისხმებოდნენ უმთავრესად სამეფო კარის მსახურები, რომელთაც სამსახურის შესრულების პირობით მეფე აძლევდა სარგებლობისათვის მიწის ნაკვეთებს, მაგრამ ეს მიწები მათ საკუთრებას არ წარმოადგენდა. მიწის მესაკუთრედ მეფე რჩებოდა. მუშქენუმს მიწა მხოლოდ დასამუშავებლად ეძლეოდა იმ შემთხვევაში, თუ იგი ასრულებდა სამეფო კარის სამსახურს. სამურაბის კანონებიდან ირკვევა, რომ ავილუმსა და მუშქენუმს შორის უფლებრივი განსხვავება იყო. მაგ.: თუ ვინმე ავილუმს თვალს დაუზიანებდა, ასეთ შემთხვევაში მოქმედებდა ტალიონის პრინციპი — "თვალი თვალისა წილ", ხოლო თუ ვინმე მუშქენუმს დაუზიანებდა თვალს, ამ შემთხვევაში ტალიონის პრინციპი აღარ მოქმედებდა. დამნაშავე მხოლოდ საზღაურს იხდიდა ჩადენილი დანაშაულისათვის.

მუშქენუმების შესახებ საისტორიო წყაროებში აღნიშნულია, რომ ისინი მეფის მსახურეულ პირებს შეადგენდნენ.

3. **ქურუმები** — ანუ კულტის მსახურნი ბაბილონში, პრივილეგიური წოდება იყო. ეკლესია-ტაძრების საკუთრებაში უამრავი სახნავ-სათესი მიწები იყო. ყოველ ოლქში ყოველ ტაძარს თავისი ადგილობრივი ღვთაება ჰყავდა, რომლის მსახურები უდიდეს იდეოლოგიურ ზემოქმედებას ახდენდნენ მოსახლეობაზე.

4. **თამქარი.** ეს იყო ღიღვაჭართა კატეგორია. ვაჭართა ზედაფენა პრივილეგიური უფლებებით სარგებლობდა. ვაჭართა მეორე კატეგორიას **შამალუმები** წარმოადგენდნენ. თამქარსა და შამალუმს შორის იდებოდა სავაჭრო ხელშეკრულება. შამალუმთა კატეგორია წვრილმან ვაჭართა კატეგორიაა, რომლებიც სავაჭრო აგენტები იყვნენ და თამქარის დავალებით მიდიოდნენ სავაჭროდ შორეულ ქვეყნებში. ხაშურაბის კანონებიდან ჩანს, რომ თამქარს მონები ჰყავდა, შამალუმს - არა.

5. **ვარდუმები.** ეს იყო უუფლებო ფენა — მონათა კატეგორია. მონობის წყაროს ძველბაბილონში შეადგენდნენ სამხედრო ტყვეები, გადატაკებული წვრილმწარმოებლები, შთამომავლობით მონები, სავალო კაბალაში გადაცემულნი, (ვალაუვალი მევალე), სასამართლოს მიერ მონებად მსჯავრდებული პირები.

§ 11. ბაბილონური სამართლის წყაროები

ბაბილონური სამართლის წყაროებია:

1. **ადათი.** ხაშურაბის კანონების გაცნობისას ნათელი ხდება, რომ გადმონაშთის სახით ამ კანონებში შენარჩუნებულია გვაროვნული წყობილების ბევრი წეს-ჩვეულება, რომელთა შორის აღსანიშნავია კოლექტიური პასუხისმგებლობა. გვაროვნული წყობილების ერთ-ერთ ნიშანს წარმოადგენს ურთიერთთავებობა და აქედან გამომდინარე სისხლის აღების ადათი. სახელმწიფოს წარმოშობის შემდეგ ეს ადათი შენარჩუნებულ იქნა თავისებური სახეცვლილებით. ხაშურაბის კანონები სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას აკისრებდა არა მარტო დამნაშავეს, არამედ დამნაშავეს ოჯახის წევრებსაც. ისჯებოდნენ მშობლები შვილების მიერ ჩადენილი დანაშაულისათვის, თუ შვილი მართლმსაჯულებას თავს აარილებდა და პირიქით. უფრო მეტიც, თუ დამნაშავეს ვერ აღმოაჩენდნენ, მთელი თემი აგებდა პასუხს სისხლის სამართლის წესით. შემდეგი ჩვეულებაა ე.წ. "ტალიონის პრინციპი".

"დაბადების" ანუ ბიბლიის ძველ ქართულ თარგმანში ეს პრინციპი გადმოცემულია შემდეგნაირად: "თვალი თვალისა წილ, კბილი კბლის წილ, ფერხი ფერხისა წილ, ხელი ხელისა წილ, განტესა განტესისა წილ". ე.ი. ტალიონის პრინციპი გულისხმობს დაძაშავისათვის იგივე ზიანის მიყენებას, რაც მას მიაღვა. სამურაბის კანონებში ტალიონის პრინციპი გათვალისწინებულია, მაგრამ მისი მოქმედება ვრცელდება თანაბარი სოციალური მდგომარეობის ადამიანებზე. ხოლო თუ სოციალურად დაბლა მდგომმა დანაშაული ჩაიდინა შემდგომის მიმართ, მაშინ მას მეტი პასუხისმგებლობა ეკისრება. სამურაბის კანონების მიხედვით შეიძლება დავასახელოთ კიდევ ერთი ჩვეულება, როგორცაა სისხლის დაურეგება. სისხლის აღების ჩვეულების ნაცვლად დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა დანაშაულის გამოსყიდვა გარკვეული საფასურით, საზღაურით. სწორედ ეს საზღაური ითვლება სისხლის დაურეგებად. სისხლი — არის ფულადი ან ქონებრივი საზღაური, რომელიც დაძაშავემ, მისმა ოჯახმა უნდა გადაუხადოს დაზარალებულს ან მის ოჯახს ჩაღწეული დანაშაულის სიმძიმისა და დაზარალებულის ქონებრივი ან უფლებრივი მდგომარეობის მიხედვით. ევროპულ სამართალში სისხლის დაურეგებას კომპოზიცია ეწოდება, რაც სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს ანაზღაურებას. სისხლის დაურეგება, როგორც სასჯელი, გავრცელებული იყო ქართულ სამართალშიც. ქართული სამართლის წყაროები, მოყოლებული XIX საუკუნიდან XI საუკუნემდე, ფართოდ იყენებდა სისხლის დაურეგების სისტემას.

აღათ-ჩვეულებებიდან შეგვიძლია კიდევ დავასახელოთ დაძაშავის თემიდან გაძევება. ეს ჩვეულება გვაროვნული წყობილებიდან მომდინარეობდა. დაძაშავე წევრს გვარი მოიკვეთდა, გააძევებდა, ყოველგვარ უფლებებს აყრიდა. ამის შემდეგ ყველას შეეძლო დაუსჯელად მისი მოკვლა. საპატარძლოს მოტაცებაც გვაროვნული წყობილებიდან გადმოსული ჩვეულება იყო, რაც კიდევაც დაკანონდა სამურაბის კანონებით. გარკვეულ პერიოდში საპატარძლოს მოტაცება შეიცვალა საპატარძლოს გამოსასყიდით — ვაჟის მშობლები ქალის მშობლებს უხდიდნენ თერხათუმს ანუ საქორწინო გამოსასყიდს. ადათობრივი სამართლის ინსტიტუტებია აგრეთვე შერიქთუმი ანუ მზითვი, რომელიც ქალს მამისგან ეძლეოდა, და ბიბლუმი ანუ საქორწინო საჩუქარი.

ბევრი ძველი ადათი საპროცესო სამართლის ნორმებშიც დამკვიდრდა. მაგ.: ფიცა და ორდალი ანუ სასამართლო გამოცდა.

2. *კანონი*. საისტორიო წყაროებით დგინდება, რომ ძველ ბაბილონში, ჯერ კიდევ III ათასწლეულში ე.წ. შუმერულ ეპოქაში, არსებობდა არა მარტო ცალკეული საკანონმდებლო აქტები, არამედ კანონთა კრებულებიც. ჩვენამდე ფრავმენტების სახით მოღწეულია შუმერული საოჯახო კანონები, რომლებიც უმთავრესად ეხებიან მშობლებისა და შვილების ურთიერთობებს, აგრეთვე მეუღლეთა ურთიერთობებს. გარდა ამისა, ჩვენამდე მოაღწია აქადის დინასტიის პერიოდის ორმა საკანონმდებლო ძეგლმა: იმნუნის მეფის — *ბილაამის* კანონებმა და ისინის მეფის — *ლიფით-იმთარის* კანონებმა. ორივე ეს ძეგლი, როგორც მეცნიერებაშია დადგენილი, ძვ.წ. XX საუკუნეს ეკუთვნიან. ბილაამის კანონების თითქმის 3/4 შეტანილია ზამურაბის კანონებში. ასევე შეიძლება ითქვას ლიფით-იმთარის კანონებზე, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი შესულია ასევე ზამურაბის კანონებში. ბაბილონური სამართლის მკვლევარების გ.დრაივერისა და ჯ.მაილზის აზრით, ბილაამისა და ლიფით-იმთარის კანონები ორიგინალურ ტექსტს კი არ წარმოადგენენ, არამედ კანონთა კრებულებია, რომლებიც სასწავლო მიზნითაა შედგენილი.

ცალკე განვიხილოთ ზამურაბის კანონები, როგორც კაცობრიობის ისტორიაში უძველესი სამართლებრივი აქტი.

ზამურაბის კოდექსი აღმოაჩინა საფრანგეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ახ.წ. 1901 წელს ქალაქ სუზაში (სპარსეთში). ეს ქალაქი ერთ დროს ძველი ელამის სახელმწიფოს სატახტო ქალაქს წარმოადგენდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ, როცა ბაბილონი დასუსტდა (ძვ.წ. VI ს-ის ბოლოს) და, როცა იგი სპარსელებმა დაიპყრეს, მაშინ ბაბილონის ტაძრიდან გაიტაცეს კანონთა ტექსტიც. იგი დაწერილია ქვის სტელაზე ორივე მხარეს. ძეგლის სიმაღლე 2 მეტრს უდრის, სიგანე 1,5 მ. ორივე მხარეს ტექსტი ლურსმული დამწერლობითაა შესრულებული. ისიც უნდა შეგახსენოთ, რომ ეს დამწერლობა გაიშიფრა 1857 წელს და ძეგლი აღმოჩენისთანავე წაიღო ექსპედიციამ საფრანგეთში. 1 წლის შემდეგ გამოჩენილმა ასირიოლოგმა შეირმა, გამოსცა ძეგლი პარალელური ტექსტით. ერთ მხარეზე იყო ლურსმული დამწერლობა, მეორეზე ფრანგული თარგმანი. კანონთა ტექსტი ღედანში მუხლებად არის დაყოფილი. შინაარსის მიახვედით შეირმა მიიჩნია, რომ ძეგლი შეიძლება მუხლებად დაიყოს. ეს დაყოფა მართალია პირობითია, მაგრამ მეცნიერთა მიერ იგი გაზიარებულია.

ვიდრე კანონის სისტემაზე გადავიდოდეთ, საჭიროა აღვნიშნოთ ძეგლის ზოგიერთი გარეგანი მხარეც.

ძეგლის თავში გამოსახულია ბაბილონის მეფე სამურაბი და ძველბაბილონური მზის ღვთაება შამაში, რომელიც გადასცემს სამურაბს კანონთა გრანგინლს. ამით გამოხატულია, რომ კანონები ღვთაებრივი წარმოშობისაა, ღვთის წყალობაა, შამაშის განგებაა. თვითონ სამურაბი თავისი კანონების პროლოგსა და ეპილოგში არაერთხელ აღნიშნავს, რომ "მე ქვეყნად დავამკვიდრე სამართლიანობა იმ კანონების წყარობით, რომელიც მართლმსაჯულების ღვთაებამ მიბოძაო".

ძეგლი იყოფა სამ ნაწილად: პროლოგი, კანონთა ტექსტი და ეპილოგი. პროლოგში აღწერილია სამურაბის მიერ ჩატარებული ლაშქრობანი. გადმოცემულია თუ როგორ გააფართოვა მან ბაბილონის სახელმწიფოს საზღვრები და დაუმორჩილა მთელი შუამდინარეთი ბაბილონს. ნათქვამია აგრეთვე სატაძრო მშენებლობებზე, სარწყავ-საირიგაციო სისტემის მოწყობასა და სხვა საკითხებზე. პროლოგი მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის სამურაბის კანონების შედგენის შესახებ. ირკვევა, რომ კანონთა კრებული შედგენილ იქნა მას შემდეგ, რაც სამურაბი გახდა "ქვეყნის ოთხივე ნაწილის მმართველი". ეს გულისხმობს მთელი შუამდინარეთის გაერთიანებას, რაც სამურაბის მეფობის ბოლო წლებში მოხდა. სამურაბი გამეფდა ძვ.წ. 1790 წელს და იმეფა 43 წელი, ე.ი. კანონები შედგენილია ძვ.წ. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. გარდა ამისა, პროლოგში აღნიშნულია, რომ მეფემ კანონთა შედგენისას გამოიყენა მის მიერ გამოტანილი სასამართლო გადაწყვეტილებები.

კანონთა ტექსტი იყოფა 282 მუხლად. მაგრამ ძეგლს მთლიანად ჩვენამდე არ მოუღწევია. რაც ძეგლი სპარსელებმა გაიტაცეს, ელამის მეფის განკარგულებით, მასში ამოფხიკეს რამდენიმე მუხლი. ამჟამად კანონებს აკლია 24 მუხლი. ძეგლის დედანი დაცულია პარიზში, ხოლო თაბაშირში ჩამოსხმული პირი ინახება მოსკოვში პუშკინის სახელობის სახვითი ხელოვნების მუზეუმში. კანონთა სისტემა პირობითად შეიძლება შემდეგი სახით ჩამოვყავალიბოთ: 1-5 მუხლები ეხება სასამართლო წყობილების საკითხებს, მოპასუხის სასამართლოში დაბარებას და სხვა. 6-126 მუხლები ეხებიან საკუთრების დაცვის საკითხებს. კერძოდ, ეს მუხლები ადგენენ პასუხისმგებლობას ქურდობისათვის, ძარცვისათვის, პასუხისმგებლობას ხეების გაჩენვისათვის, მინდვრის გათიბვისათვის და ა.შ. აქვე შედის სხვისი საკუთრების სარგებლობის მარეგულირებელი ნორმებიც. 127-195 მუხლები — აწესრიგებენ საქორწინო და საოჯახო სამართლის საკითხებს. 196-214 მუხლები შეეხება პიროვნების და მისი ჯანმრთელობის დაცვას. 215-282 — შრომის დაცვის საკითხებს. ძირითადად ეს ნაწილი

კაზუსტურ პრინციპზეა აგებული. ეხება ექიმის, ვეტერინარის, მშენებლის პასუხისმგებლობას ცუდად შესრულებული სამუშაოსათვის და ა.შ. დაქირავებული შრომის გამოყენებას, გირავნობის საკითხებს და სხვა. ასეთია ძირითადად ხაშურაბის კანონების პირობითი სისტემიზაცია. იგი თავისი მნიშვნელობით, რა თქმა უნდა, აღემატება ყველა ძველი დროის საკანონმდებლო ძეგლს და წარმოადგენს ანტიკურ სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი კულტურის გვირგვინს. აღმოჩენისთანავე ხაშურაბის კანონები თარგმნილი იქნა ევროპულ ენებზე. 1904 წელს გერმანელმა ასირიოლოგმა პეიზერმა გამოაქვეყნა კანონთა გერმანული თარგმანი, ხოლო 1909 წელს — უნგნადმა. უნგნადის გერმანული თარგმანი ერთ-ერთ საუკეთესოდ ითვლება. ფრანგულ ენაზე არსებობს კოლერის, კოშაკერის, კიუკის, კრიუველიეს თარგმანები. 1950 წელს ამერიკაში ტ.მიკის მიერ ინგლისურ ენაზე ითარგმნა, 1956 წელს გ. დრაივერის და ჯ. მაილზის მიერ ინგლისური კომენტარებით. რუსულად 1914 წ. ი.ვოლკოვმა გამოაქვეყნა, ხოლო 1952 წ. - დიაკონოვმა. ქართულად იგი გამოვიდა 1935 წელს რუსული თარგმანის მიხედვით, შემდეგ 1961 წელს. ხოლო 1988 წელს პირდაპირ აქადურიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო ზურაბ კიკნაძემ. ხაშურაბის კანონებმა საკმაოდ ნათლად გამოიჩინეს ერთმანეთისგან სამართალი და რელიგია. ამ მხრივ იგი შუასაუკუნეების სამართლებრივ ძეგლებზეც მაღლა იდგა.

3. მეფეთა განაწესი. იყო ცალკეულ საკითხებზე გამოცემული მეფის ბრძანებულება, რომელსაც ჩვეულებრივად განწესება ეწოდებოდა. იგი ეხებოდა კონკრეტულ საქმეებს. მაგ.: ნატურით სესხის გადახდის დროს (ხორბლის) რამდენი პროცენტი უნდა გადაეხადა მსესხებელს ანდა ქირავნობის ხელშეკრულების დროს სამუშაოს სიმძიმისა და ხასიათის მიხედვით რა გამასრჯველო უნდა მიეღო დაქირავებულს. ხაშურაბის კანონებში ვხვდებით ასეთ მითითებებს: თუ ასეთი და ასეთი ხელშეკრულებაა დადებული, მაშინ ერთ-ერთმა მხარემ ამდენი და ამდენი უნდა გადაიხადოს თანახმად "მეფის კანონისა". სწორედ ამ კანონში იგულისხმება ის ბრძანებულება ან განკარგულება, რომელიც რაიმე კონკრეტულ საქმეს ეხება.

აღსანიშნავია, რომ ხაშურაბის წინდროინდელ მეფეთა განაწესები მეტად მცირე რაოდენობით არის შემონახული. უნდა ვიკულისხმოთ, რომ ადრე გამოცემულ განაწესთა დიდი ნაწილი ხაშურაბში გააუქმა ან შეიტანა თავის კანონთა წიგნში. ხაშურაბის შემდგომდროინდელი მეფეების მიერ გამოცემული განაწესებიდან ჩვენამდე ბევრმა მათგანმა მოაღწია.

ბაბილონის პირველი დინასტიის მეფეები განაწესებს გამოსცემდნენ იმისათვის, რომ განსაზღვრული ყოფილიყო სხვადასხვა კერძოუფლებრივი ურთიერთობანი და გარიგებანი. ხშირად განაწესი გამოიცემოდა ფასების, ტარიფების განსაზღვრის, გარკვეული იურიდიული კაზუსებისათვის პროცედურული წესების დადგენის ან სახელშეკრულებო ვალდებულებათა შეუსრულებლობის შემთხვევაში.

ფორმულა "თანახმად მეფის განაწესისა" მოხსენებულია სამურაბის მიერ თავისი ხელქვეითი მოხელეებისადმი გაგზავნილ ზოგიერთ წერილში. ერთ-ერთ წერილში მეფე სამურაბი ავალებს ლარსის მმართველს სინ-ილინამს, რომ მან მეფეთა განაწესის თანახმად განსაჯოს ორი საქმე: ხარის უკანონო წართმევისა და სხეულის დაზიანებისა. აქედან ჩანს, რომ ადგილებზე ადმინისტრაციული თანამდებობის პირებს, რომლებიც სასამართლო ფუნქციებსაც ახორციელებდნენ, ყოველი კონკრეტული შემთხვევისათვის ჰქონდათ სათანადო "განაწესი".

როგორც ჩანს, "განაწესები" მრავალნაირი იყო, ისევე, როგორც მრავალნაირი იყო კერძო უფლებრივი გარიგებანი და კაზუსები. ამრიგად "მეფის განაწესი" ბაბილონური სამართლის ერთ-ერთ წყაროს შეადგენდა.

4. **მეფეთა წერილები.** ბაბილონური ეპოქიდან ჩვენამდე მოღწეულია მეფეთა წერილები. ადგილობრივი ოლქის მმართველს მეფე უგზავნიდა წერილს ანუ ინსტრუქციას, რომლითაც აცნობებდა, თუ რა საბუთაობები უნდა ჩატარებულიყო სარწყავი, საირიგაციო სისტემის მოსაგვარებლად. მრავალრიცხოვანი წერილებია მოღწეული სამურაბის მეფობის ეპოქიდან. ასეთი წერილები ჩვენ საშუალებას გვაძლევს შევისწავლოთ ბაბილონური სამართლის ცალკეული ინსტიტუტები. კერძოდ, სამეურნეო, ადმინისტრაციული სამართლიდან და ა.შ.

5. **კერძო სამართლებრივი აქტები.** აქ იგულისხმება ყოველგვარი ხელშეკრულების ტექსტები, როგორიცაა ყიდვა-გაყიდვა, ქირავნობა, სესხი, ამხანაგობა, ნივთის შესანახად მიბარება და სხვა. ასეთი გარიგებები ჩვეულებრივად თიხის ფირფიტებზე იწერებოდა. ისინი წარმოადგენდნენ იურიდიულ საბუთებს და დავის შემთხვევაში სასამართლოში გამოიყენებოდა როგორც დამამტკიცებელი საბუთი. ჩვენამდე მოღწეული ეს საბუთები გვეხმარება კერძო სამოქალაქო -სამართლებრივ ურთიერთობათა შესწავლაში.

6. **სასამართლო პრაქტიკა.** სამურაბის კანონების პროლოგიდან და ეპილოგიდან ჩანს, რომ სამურაბის ეპოქაში სამართლის სხვა წყაროებს შორის მნიშვნელოვანი იყო სასამართლო პრაქტიკა. პროლოგში სამურაბი

ამბობს, ვინც ჩემს კანონებს წაიკითხავს, იგი დაინახავს სასამართლო განჩინებებს და გადაწყვეტილებებს, რომლებიც მე გამოქონდა სხვადასხვა საქმეზე. მართლაც, როცა ჩვენ ვეცნობით ზამურაბის კანონებს, ვხედავთ, რომ იგი წარმოადგენს მნიშვნელოვან ნაწილში სასამართლო გადაწყვეტილებათა ჩანაწერს.

ჩვენ მოგვეპოვება ძვ.წ. VI ს. სასწავლო ტექსტების კრებული, სადაც ასახულია ბაბილონის იურიდიული სკოლების სასწავლო პრაქტიკა. ტექსტები წარმოდგენილია კაზუსების სახით. თითოეული კაზუსი ორი ნაწილისაგან შედგება: კაზუსის შინაარსი და მისი გადაწყვეტა. კაზუსის შინაარსში ნათქვამია, უკეთუ ასეთი შემთხვევა მოხდეს, როგორ უნდა მოიქცეს მოსამართლე. გადაწყვეტილების ნაწილში კი აღნიშნულია სანქციის ზომა.

ძველბაბილონური სამართლის წიგნები შედგენილია კაზუსისტური პრინციპის საფუძველზე. კრებულების კაზუსისტური ხასიათი, სამართლებრივი ნორმების განზოგადებათა მოუხდენლად გადმოცემა აიხსნება იურიდიული ცოდნის და მართლშეგნების მაშინდელი, საწყისი დონით. მართალია ბაბილონურ სამართლის წიგნებში სამოქალაქო, სისხლის და პროცესის საკითხები გამიჯნული არ არის, მაგრამ დღევანდელი თვალთახედვიდან გამომდინარე, შეიძლება კანონთა მუხლები ცალკეული დარგების მიხედვით განვიხილოთ.

§ 12. სამართალგანვითარება ბაბილონში

საკუთრების სამართალი.

საკუთრების ობიექტს ძველ ბაბილონში წარმოადგენდა მიწები და მონები, რომლებიც უმთავრესად კოლექტიურ მფლობელობაში იმყოფებოდა. მიწებისა და მონების მესაკუთრე იყო სახელმწიფო, ტაძრები და საოლქო ადმინისტრაცია. ზამურაბის კანონებიდან ჩანს, რომ ბაბილონში არსებობდა საკუთრების სპეციალური სახე, რომელსაც **ილკუ** ქონება ეწოდებოდა. ეს იყო ქონების ის კატეგორია, რომელიც სამხედრო მსახურთა განკარგულებაში იყო. ასეთ ობიექტებს წარმოადგენდა: სახნავ-სათესი მიწები, საძოვრები, ბაღები, საქონელი და სხვა. ეს ქონება სამხედრო მოსამსახურეს ეძლეოდა სამუშაოს შესრულების პირობით, მაგრამ თუ იგი სამხედრო სამსახურს არ შეასრულებდა, მაშინ კარგავდა უფლებას ქონებაზე. ილკუ ქონება სამხედრო მოსამსახურეთა საკუთრებას არ წარმოადგენდა. მათ არ შეეძლოთ მისი გასხვისება. ეს ქონება სამოქალაქო

ბრუნვიდან ამოღებული იყო. ამავე დროს სამურაბის კანონებში აღნიშნულია, რომ თუ სამხედრო პირი მისთვის გამოყოფილ მიწის ნაკვეთს არ დაამუშავებს და მოსავალს არ მოიყვანს, მაშინ სამი წლის შემდეგ იგი კარგავს მფლობელობის უფლებას ამ მიწაზე.

ვალდებულებითი სამართალი.

სამოქალაქო სამართლის შემდეგ ინსტიტუტს, რომელიც სამურაბის კანონების მიხედვით უნდა განვიხილოთ, ვალდებულება წარმოადგენს. ცნობილია, რომ ვალდებულება წარმოიშობა ხელშეკრულებიდან და ზიანის მიყენებიდან. სამურაბის ეპოქაში, როგორც ჩანს, ფართო სახელშეკრულებო ურთიერთობანი იყო განვითარებული. არსებობდა **ყიდვა-გაყიდვის** ხელშეკრულება, რომლის ობიექტს როგორც მოძრავი, ისე უძრავი ქონება შეადგენდა. იყიდებოდა მიწა, სახნავ-სათესები, ბაღები, ყანები, საცხოვრებელი სახლები და სხვა. ზოგიერთი ობიექტი სამოქალაქო ბრუნვიდან ამოღებული იყო, ე.ი. არ შეიძლებოდა მისი გასხვისება. ასეთი იყო საერთო საკუთრების მიწები (სახელმწიფო, სატაძრო და ტერიტორიული ოლქების საკუთრებაში მყოფი მიწები). სამოქალაქო ბრუნვიდან იყო ამოღებული ილკუ ქონებაც, ქვრივი ქალის მზითვეი, რომელიც მან მოიტანა ქმრის ოჯახში.

ხელშეკრულების სხვა სახეს ბაბილონში წარმოადგენდა **სესხი**. სამურაბის კანონებით დადგენილია წესი, რომ დებიტორს, ე.ი. მსესხებელს, შეუძლია ყოველგვარი ვალი გადაიხადოს, თუ იგი სამი წლის განმავლობაში იმუშავებს კრედიტორის სასარგებლოდ, ე.ი. კანონმა დაუშვა შესაძლებლობა, რომ ვალის ანაზღაურება შეიძლება მუშაობით 3 წლის განმავლობაში.

ხელშეკრულების კიდევ ერთი სახეა **ქირავნობა**. ქირავნობა შეიძლება როგორც ნივთისა, ასევე სამუშაო ძალისა, ე.ი. შეიძლება დაქირავებული იქნას როგორც მონა, ისე თავისუფალი ადამიანიც და აგრეთვე სამუშაო საქონელიც. ნივთის ქირავნობის შემთხვევაში, კანონი ითვალისწინებს, რომ დამქირავებელმა უნდა შეასრულოს ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვალდებულება და ამავე დროს დაუზიანებლად დაუბრუნოს ნივთი თავის პატრონს. თუ ეს პირობები დაირღვეოდა, მაშინ დამქირავებელს პასუხი უნდა ეგო სამოქალაქო წესით.

სამურაბის კანონებში ვხვდებით აგრეთვე ნივთის **შესანახად მიბარების ხელშეკრულებას**. ასეთი ხელშეკრულება შეიძლება ყოფილიყო როგორც სასყიდლიანი, ასევე უსასყიდლო. ნივთის პატრონს ნივთის შენახვისათვის განსაზღვრული საზღაური უნდა გადაეხადა.

არის აგრეთვე *ამხანაგობის ხელშეკრულება*, რომელიც ხაშურაბის კანონების 99 მუხლითაა გათვალისწინებული. ამ მუხლში ნათქვამია: ამხანაგობის ხელშეკრულების მონაწილეებმა "თანაბრად უნდა გაიყონ მოგება და ზარალი".

და ბოლოს, ხელშეკრულების ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენდა *თამქარის ხელშეკრულება შამალუშთან*. თამქარი დიდვაჭარია, ხოლო შამალუში სავაჭრო აგენტი. ხელშეკრულების საფუძველზე შამალუში იღებდა თამქარისაგან პროლექტებს, ფულს და მიემგზავრებოდა შორეულ ქვეყნებში აღებ-მიცემობის საწარმოებლად. ხელშეკრულებაში გათვალისწინებული იყო ორმხრივი ვალდებულება. თუ შამალუში არ შეასრულებდა ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ პირობებს, მაშინ მას ზარალი ორმაგად უნდა აენაზღაურებინა.

ასეთი იყო ხელშეკრულების ძირითადი სახეები ხაშურაბის კანონების მიხედვით. რაც შეეხება ვალდებულების წარმოშობის მეორე საფუძველს — *ზიანის მიყენებას*, ხაშურაბის კანონებში რამდენიმე ასეთი შემთხვევაა გათვალისწინებული: თუ სარწყავი არხის პატრონმა არხის ჯებირი დროზე არ გაამაგრა, რასაც შედეგად მოჰყვა არხის ჯებირის განგრევა და მეზობლის ყანის წალეკვა, ასეთ შემთხვევაში ზიანის მიმყენებელი მხარე ვალდებულია ყანის პატრონს აუნაზღაუროს ზიანი. უკეთუ პირუტყვი ყანას წაახდენს, პირუტყვის პატრონი ვალდებულია ყანის პატრონს აუნაზღაუროს ზიანი. თუ დაუღევრობის გამო აღმა მიმავალი გემი შეეჯახება დაღმა მიმავალს, მაშინ ზომალდის პატრონს ბრალეულმა მხარემ ზიანი უნდა აუნაზღაუროს. ასეთია ყველა ის შემთხვევა, რომელიც გათვალისწინებულია ხაშურაბის კანონებში ზიანის მიყენების შედეგად ვალდებულების წარმოშობისათვის.

საოჯახო სამართალი.

ხაშურაბის კანონების მიხედვით ქორწინება წერილობითი ხელშეკრულება იყო, რომელიც იღებოდა სასიძოსა და საპატარძლოს მშობლებს შორის ჯერ კიდევ მათი მცირეწლოვნობის დროს. ქორწინება ამ დროს მონოგამიურ სახეს ატარებდა. კანონით არ იყო დაშვებული მრავალცოლიანობა. ქორწინების ნამდვილობისათვის საჭირო იყო შემდეგი პირობების დაცვა:

1. სასიძოს მშობლებს საპატარძლოს მშობლებისათვის უნდა მიეტანათ საქორწინო საჩუქარი — *ბიბლუმი*. ასეთი საჩუქარი შეიძლებოდა ყოფილიყო, როგორც ნივთების სახით, ისე ფულის სახითაც. ვაჟის მშობლებს ქალის მშობლებისათვის უნდა მიეტათ საპატარძლოს

გამოსასყიდი ფასი — *თერხათუმი*. ეს მხოლოდ ფულადი სახით გადაიხდებოდა. თუ ამის შემდეგ სასიძო ან მისი მშობლები უარს იტყოდნენ საპატარძლოს შერთვაზე, საქორწინო საჩუქარი და საპატარძლოს გამოსასყიდი თანხა დაკარგულად ითვლებოდა. მაგრამ თუ საპატარძლოს მშობლები იტყოდნენ უარს ქალის მითხოვებაზე, მაშინ ორმაგად უნდა გადაეხადათ საქორწინო საჩუქარი და საპატარძლოს გამოსასყიდი. ქორწინების დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქალის მზითევს — *შერიქთუმი*. ფაქტიური თანაცხოვრება მამაკაცისა ქალთან როგორც ქორწინება, არანამდვილად ითვლებოდა. ამის შესახებ ხამურაბის კანონებში პირდაპირაა ნათქვამი: "უკეთუ კაცი ცოლს შეირთავს და არ დადებს წერილობით ხელშეკრულებას, მაშინ ეს ქალი ცოლი არაა".

რაც შეეხება საოჯახო სამართლის ისეთ ინსტიტუტს, როგორცაა *განქორწინება*, ხამურაბის კანონების მიხედვით, როგორც წესი, იგი აკრძალული იყო, მაგრამ არსებობდა ზოგიერთი გამონაკლისი. მაგ.: ქმარი თუ თემიდან გადაიხვეწებოდა, ან ლაშქრობის დროს ტყვედ ჩავარდებოდა, ქალს უფლება ჰქონდა განქორწინება მოეთხოვა. ქმარს თავის მხრივ, რიგ შემთხვევებში თავისუფლად შეეძლო განშორებოდა ცოლს: თუ ცოლი ქმრის ოჯახში დაიწყებს ხელგაშლილად ცხოვრებას და თავისი ქმრის შერცხვენას, ქმარს შეუძლია განშორდეს ან არ განშორდეს და შეირთოს სხვა ცოლი, ხოლო პირველი ცოლი თავისი ქმრის სახლში დარჩება როგორც მხევალი. ქმარს უფლება ჰქონდა მიეტოვებინა უშვილო ცოლი, მაგრამ ამასთანავე ვალდებული იყო მიეცეა მას გამოსასყიდი თანხის ოდენობა და დაებრუნებინა მზითევი, რაც ქალმა თავისი მამის სახლიდან მოიტანა.

მეუღლეობრივი ერთგულების დარღვევისათვის ქალი და კაცი სხვადასხვა სასჯელებით ისჯებოდნენ. თუ ქმარი სისტემატიურად ღალატობდა ცოლს, ამ უკანასკნელს შეეძლო წაეღო თავისი მზითევი და სახლში დაბრუნებულიყო, მაგრამ თუ ცოლი უღალატებდა ქმარს, მას ამისათვის წყალში ახრჩობდნენ. ხშირად საქორწინო კონტრაქტებში პირობად ღებდნენ, რომ თუ ცოლი ქმარს უღალატებდა, მაშინ ამ უკანასკნელს უფლება ჰქონდა დაეღალა ქალი და მონად გაეყიდა.

მშობლებსა და შვილებს შორის ურთიერობა, როგორც სამართლებრივი რეგულირების სფერო, პატრიარქალურ ხასიათს ატარებდა. მამას შეეძლო შვილის გაყიდვა, ანდა მისი სავალო კაბალაში მიცემა, შეეძლო აგრეთვე შვილისათვის ჩამოერთმია მემკვიდრეობა.

ხაზურების კანონებში ვხვდებით მემკვიდრეობის ორ სახეს: *ანდერძით მემკვიდრეობას* და *კანონით მემკვიდრეობას*. კანონიერ მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ შვილები და შვილიშვილები, თუ ასეთები არ იყვნენ, მაშინ მემკვიდრეობას გარდაცვლილის ძმები ლეებულობდნენ. თუ არც ისინი იყვნენ, მაშინ — მამის ძმები. რაც შეეხებათ ვაჟიშვილებს, ისინი თანაბრად ინაწილებდნენ მემკვიდრეობას, მაგრამ უმცროსი ძმა სამკვიდრო წილის გარდა ლეებულობდა საქორწინო გამოსასყიდსაც. ქალები მემკვიდრეობის სახით მხოლოდ მზითევს ლეებულობდნენ.

ხაზურების კანონებით დაშვებული იყო ანდერძით მემკვიდრეობაც, ე.ი. სამკვიდროს დამტოვებელს გარდაცვალების წინ, შეეძლო დაეტოვებინა წერილობითი ან ზეპირი განკარგულება ანდერძის სახით არამემკვიდრე პირისათვის სამკვიდრო ქონებიდან რაიმე ნაწილის გამოყოფის შესახებ.

დანაშაული და სასჯელი.

ბაბილონური სამართალი დანაშაულთა შემდეგ ჯგუფებს განასხვავებდა:

1. *სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები*, რომელშიც შედიოდა შეთქმულება, ამბოხება, ლაღატი, სამხედრო სამსახურზე უარის თქმა და ა.შ.

2. *პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები* — მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, ცილისწამება და სხვა. აღსანიშნავია, რომ ხაზურების კანონებში ვხვდებით განზრახ და გაუფრთხილებლობით ჩადენილ მკვლელობას. განზრახ ჩადენილი მკვლელობისათვის კანონებში გათვალისწინებულია სიკვდილით დასჯა, გაუფრთხილებლობით კი — კომპოზიციის გადახდა (116 და 153 მუხლები).

3. *საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები* — ქურდობა, გაძარცვა, მითვისება, თაღლითობა. კანონი განასხვავებს ქურდობის ორ სახეს: ჩვეულებრივი და კვალიფიციური ქურდობა. კვალიფიციური გულისხმობს ქურდობას დამამძიმებელ გარემოებებში, მაგ.: ქურდობა ღამით, ან ქურდობა ტექნიკური საშუალებების გამოყენებით. აღსანიშნავია, რომ ხაზურების კანონები გაძარცვის შემთხვევაში, თუ მძარცველი არ იქნებოდა აღმოჩენილი, პასუხისმგებლობას აკისრებდა მთელ თემს. დაზარალებულისთვის მთელ თემს უნდა გადაეხდა ნაძარცვი ქონება. საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული ისეთი დანაშაული, როგორცაა მითვისება, ხაზურების კანონების მიხედვით გულისხმობდა მინდობილი ქონების მისაკუთრებაზე პასუხისმგებლობას, მაგ.: ხვნათევსის დროს თესლის ან გუთნის მითვისებისას პასუხისმგებლობას. კანონი აწესებდა მითვისებული ქონების ორმაგად, ხოლო ზოგჯერ ხუთმაგად

გადახდას. რაც შეეხება თაღლითობას, უმეტესწილად ხდებოდა მოტყუებით ან ნდობის ბოროტად გამოყენებით. მაგ.: სამურაბის კანონებში აღნიშნულია, რომ თუ თამქარი უარყოფს ვერცხლის მიღებას შამალუმისაგან და იგი ამაში მხილებული იქნება, მაშინ ჩადენილი დანაშაული ექვსკეცად უნდა აანაზღაუროს.

4. ოჯახის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — სისხლის აღრევა უახლოეს ნათესავეებს შორის, ცოლ-ქმრული ღალატი, რომლის დროს მხოლოდ ცოლი ისჯება, გაუპატიურება და სხვა.

ასეთი სახის დანაშაულებებისათვის შემდეგი კატეგორიის სასჯელები არსებობდა:

1. **სიკვდილით დასჯა**, რომელიც გათვალისწინებული იყო მძიმე სახელმწიფო დანაშაულებისათვის, განზრახ ჩადენილი მკვლელობისათვის. სულ სამურაბის კანონებით 31 სიკვდილით დასჯის შემთხვევაა მოხსენიებული. ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ კანონი იცნობს სიკვდილით დასჯის კვალიფიციურ სახეებს. აქ იგულისხმება სიკვდილით დასჯა ისეთი საშუალებებით, რომელიც განსაკუთრებულ წამებას აყენებდა დამნაშავეს. მაგ.: სარზე ჩამოგება ან ანძაზე აცმა. სასჯელის ეს სახე ცნობილი იყო შუა საუკუნეების ევროპისა და რუსეთის სამართალშიც. აგრეთვე ბიზანტიურ სამართალშიც. დამნაშავეს უკანა ტანით ჩამოაგებდნენ მარგილზე, 1-2 საათის შემდეგ მარგილი ყელის ან გულმკერდის არიდან გარეთ გამოდიოდა. სიკვდილით დასჯის კვალიფიციურ სახეს წარმოადგენდა აგრეთვე დამნაშავის ცეცხლში დაწვა ან ხელ-ფეხის მოგლეჯა. რაც შეეხება ჩვეულებრივ სიკვდილით დასჯას იგი თავის მოკვეთით სრულდებოდა.

2. **გამაწბილებელი სასჯელები**. ამგვარ სასჯელთა ძირითადი დანიშნულება ბრალდებული პირის შერცხვენა იყო და მიზნად ისახავდა მის დამცირებას. ასეთ სასჯელებს განეკუთვნებოდა: უპატიობის ნიშნის დასმა (თმის, წვერის, საფეთქლის გაპარსვა, დაღის დასმა, თავზე ფისის დასხმა) და სხვა.

3. **დამასახიზრებელი სასჯელები** როგორც წესი, სხეულის რომელიმე ორგანოს მოკვეთით ხორციელდებოდა. მაგ.: სამართლის წიგნის მიხედვით "ენა უნდა მოსჭრან" იმ ნაშვილებს, რომელიც თავის გამზრდელ ღელას და მამას ეტყვის თქვენ არა ხართ ჩემი ღელა და მამაო, ხოლო ვინც შეიძულეbs აღმზრდელ ღელას და მამას და წავა სახლიდან, თვალი უნდა დასთხარონ".

4. **სხეულებრივი სასჯელები** დამნაშავის ტანჯვა-წამებას გულისხმობდა. მისი შეფარდებით მწვავე ტკივილებს იწვევდნენ დამნაშავის სხეულზე. სამურაბის კანონები სხეულებრივი სასჯელების მხოლოდ ერთ შემთხვევას აღნიშნავენ: თუ ვინმე სილას გაარტყამს მასზე მალა მდგომს, მას საქვეყნოდ 60-ჯერ უნდა დაარტყან ხარის ტყავის მათრახი.

5. **კომპოზიცია** — ფულადი ხასიათის გადასახადი იყო ჩადენილი დანაშაულისათვის. დამნაშავეს უნდა გადაეცა დაზარალებულის ან მისი ოჯახის წევრებისათვის ფულადი ან ქონებრივი საზღაური, რომლითაც ზღებოდა დაზარალებულის დაკმაყოფილება და დანაშაულის გამოსყიდვა. სამურაბის კანონები ადგენდა კომპოზიციის საკმაოდ განვითარებულ სისტემას, დანაშაულის სიძვირისა და დაზარალებულის სოციალური და უფლებრივი მდგომარეობის მიხედვით კომპოზიციის ოდენობა ზოგჯერ ზუსტადაა განსაზღვრული, ზოგჯერ დაწესებულია ერთჯერადი, ორჯერადი ან მრავალჯერადი საზღაური.

6. **ქონების კონფისკაცია** დამატებითი სასჯელის სახეს წარმოადგენდა. მაგ.: როდესაც დამნაშავეს თემიდან ან ოჯახიდან აძევებდნენ, მას ჩვეულებრივ ქონების კონფისკაციას უფარდებდნენ.

7. **გაძევება (ექსორია)**. დამნაშავის გაძევება ანუ მისთვის ე.წ. მშვილობის აღკვეთა უძველესი და სასტიკი სასჯელია. თემიდან ან ოჯახიდან მოკვეთილი პირი კარგავდა არა მარტო სახლსა და ყოველგვარ ქონებას, არამედ საზოგადოების მხრივ დაცვის უფლებასაც. გაძევებულს უფლება არ *ქონდა ეცხოვრა ადამიანებს შორის, მისთვის თავშესაფრის მიცემა სასტიკად აკრძალული იყო, მისი მოკვლისათვის არავინ აგებდა პასუხს.

სასამართლო და პროცესი.

სამურაბის ეპოქის სასამართლო ხელისუფლების ორგანიზაციის თავისებურება ის არის, რომ სასამართლო ხელისუფლებასთან. მართალია, სამურაბის დროს შემოდებული იქნა სპეციალური სასამართლო დაწესებულება მეფის სასამართლოს სახით, მაგრამ ადმინისტრაციული ფუნქციის გავლენისაგან არც ეს სასამართლო იყო თავისუფალი. სასამართლო ორგანოების სისტემა შემდეგი სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

1. **კოლეგიური სასამართლო** არსებობდა თემებსა და ოლქებში. კოლეგიის წევრებად ადგილობრივი დიდკაცობის წრიდან გამოსული უზუცესები იყვნენ. ასევე შეიძლება ყოფილიყვნენ დიდგაჭრები და სავაჭრო აგენტები-თამქრები.

ქალაქის სასამართლო კოლეგიის შემადგენლობა არ იყო ზუსტად განსაზღვრული: იგი შედგებოდა ხან 4, ხან 8 წევრისაგან. კოლეგიის თავმჯდომარედ ითვლებოდა რაბიანუმი, აგრეთვე ოლქის მმართველი — შაკანაკუმი. რაბიანუმისა და შაკანაკუმის სასამართლოები იხილავდნენ როგორც სისხლის, ასევე სამოქალაქო სამართლის საქმეებს.

2. *მეფის მოსამართლენი* — დიდ ქალაქებსა და ოლქებში მეფის მიერ ინიშნებოდნენ პროფესიული მოსამართლენი. მეფის მოსამართლეთა გადაწყვეტილება საბოლოო იყო და გასაჩივრებას არ ექვემდებარებოდა.

მეფის სასამართლო კოლეგიასთან (4-8 კაცი) იყვნენ თანამემწენი:

ა) რაბისუმი, ხან საქმეს იძიებდა, ხან კი მოწმედ გამოდიოდა.

ბ) მხედარი, ანუ სასამართლოს მოხელე, რომელიც პოლიციური ხასიათის ფუნქციებს ასრულებდა.

გ) საქმის წარმოებას სასამართლოში ტუფშარუმი ანუ მდივანი განაგებდა. იგი სასამართლოს კანცელარიის გამგე იყო.

3. *სატაძრო სასამართლოები* ანუ ქურუმთა სასამართლოები ძირითადად მოწმეთა ფიცით დაკითხვას, ფიცის მიღების დამოწმებას, ქონების გაყოფას და ზოგიერთი დამამტკიცებელი საბუთის შეგროვებას ახდენდნენ. სატაძრო სასამართლოები ქურუმების საქმეებსაც იხილავდნენ და წყვეტდნენ. შეიძლებოდა ისინი მიწვეულნი ყოფილიყვნენ სათემო სასამართლოს კოლეგიის სხდომაზე მონაწილეობის მისაღებადაც.

4. *უზენაესი სასამართლო* — უმაღლესი სასამართლო ხელისუფლება მეფეს ეკუთვნოდა. მის კომპეტენციას შეადგენდა სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული. მრუში დედაკაცისა და მამაკაცის საქმეთა განხილვა, ჯადოსნობა, ტაძრის ან სასახლის კუთვნილი ქონების ქურდობა და სხვა მძიმე დანაშაულებები.

მეფის სასამართლო სააპელაციო სასამართლოს ფუნქციებსაც ახორციელებდა. ასევე მეფესთან შედიოდა საჩივრები სასამართლო საქმეების გაჭიანურების გამო, მოსამართლეთა და მოხელეთა მექრთამეობაზე და სხვა. მეფე მხოლოდ განსაკუთრებულ საქმეებს იხილავდა. დანარჩენ საქმეებს ჩვეულებრივ მეფის მოსამართლენი იხილავდნენ, რომელთაც საქმეები ეგზავნებოდათ მეფის მითითებითა და განკარგულებით.

რაც შეეხება თვით *სასამართლო პროცესს*, ორ ნაწილად შეიძლება განვიხილოთ: 1) სისხლის სამართლის საქმეთა წარმოება, 2) სამოქალაქო საქმეთა წარმოება და გამოვყოთ ზოგიერთი თავისებურება.

პირველი თავისებურება ისაა, რომ სისხლის სამართლის საქმეებზე გადმონაშთის სახით შენარჩუნებულია თვითგასამართლება, მეორე თავისებურებაა ორდალის ანუ დამნაშავეს სასამართლო გამოცდა. თავისებურებას წარმოადგენს ერთადერთი დამამტკიცებელი საბუთის საფუძველზე საქმის გადაწყვეტაც.

სამოქალაქო და საოჯახო საქმეებზე ძიების ინიციატივა დაინტერესებულ მხარეს ეკუთვნოდა.

ბაბილონური კანონები და იურიდიული დოკუმენტები მკაფიოდ განასხვავებდნენ მოსარჩელისა და მოპასუხის უფლებრივ მდგომარეობას პროცესში. საქმის სასამართლო წარმოებაში დაშვებული იყო შეგებებული სარჩელი, მესამე პირთა მოწვევა. სარჩელის ქარაფშუტულად აღძვრის, სიცრუისა ან მხარის შევიწროებისათვის მოსარჩელე ისჯებოდა. მოპასუხე, თუ იგი თავს აარილებდა პროცესს, შეიძლებოდა იძულებით ყოფილიყო მოყვანილი სასამართლოში.

დამამტკიცებელ საბუთებად გამოიყენებოდა: ფიცა, მოწმეთა ჩვენებანი, წერილობითი აქტები (დოკუმენტები), ორდალი.

ფიცა გამოიყენებოდა სხვადასხვა კატეგორიის საქმეებზე. ზოგჯერ მთელი მტკიცებულება მართლოდენ ფიცს ეყრდნობოდა, ისიც მხოლოდ ერთი მხრის — მხოლოდ დაზარალებულის ფიცით ჩვენებას. თუ მძარცველი შეპყრობილი არ იქნება, "გაძარცვულმა კაცმა ღვთის წინაშე ფიცით უნდა აჩვენოს ყველაფერი", რაც მას წაართვეს, და თემმა და რაბიანუმმა უნდა აუნაზღაურონ მას ნაძარცვი ქონება.

მოწმეთა ჩვენებანი ბაბილონურ საპროცესო სასამართლოში გამოიყენებული იყო სხვადასხვა კატეგორიის საქმეებზე. უკეთუ მოწმე მკვლელობის საქმეზე ვერ დაამტკიცებდა თავის ნათქვამ სიტყვებს, მას შეეფარებოდა სიკვდილით დასჯა. სასამართლოში საქმეთა განხილვის დროს მოწმეთა მოყვანა ორივე მხრის — მოპასუხისა და მოსარჩელის, მოვალეობა იყო.

ორდალი ანუ **სასამართლო გამოცდა** ღვთის მსჯავრის ერთ-ერთი სახეობაა. ხამურაბის სამართალი იცნობს მდინარე წყლის ორდალს. სამართლის წიგნი ითვალისწინებდა ორდალს 2 შემთხვევაში. უკეთუ ვინმე ბრალს დასდებდა კაცს ჯვალსნობაში, მაგრამ ამას ვერ დაამტკიცებდა, მაშინ ბრალეული "უნდა წავიდეს მდინარესთან და გადავარდეს", თუ მას "მდინარე დაეუფლა", ე.ი. ბრალეული მდინარეში ჩაიძირება, იგი დამნაშავეა და უნდა მოკვდეს... ხოლო თუ ბრალეულს "მდინარე გაწმენდს", ე.ი. მდინარე ამოატივტივეს ზედაპირზე, მაშინ ის

უდანაშაულოა და ვინც მას ბრალი დასდო ჯადოსნობაში, ის უნდა მოეკლათ. მეორე შემთხვევა ეხება ქმრიანი ქალის ბრალდებას მრუშობაში. თუ ქალი არ ყოფილა წასწრებული სხვა მამაკაცთან მწოლარე, მაშინ ბრალდებისაგან გაწმენდის მიზნით "თავისი ქმრისათვის ის უნდა გადავარდნილიყო მდინარეში".

ცნობილია, რომ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ზოგიერთ ქვეყანაში წყლით გამოცდით ეჭვმიტანილი პირის ბრალეულობის დადგენა საწინააღმდეგო წესით ხდებოდა. თუ ბრალეული წყალში ჩაიძირებოდა, იგი უდანაშაულოდ ითვლებოდა.

საპროცესო სამართლიდან უნდა აღინიშნოს *აღსრულების საკითხი*, რომელიც ხშირად მოდავე მხარეებს უნდა გადაეწყვიტა. აღსრულების ეს წესი ეხებოდა როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლის საქმეებს. კრედიტორს ან დაზარალებულს შეეძლო მოვალის დროებით დაკავება და მისი სასამართლოში წარდგენა. სასამართლო გადაწყვეტილება ზოგჯერ სისრულეში მოჰყავდა თანამდებობის პირს, რომელიც მცველის ფუნქციას ასრულებდა.

ამოხსენით კაზუსი ბაბილონური სამართლის მიხედვით:

#1.

ერთმა ბაბილონელმა მეორეს ჯადოსნობა დააბრალა და ვერ დაუმტკიცა. რა მტკიცებულებები გამოიყენება და რა სახის სასჯელი დაეკისრება დამნაშავეს ხაზურაბის კანონების მიხედვით.

#2.

შეიძლება თუ არა პასუხისმგებლობა დაეკისროს მოსამართლეს ბაბილონური სამართლით, თუ ის შეცვლის თავის მიერ გამოტანილ განაჩენს. თუ ეს შესაძლებელია, რა კატეგორიის სასჯელი იქნება გამოყენებული მის მიმართ.

#3.

ერთმა ბაბილონელმა გაპარული მონა თავისთან დამალა. ეს მონა შეიძლება სასახლის ან მუშქენის ყოფილიყო. გზირმა მიაკვლია მონას და სთხოვა დაებრუნებინა მისთვის მონა, რაზეც უარი მიიღო. დაეკისრება თუ არა პასუხისმგებლობა მონის დამმალავს და რა სახის? ... თუ გაპარულ მონას მისი დამჭერი პატრონს გადასცემს?

#4.

ერთი ბაბილონელი კაცი ტყვედ ჩავარდა. მის სახლში უამრავი სარჩო იყო, რითაც ცოლს შეეძლო თავი შეენახა. ცოლმა არ ისურვა ტყვედ ჩავარდნილი ქმრის სახლში ცხოვრება და სხვას მისთხოვდა. ითვალისწინებს თუ არა ხამურაბის კანონები ტყვედ ჩავარდნილ ქმართან განქორწინების უფლებას. დაზუსტეთ ასეთ შემთხვევაში ქალის უფლებები და პასუხისმგებლობა.

#5.

ერთმა ბაბილონელმა განიზრახა უშვილო ცოლის გაშვება. ქალი თავის მშობლებთან წაიყვანა და იქ დატოვა. ბაბილონურმა სამართალმა უარი უთხრა ასეთ კაცს ცოლის დატოვებაზე, რატომ?

#6.

ბაბილონელი ქალი, რომელმაც გათხოვების შემდეგ შვილები შვა, მოკვდა. ქალის მამამ მემკვიდრეობის უპირატესი უფლებით უკან მოითხოვა მზითევი, რომელიც ქმრის ოჯახში გაატანა შვილს. სამართალმა უარი უთხრა მამას ქალის მზითვზე, რატომ?

#7.

ერთ ბაბილონელს სამი ვაჟი ჰყავდა. თავის სიცოცხლეში მოასწრო ორი მათგანისათვის ცოლი მოეყვანა, უმცროსი კი უცოლო დარჩა. მამის გარდაცვალების შემდეგ ძმებმა ქონება მემკვიდრეობის წესით თანაბრად გაიყვეს. უმცროსი ვაჟი უკმაყოფილო დარჩა ძმების გადაწყვეტილებით. როგორ გადაწყვეტდა ბაბილონელი მოსამართლე ამ დავას?

#8.

ერთმა შვილმა ქონების განაწილებაზე უკმაყოფილების გამო მამას გაარტყა. იგი სოფლის წინაშე ნახევრადშიშველი გაწკეპლეს და მერიხეში გადააგდეს.

ხაშურაბის კანონების მიხედვით სწორი სასჯელია თუ არა გამოყენებული შვილის მიმართ.

#9.

განაწყენებულმა მუშქენმა მეორე მუშქენს სახეში სილა გააწნა. მოსამართლემ მას ხელის მტევენის მოკვეთა მიუსაჯა. სწორია თუ არა სასჯელის ზომა ხაშურაბის კანონებით.

#10.

იგივე ქმელობა მუშქენმა აველუმის მიმართ ჩაიდინა. იცვლება თუ არა სასჯელის ზომა ხაშურაბის კანონებით.

#11.

ბაბილონური სამართლით რა სახის პასუხისმგებლობა დაეკისრება მეხომალდეს, რომლის დაუღევრად მოქცევის გამო, მისთვის მიქირავებული ზომალდი ჩაიძირა.

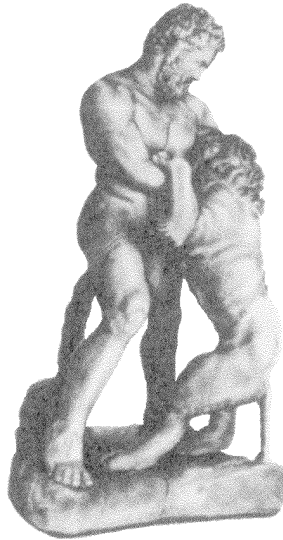
#12.

დაეკისრება თუ არა პასუხისმგებლობა ზუროს, რომელმაც სახლი ააშენა, მაგრამ საშუაოს დააკლო და კედელი გადმოწვა.

#13.

ერთი ბაბილონელი მეორეს სასამართლოში გაჰყვა დანაშაულის მოწმედ, მაგრამ თავისი ნათქვამი ვერ დაამტკიცა. რას მოიმოქმედებს ბიბილონელი მოსამართლე: მოითხოვს ახალ მოწმეს და ძველს სახლში გაუშვებს, თუ მოითხოვს ამ მოწმის დასჯას?

ძველი საბერძნეთის

სახელმწიფო და სამართალი

თავი III. ძველი საბერძნეთის სახელმწიფო და სამართალი (ძვ.წ. IX-I სს.)

§ 13. ძველი საბერძნეთის ისტორიული და ნარატიული წყაროები

ვიდრე უშუალოდ განვიხილავდეთ ძველი საბერძნეთის სახელმწიფოს და სამართალს, მოკლედ შევჩერდეთ საისტორიო წყაროებზე, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელი ხდება საბერძნეთის პოლიტიკური ისტორიის შესწავლა.

ახ.წ. XIX საუკუნიდან მოყოლებული საბერძნეთში ინტენსიური არქეოლოგიური გათხრები მიმდინარეობდა, რის შედეგადაც დიდძალი არქეოლოგიური მასალა იქნა მოპოვებული. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო შლიმანის არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელმაც გათხარა ტროას ქალაქი. მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს აგრეთვე ბერძნული ენის მონაცემები. ენაში შემორჩენილი არქაული სიტყვების საფუძველზე ბევრი მნიშვნელოვანი ფაქტის დადგენა ხდება. მხედველობაშია მისაღები ზეპირსიტყვიერი გადმოცემები, ლეგენდები. ყოველი ლეგენდა ისტორიული ფაქტის ერთგვარ ანარეკლს წარმოადგენს.

საბერძნეთის ისტორიას ვსწავლობთ აგრეთვე წერილობითი დოკუმენტების საფუძველზე. მეტად მნიშვნელოვანია ძველი ბერძენი მწერლების და ისტორიკოსების თხზულებები. წერილობითი ძეგლები საბერძნეთში ძვ.წ. VII საუკუნიდან მოგვეპოვება. ამ დროს ხდება ჰომეროსის ცნობილი ეპოსის "ილიადა" და "ოდისეას" ჩაწერა. საინტერესოა ჰეროდოტეს (ძვ.წ. 480-425 წწ.) თხზულება "საბერძნეთ-სპარტის ომები", თუკიდიდეს თხზულება "პელოპონესის ომების ისტორია" (ეს იყო შინაომი საბერძნეთის ორ უძლიერეს სახელმწიფოს შორის, რომელიც 27 წელი გაგრძელდა და დამთავრდა ძვ.წ. 404 წელს ათენის სახელმწიფოს დამარცხებით და სპარტის სახელმწიფოს გამარჯვებით). თუკიდიდეს შემდეგ ისტორიას აგრძელებს ქსენოფონტე (ძვ.წ. 430-355 წწ.), მას ეკუთვნის "საბერძნეთის ისტორია", რომელიც მოიცავს პერიოდს ძვ.წ. V საუკუნიდან ძვ.წ. IV საუკუნის 60-იან წლებამდე. მთელი რივი

მნიშვნელოვანი საისტორიო ხასიათის ცნობებია დაცული ბერძენი ფილოსოფოსების პლატონისა და არისტოტელეს შრომებში. არისტოტელეს დაწერილი აქვს ათენის სახელმწიფო წყობილების შესახებ "ათენის პოლიტიკა". განსაკუთრებით გაიზარდა საბერძნეთის ისტორიაში მუშაობა ახ.წ. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან. ამ პერიოდის ისტორიკოსთაგან დასავლეთ ევროპაში აღსანიშნავია მაიერი, პელმანი, ბიუერი და სხვები. რუსეთში ძველი საბერძნეთის ისტორიაზე მუშაობდნენ რადიშევი, ბუზესკული, ჟებელიოვი, როსტოვცევი, მოგვიანებით კი — კოვალიოვი, სერგეევი, მიშკინი და სხვები. საქართველოში ამ საკითხებს შეეხნენ პროფ. ალ. წერეთელი, მათე ალექსიშვილი და სხვები.

საბერძნეთი ანუ ძველი ელადა მოიცავდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულს, ეგეოსის ზღვის კუნძულებს, თრაკიის სანაპიროს, მცირე აზიის ტერიტორიაზე არსებულ პოლიტიკურ გაერთიანებებს, რომლებიც სხვადასხვა დროს აღწევდნენ პოლიტიკურ ძლიერებას და ცდილობდნენ თავიანთ გარშემო ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნას. გათხრების შედეგად დადასტურებულია კრეტის, მიკენის, ტირინთის, ტროას, კორინთის, სიკონიის და სხვა პოლიტიკური ერთეულების არსებობა. კრეტელების საზღვაო ბატონობა (თალასკრატია) ბერძნებს მრავალი საუკუნის შემდეგაც ახსოვდათ. დაახლოებით ძვ. წ. 1470 წ. კუნძულ თერაზე ტექტონიკურმა კატასტროფამ ძლიერი მიწისძვრა გამოიწვია, მოსახლეობა და ფლოტი განადგურდა, კუნძული გაუკაცრიელდა.

ძვ. წ. XIII საუკუნიდან იწყება ელადის კულტურის სწრაფი დაქვეითება. ამის მიზეზად ისტორიკოსები ტროას ომს და გამუდმებულ შინაომებს ასახელებენ დორიელებსა და აქაველებს შორის.

დაახლოებით ძვ. წ. VIII საუკუნიდან იწყება ბერძნული კოლონიზაციის პროცესი, რომელმაც მოიცვა არა მარტო იტალიის ჩრდილოეთი ნაწილი — სიცილია და კორინთა, არამედ საფრანგეთის ნაწილიც. ამ დროს აღმოცენდა სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ორგანიზაციის განსაკუთრებული ფორმა — პოლისი (ქალაქ-სახელმწიფო). პოლისი თავისებური მმართველობით გამოირჩეოდა. მოსახლეობა რამდენიმე კატეგორიად იყო დაყოფილი: თავისუფალი მოქალაქეები, დამოუკიდებელი მოსახლეობა (კლაროტები, პენესტები, ჰილოტები და სხვა) და უცხოელები (მეტეკები).

სახელმწიფო როგორც მეტროპოლიაში, ასევე კოლონიებში დროთა ვითარების მიხედვით სხვადასხვაგვარი იყო. საგვარეულო

არისტოკრატის ხელისუფლების დაცემასთან დაკავშირებით გაიზარდა ვაჭრობისა და ქალაქის მოსახლეობის მმართველობითი როლი და შეიქმნა დემოკრატია, რომლის დროს დემოსი აღჭურვილი იყო პოლიტიკური უფლებებით და იწვევდა სახალხო კრებებს. რიგ შემთხვევებში, ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში მმართველობა ერთი პირის — ტირანის ხელში ექცეოდა. ბერძნული ტირანია მიმართული იყო საგვარეულო არისტოკრატის წინააღმდეგ. რიგ პოლისებში კი, სადაც საგვარეულო არისტოკრატია ძალაუფლებას ინარჩუნებდა ყალიბდებოდა არისტოკრატიული მმართველობის ფორმები, რომლის დროს ხელისუფლება ეკონომიურად ძლიერი ზედაფენის ხელში იყო.

საბერძნეთის ტერიტორიაზე ძირითად პოლიტიკურ ერთეულს პოლისი წარმოადგენდა. მათი რაოდენობა 1380 აღწევდა. თუმცა იყო ისტორიული პერიოდები, როცა პოლისების ცენტრალიზაცია ხდებოდა. ცნობილია პელოპონესის კავშირი ძვ.წ. 550-362 წწ. სპარტის გარშემო, დელოსის კავშირი ძვ.წ. 478-404 წწ. ათენის გარშემო და ასევე ათენის მეორე საზღვაო კავშირი ძვ.წ.378-355 წწ. და სხვა. ძვ.წ.338-323 წლებში კი საბერძნეთის ცენტრალიზაცია მოხდა მაკედონიის გარშემო.

ბერძნული პოლისები სხვადასხვაგვარი მმართველობის ფორმით ხასიათდებოდნენ. ძირითადად შეიძლება გამოვყოთ დემოკრატიული და ოლიგარქიული მმართველობა. ამიტომ ცალკე განვიხილოთ ათენი, როგორც დემოკრატიული მმართველობის ერთეული, და სპარტა, როგორც ოლიგარქიული მმართველობის ნიმუში.

§ 14. სპარტის სახელმწიფო და სამართალი

სპარტის სახელმწიფო დაახლოებით ძვ.წ. IX საუკუნეში წარმოიშვა პელოპონესის (ბალკანეთის ტერიტორიაზე) სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში. იგი ლაკედემონის სახელწოდებითაც მოიხსენიება ისტორიაში. სპარტაში სახელმწიფოს წარმოშობას უკავშირებენ ღორიელ და აქაველ ტომთა შორის განუწყვეტელ ბრძოლას და მათ გაერთიანებას მესენიასა და კინურიაში, აგრეთვე ილოთებსა და პერიეკებზე საგვარეულო არისტოკრატის უფლებრივ და პოლიტიკურ გამარჯვებას, რაც იურიდიულად გაფორმდა ცნობილი კანონმდებლის ლიკურგეს (ძვ.წ. 900-880 წწ.) მიერ შედგენილი ლოკუმენტით — რენტა (ხელშეკრულება).

სახელმწიფო წყობილება.

სპარტაში ხელისუფლების განხორციელება შემდეგი ორგანოების მეშვეობით ხდებოდა: ორი მეფე, უზუცესთა საბჭო — გერუსია, სახალხო კრება — აპელა, ეფორები.

1. **მეფის ხელისუფლება.** სპარტის სათავეში ორი მეფე იღვა, რასაც იმით ხსნიან, რომ ძვ.წ. IX საუკუნეში, როცა სპარტის სახელმწიფო ჩამოყალიბდა, მოხდა ორი ტომის გაერთიანება და ტომთა ბელადები ანუ ბაზილევსები ქვეყნის მეფეებად იქნენ გამოცხადებულნი. ასე რომ, ორმეფობა სპარტაში ღორიელთა და აქაველთა ღინასტიის წარმომადგენელთა მიერ ხორციელდებოდა.

მეფის ხელისუფლება არ იყო აბსოლუტური. იგი იზღუდებოდა ეფორების მიერ. თუ მეფე უმაღლეს მხედართმთავრად ითვლებოდა, მას ლაშქრობისას მეთვალყურედ ორი ეფორი მიყვებოდა. იგი უმაღლეს მოსამართლედაც ითვლებოდა, მაგრამ მისი სასამართლო ფუნქციები შემცირდა მეგკვიდრობისა და შვილად აყვანის საქმეთა განხილვამდე. მეფისა და ეფორების ურთიერთობა მტკიცდებოდა ფიცით, რომელსაც ისინი ერთმანეთის წინაშე ღებდნენ თვეში ერთხელ. მეფე იფიცებდა, რომ იმეფებს დადგენილი კანონებით, ეფორები კი სახელმწიფოს სახელით იფიცებდნენ, რომ თუ მეფე ფიცს შეასრულებდა მისი ხელისუფლება დაცული იქნებოდა. ამისდა მიუხედავად, ყოველ 8 წელში ერთხელ ეფორები მიმართავდნენ ვარსკვლავებზე წინასწარმეტყველებას და მეფისათვის, არახელსაყრელი დასკვნების შემთხვევაში, შეეძლოთ აღეძრათ სასამართლო დევნა და ჩამოერთვათ მისთვის ხელისუფლება.

2. **გერუსია.** ასე ეწოდებოდა უზუცესთა საბჭოს, რომელიც 30 წევრისაგან შედგებოდა. გერუსიის წევრს გერონტი ერქვა, რაც თავისი ეტიმოლოგიური მნიშვნელობით მხცოვანს ნიშნავს. აქედან მოდის სიტყვა გერონტოლოგია (მეცნიერება სიცოცხლის ხანგრძლივობის შესახებ). გერუსიაში 28 გერონტი შედიოდა, ორი ადგილი დათმობილი ჰქონდა 2 მეფეს. უფლებრივად გერუსიის წევრები თანასწორნი იყვნენ. წევრები და მეფეები ამ მხრივ ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებოდნენ. გერუსია უმნიშვნელოვანესი სახელმწიფო ორგანო იყო სპარტაში. იგი განიხილავდა პირველ რიგში იმ მნიშვნელოვან საკითხებს, რომელიც შემდეგ სახალხო კრებას უნდა გადაეწყვიტა. ამით გერუსია მიმართულებას აძლევდა სახალხო კრებას საკითხების გადაწყვეტაში. გერუსიის მიერ შემუშავებული წინასწარი აზრი, როგორც წესი, სახალხო კრებაზე მიღებულად ითვლებოდა. გერუსიას სასამართლო ფუნქციაც ჰქონდა. აქ განიხილებოდა სისხლის სამართლის საქმეები, მათ შორის

სახელეწიფო დანაშაულები, მეფის გადაყენების საკითხები. რაც შეეხება ქონებრივ დავებს, მათ ეფორები განიხილავდნენ. პირველად გერუსიას მეფე იწვევდა, მოგვიანებით (ძვ.წ. V-IV სს.) ეს უფლება ეფორებმა აიღეს. ეფორების როლის ზრდასთან ერთად გერუსიის როლი და მნიშვნელობა მცირდებოდა, უკვე პელოპონესის ომების დროს ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხი, როგორცაა ომისა და ზავის საკითხი, გერუსიის გვერდის ავლით წყდებოდა.

3. სახალხო კრება — *აპელა* იწვეოდა თვეში ერთხელ. თუმცა შეიძლება საგანგებო სესიის მოწვევაც და იწოდებოდა მცირე სახალხო კრებად. მასში მონაწილეობის უფლება ჰქონდათ თავისუფალ და სრულუფლებიან სპარტელ მოქალაქეებს, რომელთათვისაც დაწესებული იყო 30 წლიანი ასაკობრივი და გარკვეული ქონებრივი ცენზი. სახალხო კრება თვეში ერთხელ იწვეოდა. ხმის მიცემა ყვირილით ხდებოდა, კრებას თავმჯდომარეობდნენ რიგრიგობით ეფორთა კოლეგიის წევრები. სახალხო კრების უმნიშვნელოვანეს კომპეტენციას შეადგენდა უმაღლეს თანამდებობის პირთა არჩევა, როგორც იყვნენ ეფორები, გერონტები, არძიისა და ფლოტის მეთაურები. სახალხო კრება საკანონმდებლო ორგანო იყო და იგი მართვა-გამგეობის ფუნქციასაც ახორციელებდა. სახალხო კრებაზე ხდებოდა ახალი მოქალაქეების მიღება და აგრეთვე ზოგიერთი სპარტელისათვის მოქალაქეობის ჩამორთმევა. როგორც სასამართლო ორგანო, იხილავდა თანამდებობის პირთა დაქვეითების საკითხს ჩადენილი დანაშაულისათვის. საქმე ის იყო, რომ ბრალდების აღძვრა შეეძლო არა კერძო პირს, არამედ რომელიმე დიდი თანამდებობის პირს, ე.ი. ამ შემთხვევაში სახალხო კრების სასამართლო ფუნქცია დამნაშავე პირის დაქვეითების სანქციონირებაში გამოიხატებოდა.

ეფორთა კოლეგია. ეს იყო სპეციალური სასამართლო კოლეგია, რომელიც ხუთი კაცისაგან შედგებოდა. იგი სამოქალაქო საქმეთა სასამართლო კოლეგიასაც წარმოადგენდა, სადაც მხოლოდ სამოქალაქო საქმეები განიხილებოდა. სისხლის სამართლის საქმეთა განხილვა კი გერუსიის კომპეტენციას შეადგენდა. ამრიგად, ეფორები თავდაპირველად მეფეთა მოადგილეები იყვნენ სამოქალაქო იურისდიქციის დარგში, მაგრამ შემდეგ ეფორთა კოლეგია ყოველსშემძლე ორგანო გახდა. ყოველწლიურად სახალხო კრება ირჩევდა 5 ეფორს, რომელთაგან ერთი თავმჯდომარეობდა ეფორთა კოლეგიას. ეფორების მოვალეობას შეადგენდა სახალხო კრების მოწვევა და თავმჯდომარეობა, გერუსიის მოწვევა და თავმჯდომარეობა, საგარეო ურთიერთობების საკითხების

გადაწყვეტა და ა.შ. ლაშქრობის დროს ორი ევორი მეფეს ახლდა. ისინი ახორციელებდნენ კონტროლს ყველა თანამდებობის პირზე, მათ შორის მეფეებზეც. შეედლოთ მეფეების გადაყენება და სამართალში მიცემა. სამოქალაქო სამართლის საქმეებს ევორები განიხილავდნენ არა კოლეგიალურად, არამედ ერთპიროვნულად.

ამგვარი იყო სპარტის სახელმწიფო მექანიზმი. რაც შეეხება ფორმას, მისი შეფასება ორგვარად შეიძლება მოხდეს — ისტორიული და თანამედროვე კუთხით. მაგ.: არისტოტელე მმართველობის ფორმის მიხედვით განარჩევდა ერთპიროვნულ (მონარქია), გარკვეულ პირთა წრის მიხედვით (არისტოკრატია), მთელი მოსახლეობის მიხედვით (დემოკრატია) მმართველობას. არისტოკრატიულმა მმართველობამ ისტორიულ განვითარებაში მიიღო ტერმინი ოლიგარქია (როგორც მცირეთა ბატონობა). დღესდღეობით მმართველობის ფორმებს განარჩევენ იმისდა მიხედვით, ხორციელდება თუ არა უმაღლესი ხელისუფლება ერთი პირის მიერ, თუ იგი ეკუთვნის არჩევით ორგანოს ან თანამდებობის პირს (მონარქია, რესპუბლიკა). ისტორიული თვალსაზრისით სპარტა არისტოკრატიული (ოლიგარქია) მმართველობის ფორმის სახელმწიფოა, ხოლო თანამედროვე შეფასებით — რესპუბლიკა. ზოგჯერ მას იურიდიულ ლიტერატურაში მონარქიადაც იხსენიებენ.

აქ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ წმინდა თეორიული შეფასებები კონკრეტულ სახელმწიფოებს ზუსტად შეიძლება არ შეეფარდოთ. მრავალი საუკუნის განმავლობაში ისტორიულმა რეალობამ მონარქიის სახესხვაობები წარმოშვა. ერთი კი უტყუარია, რომ ტერმინი მონარქია ბერძნული წარმოშობისაა ("მონოს" — ერთი, "არხე" — ხელისუფლება) და ნიშნავს ერთპიროვნულ მმართველობას, სპარტა სწორედ იმ გამონაკლისთა რიცხვს ეკუთვნის, სადაც ორი მეფე იდგა სახელმწიფოს სათავეში, და მათი არჩევა ხდებოდა საზოგადოების გარკვეული წრიდან. თუმცა პოლიბიუსი მონარქიას უწოდებს ორი კონსულის ხელისუფლებას. და პირიქით, ის პირები, ვინც მონარქებად ითვლებოდნენ რომის სამეფოს პერიოდში ფაქტიურად ვერ ფლობდნენ ერთპიროვნულ ძალაუფლებას. მიუხედავად იმისა, რომ იურისტები დიდ ყურადღებას უთმობენ ძველი პერიოდის სახელმწიფოების მმართველობის ფორმების შესწავლას, დასახელებულ სახელმწიფოთა ფორმის საკითხი მაინც არ შეიძლება სრულყოფილად დამუშავებულად ჩაითვალოს. არისტოტელე არ იძლევა რესპუბლიკის დახასიათებას. იგი თვლის, რომ პირველი მმართველობის ფორმები მხოლოდ მონარქიები იყო, რომელთა უფლებამოსილება

იზღუდებოდა სახალხო კრებების ან უხუცესთა საბჭოს მიერ (რომში სენატისა და კურიის კრებების მიერ, სპარტაში უხუცესთა საბჭოსა და ეფოსთა კოლეგიის მიერ). თავდაპირველად მონარქის ხელისუფლებას მხოლოდ სამხედრო ფუნქციების განხორციელებას უკავშირებდნენ, მოგვიანებით სასამართლო და საფინანსოც დაემატა. ხელისუფლების შთამომავლობით გადასვლა ჯერჯერობით მონარქიის მთავარი ატრიბუტი არ იყო, უფრო დიდი ყურადღება ექცეოდა მეფის პირად თვისებებს. მნიშვნელოვანი განსხვავება მონარქიასა და რესპუბლიკურ მმართველობას შორის ახალი პერიოდიდან იწყება, როცა არსებითად ჩამოყალიბდა მონარქიის სახესხვაობები: აბსოლუტური მონარქია, შეუზღუდავი და კონსტიტუციური მონარქიები, რომლებიც გაემიჯნენ სახელმწიფოში წარმომადგენლობით სახალხო მმართველობას (პარლამენტს).

საზოგადოებრივი წყობილება.

განვიხილოთ საზოგადოების ცალკეული კატეგორიები, რომელთა უფლებებს განსხვავებულად იცავდა სპარტის კანონმდებლობა:

1. **მონები** — სპარტაში მონებს **ილოთები** ეწოდებოდათ. მონობა სპარტაში კლასიკური გაგებით არ უნდა წარმოვიდგინოთ. ილოთები იძულებით მიმაგრებულნი იყვნენ მიწაზე. იჯარით აბუშავებდნენ მონათმფლობელის მიწას და მოსავლის უდიდეს ნაწილს მიწის მესპატრონეს აძლევდნენ. ამავე დროს ილოთები შეადგენდნენ სახელმწიფო მონებს, რომლებიც კოლექტიურ მფლობელობაში იმყოფებოდნენ. ილოთები არმიაში მსახურობდნენ. ყოველწლიურად სპარტაში ეწყობოდა ილოთების ორგანიზებული ხოცვა-ჟლეტა, რათა დაეშინებინათ მონათა დანარჩენი მასა. ეს განაპირობებდა ხშირ აჯანყებებს. ქსენოფონტე გადმოსცემს: ესოდენ დიდი ყოფილა ილოთების ზიზღი სპარტანელებისადმი, რომ მზად იყვნენ კაბიანად და თმიანად შეეჭამათ ისინი (ს.წერეთელი — ანტიკური ფილოსოფია, თბ., 1968 წ., გვ. 38). ილოთები გარკვეული დამსახურებისათვის შეიძლება გააზატებულიყვნენ კიდევაც.

2. **პერიეკები** შეადგენდნენ მოსახლეობის განსაკუთრებულ კატეგორიას. აქ უმთავრესად შედიოდნენ ვაჭრები და ხელოსნები. სპარტა საერთოდ მწირი ქვეყანა იყო. აქ პერიეკები მოსახლეობის სწორედ ის ნაწილი იყო, რომლებიც მწირი მიწებიდან აიყარნენ და სპარტაში ჩამოსახლდნენ, შეისწავლეს ვაჭრობა და ხელოსნობა, შეიძინეს ქონება, მაგრამ პოლიტიკურად ისინი სრულუფლებიან მოქალაქეებად არ ითვლებოდნენ. მათ არ შეეძლოთ სახალხო კრებაში მონაწილეობა და არ შეიძლება

არჩეული ყოფილიყვნენ თანამდებობებზე. ევორებს გაუსამართლებლად შეეძლოთ მოეკლათ პერიეკები. მათ გარკვეული სამხედრო ვალდებულებაც აწვიათ კისერზე.

3. **თავისუფალი სპარტელი მოქალაქეები** იყვნენ თავისუფალი და სრულუფლებიანი მდიდრები, რომლებიც საზოგადოების ზედაფენას შეაღვენდნენ. მთელი პოლიტიკური ძალაუფლება სწორედ მათ ხელში იყო თავმოყრილი.

სპარტის საზოგადოებრივი ცხოვრება გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება. იგი წარმოადგენდა სამხედრო ბანაკს, სადაც შემოღებული იყო აღზრდის უსასტიკესი რეჟიმი. სწორედ აქ გაჩნდა ცნება სპარტანული აღზრდა. 7 წლის ასაკიდან ბიჭები მიჰყავდათ სპეციალურ ბანაკში და სასტიკი დისციპლინის პირობებში შიშველ-ტიტველს ზრდიდნენ. ხშირად ქურდობასაც ასწავლიდნენ. მათ უფლება არ ჰქონდათ დაქორწინებულიყვნენ 30 წლამდე. სპარტაში შემოღებული იყო საერთო სუფრა, რომელსაც სისითა ეწოდებოდა. ყველა სპარტელი და მათ შორის მეფეებიც ვალდებული იყვნენ ამ სუფრაზე ესადილათ და ამისათვის თითოეულ სპარტელს სურსათი უნდა გაეღო.

აღსანიშნავია, რომ ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოს სპარტელების რიცხვი 700 კაცამდე შემცირდა. ძვ.წ. III საუკუნის ბოლოს გატარებულ იქნა სახელმწიფოებრივი რეფორმები. ევორები დახოცეს, ხოლო მათი კოლეგია გაუქმდა. ასევე გაუქმებულ იქნა გერუსიაც. ქვეყნიდან გააძევეს დიდკაცობა. მოხდა მათი მიწების კონფისკაცია და ეს მიწები გადანაწილდა თავისუფალ სპარტელებზე. ამასთან დაკავშირებით მოქალაქეობა მიანიჭეს სპარტის რამდენიმე ათას მცხოვრებს. ძვ.წ. III საუკუნის დასასრულს სპარტაში აღვილი ჰქონდა მონათა აჯანყებას. ილოვები და დაბალი ფენები გამოვიდნენ სპარტელების წინააღმდეგ. მაგრამ ეს აჯანყება დამარცხდა. ძვ.წ. II საუკუნის შუა წლებში საბერძნეთი და მათ შორის სპარტა რომის იმპერიამ დაიპყრო და დამთავრდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ისტორია სპარტაში.

სამართლის ძირითადი ნიშნები.

სპარტაში სამართლის ძირითად წყაროს **ადათები** წარმოადგენდა. რაც შეეხება დაწერილ სამართალს, რაიმე პირველ წყაროს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ამ მხრივ ხარვეზებს ავსებს პლუტარქეს ცნობილი ბიოგრაფიული თხზულება, სადაც საგანგებოდაა მოხსენიებული ლიკურგეს საკანონმდებლო საქმიანობა. ამ თხზულების მიხედვით ლიკურგე ლეგენდარული კანონმდებელია. მან ტახტი ძმის

გარდაცვალების შემდეგ მიიღო, გაზარდა უფლისწული და ის გაამეფა. ლიკურგეს ეკუთვნის რიგი სახელმწიფოებრივი რეფორმები. კერძოდ, მან გადაანაწილა მიწები, დააარსა უხუცესთა საბჭო, მანვე შემოიღო ტრაპეზი, შეადგინა კანონთა კრებული, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია.

საერთოდ, სპარტის სამართალზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით ზოგადად ბერძნულ კანონმდებლობას, რადგანაც ცალკეულ პოლისებში მოქმედი სამართალი გარკვეულ გავლენას ახდენდა ერთმანეთზე. აქ არ შეიძლება არ დავასახელოთ უძველესი ბერძნული საკანონმდებლო ძეგლები და მათ შორის **გორტინის კანონები**. იგი კუნძულ კრეტაზე ქ. გორტინშია აღმოჩენილი. ამოჭრილია საზოგადოებრივი დანიშნულების კედელზე და თარიღდება ძვ.წ. VI საუკუნის 60-იანი წლებით. უფრო აღრინდელ ვარიანტად ითვლება ჩრდილოეთის კედლის წარწერა, რომელიც ძალზედ დაზიანებულია. ამ კანონებში განსაკუთრებული ყურადღება ერთმობა საოჯახო და მემკვიდრეობითი სამართლის საკითხებს. საბერძნეთში კანონმდებლობაზე დიოგენ ლაერტელის ასეთი გადმოცემაც არსებობს: არტემიდეს ტაძარს თავი შეაფარა ფილოსოფოსმა ჰერაკლიტე ეფესოელმა. როცა ხალხმა სთხოვა კანონი დაგვიწერო, უპასუხა — კანონი რა შავ ქვად გინდათ, როცა ქვეყნის სათავეში არამზადები ღვანაო — წავიდა და ტაძარში ბავშვებთან კოჭობანას თამაში დაიწყო. ხალხი რომ შემოეხვია, შესძახა — რა გიკვირთ უბადრუკნო, განა ჩვენს ქვეყანაში კანონების წერას კოჭობანას თამაში არა სჯობს?(ა.გელოვანი. მითოლოგიური ლექსიკონი. 1983 წ., თბ., გვ. 76).

მრავალი თქმულების, სპარტანული აღზრდის თავისებურებებისა და ბერძნული კანონმდებლობის საფუძველზე შეიძლება მოკლედ დავახასიათოთ სამართლის ცალკეული ნიშნები სპარტაში.

სამოქალაქო სამართალი.

ხანგრძლივი დროის მანძილზე სპარტაში მიწაზე საერთო საკუთრება არსებობდა. საერთო საკუთრების მიწა დაყოფილი იყო ნადელებად, რომლის გასხვისება არ შეიძლებოდა. მხოლოდ ძვ.წ. IV საუკუნის შუახანებში გამოიცა კანონი, რომელიც ნებას რთავდა ნადელის ჩუქებას და ანდერძით დატოვებას. გაყიდვა კვლავ მკაცრად იყო აკრძალული.

რაც შეეხება **საქორწინო-საოჯახო** სამართლის თავისებურებებს, უნდა აღინიშნოს, რომ დაშვებული იყო წყვილად ქორწინება, თუმცა იმგვარი ნიშნებით, რომ ხშირად ჯგუფურ ქორწინებას მოგვაგონებს. მაგ.: რამდენიმე ძმას სპარტაში ერთი საერთო ცოლი შეიძლება ჰყოლოდა.

ქალებს სპარტაში უფლებრივად შედარებით მაღალი ადგილი ეკავათ. ისინი საკმაოდ დიდ გავლენას ახდენდნენ სახელმწიფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაზე.

სისხლის სამართლის ნორმები შემოიფარგლებოდა ამა თუ იმ ქმედობის დასჯალობაზე მითითებით. სასჯელის ზომის განსაზღვრა ხდებოდა მოსამართლის შეხედულებით. სასჯელად გამოიყენებოდა ფულადი ჯარიმა, გასახლება, უფლების ჩამორთმევა — ატიმია, სიკვდილით დასჯა (დახრჩობით და მთის წვერიდან გადაგებით). ატიმია ყველაზე მძიმე სასჯელი იყო, რადგანაც მისჯილი პირი უფლებას კარგავდა ხელახლა მიემართა სასამართლოსათვის. ასეთი სასჯელი შეეფარდებოდა ყველას, ვინც ლაჩრობას გამოიჩინდა ბრძოლაში ან გაიქცეოდა ბრძოლის ველიდან ან ტყვედ დანებდებოდა.

ილოთებს სპარტაში ყოველგვარი სასამართლო განხილვის გარეშე ხოცავდნენ. პერიეკებსაც ხშირად უსწორდებოდნენ სასამართლოსა და განაჩენის გარეშე.

სასამართლო ფუნქციებით სპარტაში აღჭურვილი იყო გერუსია, ეფორები, მეფე, სახალხო კრებები. გერუსია სისხლის სამართლის საქმეებს განიხილავდა, ეფორები — სამოქალაქო საქმეებს, მეფე — მემკვიდრეობის და მიწათსარგებლობის წესების დარღვევის შესახებ დავებს. ასე რომ, პროცესუალური თვალსაზრისით, გარკვეული კატეგორიის დავების გადაწყვეტა სხვადასხვა სასამართლო ორგანოთა კომპეტენცია იყო.

§ 15. ათენის სახელმწიფო და სამართალი

ათენის სახელმწიფოს განვიხილავთ, როგორც დემოკრატიული რესპუბლიკის ნიმუშს. იგი ძველ საბერძნეთში, კერძოდ, სამხრეთ ატიკაში ჩამოყალიბდა, მაგრამ აქ თავიდანვე დემოკრატიული მმართველობა არ დამყარებულა. ეს ხანგრძლივი პროცესი უამრავი სოციალური ძვრებითა და სახელმწიფოებრივი რეფორმებით იყო გაპირობებული. ათენი ჯერ კიდევ ძვ.წ. XIV-XII სს-ში იქცა საკმაოდ მნიშვნელოვან დასახლებად. სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესს უკავშირებენ **თეზესს** (დაახლოებით ძვ.წ. XIII საუკუნე), რომელმაც ათენის გარშემო ატიკის ცალკეული თემები გააერთიანა და შემდეგი რეფორმები ჩაატარა: 1. სინოიკიზმი — ეს იყო ყველა ტომის ერთ ხალხად შეერთება, რასაც შედეგად მოჰყვა ათენში ერთიანი

ცენტრალური მმართველობის დაწესება. 2. ერთ ხალხად გაერთიანებული მოსახლეობა თუ ზევსმა დაჰყო სამ კატეგორიად: *ევპატრიდებად* ანუ კეთილშობილებად, *გეომორებად* ანუ მიწათმოქმედებად, *დემიურებად* ანუ ხელოსნებად. ეს იყო პროფესიული და სოციალური დაყოფა მოსახლეობისა. ამ რეფორმებს მოჰყვა ის, რომ სათავეში მოექცა ბაზილევსი. თუმცა დროთა განმავლობაში მისი უფლებები თანდათან შეიზღუდა და ძვ. წ. XI ს-დან იგი არქონტმა შეცვალა. დაახლოებით ძვ.წ.753 წლიდან არქონტის უფლებამოსილების ვადა 10 წლით განისაზღვრა, ძვ.წ. VII საუკუნის პირველი ნახევრიდან კი 1 წლით. არქონტს არეოპაგი ირჩევდა და ეს უკანასკნელი სიკვდილამდე მის წევრად ითვლებოდა. არეოპაგი უხუცესთა საბჭო იყო, რომელიც გვაროვნული წყობილებიდან იქნა შენარჩუნებული. მას ეკისრა როგორც მართლმსაჯულების, ასევე პოლიტიკური და რელიგიური ფუნქციებიც. კერძოდ, შეეძლო ვეტო დაელო სახალხო კრების გადაწყვეტილებისათვის, ან ზედამხედველობა გაეწია საკულტო წეს-ჩვეულებათა შესრულებისათვის. ასე რომ, ათენი თავდაპირველად ოლიგარქიული მმართველობით ჩამოყალიბდა, მაგრამ შემდგომში არისტოკრატიის წინააღმდეგ ბრძოლა დემოსის გამარჯვებით დამთავრდა, რასაც ძვ.წ. 594 წელს მოჰყვა *სოლონის რეფორმები*: **1. სისხთვია** — ასე ეწოდებოდა თავდაპირველად ვალების გაუქმებას. ძვ.წ. VII საუკუნის ბოლოს, ათენის სახელმწიფოში წვრილ მწარმოებელთა გადატაკების შედეგად, სახნავ-სათესი მიწების უდიდესი ნაწილი დაგირავებული აღმოჩნდა ვალებში. საქმე ის იყო, რომ ხელმოკლე ადამიანები თუ ვალს ვერ გადაინდიდნენ, მის საწინდრად მიწებს აგირავებდნენ. ასეთი პროცესების გამო საზოგადოება გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. სოლონმა დაგირავებული მიწებიდან აყარა ბოძები, რაც დაგირავების ნიშანი იყო და გამოსყიდვის გარეშე მეპატრონეებს გადასცა. ამავე დროს სოლონმა მომავალში აკრძალა ისეთი სავალო ხელშეკრულების დადება, რომელშიც დებიტორის — მოვალის პიროვნება იქნებოდა დაგირავებული. ადრე ათენში ასეთი წესით იყო: თუ დებიტორი ვალს ვერ გადაინდიდა, მაშინ იგი კრედიტორს მიჰყავდა სავალო კაბალაში, ე.ი. კრედიტორის მონა ხდებოდა.

2. სოლონმა მთელი ათენის მოსახლეობა ქონებრივი ცენზის მიხედვით 4 ძირითად ჯგუფად დაჰყო: 1 ჯგუფში შედიოდნენ ისინი, რომელთა წლიური შემოსავალი არანაკლებ 500 მედინი ზორბალს შეადგენდა (მედმინი წონის ერთეული იყო, რომელიც 52,5 ლ. უდრიდა). ამრიგად,

პირველ ჯგუფში შეყვანილ იქნენ ყველაზე შეძლებული ფენის წარმომადგენლები. მეორეში გაერთიანდნენ ისინი, რომელთა წლიური შემოსავალი 300 მედმინს შეადგენდა. მესამეში — 200 მედმინს, მეოთხეში — თუ შემოსავალი 200 მედმინზე ნაკლები იყო. სახელმწიფო თანამდებობის დაკავება შეეძლოთ მხოლოდ იმ პირებს, რომლებიც პირველ სამ ჯგუფში შედიოდნენ. მეოთხე ჯგუფის წარმომადგენლებს ამის უფლება არ ჰქონდათ.

3. სოლონმა დააარსა ათენის სახელმწიფოს უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანო **სახალხო კრების** სახით.

4. დააარსა **სახელმწიფო საბჭო**, როგორც მართვა-გამგეობის უმაღლესი ორგანო. მას ეწოდებოდა 400-თა საბჭო, რადგან 400 წევრისაგან შედგებოდა, თითო ტერიტორიული ოლქიდან ანუ ფილიდან ას-ასი კაცი. სულ ათენში 4 ფილა იყო. 400-თა საბჭოს ირჩევდნენ ყოველწლიურად, პირველი სამი ჯგუფის წარმომადგენლებისაგან. არჩევნები ხდებოდა სახალხო კრებებზე. ჯერ კიდევ VII საუკუნეში ჰომეროსის პერიოდის უხუცესთა საბჭო ანუ ბუღე შეიცვალა სახელმწიფო საბჭოთი, რომელსაც არეოპაგი ეწოდებოდა. უხუცესთა საბჭო არეას გორაზე იკრიბებოდა და სახელწოდებაც აქედან მომდინარეობს. სოლონს არ გაუუქმებია არეოპაგი, არამედ შეზღუდა მისი ფუნქციები. ჩამოართვა სახელმწიფო მართვა-გამგეობის ფუნქცია და გადასცა იგი 400-თა საბჭოს. არეოპაგს მხოლოდ სასამართლო ფუნქციები დაუტოვა.

5. სოლონმა შემოიღო სპეციალური სასამართლო დაწესებულება **ჰელიასტების სასამართლო**. ეს იყო ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო, რომელშიც დაშვებულნი იქნენ IV ჯგუფის წარმომადგენლებიც. მიუხედავად ამ რეფორმებისა, ათენში დიდებულებთან ბრძოლები კვლავ გრძელდებოდა, რასაც პოლიტიკური გადატრიალება მოჰყვა და ძვ.წ. 560 წ. ათენში დამყარდა **პისისტრატეს ტირანია**. მას თავდაპირველად მხარს უჭერდნენ წვრილი მიწათმფლობელები — დიაკრიები და ქალაქის ღარიბი მოსახლეობა. ცნობილი კანონმდებელი ლიკურგე მისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგე იყო. პისისტრატემ მიწები ჩამოართვა ევპატრიდებს და გლეხობას გაუნაწილა. მანვე დააწესა სახელმწიფო სესხი გლეხობისათვის, შექმნა მუდმივი ჯარი, გამსვლელი სასამართლოები. რაც მთავარია, შეინარჩუნა სოლონის რეფორმები და კანონმდებლობა.

ტირანია ათენში ძვ.წ. 510 წელს დაემხო ქვეყნის შიგნით აჯანყების შედეგად, რასაც მოჰყვა **კლისთენეს რეფორმები** 509 წელს:

1. მთელი ათენის მოსახლეობა კლისთენემ დაჰყო 10 ტერიტორიულ ფილად, თითოეულ ფილაში 2/3 ქალაქის მოსახლეობა შედიოდა, ხოლო 1/3 სოფლის. ფილები იყოფოდნენ მესამედებად ანუ ტრიტიებად, ხოლო ტრიტიები იყოფოდნენ დემებად ანუ თემებად. თითოეული თემის სათავეში იდგა თემარქი ანუ თემის მმართველი.

2. სოლონის მიერ შემოღებულ 400-თა საბჭოს ნაცვლად კლისთენემ შემოიღო **500-თა საბჭო**, სადაც თითოეული ფილიდან 50 წევრი ირჩეოდა. სულ ათი ფილა იყო, მამასადამე საბჭოს შემადგენლობაშიც 500 კაცი შედიოდა.

3. შეიქმნა მმართველობის ახალი ორგანო **სტრატეგთა კოლეგია**.

4. **ოსტრაქიზმი** (განდევნა). "თიხის ნატეხების სასამართლო" ანუ სახალხო კრება, როგორც სასამართლო, დიქტატურის დამყარების წინააღმდეგ იყო მიმართული. სახალხო კრებაში კენჭისყრა თიხის ნატეხებით ხდებოდა და სახელწოდებაც აქედან მომდინარეობს. ყოველწლიურად სახალხო კრებაში დაისმებოდა საკითხი, ხომ არ არის ათენში ვინმე ისეთი პირი, რომელიც ცდილობს დაამხოს ათენის დემოკრატია და დაამყაროს ერთპიროვნული დიქტატურა. ასეთი პირის დასახელება კრების თითოეულ მონაწილეს შეეძლო. თიხის ნატეხების საშუალებით, ფარული კენჭისყრით ასეთ პირს დამნაშავედ იცნობდნენ. მას 10 წლით გააძევებდნენ ათენიდან.

ძვ.წ. 452 წელს დაიწყო საბერძნეთ-სპარსეთის ომი, რომელიც 12 წელიწადს გაგრძელდა. საბოლოოდ ამ ომიდან გამარჯვებული გამოვიდა ათენი, რომელმაც ომის მსვლელობაში ბერძნული პოლისების, ანუ ქალაქ-სახელმწიფოების საზღვაო კავშირი შექმნა. სათავეში ამ კავშირს თვით ათენი ჩაუდგა. დაწესდა გადასახადები კავშირში შემავალ სახელმწიფოებისათვის. შეიქმნა საერთო სალარო, სადაც მოკავშირეებს შეჰქონდათ გადასახადები. ამ სალაროს ათენის სახელმწიფო განაგებდა და თანხმსაც თავის შეხელულებისამებრ ხარჯავდა. ამის შედეგად ათენის სახელმწიფო გამდიდრდა და გაძლიერდა. პერიოდი ძვ.წ. 479-431 წლები წარმოადგენს ათენის სახელმწიფოს აყვავების პერიოდს.

დემოსის გამარჯვებას და ათენის აყვავებას ჰერიკლეს მმართველობას მიაწერენ, რომლის დროს არსებითად დასრულდა ათენის სახელმწიფოს დემოკრატიზაციის პროცესი: უმაღლესი ხელისუფლება გადაეცა მოქალაქეთა საერთო კრებას. უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლება კვლავ 10 სტრატეგოსის კოლეგიას დარჩა, გაუქმდა ქონებრივი ცენზი და სხვა. ჰერიკლეს რეფორმებმა დაამკვიდრა მოქალაქეთა მონაწილეობა

სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში. მაგრამ მოქალაქედ ითვლებოდა ის, ვინც ღვინოც და მამითაც ათენელი იყო. მოქალაქეობის უფლებას მოკლებულნი იყვნენ მეტეკები, მონები და ქალები, მოზარდები. ძვ.წ. 431-404 წლებში ათენი ებრძოდა სპარტას და მის მოკავშირეებს (პელოპონესის ომი), მაგრამ დამარცხდა და საბოლოოდ დაკარგა ბერძნული სამყაროს ჰეგემონია. ძვ.წ. 338 წლიდან იგი მაკედონიის, ხოლო მოგვიანებით ძვ.წ. 146 წლიდან რომის ძალაუფლებას დაემორჩილა.

სახელმწიფო წყობილება.

1. **ხუთასთა საბჭო** — ხელისუფლების ორგანოს წარმოადგენდა. იგი დაარსდა კლისთენეს მიერ ძვ.წ. 509 წელს. თითოეული ფილიდან ირჩევდნენ 50 კაცს. საბჭოს წევრებისათვის დაწესებული იყო ასაკობრივი ცენზი 30 წელი. გარდა ამისა საბჭოს თითოეულ წევრს შემოწმება უნდა გაეკლო, რასაც ღოკიმისია ეწოდებოდა. მოვალეობის შესრულების წინ საბჭოს წევრები ფიცს ლებულობდნენ, რომ კეთილსინდისიერად შეასრულებდნენ სახელმწიფო მოვალეობას. საბჭოს წევრებისათვის დაწესებული იყო სპეციალური გასამრჯელო. 500-თა საბჭო წარმოადგენდა სახელმწიფო მართვა-გამგეობის უმაღლეს ორგანოს, რომელიც იხილავდა უმნიშვნელოვანეს საკითხებს. 500-თა საბჭო წინასწარ იძლეოდა დასკვნებს იმ საკითხებზე, რომელიც შემდგომ სახალხო კრებას უნდა გადაეწყვიტა. ამასთან ერთად 500-თა საბჭოს სისრულეში უნდა მოეყვანა სახალხო კრების მიერ მიღებული დადგენილებანი. საბჭო განაგებდა სახელმწიფოს შემოსავლისა და ფინანსთა საკითხებს. ზედამხედველობას ახორციელებდა არმიასა და ფლოტზე, ისმენდა თანამდებობის პირთა ანგარიშს, აგვარებდა საგარეო ურთიერთობებს, იხილავდა ზოგიერთ სასამართლო საქმეებს.

ოპერატიული მმართველობის მიზნით 500-თა საბჭო 10 კომისიად იყოფოდა. თითოეულ კომისიაში 50 წევრი შედიოდა ფილების მიხედვით. თითოეული კომისია წელიწადში ერთხელ მორიგეობდა. მორიგე საბჭოს წევრებს პრიტანები ეწოდებოდა, ხოლო მორიგეობის თვეს პრიტანია.

2. სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა **სახალხო კრება**, რომელშიც მონაწილეობის უფლება ჰქონდა მხოლოდ თავისუფალ და სრულუფლებიან ათენელ მოქალაქეებს (თუ ვინ ითვლებოდა ათენელ მოქალაქედ ჩვენ უკვე დავანასიათეთ). კრებას იწვევდნენ თვეში ერთხელ. ხმის მიცემა ხდებოდა ხელის აწევით. სახალხო კრების უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას წარმოადგენდა კანონის

მიღება, რომლისთვისაც დაწესებული იყო შემდეგი პროცედურა: კრების მონაწილე თითოეულ წევრს შეეძლო შეეტანა წინადადება ახალი კანონის გამოცემის შესახებ და თან კანონპროექტის ტექსტი წარედგინა. კრება იხილავდა ამ წინადადებას და მოწონების შემთხვევაში გაუგზავნიდა მას 500-თა საბჭოს დასკვნისათვის, შემდეგ კანონპროექტს გასაცნობად მოედანზე გამოაკრავდნენ. თუ საბოლოოდ კრება მოიწონებდა კანონპროექტს, მაშინ კანონი მიღებულად ითვლებოდა. წინადადების შეტანა ახალი კანონის გამოცემის შესახებ, გარკვეულ პასუხისმგებლობასთან იყო დაკავშირებული. კანონპროექტის განხილვის დროს კრების თითოეულ მონაწილეს შეეძლო გამოსულიყო პროექტის წინააღმდეგ და კანონპროექტის ავტორისათვის საჯარო ბრალდება წაეყენებინა, რასაც გრაფე-პარანომონი ეწოდებოდა. სახალხო კრების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპეტენციას შეადგენდა თანამდებობის პირთა არჩევა, რაც ხელის აწევით მტკიცდებოდა. სახალხო კრებას სასამართლო საქმეთა განხილვაც შეეძლო.

3. *არეოპაგია* — როგორც აღვნიშნეთ, ძვ.წ. VII საუკუნეში შეიქმნა. სოლონმა შეზღუდა მისი ფუნქციები, მაგრამ არ გაუქმებია. მას სასამართლო საქმეთა განხილვის ფუნქცია დარჩა. არეოპაგიის როლი საბოლოოდ დაეცა ძვ.წ. 462 წელს ეფიალტეს მიერ გატარებული რეფორმებით.

4. *ჰელეია* — შემოღებული იქნა სოლონის მიერ ძვ.წ. 585 წელს. ეს იყო ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო, რომლის წევრებიც მოვალეობის აღსრულების წინ ფიცს ღებულობდნენ, რომ სამართლიანი მსაჯულები იქნებოდნენ. ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო 600 კაცისაგან შედგებოდა, იყოფოდა ათ კოლეგტად, ანუ დიკასტერიად. სასამართლოს ირჩევდნენ სახალხო კრებაზე ყოველწლიურად. დაწესებული იყო 30 წლიანი ასაკობრივი ცენზი. გარდა სასამართლო საქმეებისა, ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო იძლეოდა დასკვნებს კანონპროექტებზე, რომელიც წარედგინებოდა სახალხო კრებას. ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო მეორე ინსტანციად, სააპელაციო სასამართლოდაც ითვლებოდა. განიხილავდა როგორც კერძო ისე სახელმწიფო მნიშვნელობის საქმეებს. გადაწყვეტილებას ხმების უმრავლესობით იღებდნენ. განაჩენი უაპელაციო იყო.

5. *არქონტი* — ხელმძღვანელობდა სახალხო კრებას და თვალყურს ადევნებდა რელიგიური ხასიათის საქმიანობას. მას სასამართლო ფუნქციებიდან საოჯახო დავების გადაწყვეტა ევალებოდა. არქონტი

ბაზილევსის უფლებამონაცვლედ შეიძლება წარმოვიდგინოთ. პირველად არქონტს სამუდამოდ ირჩევდნენ. ძვ.წ. VIII საუკუნის შუა წლებიდან - 10 წლის ვადით, ხოლო ძვ.წ. 683 წლიდან ყოველწლიურად 9 არქონტს ირჩევდნენ, რომელთაგან ერთი ითვლებოდა კოლეგიის მეთაურად, და ახორციელებდა ზედამხედველობას სახელმწიფოს შიდა მმართველობაზე, მეორე არქონტი — ბაზალევსი იყო, რომელსაც სახელმწიფო და რელიგიური შინაარსის საქმეთა განხილვა ევალა. მესამე არქონტი — პოლემარქოსი, სამხედრო ფუნქციებს ახორციელებდა, დანარჩენი 6 წევრი — თესმოტეტები, სასამართლო ფუნქციით იყვნენ აღჭურვილნი.

6. სტრატეგი — უმაღლესი სამხედრო თანამდებობის პირი იყო. ათენში სულ 10 კაცისაგან შეიძლება კოლეგია მოქმედებდა, რომელთაც შეთავსებული ჰქონდათ საფინანსო სამსახურიც. მათ შორის სახელმწიფო ქონების იჯარით გაცემა, ასევე დანაშაულისათვის კონფისკირებული ქონების გაყიდვა. თუ ერთი სტრატეგი ფლოტს ხელმძღვანელობდა, მეორე ქვეყანას იცავდა, დანარჩენი რიგრიგობით ჯარს სარდლობდნენ. სტრატეგს სახალხო კრება ირჩევდა 1 წლით (თითო ფილადან თითო). შეიძლებოდა განმეორებითაც არჩევა (მაგ.: ჰერაკლე 15 წელს ზედიზედ იყო სტრატეგად არჩეული). სტრატეგი გასამრჯელოს არ იღებდა. თანამედროვე გაგებით იგი სარდალია, სამხედრო ოპერაციების ხელმძღვანელი.

საზოგადოების ცალკეული კატეგორიები ათენში.

1. მოქალაქეები — ათენის მოქალაქის უფლებით სარგებლობდა მხოლოდ ის პირი, რომელთაც ღედაც და მამაც ათენის მოქალაქე ჰყავდათ. 18 წლის ასაკიდან ისინი ირიცხებოდნენ დემოტების რიგებში. ათენის მოქალაქეები პოლიტიკური უფლებით სარგებლობდნენ ანუ უფლებით მონაწილეობა მიეღოთ სახალხო კრების მუშაობაში, არჩეულნი ყოფილიყვნენ ცალკეულ თანამდებობებზე. ათენის მოქალაქეებს დახმარება ეძლეოდათ სახელმწიფოსაგან. მათ სამხედრო ვალდებულებაც ეკისრათ. 18-დან 60 წლამდე პირები სამხედრო წვრთნას გადიოდნენ.

2. მეტეკები — უცხო ქვეყნებიდან ათენში მოსული მოსახლეობა იყო, რომლებიც ათენის მოქალაქეებთან ერთად ცხოვრობდნენ, მაგრამ მათი თანასწორი უფლებით ვერ სარგებლობდნენ. ისინი სახალხო კრებისა და სასამართლოს მუშაობაში მონაწილეობას არ იღებდნენ. არ შეეძლოთ მიეღოთ უძრავი ქონება, მაგრამ თუ ასეთი რამ დაიშვებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, რომ სახლის ღირებულება არ უნდა ასცდენოდა 2 000 დრახმას, ხოლო მიწის ნაკვეთის ღირებულება — 12 ათას დრახმას.

მეტეკის ქორწინება ათენელ მოქალაქესთან უკანონოდ ითვლებოდა, ხოლო ამ ქორწინებით გაჩენილი შვილები კანონგარეშედ ითვლებოდნენ. მხოლოდ ძვ.წ. 451 წლის კანონის შემდეგ მეტეკთან გაჩენილი შვილი ათენელი მოქალაქის უფლებით აღიჭურვა.

უფლებრივად მეტეკებს უთანასწორდებოდნენ გათარხნებული, გააზატებული პირები.

3. **მონები** — მონობის წყაროდ ითვლებოდა ტყვეობა, გაყიდვა, შთამომავლობით მონობა. მონობა ხანგრძლივი დროით აიკრძალა სოლონის მიერ ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისში.

მონა წარმოადგენდა თავისი მეპატრონის საკუთრებას. იგი ნივთი იყო და არა პირი. ამიტომ მას ქონების უფლებაც არ ჰქონდა. ჯანმრთელი მონისათვის მიყენებული ზიანი ანაზღაურდებოდა მისი მეპატრონის მიმართ. ხოლო მეპატრონე პასუხს აგებდა მისი მონის მიერ მიყენებული ზიანისათვის. პასუხისმგებლობისაგან მეპატრონე იმ შემთხვევაში თავისუფლდებოდა, თუ თავის მონას გადასცემდა დაზარალებულ მხარეს. მონის სიკვდილით დასჯა სასამართლოს განაჩენით ხდებოდა. მეპატრონეს მხოლოდ გაწკეპლვის უფლება ჰქონდა. თუმცა პრაქტიკულად მეპატრონისაგან მისი მონის მოკვლა რაიმე იურიდიულ პასუხისმგებლობას არ იწვევდა.

სამართლის წყაროები.

როგორც სხვა ბერძნულ ქალაქ-სახელმწიფოებში, ათენში სამართლის უძველეს წყაროს **ადათები** წარმოადგენდა. არეოპაგი გადაწყვეტილებათა მიღების დროს ხელმძღვანელობდა უძველესი პერიოდის ადამ-ჩვეულებებით და მათ უთავსებდა ახალ ვითარებას, კერძოდ, საზოგადოების ცალკეულ კატეგორიათა შორის ქონებრივი დიფერენციაციის საფუძველზე წარმოშობილ უფლებრივ განსხვავებას. ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისში ფართო საკანონმდებლო საქმიანობა გაიშალა ათენში სოლონის მიერ. ეს კანონები 16 ხის დაფაზე იქნა ამოტვიფრული, თუმცა ტექსტის შინაარსს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ზოგადად რაც ამ კანონებზე შეიძლება ითქვას, ისაა, რომ სოლონი ხელს უწყობდა კერძო საკუთრების დამკვიდრებას და ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებას. სოლონმა პირველმა დაუშვა ანდერძი იმ პირებისათვის, ვისაც კანონიერი ვაჭიშვილი არ ჰყავდა, ასევე ჩუქება. მანვე დაადგინა, რომ შვილი არ არის ვალდებული არჩინოს მამა, თუ ამ უკანასკნელმა რაიმე ხელობა არ შეასწავლა შვილს. არეოპაგს უფლება მისცა

თვალყური ედევნებინა ცალკეულ პირთა შემოსავლის წყაროსათვის და სჯიდა მათ, ვისაც არავითარი ხელობა არ ჰქონდა.

ძვ.წ. V-IV სს-ში კანონი სამართლის მთავარი წყარო ხდება. კანონად ითვლებოდა სახალხო კრებების ის დადგენილებანი, რომელიც ზოგადი ხასიათისა იყო. მათგან განირჩეოდა **ფსეთი ზმები**, რომლებიც ცალკეულ პირებს, ცალკეულ შემთხვევებს და საგნებს ეხებოდა. კანონებიდან საინტერესოა არქონტ **დრაკონტის კანონები**. იგი შედგენილი უნდა იყოს ძვ.წ. 621 წელს. თვით ძეგლს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ძველი ბერძენი მწერლები გადმოგვცემენ, რომ ეს იყო სასტიკი კანონმდებლობა, რომელიც ყოველგვარი დანაშაულისათვის სიკვდილით დასჯას ითვალისწინებდა. ისტორიკოსები ამ ძეგლს სისხლით დაწერილ კანონმდებლობასაც უწოდებენ. სამართლის წყარო იყო სახალხო კრებების დადგენილებანი. ყველა ღოკუმენტი, რომელიც სახალხო კრების მიერ იყო მიღებული და ზოგადი ხასიათის ქცევის წესს შეიცავდა სამართლის წყაროს შეადგენდა.

სამართლის წყაროთა შორის ათენში უთუოდ უნდა დავასახელოთ სასამართლო პრეცედენტი ანუ სასამართლო პრაქტიკა.

სამართლის ამ წყაროებზე დაყრდნობით განვიხილოთ სამართლის ცალკეული დარგების განვითარება ათენის სახელმწიფოში.

ვალდებულებითი სამართალი

როგორც ცნობილია, ვალდებულება წარმოიშობა ხელშეკრულებიდან და ზიანის მიყენებიდან. ათენში ცნობილი იყო ხელშეკრულებათა შემდეგი სახეები: ყიდვა - გაყიდვა, სესხი, ქირავნობა, ნივთის მიბარების ხელშეკრულება, ამხანაგობის ხელშეკრულება და სხვა. თითოეული ეს ხელშეკრულება ითვალისწინებდა მონაწილეთა უფლებებსა და მოვალეობებს და ხელშეკრულების დარღვევის შემთხვევაში ღებოდა სამოქალაქო პასუხისმგებლობა.

ქორწინება და ოჯახი

ძველი ათენის სამართლის მიხედვით ქორწინება წარმოადგენდა ხელშეკრულებას, რომელიც იღებოდა ქალისა და ვაჟის მშობლებს შორის. ქმარს უფლება ჰქონდა მეორე ცოლის შერთვისა. რაც შეეხება მშობლებისა და შვილების ურთიერთდამოკიდებულებას, აღსანიშნავია, რომ პირველ პერიოდში მამის ხელისუფლება მეტად ფართო იყო. ეს იყო პატრიარქალური ოჯახის პერიოდი. სოლონის რეფორმების შემდეგ, ძვ.წ. V საუკუნის II ნახევარში მამის ძალაუფლება მნიშვნელოვნად შეიზღუდა.

მემკვიდრეობითი სამართალი

მემკვიდრეობითი სამართლიდან ათენში ვხვდებით კანონისმიერ და ანდერძისმიერ მემკვიდრეობას. კანონისმიერ მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ შვილები, ძმები, ძმისწულები, ბიძები, ქალები მემკვიდრეობას არ ლეზულობდნენ. ანდერძით მემკვიდრეობა შემოვიდა ათენში სოლონის რეფორმების შემდეგ ძვ.წ. V საუკუნის II ნახევარში, რომელმაც შეასწორა მანამდე არსებული ქალთა უფლებრივი მდგომარეობა.

დანაშაული და სასჯელი.

ათენის სისხლის სამართალი იცნობს დანაშაულთა შემდეგ ჯგუფებს: 1.

სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული-შეთქმულება, ამბოხება, ღალატი, სამხედრო სამსახურზე უარის თქმა და სხვა. 2.

პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — ძველებობა, სხეულის დაზიანება, ცილისწამება, შეურაცხყოფა და სხვა. 3.

საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — ქურდობა, გაძარცვა, მითვისება, თაღლითობა, აღსანიშნავია, რომ კანონი ზშირად არ განასხვავებდა ქურდობასა და ძარცვას. 4. რელიგიის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — ღვთისგმობა, წმინდა ადგილების შეურაცხყოფა, ჯადოსნობა და სხვა.

სასჯელთა სახეებიდან აღსანიშნავია სიკვდილით დასჯა, როგორც უმძიმესი სასჯელი. ატიმია (დამნაშავე პირისათვის სამოქალაქო უფლების ჩამორთმევა) — იგივე ღირსების აყრა. არსებობდა აგრეთვე ჯარიმა, რომელიც შედარებით მცირერიცხოვან საქმეებზე შეეფარებოდა დანაშაულის ჩამდენ პირს.

სასამართლო და პროცესი.

ძველ ათენში რამდენიმე სასამართლო დაწესებულება არსებობდა, რომელთა შორის აღსანიშნავია:

1. **არეოპაგე** — უმაღლეს სასამართლო დაწესებულებად ითვლებოდა. იგი განიხილავდა სისხლის სამართლის უმძიმეს დანაშაულებს. ძვ.წ. 584 წლიდან სოლონმა შეზღუდა არეოპაგის უფლებები, მაგრამ სასამართლო უფლებები მას მაინც შეუნარჩუნა. საბოლოოდ არეოპაგის როლი, როგორც სასამართლო დაწესებულებისა ძვ.წ. 462 წელს დაეცა ეფიალტეს მიერ გატარებული რეფორმებით.

2. **თესმოთეტების კოლეგია** — ეს იყო ერთ-ერთი უძველესი სასამართლო დაწესებულება, რომელიც შეიქმნა ჯერ კიდევ VIII საუკუნეში. ამ კოლეგიაში შედიოდა 6 კაცი და განიხილავდა მნიშვნელოვან საკითხებს.

3. *ჰელია* ანუ *ჰელიასტების სასამართლო*. იგი შეიქმნა 594 წელს სოლონის რეფორმების შედეგად. ეს იყო ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო, რომელიც 10 კოლეგიად ანუ დიკასტერიად იყოფოდა. გარდა ამისა, სახალხო კრება ჰელიასტების სასამართლოს კანონპროექტებსაც უგზავნიდა დასკვნისათვის.

4. *დიეტეტების სასამართლო* — სამოქალაქო დავის საკითხებს განიხილავდა. იყო აგრეთვე სხვა სასამართლო დაწესებულებაც, მაგ.: ეგეტების სასამართლო კოლეგია, რომელიც განიხილავდა არაგანზრახ მკვლელობების საქმეებს. განზრახ მკვლელობის საქმე არეოპაგის განხილვის საგანი იყო.

ძველი ათენის სამართალი იცნობდა პროცესის ორ ძირითად ფორმას:

გრაფე და *დიკე* პროცესს. გრაფე პროცესი წარმოადგენდა საჯარო ბრალდების პროცესს. ჩვეულებრივად ასეთი პროცესი მიმდინარეობდა ათენის სახალხო კრებაზე და მიმართული იყო იმ პირის ბრალდებისაკენ, რომელიც გამოვიდოდა ათენის დემოკრატიის და კონსტიტუციის წინააღმდეგ. რაც შეეხება დიკე პროცესს, ამ შემთხვევაში ღვენას აღძრავდა და წარმართავდა დაინტერესებული მხარე (დაზარალებული). მასვე ეკისრებოდა დამამტკიცებელი საბუთების შეგროვება და მოწმეების მოყვანა სასამართლოში.

დაამუშავეთ ტესტი ბერძნული სახელმწიფოსა და სამართლის შესახებ.
1.

1. როგორც სასამართლო ორგანო, გერუსია სპარტაში იხილავდა
 1. *სამოქალაქო და საოჯახო დავებს;*
 2. *სისხლის სამართლის საქმეებს;*
 3. *ყველა კატეგორიის საქმეებს.*
2. სპარტაში მეფისათვის ხელისუფლების ჩამორთმევა შეეძლო
 1. *აპელას;*
 2. *ეფორთა კოლეგიას;*
 3. *არც ერთ ორგანოს სახელმწიფოში.*
3. სპარტაში მონებს უწოდებდნენ
 1. *პერიეკებს;*
 2. *ილოთებს;*
 3. *მეტეკებს.*
4. სპარტაში პერიეკების კატეგორიას ეკუთვნოდა

1. მონები;
 2. ხელოსნები და ვაჭრები;
 3. საგვარეულო ღიდეკაცობა.
5. შეიძლება თუ არა ნადელების გასხვისება სპარტაში?
1. არა;
 2. შეიძლება;
 3. ძვ.წ. IV საუკუნიდან ჩუქებით ან ანადერძით.
6. სამართლის სუბიექტს სპარტაში წარმოადგენდა
1. ილოთები, პერიეკები;
 2. სპარტელები, პერიეკები;
 3. სპარტელები, ილოთები.
7. ათენში პოლიტიკური უფლებით სარგებლობდნენ მოქალაქეები, რომელთა ქონება
1. 200 მედმინზე ნაკლები იყო;
 2. 200 მედმინზე მეტი იყო;
 3. 500 მედმინს შეადგენდა.
8. სოლონის რეფორმებით სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ფუნქცია ეკისრა
1. 500-თა საბჭოს;
 2. არეოპაგს;
 3. სახელმწიფო საბჭოს.
9. უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანო ათენში იყო
1. სახალხო კრება;
 2. 400-თა საბჭო;
 3. ჰელია.
10. თეზევსის რეფორმებით მთელი მოსახლეობა დაიყო
1. ათენელებად, მეტეეკებად, მონებად;
 2. ქონებრივი ცენზის მიხედვით 4 კვუფად;
 3. ეკვატრიდებად, გეომორებად, დემიურებად.

ტესტის გასაღები:

1-2, 2-2, 3-2, 4-2, 5-3, 5-2, 7-2, 8-3, 9-1, 10-3.

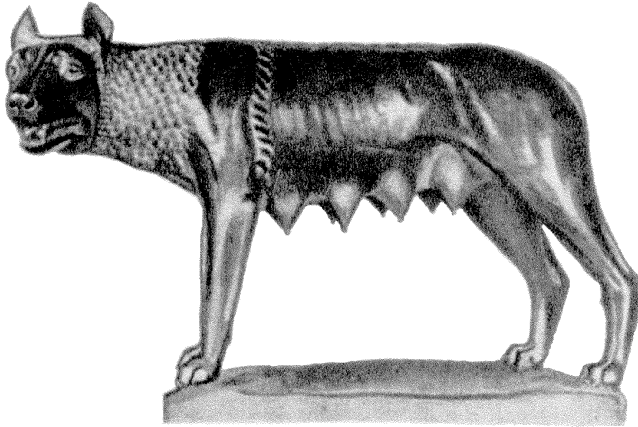
2.

1. მოქალაქეობის მიღება და ჩამორთვმევა სპარტაში ხდებოდა
1. ეფორთა კოლეგიის მიერ;
 2. სახალხო კრებაზე;

3. გერუსიის მიერ.
2. სამოქალაქო დავის საკითხებს ათენში იხილავდა
 1. არეოპაგი;
 2. ჰელიეა;
 3. დიეტეტების სასამართლო.
3. სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებს სპარტაში განიხილავდა
 1. ეფორთა კოლეგია;
 2. აპელა;
 3. გერუსია.
4. ათენში აღმასრულებელ ხელისუფლებას ახორციელებდა
 1. არქონტი, სახალხო კრება;
 2. სტრატეგები, 500-თა საბჭო;
 3. არეოპაგი, ჰელიეა.
5. სასჯელის რა ფორმაა ატიმია
 1. გასაზღვრა;
 2. სიკვდილით დასჯა;
 3. უფლების ჩამორთმევა.
6. სპარტაში მეფე განიხილავდა
 1. სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეებს;
 2. მემკვიდრეობისა და მიწათსარგებლობის წესების დარღვევებს;
 3. ყველა კატეგორიის დავას.
7. სპარტაში უხუცესთა საბჭოს ერქვა
 1. აპელა;
 2. ეფორთა კოლეგია;
 3. გერუსია.
8. სპარტელი კანონმდებელია
 1. პლუტარქე;
 2. ლიკურგე;
 3. ქსენოფონტე.
9. ათენში ძირითადი ადმინისტრაციული დაყოფის ერთეული იყო
 1. ოლქი;
 2. ფილა;
 3. ტრიტიები.
10. სპარტაში პოლიტიკური უფლებით სარგებლობდნენ

1. მოქალაქეები;
2. პურიეები;
3. საზოგადოების ყველა კატეგორია.

ძველი რუმის

სახელმწიფო და სამართალი

თავი IV. კველი რომის სახელმწიფო და სამართალი

§ 16. რომის სახელმწიფოსა და სამართლის პერიოდიზაცია

რომი მონათმფლობელურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა ანტიკური სამყაროსათვის დამახასიათებელი თავისებურებებით. ალექსანდრე მაკედონელის მიერ შექმნილ სახელმწიფოს მსგავსად, ისიც მსოფლიო მნიშვნელობის იმპერიად იქცა, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო მონებისა და მონათმფლობელების მკვეთრი დაპირისპირება და ბრძოლები, რასაც კიდევაც მოჰყვა სახელმწიფოს დაცემა. პატარა ქალაქ-სახელმწიფოდან ძლიერი ძალაუფლების მქონე იმპერიადღე რომში თავისებური მმართველობის ფორმები შეიქმნა, რაც უზრუნველყოფდა ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერებას და შემოერთებული ტერიტორიის ერთიან ადმინისტრაციულ მმართველობას. რომში რექსების ხანა რესპუბლიკურმა მმართველობამ შეცვალა. რესპუბლიკა კი ჯერ პრინციპატით, შემდეგ, დომინატით შეიცვალა. პრინციპატი და დომინატი თავისებური მონარქიული მმართველობის ფორმებია, რომელიც იურიდიულ ლიტერატურაში ცნობილია ცეზარიზმის სახელწოდებით. დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ მმართველობის ეს უკანასკნელი ფორმა შენარჩუნებული იქნა ბიზანტიაში, ოღონდ ფეოდალური ურთიერთობებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებებით. მმართველობის ამ ფორმის გამოყენებას ცდილობდნენ "გერმანელი ხალხის საღვთო რომის იმპერიაშიც".

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს რომის სამართლის ისტორიას. იგი კლასიკური ტიპის სამართალია, რომელმაც იმპერიის დაცემის შემდეგ არსებითი კვალი დატოვა მთელს ცივილიზებულ მსოფლიოს სამართალზე და დამოუკიდებელი სამართლებრივი სისტემის (რომაულ-გერმანული) საფუძველიც გახდა. ეს გამოწვეული იყო სამართლის ყველაზე დასრულებული ფორმის შექმნით, განსაკუთრებით კერძო სამართლის სფეროში. ასევე სანივთო სამართლის და ნოტარიული საქმიანობის ისეთი პროცედურების შექმნით, რაც ევროპულმა ცივილურმა სამართალმა თითქმის უცვლელად მიიღო.

რომის იმპერია დაეცა, მაგრამ რომაული სამართლის რეცეპცია მოხდა იტალიაში, ესპანეთში. ჩრდ. საფრანგეთში, ბიზანტიაში. გერმანიაში კი მხოლოდ 1900 წლის 1 იანვრიდან შეწყდა იუსტიციის კოდექსის მოქმედება, რომელიც აქ რამდენადმე შეცვლილი სახით დამკვიდრდა (corpus juris civilis). ამ წელს პირველად შემოღებულ იქნა გერმანიის სამოქალაქო კოდექსი. რომაულ სამართალს ეყრდნობოდნენ სლავიანური წარმოშობის სახელმწიფოებიც. მაგალითად: ბიზანტიიდან ბესარაბიაში გავრცელდა (ახ.წ. 1345 წელს) კონსტანტინე არმენოპულოს ექვსტომეული მცირედი ცვლილებებით. რომის სახელმწიფოსა და სამართალს რამდენიმე პერიოდად ჰყოფენ, მაგრამ ეს პერიოდები ერთმანეთს არ ემთხვევა.

ლიტერატურაში ცნობილია, რომ რომის სახელმწიფომ შემდეგი ეტაპები გაიარა:

1. რექსების ხანა (ძვ. წ. VIII-VI სს.)
2. რესპუბლიკის ხანა (ძვ. წ. V-I სს.)
3. იმპერიის ხანა (ახ. წ. I-V სს.)

ეს პერიოდები შეიძლება კიდევ დაიყოს, ქვეყანაში მმართველობის განმახორციელების წესის მიხედვით: კერძოდ, რესპუბლიკის პერიოდი იყოფა ადრინდელ რესპუბლიკად (ძვ. წ. V-IV სს.) და გვიანდელ რესპუბლიკად (ძვ. წ. III-I სს.). იმპერიის პერიოდი იყოფა პრინციპატის პერიოდად (ახ. წ. I-III სს.) და დომინატის პერიოდად (ახ. წ. IV-V სს.). დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ არსებობას განაგრძობდა აღმოსავლეთ რომის იმპერია — ბიზანტია, რომელიც დაეცა 1453 წელს თურქ-ოსმალებისაგან კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ. აღმოსავლეთ რომის იმპერია ბიზანტიის სახელმწიფო წყობილებაში განვიხილოთ. რაც შეეხება რომის სამართლის პერიოდიზაციას, აქ შეიძლება სამი ეტაპი გამოვყოთ: პირველი პერიოდის საზღვარი დაახლოებით ძვ.წ. 264-242

წლებია, როცა შეიქმნა ე.წ. ცივილური, კვირიტული, ანუ სამოქალაქო სამართალი. ამ პერიოდში "სამოქალაქო" ტერმინს ის მნიშვნელობა არ *ქონდა, რომელიც მან მოგვიანებით შეიძინა და რომლითაც დღეს არსებობს. "სამოქალაქოდ" ეს სამართალი იწოდებოდა, რამდენადაც იგი მხოლოდ რომის მოქალაქეებზე ვრცელდებოდა. მისთვის დამახასიათებელია გვაროვნული წყობილების გადმონაშთების არსებობა და რელიგიის გავლენა სამართლის ნორმებზე, ცალკეული ინსტიტუტების სიმარტივე და პრიმიტულობა, ჩაკეტილი ნაციონალური ხასიათი, მკაცრად გამოკვეთილი ფორმალიზმი.

მეორე პერიოდისათვის ზღვარს წარმოადგენს დიოკლიტიანეს მეფობა (ახ. წ. 284 წ.). ეს პერიოდი რომაული სამართლის აყვავების პერიოდაა.

იგი გასცდა ნაციონალური სამართლის საზღვრებს და ცივილურ სამართალთან ერთად გაჩნდა პრეტორული სამართალი, რომელსაც მოგვიანებით გამოეყო ე.წ. ზოგადსახალხო სამართალი (*jus gentium*). ეს სამართალი არეგულირებდა რომის მოქალაქეთა ურთიერთობას უცხოელებთან, ასევე იმ უცხოელებს შორის ურთიერთობებს, რომლებიც რომის ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ. რომის სამართლის განვითარების ამ ეტაპზე ყალიბდება ისეთი ინსტიტუტები, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ კერძო საკუთრებასა და ფულად სასაქონლო ურთიერთობებს.

მესამე პერიოდი გრძელდება რომის მონათმფლობელური სახელმწიფოს დაცემამდე. ფეოდალური ურთიერთობების წარმოშობა, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარება — ის პროცესები იყო, რომლებიც მკვეთრად აისახა რომის სამართლის შინაარსში მესამე ეტაპზე. ამ პერიოდში ხდება მთელი რომაული სამართლის სისტემატიზაცია. იქმნება იმპერატორ იუსტინიანეს კოდექსი (*corpus juris civilis*).

§ 17. რომის სახელმწიფო წყობილება რექსების ხანაში

არქეოლოგიურად დადასტურებულია, რომ რომის ტერიტორიაზე ლათინთა და საბინთა ტომები ცხოვრობდნენ. მათი გაერთიანებების შედეგად ძვ. წ. 753-509 წ. წ. (ძვ. წ. 753 წ. — რომის დაარსების ტრადიციული წელი; ძვ. წ. 509 წ. — რესპუბლიკის დაარსების ტრადიციული წელი რომში) ჩამოყალიბდა ქ. რომი.

ეს პერიოდი რომის სახელმწიფოს ისტორიაში გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება. იგი არც კლასიკური მონათმფლობელური სახელმწიფოა და არც აღმოსავლური ტიპის დესპოტური მონარქია.

სახელმწიფოს მექანიზმის ჩამოყალიბება საზოგადოებრივი მმართველობის ორგანოთა განვითარების საფუძველზე მოხდა. ამიტომ ძვ.წ. VIII-VI საუკუნეებს რომის ისტორიაში სახელმწიფოთმცოდნეები რექსების ხანას უწოდებენ.

სახელმწიფო მოწყობა.

ამ პერიოდის სახელმწიფო მოწყობის მნიშვნელოვანი მომენტებია:

1. მთელი რომი იყოფოდა 300 გვარად, 30 კურიად და 3 ტრიბად. თითოეულ კურიაში ათი გვარი შედიოდა.
2. **კურიის კრება** — “კომიცია კურიატა” — ეს იყო ხელისუფლების უმაღლესი ორგანო, რომელიც იხილავდა უმნიშვნელოვანეს საკითხებს, როგორც მართვა-გამგეობის, ისე მართლმსაჯულების სფეროში. რომში 30 კურია არსებობდა და თითოეული ცალკე იკრიბებოდა. თითო კურიას თითო ხმა ჰქონდა საკითხის გადაწყვეტის დროს და მიღებულად ითვლებოდა იმ შემთხვევაში, თუ 30-დან 16 ხმას დააგროვებდა. კურიის კრება იხილავდა ომისა და ზავის საკითხებს, ირჩევდა რექსს, განიხილავდა სიკვდილმისჯილთა საჩივრებს, აგრეთვე შვილად აყვანის და ანდერძის დამტკიცების საკითხებს.
3. **სენატი** — ეს იყო უზუცესთა საბჭო, რომელშიც შედიოდნენ გვარის უზუცესები. სულ რომში 300 გვარი იყო, ე.ი. სენატის შემადგენლობაც 300 კაცით განისაზღვრებოდა. სენატი ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს მოხუცს, ხანდაზმულს. სენატი წარმოადგენდა სახელმწიფო მმართველობის უმაღლეს ორგანოს. ამავე დროს იგი გამოსცემდა სავალდებულო დადგენილებებს, რომელთაც “სენატუს კონსულტა” ეწოდებოდა. მართალია იგი კანონი არ იყო, მაგრამ სავალდებულო ძალა ჰქონდა, ე.ი. კანონქვემდებარე აქტი იყო. კანონებს ძველ რომში სახალხო კრება იღებდა. სენატი იძლეოდა წინასწარ დასკვნებს იმ საკითხებზე, რომელიც შემდეგ სახალხო კრებას უნდა გადაეწყვიტა. მას ფორმალურად მინიჭებული ჰქონდა სანქციის უფლება. სახალხო კრების დადგენილების შესრულებაზე სენატი ახორციელებდა ზედამხედველობას, მეთვალყურეობდა საგარეო ურთიერთობებს და კულტის სამსახურს. ისეთ პერიოდში, როცა რომის სათავეში რექსი ჯერ კიდევ არ იყო არჩეული, სენატი უმაღლეს ორგანოდ ითვლებოდა.
4. **რექსი** — ეს იყო რომაელი ხალხის ბელადი, ტომის წინამძღოლი, რომელიც შემდეგ სახელმწიფოს მმართველად იქცა. იგი იყო მხედართმთავარი, ითვლებოდა მსაჯულთუზუცესადაც. იყო ქურუმთუზუცესი, კულტის მსახური. რექსს ირჩევდა სახალხო კრება.

მასვე შეეძლო თანამდებობიდან გადაყენებაც. კურიის კრება რექსის არჩევით მას უმაღლესი იმპერიუმით აღჭურავდა (უმაღლესი ხელისუფლება). მაგრამ რექსების ხელისუფლება განუსაზღვრელი არ იყო. იგი იზღუდებოდა სახალხო კრებებისა და სენატის მიერ. გადმოცემით ცნობილია რომში 7 რექსის სახელი: რომულიუსი, პომპილიუსი, პოსტილიუსი, მარციუსი, ტარკვინიუსი, სერვიუს ტულიუსი, ტარკვინიუს ამაყი. უკანასკნელი სამი ეტრუსკული დინასტიის წარმომადგენლად ითვლება.

სერვიუს ტულიუსის რეფორმები.

ძვ.წ. 509 წელს რომიდან გაძევებული იქნა უკანასკნელი რექსი ტარკვინიუს ამაყი. ამით დამთავრდა რექსების ხანა და დაიწყო ახალი პერიოდი რომის ისტორიაში. ეს იყო რესპუბლიკის პერიოდი. ამავე წელს **სერვიუს ტულიუსის** მიერ რომში გატარებული იქნა სახელმწიფო **რეფორმები**, რომელთაც საბოლოოდ განაპირობეს რომის არისტოკრატიული რესპუბლიკის ჩამოყალიბება. ეს რეფორმები შემდეგ ძირითად ღონისძიებებში გამოიხატა:

1. სერვიუს ტულიუსმა რომის მთელი მოსახლეობა მათი ქონებრივი ცენზის მიხედვით დაჰყო 6 ძირითად ჯგუფად. პირველ ჯგუფში შედიოდნენ ისინი, რომელთა ქონება არანაკლებ 100.000 ასს შეადგენდა. **ასსი** - ფულის ერთეული იყო, რომელიც ერთ გირვანქა სპილენძს უდრიდა. მეორე ჯგუფში შედიოდნენ ისინი, რომელთა ქონება 75.000 ასსი იყო, მესამეში, ისინი, რომელთა ქონება არანაკლებ 50.000 ასსი იყო, მეოთხეში — 25.000 ასსი, მეხუთეში — 11.000 ასსი, და ბოლოს მეექვსეში (ცხენოსანთა ჯგუფი) — რომელთა ქონება 10.000 ასსი იყო.
2. დაჰყო რა მოსახლეობა მათი ქონებრივი ცენზის მიხედვით სხვადასხვა ჯგუფებად, თითოეულ ჯგუფს სერვიუს ტულიუსმა ცენტურიის (ასეულის) გამოყვანა განუწესა. **ცენტურია** წარმოადგენდა სამხედრო ასეულს, რომლის მიხედვითაც ზღებოდა ლაშქარში გაყვანა. პირველ ჯგუფს ლაშქარში უნდა გაეყვანა 80 ცენტურია, მეორეს — 20, მესამეს — 20, მეოთხეს — 20, მეხუთეს — 30, მეექვსეს 18 ცენტურია. გარდა ამისა იყო 5 უიარაღო ცენტურია, რომელიც საზოგადოების იმ ჯგუფიდან შედგებოდა, რომელთა ქონება 11.000 ასსზე ნაკლები იყო და ამიტომ მეხუთე ჯგუფში ჩარიცხვის უფლებას არ იძლეოდა. ამრიგად, სულ 193 ცენტურია იყო, ე.ი. აქედან 98 ცენტურია აბსოლუტურ უძრავლესობას ეკუთვნოდა. ხმების მიცემა და საკითხების გადაწყვეტა სახალხო კრებაზე ცენტურიის მიხედვით ზღებოდა. ასე, რომ მოსახლეობის ყველაზე მდიდარ

I და VI ჯგუფს ყოველთვის გარანტირებული ჰქონდა ხმების უმრავლესობა 193-დან — 98 ხმა.

ცენტურია წარმოადგენდა სამხედრო პოლიტიკურ და საგადასახადო ერთეულს. როგორც სამხედრო ერთეული, ცენტურია ასეული იყო, რომლის მიხედვითაც ლაშქრის დაყოფა ხდებოდა. როგორც პოლიტიკური ერთეული — ცენტურია წარმოადგენდა სახალხო კრებას, სადაც წყდებოდა უმნიშვნელოვანესი საკითხები. კრებები ცენტურიის მიხედვით იწვეოდა. თითო კრებას თითო ხმა ჰქონდა. რესპუბლიკის პერიოდში ცენტურიის კრება წარმოადგენდა სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოს რომში. როგორც საგადასახადო ერთეული, ცენტურიის მიხედვით ხდებოდა მოსახლეობაზე გადასახადების შეწერა და აკრეფა.

3. ცენტურიულ დაყოფასთან ერთად სერვიუს ტულიუსმა მთელი რომი დაჰყო ტერიტორიულ ოლქებად ანუ ტრიბებად. სულ შეიქმნა 21 ტერიტორიული ტრიბა. აქედან 4 იყო საქალაქო ტრიბა, ხოლო 17 სასოფლო ტრიბა.

§ 18. რომის სახელმწიფო წყობილება რესპუბლიკის პერიოდში (ძვ. წ. V-I სს.)

რომი ძვ.წ. 509-275 წ.-მდე არისტოკრატიულ რესპუბლიკას წარმოადგენდა, რადგანაც ხელისუფლება მხოლოდ პატრიცებს ეკუთვნოდა. ამ პერიოდში ხელისუფლება და მმართველობა ხორციელდებოდა შემდეგი ორგანოების მეშვეობით:

1. სახალხო კრებები.

სამი სახის სახალხო კრება იყო:

ა) **კურიის კრება**, ანუ კომიცია კურიატა, ასეთივე კრება რომში რექსების ხანაშიც არსებობდა, მაგრამ, რესპუბლიკის პერიოდში იგი შემორჩა როგორც გადმონაშთი, აღარ ითვლება ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ. მისი ფუნქციები მნიშვნელოვნად შეიზღუდა. მის კომპეტენციას შეადგენდა ახალი მაგისტრების ანუ თანამდებობის პირების დამტკიცება და მემკვიდრეობის საკითხები.

ბ) **ცენტურიის კრება** — შემოღებულ იქნა სერვიუს ტულიუსის რეფორმების შედეგად. რომში სულ 193 ცენტურია იყო და აქედან გამომდინარე 193 სახალხო კრება არსებობდა. ცენტურიის კრებას ეწოდებოდა კომიცია ცენტურიატა. იგი წარმოადგენდა სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოს რესპუბლიკის პერიოდში. ამ კრებაზე

ხდებოდა მნიშვნელოვანი კანონების მიღება, უმაღლესი თანამდებობის პირების არჩევნები, როგორც იყვნენ კოსულები, პრეტორები, ცენზორები. ცენტურიის კრებაზე ხდებოდა აგრეთვე სიკვდილმისჯილთა საჩივრების განხილვა, ე.ი. ცენტურიის კრება უმაღლეს სასამართლო დაწესებულებასაც წარმოადგენდა.

გ) **ტრიბის კრება** ანუ კომიცია ტრიბატა. კრების ეს სახეობაც სერვიუს ტულიუსის მიერ იქნა შემოღებული. რაც უფრო ფართოვდებოდა რომის სახელმწიფო, მით უფრო იზრდებოდა ტრიბების ანუ ტერიტორიული ოლქების რაოდენობა. ძვ.წ. III საუკუნის შუა ხანებში ტრიბების რაოდენობამ 25-ს მიაღწია. ქალაქის ტრიბების რაოდენობა იგივე დარჩა. სასოფლო ტრიბების რაოდენობა გაიზარდა 31-მდე. რაც შეეხება ტრიბის კრების კომპეტენციას, უნდა აღინიშნოს, რომ იგი შედარებით უმნიშვნელო საკითხებს წყვეტდა, როგორცაა, მაგალითად, დაბალი მაგისტრების, ანუ თანამდებობის პირების არჩევნები, მაგ.: ედილების და ქვესტორების. კრება ირჩევდა აგრეთვე ზოგიერთ ქურუმს და ა.შ. როგორც წესი, სახალხო კრებას იწვევდნენ და თავმჯდომარეობდნენ მაგისტრატები. წესი იყო რომ კრება უნდა დაწყებულიყო განთიადისას და დამთავრებულიყო მზის ჩასვლისას. ხმის მიცემა ფირფიტებით ხდებოდა, რომელსაც ეწერა "თანახმა ვარ" ან "წინააღმდეგი ვარ". რესპუბლიკის პერიოდის დასასრულს, სახალხო კრების როლი რომში თითქმის სრულიად ეცემა. ეს გამოიწვია რომის სახელმწიფოს მსოფლიო იმპერად გადაქცევამ. ამიტომ სახალხო კრებების მეშვეობით ქვეყნის მართვა-გამგეობა უკვე გაძნელებული იყო. ქვეყანა მიექანებოდა დიქტატურისაკენ, რომელიც ჯერ პრინციპატის სახით დამკვიდრდა, შემდეგ შეზღუდული იმპერიის ანუ დომინატის სახით.

2. სენატი.

სენატი მართალია რექსების ხანაში წარმოიშვა, მაგრამ მაშინ იგი წარმოადგენდა უხუცესთა საბჭოს, რომელშიც შედიოდნენ გვარის უხუცესები. სულ რომში სამასი გვარი იყო, მამასადამე სენატში 300 წევრი იყო. რესპუბლიკის პერიოდში კი სენატი სახელმწიფო ორგანოს წარმოადგენდა, რომელიც იხილავდა და წყვეტდა უმნიშვნელოვანეს საკითხებს. რომის სახელმწიფოს თანდათანობით ზრდასთან ერთად იზრდებოდა სენატორთა რიცხვიც. ძვ.წ. I საუკუნის დასაწყისში სენატორთა რიცხვი 600-მდე გაიზარდა, ხოლო ამავე საუკუნის შუა წლებში, იულიუს კეისარის დროს, 900 კაცს მიაღწია. სენატორები თავის ზეგავლენას აძლიერებდნენ თვით სენატზე. სენატორთა სიებს

სპეციალური თანამდებობის პირები-ცენზორები ადვენდნენ. სენატორის წოდება შეიძლება მინიჭებოდა ყველა მაგისტრს, რომელიც ცენზორის მიერ სიაში იქნებოდა შეყვანილი. სიაში შესატანად საჭირო იყო გარკვეული ქონებრივი ცენზი. სენატორთა სია ყოველ 5 წელიწადში ღებოდა. მასში შეჰყავდათ ყოფილი მაგისტრატები (კონსულები, პრეტორები, კურიის ედილები, ტრიბუნი და ქვესტორი). აღსანიშნავია, რომ თავდაპირველად სენატორად შეიძლება არჩეული ყოფილიყო მხოლოდ პატრიციები, ე.ი. საგვარეულო და მსახურეული დიდკაცობა. შემდეგ პლებებმა მიაღწიეს იმას, რომ სენატში შეიძლება არჩეული ყოფილიყო მათი წარმომადგენელიც.

სენატორთათვის დაწესებული იყო ქონებრივი და ასაკობრივი ცენზი. ეს უკანასკნელი 30 წელს შეადგენდა. სენატორად არ შეიძლება არჩეული ყოფილიყო გააზატებული პირი და ვაჭარი. რაც შეეხება სენატორის კომპეტენციას, შემდეგში გამოიხატებოდა: როცა რომი კრიტიკულ მომენტში იმყოფებოდა, სენატი ნიშნავდა უმაღლესი თანამდებობის პირს — დიქტატორს. ყველა თანამდებობის პირი ამ პერიოდში დიქტატორს ემორჩილებოდა. სენატი ომის გამოცხადების შემთხვევაში ახდენდა ჯარის მობილიზაციას, განსაკუთრებულ უფლებებს ანიჭებდა მაგისტრატებს. ახორციელებდა საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ღონისძიებებს. განაგებდა პროვინციის მმართველობას, იწვევდა სახალხო კრებებს მაგისტრატების ასარჩევად. სენატი ახორციელებდა საპოლიციო ზედამხედველობას, ე.ი. საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის ღონისძიებებს. მძიმე ხასიათის დანაშაულებანი სენატის განხილვის საგანს შეადგენდა. სენატი ახორციელებდა ზედამხედველობას ფინანსებზე და ბიუჯეტის შესრულებაზე, აგრეთვე სახელმწიფო ქონების მართვა-გამგეობაზე. განიხილავდა ომისა და ზავის საკითხებს. ახდენდა საზღვაო და სახმელეთო ჯარების მეთაურთა შორის პროვინციებისა და არმიების განაწილებას. იხილავდა და წყვეტდა დავას იტალიის ქალაქებს შორის, და ბოლოს, სენატი სათავეში ედგა კულტის სამსახურს. ამდენად, სენატი რესპუბლიკის პერიოდში წარმოადგენდა სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის მთავარ ორგანოს. ლებულობდა სავალდებულო დადგენილებებს, რომელსაც “სენატუს კონსულტა” ეწოდებოდა. იგი სავალდებულო იყო შესასრულებლად.

3. მაგისტრატები.

მაგისტრატები (magistratus) — ასე ეწოდებოდა თანამდებობის პირებს, რომელთაც სახალხო კრებები ირჩევდნენ. რომაული მაგისტრატურა სამოხელეო აპარატი იყო, რომელიც ორი სახით არსებობდა: ორდინალური (ე.ი. მუდმივმოქმედი) და ექსტრარორდინალური (საგანგებო). ორდინალური მაგისტრატურისათვის დამახასიათებელი იყო მოხელეთა არჩევითობა, ვადიანობა (ერთი წლით ირჩევდნენ), კოლეგიальობა და უხელფასობა. ექსტრარორდინალური იყო დიქტატორი. არ არსებობდა იერაქიული დაქვემდებარება მაგისტრატებს შორის. ისინი ანგარიშვალდებულნი და პასუხისმგებელნი იყვნენ მხოლოდ სახალხო კრების წინაშე. რაც შეეხება დიქტატორს, ცენზორს, პლემსის ტრიბუნს, ისინი საერთოდ არ იყვნენ არავის წინაშე პასუხისმგებელნი. როცა სახალხო კრება ამა თუ იმ მაგისტრატს აირჩევდა, მას მიანიჭებდა უმაღლეს ძალაუფლებას — იმპერიუმს. ეს ყველა მაგისტრატს არ ეხებოდა. ზოგიერთ მათგანს შეეძლო მხოლოდ ედიქტის ანუ განკარგულების გამოცემა და მისი შეუსრულებლობისათვის ჯარიმის დადება. ამ უფლებამოსილებას ეწოდებოდა პოტესტა.

განვიხილოთ ცალკეული მსტრატები და მათი უფლებამოსილება.

1. **კონსულები.** ეს თანამდებობა შემოღებული იქნა ძვ.წ. 509 წელს სერვიუს ტულიუსის რეფორმების შედეგად. თავდაპირველად ერთ კონსულს ირჩევდნენ მხოლოდ პატრიციების წრიდან. ძვ.წ. 367 წელს, პლებებმა მიადწიეს იმას, რომ ერთი კონსული არჩეული ყოფილიყო მათი წრიდანაც. კონსულები იყვნენ მხედართმთავრები. როცა ერთი კონსული ლაშქრობაში მიდიოდა, მეორე — რომის გამგებლად რჩებოდა.

2. **დიქტატორი** — ეს იყო ექსტრარორდინალური ანუ საგანგებო მაგისტრატი. იგი ინიშნებოდა სენატის მიერ თ თვის ვადით, როცა რომში კრიტიკული მდგომარეობა იყო, დიქტატორი აღჭურვილი იყო უზენაესი და შეუზღუდველი ძალაუფლებით. ყველა მაგისტრატი მას ემორჩილებოდა.

3. **პრეტორი** — ეს თანამდებობა დაარსდა ძვ.წ. 367 წელს. პირველად მხოლოდ ერთ პრეტორს ირჩევდნენ. მაგრამ სულ მალე ძვ.წ. 337 წელს პლებებმა მოიპოვეს უფლება პრეტორის არჩევისა. პრეტორი იყო მოსამართლე. ამ თანამდებობამ დიდი როლი შეასრულა რომის სამართლის განვითარებაში. წარმოიშვა სამართლის დამოუკიდებელი დარგი, რომელსაც პრეტორული სამართალი ეწოდა.

4. **პლემსის ტრიბუნი** — მთელი ორი საუკუნის განმავლობაში (ძვ.წ. V-IV სს.) პატრიციებსა და პლებებს შორის მიმდინარეობდა ბრძოლა

თანამდებობაზე არჩევისა და სახალხო კრებებში მონაწილეობის საკითხებზე. ამ ბრძოლაში პლებეებმა დააწესეს სპეციალური თანამდებობა პლებსის ტრიბუნის სახით. იგი იყო პლებეების ბელადი, მათი წინამძღოლი, რომელიც პლებეების ინტერესებს იცავდა. ეს თანამდებობა შემოღებულ იქნა ძვ.წ. 494 წელს. ირჩევდნენ რამდენიმე ტრიბუნს ორიდან ათ კაცამდე.

5. **ცენზორი.** პირველად ამ თანამდებობაზე არჩევის უფლება მხოლოდ პატრიციების წარმომადგენლებს ჰქონდათ. ძვ.წ. 351 წლიდან კი ეს უფლება პლებეებმაც მოიპოვეს. ირჩევდნენ ორ ცენზორს. მათ ძირითად მოვალეობებს სენატორთა სიის შედგენა წარმოადგენდა, აგრეთვე მოქალაქეთა გადასახადებით დაბეგვრა და გადასახადების განაწილება ცენტურიებისა და ტრიბების მიხედვით.

6. **კურის ედილები.** ირჩევდნენ ორ ედილს. ძვ.წ. 364 წლიდან ამ თანამდებობაზე თავისი კანდიდატურა გაჰყავდათ პლებეებსაც. მათ მოვალეობას შეადგენდა საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა რომში.

7. **ქვესტორები.** ამ თანამდებობაზე პირველად მხოლოდ პატრიციებს ირჩევდნენ, ძვ.წ. 485 წლიდან ეს უფლება პლებეებმაც მიიღეს. ქვესტორების მოვალეობას შეადგენდა სისხლის სამართლის საქმეების გამოძიება, აგრეთვე ხაზინის შენახვა და საფინანსო საქმეები — ფულის გაცემა და მიღება. პირველ საუკუნეში ქვესტორების რიცხვი 20-მდე გაიზარდა.

§ 18. პრინციპატის პერიოდის სახელმწიფო წყობილება რომში (ახ.წ. I-III სს.)

ძვ.წ. 70-60-იან წლებში რომში ახალი პოლიტიკური მოღვაწეები დაწინაურდნენ: პომპეუსი, ციცერონი, კრასუსი, კეისარი. ისინი აშკარად თუ ფარულად ერთპიროვნული ხელისუფლების მოპოვებისათვის იბრძოდნენ. ამავე პერიოდში ხელისუფლება შეთქმულების გზით ხელში ჩაიგდო კატილინამ (ძვ.წ. 63-62 წ.) და ძვ.წ. 60 წლისათვის შეიქმნა სამი გამოჩენილი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწის — პომპეუსის, კრასუსისა და იულიუს კეისრის სენატის საწინააღმდეგო კავშირი — **ტრიუმვირატი**. მათ შორის ხანგრძლივი მეტოქეობა კეისრის გამარჯვებით დასრულდა. 45 წლის კეისარი შეუზღუდველი მმართველი გახდა. რესპუბლიკელები დაირაზმნენ მის წინააღმდეგ. ძვ.წ. 44 წლის 15 მაისს კეისარი მოკლეს. დაიწყო ახალი ომი რესპუბლიკელებსა და კეისრის

მომხრეებს შორის. რესპუბლიკელების მხარეს გამოდიოდა ბრუტუსი და კრასუსი, ხოლო კეისრის მხარეს ანტონიუსი და ავგუსტუსი. ძვ.წ. 43 წ. ამ უკანასკნელებმა ლეპიდუსთან ერთად ახალი ტრიუმვირატი შექმნა და ძვ.წ. 42 წ. რესპუბლიკელები დაამარცხეს მაკედონიაში. მალე ავგუსტუსსა და ანტონიუსს შორის ურთიერთობა გაართულდა, რაც ახალ სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. ანტონიუსი აქციუმის კონცხთან ბრძოლაში სასტიკად დამარცხდა და თავი მოიკლა. ძვ.წ. 30 წ-დან ავგუსტუსი ერთპიროვნული მმართველი გახდა, რითაც დაიწყო მმართველობის ახალი სისტემის დამკვიდრება რომში ანუ მონარქიული მმართველობა.

იმპერიის ისტორია რომში *პრინციპატით* იწყება. მოკლედ დავახასიათოთ ის მიზეზები, რომელთაც განაპირობეს რესპუბლიკიდან პრინციპატზე გადასვლა: 1. რესპუბლიკის პერიოდში რომის მართვა-გამგეობა ხორციელდებოდა სახალხო კრებებისა და თანამდებობის პირთა ანუ მაგისტრატების მეშვეობით. ახალ ვითარებაში, როცა რომი მსოფლიო სახელმწიფოდ გადაიქცა, უკვე შეუძლებელი გახდა ძველი სახალხო კრებებისა და მაგისტრატების მეშვეობით უზარმაზარი იმპერიის მართვა-გამგეობა. საჭირო გახდა დიქტატურაზე გადასვლა, როცა მთელი ძალაუფლება ფაქტიურად თავმოყრილი იქნებოდა ერთი პირის ხელში. 2. რომის რესპუბლიკური წყობილების წინააღმდეგ დაიწყო მონების რეკოლუცია, რომელმაც თავისი უმაღლესი გამოხატულება პპოვა სპარტაკის აჯანყებაში (ძვ.წ. 73-71 წწ.). ამ აჯანყებამ შეაზანზარა რომის იმპერია და საბოლოოდ, მიუხედავად დამარცხებისა, განაპირობა რესპუბლიკის დაცემა.

რომის სახელმწიფო წყობილება პრინციპატის ხანაში წარმოდგენილი იყო შემდეგი სახით:

1. *პრინციპსი* — მას უწოდებენ პრინციპს-სენატუსს, რაც ნიშნავდა პირველ სენატორს. ყველა სენატორი თანასწორუფლებიანი იყო, ხოლო პრინციპსი იყო თანასწორთა შორის პირველი. 28 წელს ოქტავიანე ავგუსტუსმა მიიღო ძალაუფლება და აღიჭურვა იმპერიუმით, რაც უმაღლეს სახელმწიფო ხელისუფლებას ნიშნავდა. პრინციპსი ითვლებოდა მთავარსარდლად, უზენაეს მსაჯულად და უზენაეს ქურუმად. თუ რესპუბლიკის პერიოდში სენატორთა სიემს ცენზორი ადგენდა, პრინციპატის დროს ეს უფლება მიითვისა ოქტავიანე ავგუსტუსმა და სენატორთა სიემს თვითონ პირადად ადგენდა. პრინციპსი ახორციელებდა უმნიშვნელოვანეს ფუნქციებს: აცხადებდა ომს და დებდა ზავს. იგი

ახორციელებდა პროვინციების მართვა-გამგეობას. რომის იმპერიის უზარმაზარი ტერიტორია მრავალრიცხოვან პროვინციებად იყოფოდა. პროვინციებს განსხვავებული მართვა-გამგეობა ჰქონდა, ხოლო რომს განსხვავებული. პრინციპატის პერიოდში პროვინციების მართვა-გამგეობა გაყოფილი ჰქონდათ სენატსა და პრინცეპსს. პროვინციების ერთი ნაწილი პროინცეპსის მართვა-გამგეობაში იყო, ხოლო II ნაწილი სენატის მართვა-გამგეობაში. პრინცეპსს უფლება ჰქონდა ვეტო დაეღო მაგისტრატების მიერ გამოტანილ განკარგულებაზე. პრინცეპსთან ერთად არსებობდა **პრინცეპსის სათათბირო საბჭო**, რომელსაც პრინცეპსი თავმჯდომარეობდა. საბჭო განიხილავდა იმპერიის უმნიშვნელოვანეს საკითხებს, გარდა ამისა პრინცეპსთან არსებობდა აგრეთვე **იმპერატორის გეარდია**, **იმპერატორის კანცელარია** და **იმპერატორის პირადი ხაზინა**. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ პრინცეპსი ამავე დროს სენატის სხდომეშასაც თავმჯდომარეობდა, ცხადი გახდება, რომ პრინცეპსი სენატორთა შორის პირველი კაცი იყო, ნამდვილი დიქტატორი და იმპერატორი. ამიტომ ხშირად პრინციპატის პერიოდს შენიღბული იმპერიის პერიოდს უწოდებენ.

2. სენატი. პრინციპატის პერიოდში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო სენატი. ხელისუფლება გაყოფილი იყო სენატსა და პრინცეპს შორის. პროვინციების ერთი ნაწილი სენატის მართვა-გამგეობას ემორჩილებოდა, სახელმწიფო ხაზინასაც სენატი განაგებდა, სენატი ახდენდა მაგისტრატების შერჩევად-დამტკიცებას. მაგრამ ყველა ეს ფუნქცია ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ყველაფერი ეს ხდებოდა პრინცეპსის ნება-სურვილით. თვით სენატორებსაც კი პრინცეპსი ირჩევდა და ანიჭებდა მათ საკანონმდებლო ფუნქციასაც. ამ ნიადაგზე მიმდინარეობდა ბრძოლა პრინცეპსა და სენატს შორის, რაც დამთავრდა სენატის როლის საბოლოო დაცემით და პრინცეპსის საბოლოო გამარჯვებით. პრინცეპსმა ფიზიკურად გაანადგურა სენატორები. ახ.წ. III საუკუნიდან მთელი ძალაუფლება თავმოყრილი იყო პრინცეპსის ხელში.

3. სახალხო კრებები. რესპუბლიკის პერიოდში რომში სამი სახალხო კრება არსებობდა. მათი ფორმალური ფუნქციონირება არც პრინციპატის პერიოდში შეწყვეტილა, მაგრამ რეალური ძალაუფლება კრებებს უკვე აღარ ჰქონდათ.

4. მაგისტრატები. ასევე ეცემა მაგისტრატების როლი პრინციპატის პერიოდში. მაგისტრატები გადაიქცნენ პრინცეპსის ჩინოვნიკებად, მოხელეებად. მართალია, მათ სენატი ირჩევდა, მაგრამ მხოლოდ პრინცეპსის კარნახითა და მითითებებით. ერთადერთი, რომელმაც

ძალაუფლება შეინარჩუნა პრინციპატის პერიოდში იყო პრეტორი. პრეტორი მოსამართლე იყო რესპუბლიკის პერიოდში, რომლის როლი და ფუნქციები პრინციპატის პერიოდში კიდევ უფრო იზრდებოდა.

§ 20. რომის სახელმწიფო წყობილება დომინატის პერიოდში (ახ.წ. IV-V სს.)

დომინოს ნიშნავს ბატონს, მბრძანებელს, მეფეს, ხელმწიფეს, იმპერატორს. დომინატის პერიოდი რომის სახელმწიფოს ისტორიაში წარმოადგენს აბსოლუტური მონარქიის პერიოდს. პრინციპატის მმართველობის უკანასკნელ წელს გამოცხადდა, რომ საჭიროა ძლიერ ერთპიროვნულ, განუსაზღვრელ დიქტატურაზე გადასვლა. სწორედ ასეთ დიქტატურას წარმოადგენდა დომინატის პერიოდის რომის სახელმწიფო, რომელიც დამკვიდრდა იმპერატორ დიოკლეტიანეს დროს (284-305 წწ.). იგი ტიპიური დესპოტური მონარქია იყო და წარმოადგენდა განსაკუთრებულ პოლიტიკურ სისტემას იმპერიის შენარჩუნებისათვის. დომინატის დროს სენატმა დაკარგა დამოუკიდებელი პოლიტიკური მნიშვნელობა და სენატორებიც იმპერატორ-დომინერის მორჩილ მოხელეებად იქცნენ. დომინუს-მონარქის გარშემო შეიქმნა უზარმაზარი ბიუროკრატიული აპარატი. დაკანონდა ტახტის მემკვიდრეობის პრინციპი. გატადრა არმიის რეორგანიზაცია. IV ს. დასაწყისში სახელმწიფო რელიგიად მორჩილების მქადაგებელი ქრისტიანობა გამოცხადდა. დომინატმა შეძლო უზარმაზარი იმპერიის მხოლოდ დროებითი სტაბილიზაცია. IV საუკუნის ბოლოს, 395 წელს იმპერატორ თეოდოსიმ რომის იმპერია ორ ნაწილად გააყო — აღმოსავლეთ და დასავლეთ იმპერიად. დასავლეთ იმპერიაში შედიოდა იტალია, აფრიკა, გალია (გერმანია, საფრანგეთი, ესპანეთი, ალბანეთი). აღმოსავლეთ იმპერიაში — აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნები. აღმოსავლეთ იმპერიას ბიზანტია ეწოდა. დომინატის პერიოდში რომის **სახელმწიფო წყობილება** შემდეგი სახით წარმოადგებოდა:

1. მთელი იმპერია გაყოფილი იყო ორ ნაწილად. ორივე ნაწილს სათავეში ედგა **იმპერატორი**, რომელსაც ავგუსტუსი ეწოდებოდა. იმპერატორის ძალაუფლება შეუზღუდავი და ღვთაებრივი იყო. იმპერატორს ჰყავდა თანაშემწე, კეისარი.
2. **იმპერატორის საბჭო** არსებობდა იმპერატორთან და წარმოადგენდა იმპერატორის სათათბირო ორგანოს, სადაც წინასწარ იხილებოდა იმპერატორის მიერ გადასაწყვეტი საკითხები.

3. როგორც დასავლეთ ისე აღმოსავლეთ იმპერია იყოფოდა ორ **პრეფექტურად**, რაც წარმოადგენს იმპერიის მსხვილ ტერიტორიულ ერთეულს. ორივე იმპერიაში სულ 4 პრეფექტურა იყო. თავის მხრივ პრეფექტურა იყოფოდა უფრო ნაკლებ ტერიტორიულ ერთეულებად — **ლიოცე ზებად**. სულ აღმოსავლეთ და დასავლეთ იმპერიაში 13 ლიოცე ზეი იყო. თითოეულ ლიოცე ზეს სათავეში ედგა იმპერატორის მიერ დანიშნული თანამდებობის პირი — **ვიკარიუსი**. თავის მხრივ ლიოცე ზეები იყოფოდა მცირე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად — **პროვინციებად**. თითოეულ პროვინციას სათავეში ედგა თანამდებობის პირი — **რექტორი**. აღმოსავლეთ და დასავლეთ იმპერიაში სულ 17 პროვინცია იყო. თავის მხრივ პროვინციები იყოფოდა კიდევ უფრო მცირე ტერიტორიულ ერთეულებად — ოლქებად. 475 წელს გერმანელი ბარბაროსი ტომების შემოსევის და მონების აჯანყების შედეგად, რომის დასავლეთი იმპერია დაიშალა. რაც შეეხება აღმოსავლეთ იმპერიას — ანუ ბიზანტიას, მან კიდევ X საუკუნემდე იარსება და დაეცა თურქების მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ.

§ 20. მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიის უფლებრივი მდგომარეობა რომში

რომში ძირითადად საზოგადოება თავისი უფლებრივი მდგომარეობით **პატრიციებად** და **პლებებად** იყოფოდა. **პატრიციები** წარმოადგენდნენ საგვარეულო არისტოკრატიას ანუ ლიბერალს, რომელიც წარმოიშვა გვაროვნული წყობილების დაშლის შედეგად. ეს იყო საზოგადოების ზედაფენა და სარგებლობდა სრული პოლიტიკური და სამოქალაქო ძალაუფლებით. მხოლოდ პატრიციებს შეეძლოთ სახალხო კრებებში მონაწილეობა, მაგისტრატების თანამდებობის დაკავება. მხოლოდ ისინი ითვლებოდნენ სრულუფლებიან რომაელ მოქალაქეებად. შედარებით დაბალ ფენას წარმოადგენდა **პლებები**, რომლებიც არ სარგებლობდნენ პოლიტიკური უფლებებით, ე. ი. არ შეეძლოთ სახალხო კრებებში მონაწილეობის მიღება და მაღალი თანამდებობების დაკავება. ასეთი უფლებრივი განსხვავება მომდინარეობს იქიდან, რომ პლებები არ იყვნენ რომის მკვიდრნი. ეს იყო რომში მოსული მოსახლეობა. დაპყრობილ ტერიტორიებიდან მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი რომში მოისწრაფოდა, მათ ლიდალი ქონება დააგროვეს და გახდნენ ვაჭრები,

ბანკირები, ფინანსისტები, ხელოსნები. ქონებრივად გაბატონდნენ, მაგრამ უფლებრივად შეზღუდულნი იყვნენ.

სერვიუს ტულიუსის რეფორმების გატარების შემდეგ, 200 წლის განმავლობაში, მიმდინარეობდა ბრძოლა პლებებსა და პატრიციებს შორის. ამ ბრძოლის შემდეგ, დაახლოებით ძვ.წ. III საუკუნიდან პლებებსა და პატრიციებს შორის უფლებრივი განსხვავება ისპობა. ისინი გაითქვიფნენ ერთმანეთში და მოგვიანებით მოხდა ახალი წოდების, როგორც იყო **ნობილიტეტი**, შექმნა. ესენი იყვნენ მსხვილი მიწათმფლობელები.

სენატორებს უმთავრესად ამ წოდების წარმომადგენლებისაგან ირჩევდნენ.

ამიტომ ისინი სენატორთა წოდებადც იწოდებოდნენ. ძვ.წ. II საუკუნეში წარმოიშვა ე.წ. **ცხენოსანთა** წოდება. აქ ირიცხებოდნენ ის პირები,

რომელთა ქონება 100 ათასი სერსტეცს უდრიდა. სერსტეცი ვერცხლის

მონეტა იყო, რომელიც უდრიდა 6 კაპიკს ოქროთი. ეს ორი წოდება

შეადგენდა საზოგადოების ზედაფენას. ძვ.წ. 212 წელს იმპერატორ

კარაკალას მიერ გამოცემულ იქნა კანონი, რომლის ძალითაც იმპერიის

მთელ მოსახლეობას მიენიჭა რომაელი მოქალაქეობა. ყოველი ადამიანი

— ამბობს რომის სამართალი — ან თავისუფალია ან მონაა. რომის

სამართალი მხოლოდ თავისუფალი ადამიანის უფლებაუნარიანობას

აღიარებს. რომაელი მოქალაქის სრულუფლებიანობა გულისხმობს 3

სტატუსს: 1. რომაელი მოქალაქე უნდა იყოს აუცილებლად თავისუფალი

- სტატუსს ლიბერტატის, 2. სტატუსს ცივიტატის ანუ აუცილებლად

რომაელი მოქალაქე უნდა იყოს, 3. სტატუსს ფამილია — ოჯახში

თავისუფლების უფლებით უნდა სარგებლობდეს, ე.ი. არ უნდა იყოს ვინმეს

ხელქვეითი. ამავე დროს უფლებაუნარიანობის მიხედვით, თავისუფალი

პირები იყოფიან რომაელ მოქალაქეებად, რომელთა უფლებაუნარიანობა

შეუზღუდავია და პროვინციის მოსახლეობა ანუ პერეგრინები, რომელთაც

სამოქალაქო წესით მიესაჯათ რომიდან გაძევება. იმდენად დიდი იყო

განსხვავება რომაელებსა და პერეგრინებს შორის, რომ რომში შეიქმნა

სპეციალური სამართლის სისტემა, რომლის მიხედვითაც წესრიგდებოდა

ურთიერთობა მათ შორის. ამ სამართალს **იუსვენციუმი** ეწოდებოდა

(ხალხთა სამართალი).

საზოგადოებრივ სტრუქტურაში ცალკე უნდა გამოვყოთ **ლათინები**. ეს ის

პირები იყვნენ, რომელთა საცხოვრებელი ტერიტორია ბრძოლის გარეშე

მოხვდა რომის შემადგენლობაში და უფლება ეძლეოდათ რომაელზე

დაქორწინებულნი იყვნენ.

საზოგადოების გარკვეულ ფენას შეადგენდნენ *მონები*. რომაული სამართალი აღვინა, რომ მონები ნივთები არიან. მათ მეტყველ ინსტრუმენტსაც უწოდებდნენ. მონობის წყარო იყო შთამომავლობითი მონობა, სასამართლოს მიერ მსჯავრდებული პირები და სხვა. რომში არსებობდა აგრეთვე ერთი ფენა საზოგადოებისა *ლიბერტინები*, რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს გაახატებულს, გათარხნებულს. ე.ი. მონობიდან განთავისუფლებულს. მაგრამ ასეთი პირი სრულ თავისუფლებას მაინც არ ლეებულობდა. იგი ძველი პატრონის მფლობელობაში რჩებოდა და ერთგვარ დამოკიდებულებაში იყო მასთან, ამიტომ ლიბერტინები ნახევრად თავისუფალი ხალხი იყო. მათ არ შეეძლოთ არჩეული ყოფილიყვნენ მაგისტრატებად, არ ჰქონდათ უფლება სოციალურად თავისუფალი მდგომარეობის ქალზე დაქორწინებულიყვნენ. ლიბერტინები არ სარგებლობდნენ პოლიტიკური უფლებით. და ბოლოს, უკანასკნელ სოციალურ ჯგუფს წარმოადგენდნენ *კოლონები*. მოსახლეობის ეს ჯგუფი წარმოიშვა ჯერ კიდევ, იმპერიის პერიოდში. კოლონები პირადად თავისუფალი ადამიანები იყვნენ, მაგრამ იძულებით მიმაგრებული მიწაზე. ისინი შუასაუკუნეების ყმა გლეხების წინამორბედები იყვნენ. რომაულ საისტორიო წყაროებში ნათქვამია, რომ კოლონები "მიწის მონები" არიან. მათაც აკრძალული ჰქონდათ თავისუფალ ადამიანებზე ქორწინება.

§ 22. რომის სამართლის წყაროები

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მსოფლიო სამართლის ისტორიაში ძველი რომის სამართალს განსაკუთრებული ადგილი უკავია, რამდენადაც მისგან დავალებულია როგორც ძველი სამყაროს სახელმწიფოებრიობა და სამართალი, ასევე შემდგომი პერიოდის სამართალგანვითარებაც. თანამედროვე სამართლებრივი სისტემები გარკვეულწილად ეყრდნობიან რომის სამართალს.

რომაულ-გერმანული სამართლებრივი სისტემა არა მარტო მატერიალური და პროცესუალური ნორმებით, არამედ სამართლისა და სამართლებრივი ნორმების კონცეფციითაც ახლოს დგას ავგუსტუსისა და იუსტინიანეს დროს აღიარებულ კონცეფციებთან. რომაულ-გერმანული სამართალი შორს გასცდა რომის ყოფილი იმპერიის საზღვრებს და მთელს ლათინურ ამერიკაში, აფრიკის ღიდ ნაწილში, ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში, იაპონიასა და ინდონეზიაში გავრცელდა. ეს ექსპანსია ნაწილობრივ

კოლონიზაციით აიხსნება, ნაწილობრივ კი იმ შესაძლებლობებით, რომელიც რომაულ-სამართლებრივ სისტემაში კოდიფიკაციის საყოველთაოდ აღიარებულმა ტექნიკამ შექმნა რეცეფციისათვის. ინგლისური სამართალი, მართალია, დამოუკიდებელ სამართლებრივ სისტემად ჩამოყალიბდა, მაგრამ იგი მაინც ახლოსაა რომაულ სამართალთან. მისმა ევოლუციამ ძირითადად აღადგინა რომაული სამართალგანვითარება, თუმცა სრულიად თავისებური სახით. ამას მოწმობს სარჩელების ფორმის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა, სამართლებრივი ნორმების კაზუისტური ხასიათი, ზოგადი ფორმულირებისა და სისტემატიზაციის უგულვებელყოფა. ასე რომ, რომის სამოქალაქო სამართალი სამართალმცოდნეთა დედანია და იგი დამოუკიდებელ სასწავლო დისციპლინას წარმოადგენს. აქ მხოლოდ მოკლედ შევეხებით რომის *სამართლის წყაროებს* და სამართლის ზოგად დახასიათებას.

1. *ადათი*. რომაელები ადათს უწოდებდნენ “მორეს მაიორუმ”, რაც ნიშნავდა წინაპართა წეს-ჩვეულებებს. ეს იყო უძველესი წყარო რომის სამართლისა. რესპუბლიკის პერიოდში, ადათი წარმოადგენდა რომის სამართლის ერთ-ერთ ძირითად წყაროს. ჩვენამდე მოღწეული სამართლის ძეგლები მოწმობენ რომის ადათობრივი სამართლის მნიშვნელობას.

2. *კანონი*. ჯერ კიდევ რესპუბლიკის პერიოდში კანონებს იღებდნენ ცენტურის კრებებზე. ჩვეულებრივად კანონს იმ პირის სახელწოდება ენიჭებოდა, რომელმაც წინადადება შეიტანა ახალი კანონის გამოცემის შესახებ. სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ არის მოღწეული ძველი რომის საკანონმდებლო კრებულები. ერთ-ერთი ძეგლი, ისიც გვიანდელი რელაქციით, არის თორმეტი ტაბულის კანონი. ეს ძეგლი, როგორც ვარაუდობენ შედგენილი უნდა იყოს ძვ.წ. 451 - 449 წწ. ამ პერიოდში მიმდინარეობდა ბრძოლა პატრიციებსა და პლებებს შორის. პატრიციების თვითნებობის ასალაგმად პლებები მოითხოვდნენ დაწერილი კანონების შემოღებას, რომელშიც გათვალისწინებული იქნებოდა მათი უფლებები და მოვალეობები. პლებებმა მიაღწიეს, რომ შექმნილიყო სპეციალური კომისია, რომელიც შეიმუშავებდა ასეთ საკანონმდებლო ძეგლს.

შედგენილი იქნა 10 კაციანი კომისია და ათენში გაიგზავნა სოლონის კანონმდებლობის გასაცნობად. როდესაც კომისია დაბრუნდა ათენიდან, წარმოადგინეს კანონთა ათი ტაბულა ანუ დაფა, რომელიც გამოკრული იქნა მოედანზე ხალხისათვის გასაცნობად. აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ნორმები ამ ტექსტში გათვალისწინებული არ ყოფილა.

საჭირო გახდა კიდევ ორი ტაბულის შედგენა. საბოლოოდ კანონები ჩამოყალიბდა **თორმეტი ტაბულის** სახით.

ძირითადად ეს კანონები წარმოადგენდნენ ძველი რომის ადამიანობრივი სამართლის ჩანაწერს და უმთავრესად სამოქალაქო სამართლის საკითხებს აწესრიგებდა. ის ტექსტი, რომლითაც ჩვენ დღეს ვსარგებლობთ, აღდგენილია გამოჩენილი რომაელი იურისტების ციცერონის, გაიუსის, ულპიანეს და სხვათა შრომების საფუძველზე. კანონის ორიგინალი დაკარგულია. ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ თორმეტი ტაბულის კანონებმა დიდი როლი შეასრულა რომის სამართლის ისტორიაში. ტექსტი იყოფა შემდეგ ნაწილებად:

I-II-III ტაბულა ეხება სამოქალაქო სამართლისა და პროცესის საკითხებს.

IV-V ტაბულები ეხება საოჯახო და მემკვიდრეობით სამართალს.

VI-VII ტაბულები ეხება სანივთო და ვალდებულებითი სამართლის საკითხებს.

VIII და IX ტაბულები ეხება სისხლის სამართლის საკითხებს.

გათვალისწინებულია ცალკეული დანაშაულობანი, როგორცაა მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, შეურაცხყოფა, ქურდობა და სხვა. სასჯელებიდან გათვალისწინებულია სიკვდილით დასჯა, გამათრახება და ჯარიმები.

X ტაბული ეხება გარდაცვლილის დაკრძალვის წეს-ჩვეულებებს.

XI-XII ტაბულები შეადგენენ დამატებით მუხლებს ყველა წინა ტაბულებისა.

რომაელი იურისტები უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ თორმეტი ტაბულის კანონს. მას მთელი საჯარო და კერძო სამართლის წყაროდ მიიჩნევდნენ.

3. **ელიქტები.** რესპუბლიკისა და აგრეთვე პრინციპატის პერიოდში ელიქტებს გამოსცემდნენ არჩეული თანამდებობის პირები — მაგისტრები (კონსულები, პრეტორები, ცენზორები, ქვესტორები, ედილები). ელიქტი იყო განკარგულება მაგისტრატისა, რომელიც ინარჩუნებდა ძალას იმ ვადებში, რა ვადითაც იყო არჩეული. რომის სამართლის განვითარებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა პრეტორის ელიქტებმა. პრეტორი იყო მოსამართლე, რომელიც განიხილავდა სხვადასხვა ხასიათის საქმეებს. სწორედ ამ დროს შეიქმნა და ჩამოყალიბდა რომის სამართლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დიპარტულეა, რომელსაც პრეტორული სამართალი ეწოდა.

4. **სენატის დადგენილებანი** ეწოდებოდა “სენატუს კონსულტა”. მართალია, ფორმალურად ეს არ იყო კანონი, რადგან სახალხო კრების მიერ არ იყო მიღებული, მაგრამ ფაქტიურად სავალდებულო ხასიათი

*ქონდა დაწესებულებებისა და მოქალაქეებისათვის. სენატის დადგენილებები უმნიშვნელოვანეს საკითხებზე გამოიღებოდა.

5. **იურისტების მოღვაწეობა.** იურისტები რომში განმარტავდნენ კანონის შინაარსს. რესპუბლიკის პერიოდში ისინი გარკვეულ პასუხებს იძლეოდნენ ამა თუ იმ კაზუსებზე, იძლეოდნენ კონსულტაციას ცალკეული ხასიათის საქმეებზე. იურისტების მოღვაწეობა განსაკუთრებით განვითარდა პრინციპატის პერიოდში, სწორედ ამ დროს მოღვაწეობდნენ გამოჩენილი რომაელი იურისტები: გაიუსი, პომპონიუსი, პაპიანუსი, ულპიანუსი და სხვები. მათ ეკუთვნით სპეციალური ტრაქტატები რომის სამართლის საკითხებზე. ასე მაგ.: იურისტმა გაიუსმა შეადგინა რომის სამართლის ელემენტარული სახელმძღვანელო. იურისტების ტექსტებში განმარტებული იყო რომის სამართლისა და კანონმდებლობის ცალკეული საკითხები.

6. იმპერიის პერიოდში განსაკუთრებით განვითარდა **იმპერატორების საკანონმდებლო მოღვაწეობა**. ამ პერიოდში იმპერატორის განკარგულებები გამოიციემოდა სპეციალური სახელწოდებით, რასაც “კონსტიტუციონეს” ერქვა.

იმპერატორ იუსტინიანეს კოდიფიკაცია. დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ (ახ.წ. 475 წ.) აღმოსავლეთ იმპერიაში ანუ ბიზანტიაში გაცხოველებული საკანონმდებლო საქმიანობა მიმდინარეობდა. ბიზანტიის იმპერატორმა იუსტინიანე დიდმა ახ.წ. 527-528 წლებში შექმნა საკოდიფიკაციო კომისია, რომელსაც დაავალა რომის სამართლის შეკრება, მისი კოდიფიკაცია. კომისიის თავმჯდომარედ დანიშნა გამოჩენილი იურისტი ტრიბონიანი. 6 წლის მუშაობის შემდეგ კომისიამ იმპერატორს წარუდგინა რომის სამართლის კრებული, რომელსაც ეწოდება "კორპუს იურის ცივილის". ეს არის უზარმაზარი საკანონმდებლო კრებული, რომელიც 4 ძირითადი ნაწილისაგან შედგება:

1. **ინსტიტუციები** — ასე ეწოდება რომის სამართლის ელემენტარულ სახელმძღვანელოს, რომლითაც ხდებოდა რომის სამართლის სწავლება იურიდიულ სასწავლებლებში. კოდიფიკაციის პირველი ნაწილი ემყარება ახ.წ. II საუკუნის ცნობილი რომაელი მოღვაწის გაიუსის იმავე სახელწოდების ტრაქტატს. იუსტინიანე თავისი კოდიფიკაციის

შესავალში ამბობს, რომ ჩვენი ინსტიტუციები დაფუძნებულია გაიუსის ტრაქტატზე.

2. კოდიფიკაციის მეორე ნაწილს შეადგენს *დეკრეტები* ანუ *პანდექტები*. დიგესტა ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს "შეკრებილს", ხოლო "პანდექტა" ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს ყველაფრის შემცველს. კოდიფიკაციის ეს ნაწილი წარმოადგენს ამონაწერებს 39 გამოჩენილი რომაელი იურისტის თხზულებიდან. უმთავრესად ულპიანუსისა და პაულიუსის თხზულებიდან. კოდიფიკაციის ეს ნაწილი 50 წიგნს შეიცავს. მაშინდელი წიგნი პატარა ბროშურებს ეწოდებოდა. წიგნები დაყოფილი იყო ტიტულებად ანუ თავებად.

3. *იუსტინიანეს კოდექსი*. კოდიფიკაციის III ნაწილს წარმოადგენენ იმპერატორის განკარგულებანი, რომელიც შედგება 12 წიგნისაგან, ხოლო წიგნები დაყოფილია ტიტულებად. აღსანიშნავია, რომ იუსტინიანემ გამოიყენა იმპერატორ თეოდოს II-ის ახ.წ. 438 წლის კოდექსი, მაგრამ მთავარი ნაწილი მაინც იუსტინიანეს განკარგულებები იყო.

4. *ნოველები* ეწოდებოდა კოდიფიკაციის IV ნაწილს და შეიცავდა იმ ედიქტებსა და განკარგულებებს, რომლებიც გამოცემული იქნა კოდექსის შედგენის შემდეგ.

ასეთი იყო იუსტინიანეს კოდიფიკაციის ძირითადი ნაწილები. "კორპუს იურის ცივილის" მოქმედება არ შეუწყვეტია რომის იმპერიის გაყოფის შემდეგაც, იგი საფუძვლად დაედო შემდგომი პერიოდის საკანონმდებლო ძეგლებს. ევროპაში დაიწყო მისი რეცეპცია. მაგ.: ცნობილია ლეონ ისავრიელის *ეკლოგას* სახელწოდების წიგნი, რომელიც ახ.წ. 726 წელს იქნა მიღებული. შემდგომი პერიოდისაა *კონსტანტინე არმენოპულოს* ექვსტომეული, რომელიც ახ.წ. 1345 წლით თარიღდება.

§ 23. რომის სამართლის ზოგადი დახასიათება

სამოქალაქო სამართალი.

რომის სამართალი იცნობს ფიზიკური პირის ცნებას, რაც შეეხება იურიდიულ პირებს, სრულად არ იყო დამუშავებული, თუმცა რომაელ იურისტებს ყურადღებიდან არ გამოჩენიათ, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ქონება ეკუთვნის მხოლოდ ადამიანთა გაერთიანებებს და ორგანიზაციებს. ფიზიკურ პირს, როგორც სამართლის სუბიექტს ეწოდებოდა პერსონა, სამართალუნარიანობას კაპუტა.

რომის სახელმწიფოში უძველესი დროიდანვე განვითარდა **სანივთო სამართალი** და **საკუთრების სამართალი**. უძველეს პერიოდში საკუთრების ყველაზე გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენდა **კვირიტული საკუთრება**. მის საფუძველზე წარმოშობილი ურთიერთობანი წესრიგდებოდა ცივილური (კვირიტული) სამართალით. ნივთის გასხვისება დასაშვები იყო გარიგების გზით. ასევე ცნობილი იყო უფლება სხვის ნივთზე, რომლის ყველაზე მნიშვნელოვან სახეს წარმოადგენდა **სერვიტუტები**. ეს ნიშნავდა, რომ განსაზღვრულ პირს უფლება ჰქონდა ესარგებლა სხვა პირის ნივთებით. რომის სამართლის კლასიკურ პერიოდში გაჩნდა სხვისი ნივთით სარგებლობის სხვა სახეებიც. კერძოდ **ემპითევე ზისი**, **სუპერფიციები** და **გირაო**.

სერვიტუტი განსაზღვრავდა პირის უფლებას, ესარგებლა ნივთით, რომელიც სხვას ეკუთვნოდა. სუპერფიციები, გირაო და ემპითევე ზისი (სხვისი მიწით სარგებლობა საქალაქო მშენებლობის მიზნით) დიდ როლს ასრულებდნენ რომის სამოქალაქო სამართლის განვითარებაში. სხვისი ნივთით სარგებლობის ყველა ზემოაღნიშნული შემთხვევის დროს დაცული იყო ამ ნივთის მესაკუთრის უფლებები. XII ტაბულის კანონებში ნათქვამი იყო, რომ თუ სხვისი მიწის ნაკვეთზე გამოყვანილი წყალსადენი ან ნაკადული ზარალს მიაყენებდა მის მესაკუთრეს, ამ უკანასკნელს შეეძლო მიემართა სასამართლოსათვის სარჩელით ზარალის ასანაზღაურებლად.

რაც შეეხება **საქორწინო-საოჯახო** ურთიერთობებს, ქორწინებისათვის დაშვებული იყო ორივე მხარის თანხმობა, აგრეთვე იმათი თანხმობაც, ვისი ხელისუფლების ქვეშაც ისინი იმყოფებოდნენ.

საქორწინო ასაკად რომში დაშვებული იყო ქალებისათვის 12 წელი, ვაჟებისათვის 14 წელი. მხარეები არ უნდა ყოფილიყვნენ ნათესავები და ყველა თავისუფლად დაბადებულს, გარდა სენატორებისა და მათი შვილებისა, შეეძლო ცოლად შეერთო გააზატებული ქალი.

ქორწინების შეწყვეტის ერთ-ერთი საფუძველი იყო რომელიმე მხარის გარდაცვალება ე.წ. “კაპუტა ლემინუციო მაქსიმა” ანუ თავისუფლების და მოქალაქეობის სტატუსის დაკარგვა.

რომის სამართალიში ცნობილი იყო **შვილად აყვანის** ორი სახე:

- 1) აღორციო ანუ მამის ხელისუფლებაში მყოფი პირის შვილად აყვანა;
- 2) აროგაციო, ანუ შვილად ასაყვანი ბავშვი არ იმყოფებოდა მამის ხელისუფლებაში.

თუ პირველ შემთხვევაში საჭირო იყო სასამართლოში განცხადება შეეტანა ღვიძლ მამასა და შვილად ამყვანს, მეორე შემთხვევაში საჭირო იყო იმპერატორის, პრეტორის და ა.შ. განკარგულება, შვილად ამყვანისა და შვილად ასაყვანის თანხმობა (ან მეურვის).

ასევე ცნობილი იყო *მემკვიდრეობის* ორი ფორმა:

- 1) ანდერძი;
- 2) კანონი, რომელიც ანდერძის არ არსებობის შემთხვევაში აღვენდა კანონიერ მემკვიდრეს სამკვიდროს მისაღებად.

ცნობილი იყო *ვალდებულების* წარმოშობის საფუძვლები:

ხელშეკრულება და დელიქტები.

ხელშეკრულებები არსებობდა:

ა) რეალური, რომელიც დადებულად ითვლებოდა ნივთის გადაცემის მომენტიდან;

ბ) კონსენსუალური, რომლის მიხედვით ვალდებულება წარმოიშობოდა ხელშეკრულების დადების მომენტიდან.

რაც შეეხება *დელიქტებს*, ანუ სამართალდარღვევებს, როგორც ვალდებულების წარმოშობის საფუძველს, კლასიკურ პერიოდში ისინიც 2 ნაწილად იყოფოდა: 1) დელიქტუმ პრივატუმ - კერძო პირის წინააღმდეგ მიმართული დარღვევა; 2) დელიქტუმ პუბლიკუმ - საჯარო ხასიათის დარღვევა. კერძო დელიქტის ცნება თავისთავად სამ პირობას მოიცავდა:

- 1) ობიექტური ზარალი, რომელსაც ერთი პირი კანონსაწინააღმდეგო ქმედებით მიაყენებდა მეორე პირს;
- 2) პირის ბრალი;
- 3)

მართლწინააღმდეგობა ანუ ობიექტური სამართლის მიერ მოცემული მოქმედების კერძოსამართლებრივ დელიქტად აღიარება.

სისხლის სამართალი.

სისხლის სამართლიდან უნდა აღვნიშნოთ განზრახვასთან ერთად გაუფრთხილებლობის წარმოშობაც. გარდა ამისა სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობა დადგინდა ობიექტური შერაცხვის შემთხვევაშიც. რაც შეეხება სასჯელთა სისტემას და ცნებას, ლომინატის პერიოდში გავრცელებული აზრის თანახმად, სასჯელი დაძნაშავისათვის სამაგიეროს მიზღვას და დაშინებას ითვალისწინებდა.

სასამართლო და პროცესი.

რაც შეეხება სასამართლოსა და პროცესს, რომის სამართლის ადრინდელ ეტაპზე არსებობდა ლეგისაქციური პროცესი, მოგვიანებით კი ჩამოყალიბდა სამოქალაქო სამართლის პროცესის 2 ახალი სახე: *ფორმალური* და *ექსტრაორდინალური*. ფორმალურმა პროცესმა

გაადვილა მხარეებისათვის საქმეთა განხილვა. ახლა აღარ იყო საჭირო მაგისტრატისა და მხარეთა მიერ კანონით გათვალისწინებული საზეიმო აქტების შესრულება და ფორმულების წარმოთქმა, რომელთა შეუსრულებლობა იწვევდა არასასურველ შედეგებს. გარდა ამისა ცალკეული კატეგორიის საქმეებზე აუცილებელი იყო მოწმეთა გარკვეული რაოდენობა. მაგ.: XII ტაბულის მიხედვით ნივის გასხვისება უნდა მომხდარიყო ხუთი მოწმისა და მესასწორის თანდასწრებით. ყოველივე ეს აფერხებდა პროცესის სწრაფად ჩატარებას. ამიტომ შეიქმნა ფორმალური პროცესი, სადაც პირველივე სტადიიდან აქტიურად იყო ჩაბმული მაგისტრატი. იგი აღგენდა წერილობით ფორმულებს, რომელთაც კანონის ენით გადმოიცემოდა საქმის შინაარსი. ამ იურიდიული ფორმულების მიხედვით ხდებოდა საქმის განხილვა სასამართლოში.

ექსტრარედინალური პროცესის დროს სასამართლო პროცესს მთლიანად ხელმძღვანელობდა იმპერატორის მიერ დანიშნული მოხელე. მხარეთა ინიციატივა მნიშვნელოვნად შეიზღუდა, მოსამართლე ერთპიროვნულად განაგებდა პროცესს. სისხლის სამართლის საქმეთა განხილვა დაეკალა კოლეგიებს, რომელთა შემადგენლობას განსაზღვრავდა იმპერატორი წარჩინებულთა წრიდან. სასამართლოში სისხლის სამართლის საქმის განხილვის დროს ფართოდ გამოიყენებოდა ინკვიზიციური წესები. ასეთია ის ძირითადი დებულებები, რომელიც რომის სამართლის განვითარებას ახლდა ახ.წ. V საუკუნემდე.

ბაიბაბობე ბენენ ნაპაეეუბობიააენაააი. ეაბნა, აეაპააე ყაბ ეეააა ბბ
აბეაი აა+ეააააობე, აიბ ეეეეაიაა ააეეეაააობე ეაააბნააა.

აპააააე, ბიაბუ იებააე+იბეე ააბბიაიბეე უ+იაეეააენ, ანააა
ენაეებობეააბობე უ+იაეეააენ იეიბაბაუ.

აე ნაპაეეუბობიააი ააიაეებეეე ბბაიეააენ ნაპაეეუბობი, ბიაბუ
ნაბობიააეეაა აა ააბეაიბენ ნაპაეეუბობია იბაეობეა, ბიე
აიაეინაბნააენ ნაპაეეუბობი, ბიაბუ ეიაეენენ ნაპაეეუბობინ იბაეობეა.

ფრანკთა

სახელმწიფო და სამართალი

თავი I. ფრანკთა სახელმწიფო და სამართალი (ახ.წ. VI-IX სს.)

§ 24. მეროვინგების ფრანკთა სახელმწიფო წყობილება

V საუკუნეში, რომის იმპერიის დასავლეთ ნაწილში, მდინარე ელბასა და რაინის ტერიტორიაზე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩამოყალიბდა ფრანკთა პოლიტიკური გაერთიანებები. ფრანკები ორ ნაწილად იყოფოდნენ: სალიკური (ზღვის) და რიპუარების (ნაპირის). ფრანკთა სახელმწიფოს ჩამოყალიბება დაიწყო ხლოდვიგ I (მეროვინგების დინასტიიდან) მეთაურობით, სალიკური ფრანკების მიერ გალიაში რომაელთა უკანასკნელი სამფლობელოების დაპყრობით. როგორც ლიტერატურაშია ცნობილი, იგი ბელაღობიდან მეფედ ეკურთხა და სახელმწიფოს გაძლიერებისათვის დაეყრდნო საზოგადოების იმ ახალ კატეგორიას, რომელიც ნაწყალობევი მიწებით გაძდიდრდა და, ამგვარად, საფუძველი ჩაეყარა ფეოდალური წესით მიწათსარგებლობას. 436 წელს ფრანკებს შეუერთდა ალემანთა სამფლობელოების დიდი ნაწილი, 527 წელს — ვესტგუთების მიწები. 534 წელს ხლოდვიგ I-ის შვილმა შემოიერთა ბურგუნდიელების და ოსტგუთების მიწების ნაწილი. ხლოდვიგის სიკვდილის შემდეგ ქვეყანა მისმა 4 შვილმა გაიყო, შემდეგ კი — შვილიშვილებმა. VII საუკუნიდან გაძლიერდა წარჩინებულთა გავლენა და მეფის ხელისუფლება თითქმის მთლიანად დაეცა. ამ პერიოდში უმაღლეს თანამდებობის პირებად *მაიორდომები* გამოდიან. 751 წლიდან კარლოს მარტელის შვილმა პიპინ მოკლემ თავი კვლავ მეფედ გამოაცხადა. ასე აღსდგა მეფის ხელისუფლება ფრანკთა სახელმწიფოში კაროლინგების დინასტიის სახით.

ფრანკთა სახელმწიფოს ორი ძირითადი თავისებურება ახასიათებდა:

1. საწყის ეტაპზე მეფეებს ირჩევდნენ, ე.ი. სახელმწიფო ჩამოყალიბდა ოლიგარქიული მმართველობით, ხოლო შემდეგ, მეფის ხელისუფლების გაძლიერებასთან ერთად, მეფობა მემკვიდრეობით გადადიოდა;

2. შეზღუდული იყო მეფისათვის ერთ ადგილზე ცხოვრება.

ფრანკთა სახელმწიფოს მოწყობის საკითხი ორი დინასტიის მიხედვით უნდა განვიხილოთ: მეროვინგების (VI-VIII სს. შუა წლები) და კაროლინგების (VIII-IX სს.).

მეროვინგების ფრანკთა სახელმწიფოს ფუძემდებლად ითვლება მეფე ხლოდვიგ I (481-511 წწ.), ხოლო ძირითადი წყარო, რომლის მიხედვითაც ჩვენ ვსწავლობთ მეროვინგების ფრანკთა სახელმწიფოს და სამართლის ისტორიას, არის სალიკური სამართლის წიგნი. იგი შედგენილია მეფე ხლოდვიგის მიერ V საუკუნის დასასრულსა და VI საუკუნის დასაწყისში. მეროვინგების ფრანკთა სახელმწიფო სუსტი პოლიტიკური გაერთიანება იყო, სადაც არ არსებობდა ეკონომიკური, პოლიტიკური, სასამართლო-ადმინისტრაციული ერთიანობა.

გავეცნოთ სახელმწიფოს მექანიზმს ფრანკებში ცალკეული დინასტიების მიხედვით:

1. **მეფის ხელისუფლება.** ფორმალურად მეფე ითვლებოდა სახელმწიფოს უზენაეს ხელისუფლად, რომელსაც ეკუთვნოდა საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო და სამხედრო ხელისუფლება. მაგრამ ამ პერიოდში მეფის ხელისუფლება სუსტი იყო, რადგან გერმანელმა ბარბაროსმა ტომებმა დაამსხვრიეს რა რომის იმპერია, თავისი ბატონობის პირველ პერიოდში ვერ შექმნეს განვითარებული სახელმწიფო აპარატი. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ მეფეს არ ჰქონდა მუდმივი რეზიდენცია, ანუ ადგილსამყოფელი, ხოლო მეფის სასახლე ითვლებოდა ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრად. მეფეს თან ახლდა პირადი მცველები — ანტრუსტიონები, რომელთა მკვლელობისათვის დაწესებული იყო სამმაგი ვერგილი.

2. **სამეფო საბჭო** შედგებოდა მეფის უახლოესი პირებისა და ნათესავებისაგან. იგი ითვლებოდა სათაბირო ორგანოდ, რომელზეც მეფე იხილავდა მნიშვნელოვან საკითხებს.

3. **"მარტის მინდორი"** — ასე ეწოდებოდა ძველი სახალხო კრების ერთ-ერთ სახეს, რომელიც გადმონაშთის სახით შენარჩუნებული იყო მეროვინგების სახელმწიფოში. ყოველწლიურად მარტის თვეში ღია ცის ქვეშ მეფე შეკრებდა ლაშქარს, რომელსაც აუწყებდა ამა თუ იმ

ლაშქრობის შესახებ. ამავე დროს “მარტის მინდორი” ლაშქრის საბრძოლო დათვალიერებას წარმოადგენდა. ერთი ჩვეულების თანახმად, მოლაშქრენი მეფეს აიყვანდნენ ფარზე და ჩაატარებდნენ ლაშქრის წინ, რაც ნიშნავდა მეფის, როგორც მხედართმთავრის, აღიარებას. მეცნიერთა აზრით, “მარტის მინდორი” ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა ფრანკებში. მაგრამ არსებობდა საწინააღმდეგო მოსაზრებაც: მეფე ხლოდვიგმა “მარტის მინდორზე” დათვალიერების დროს შენიშნა, რომ ერთ-ერთ მოლაშქრეს წესრიგში არ ჰქონდა თავისი საომარი საჭურველი, მივიდა მასთან, ჩამოაგლიჯა მახვილი და იქვე დაუგლო. როცა მოლაშქრე იარაღის ასაღებად დაიხარა, ხმლით თავი მოსწყვიტა. ამ ფაქტიდან მეცნიერები ვარაუდობენ, “მარტის მინდორი” ხალხის უზენაესი კრება რომ ყოფილიყო, მაშინ მეფე ლაშქრის წინაშე ასეთ რამეს ვერ ჩაიდენდაო.

4. **მაიორლომები.** “მაიორლომი” სიტყვასიტყვით ნიშნავს სასახლის უფროსს. მეროვინგების ეპოქაში მთელი ძალაუფლება თავმოყრილი იყო სწორედ მაიორლომების ხელში. ისინი სათავეში ედგნენ სასახლის ადმინისტრაციას, ითვლებოდნენ სამეფო მამულის მმართველებად, მთავარ მოსამართლედ, მთავარ ხაზინადარად, მთავარ ადმინისტრატორად. მათვე ეხებოდა პროვინციების, ოლქების მმართველობა და თანამდებობის პირების დანიშვნა. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მაიორლომებს მეფე ნიშნავდა, საქმე კი იქამდე მივიდა, რომ მეფის ბედს მაიორლომები წყვეტდნენ: VIII საუკუნის შუა წლებში ერთ-ერთმა მაიორლომმა მეფე ტახტიდან ჩამოაგლო და თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა.

5. სამეფო ადმინისტრაციაში გარკვეულ როლს ასრულებდნენ ცალკეული თანამდებობის პირები: **სენშალი** - მეფის პირადი საქმის გამგებელი და სამეფო მოსამსახურეების ხელმძღვანელი, **მარშალი** — სამხედრო საქმეების გამგებელი, **კამერერი** და **ტეზაურარი** — მეფის მოძრავი ქონების მცველები. მნიშვნელოვანი თანამდებობა იყო **სასახლის გრაფი** და **რეფერენდარი**. გრაფი სასამართლო ფუნქციებს ახორციელებდა, ესწრებოდა სამეფო სასამართლოს მიერ განაჩენის გამოტანას, ხელმძღვანელობდა სასამართლო ორთაბრძოლებს. რეფერენდარი აფორმებდა და რედაქტირებდა უკეთებდა მეფის მიერ გამოცემულ აქტებს (ედქტებს, დებლომებს), ინახავდა არქივებს. მას ექვემდებარებოდნენ გადამწერები და კანცელარიის მუშაკები. გრაფი და რეფერენდარი სამხედრო და საფინანსო საკითხების გადაწყვეტაშიც იღებდნენ მონაწილეობას.

ნ. რაც შეეხება *ადგილობრივ მმართველობას*, მეროვინგების ფრანკთა სახელმწიფო დაყოფილი იყო საჰერცოგოებად, საგრაფოებად და ასეულებად. *საჰერცოგო* წარმოადგენდა ქვეყნის განაპირა ოლქების ტერიტორიულ ერთეულს. ქვეყნის შიდა ტერიტორია დაყოფილი იყო *საგრაფოებად*, სათავეში იღებდა გრაფი, რომელიც ინიშნებოდა მეფის მიერ და ეკუთვნოდა ადმინისტრაციული და სასამართლო მმართველობა. იგი ინიშნავდა მოადგილეს — ვიკარიუსს. საგრაფოები იყოფოდა *ასეულებად* ანუ ცენტურიებად. ასეთი დაყოფა რომაულიდან მომდინარეობს, სადაც ცენტურია სამხედრო დაყოფის ერთეული იყო, რომელსაც სათავეში ცენტენარიუსი, ანუ ასისთავი ედგა. და ბოლოს, ძირითად ადმინისტრაციულ ერთეულს *სასოფლო თემი* წარმოადგენდა.

7. *სასამართლო ორგანიზაციის* მიხედვით ყველაზე ქვედა რგოლს ასეულის სასამართლო — *მალუსი* — წარმოადგენდა, რომელიც პერიოდულად მოიწვევოდა და შედგებოდა 7 არჩეული *რაზინბურგისგან*. ეს უკანასკნელნი საქმეს გადაწყვეტდნენ *ტუნგინის* ხელმძღვანელობით (ეს თანამდებობა არჩევითი იყო და გვაროვნული წყობილებიდან გვარის ბელადის გადმონაშთს წარმოადგენდა). რაზინბურგებად ადგილებზე ყველაზე ცნობილ და გამოჩენილ ადამიანებს ირჩევდნენ. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სასამართლოზე სავალდებულო იყო ასეულის ყველა თავისუფალი ადამიანის დასწრება. მეფის ხელისუფლების ზრდასთან ერთად, ასეულის სასამართლო ფუნქციები გრაფებს და ჰერცოგებს გადაეცათ, ბოლოს კი მეფეს, რომლის სახელითაც მაიორდომს შეეძლო განეხილა საქმე რამდენიმე პირთან ერთად. სამეფო სასამართლო საქმეს იხილავდა არჩევითი პირების დასწრების გარეშე.

§ 25. მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიის უფლებრივი მდგომარეობა მეროვინგების ფრანკთა სახელმწიფოში

სალიკურ სამართალში, რომლის მიხედვითაც ხდება მეროვინგების ფრანკთა სახელმწიფოს მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიების უფლებრივი მდგომარეობის შესწავლა, შეფასებულია თითოეული წოდების წარმომადგენლის მკვლევლობისათვის სისხლი, ანუ კომპოზიცია. იგი გამოხატულია ფულად ერთეულში, რომელსაც სოლიდი ჰქვია. სოლიდი ოქროს მონეტაა და შეიცავს ვერცხლის ორმოც ღინარს.

სალიკური სამართლის მიხედვით, საზოგადოებრივი სტრუქტურა შემდეგი სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

1. **საგვარეულო მსახურეული დიდკაცობა.** აქ შედიოდნენ სამეფო კარის უმაღლესი თანამდებობის პირები. აგრეთვე აღვილობრივი მმართველობის სათავეში მდგომი გრაფები. ეს იყო საზოგადოების გაბატონებული ფენა, რომელიც წარმოიშვა, ერთის მხრივ, გვაროვნული წყობილების დაშლის შედეგად და, მეორეს მხრივ, კარის მომსახურე აპარატისაგან. გრაფის სისხლი, ანუ ვერგილდი სალიკური სამართლით შეადგენდა 600 სოლიდს, რაც სამჯერ აღემატებოდა თავისუფალი ფრანკის სისხლს.
2. **თავისუფალი ფრანკი გლეხკაცობა.** მეროვინგების ეპოქაში გლეხობა ჯერ კიდევ არ იყო საბოლოოდ დაყმევებული. თავისუფალი ფრანკის მკვლევლობისათვის ვერგილდი დაწესებული ყო 200 სოლიდი, ე.ი. სამჯერ ნაკლები გრაფის სისხლზე.
3. **ლიტები** — ეწოდებოდა ნახევრადთავისუფალ პირებს, რომლებიც სრული თავისუფლებით არ სარგებლობდნენ და იმყოფებოდნენ მათი ყოფილი ბატონის მფარველობაში. ამავე კატეგორიას ეკუთვნოდნენ მონობიდან განთავისუფლებული პირები, ე.ი. გააზატებულნი. ლიტის და გააზატებულის ვერგილდი უდრიდა 100 სოლიდს, ე.ი. იმის ნახევარს, რაც თავისუფალი ფრანკი გლეხისათვის იყო დაწესებული.
4. **მონები** გარკვეულ წილად ფრანკებშიც არსებობდნენ. მონის ვერგილდი პირუტყვის ვერგილდს უდრიდა. მონის მკვლევლობისათვის დაწესებული იყო 35 სოლიდი. მაგრამ თუ მონას რაიმე სპეციალობა ჰქონდა, მისი სოლიდი 80-ით განისაზღვრებოდა. მონობის წყაროს წარმოადგენდა სამხედრო ტყვეობა, მემკვიდრეობითი მონობა, სასამართლო წესით მონობის დამლის დასმა, ვალაუვალი მევალე და სხვა.

§ 26. კაროლინგების ფრანკთა სახელმწიფო წყობილება

714 წელს ფრანკების სამეფო ტახტზე კარლოს მარტელი ავიდა. “მარტელი” სიტყვასიტყვით უროს ნიშნავს. ასეთი სახელი მას აგრარული რეფორმის გამო შეარქვეს, რომელიც საეკლესიო ფეოდალების წინააღმდეგ გატარდა. საეკლესიო ფეოდალებმა აჯანყება მოაწყვეს მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ და სწორედ ამ აჯანყების ჩასაქრობად და ურჩ ფეოდალთა დასათრგუნად გატარდა აღნიშნული რეფორმა. ამბოხებულ ფეოდალებს ჩამოერთვათ მიწები და გადაეცათ მეფის ვასალებს. ე.ი. მოხდა

საეკლესიო მიწების სეკულარიზაცია. “სეკულარიზაცია” ნიშნავს საეკლესიო მიწების საერო მიწებად გამოცხადებას. კონფისკაციამწილი მიწები ბენეფიციუმის სახით გადაეცათ კარლოს მარტელის ვასალებს. ის, ვინც ამ მიწებს ლეზულობდა, ვალდებული იყო სამეფო სამსახურში შესულიყო, პირველ რიგში — სალაშქრო სამსახურში.

751 წელს სამეფო ტახტზე ავიდა მეფე პიპინი, რომელიც ითვლება კაროლინგების იმპერიის ფუძემდებლად. ამ დინასტიის ბატონობა X საუკუნის ბოლომდე გრძელდება. პიპინის დროს დაპყრობილ იქნა იტალია, ხოლო მისი მემკვიდრეების დროს ლანგობარდებისა და საქსონიის სამეფოები. კაროლინგების ისტორიაში ყველაზე დიდი მეფე იყო კარლოს დიდი (768-814 წწ.). მის გარდაცვალების შემდეგ, 843 წელს კაროლინგების იმპერია სამ ნაწილად გაიყო. X საუკუნის ბოლოს კი ამ ნაწილებიდან წარმოიშვა თანამედროვე ევროპის სამი დიდი სახელმწიფო: საფრანგეთი, გერმანია, იტალია.

დავახსიანოთ კაროლინგების ფრანკთა სახელმწიფო წყობილება:

1. სახელმწიფოს სათავეში *მეფე* იდგა, რომელიც განასახიერებდა უმაღლეს საკანონმდებლო, აღმასრულებელ, სასამართლო და სამხედრო ხელისუფლებას. ფაქტიურად იმპერია მტკიცე არ იყო, რადგან გაუთავებელი ბრძოლა წარმოებდა დაპყრობილ სახელმწიფოებსა და თვით იმპერიას შორის. ასეთი უზარმაზარი მანქანის შენარჩუნება მხოლოდ კარლოს დიდმა შეძლო.

2. *“მანის მინდორი”* — ასე ეწოდებოდა მსხვილ ფეოდალურ საკრებულოს, რომელიც ყოველწლიურად მანისის თვეში იწვეოდა. თუ მეროვინგების “მარტის მინდორი” წარმოადგენდა ძველი სახალხო კრების გადმონაშთს, რომელსაც თითქმის არავითარი უფლებები არ ჰქონდა, მისგან განსხვავებით, “მანისის მინდორი” მსხვილ ფეოდალთა საკრებულო იყო, რომელშიც შედიოდნენ მეფის უშუალო ვასალები, მაიორლომები, პერტოვები, ეპისკოპოსები, სასახლის გრაფი და პროვინციის ყველა გრაფი. კრების მოწვევა მეფის ინიციატივით ხდებოდა. კრება იზილავდა უმნიშვნელოვანეს საკითხებს, როგორც იყო ტახტის მემკვიდრეობის საკითხი, ვის უნდა გადასცემოდა სამეფო ტახტი, მეფის ქვეშევრდომთა მიერ ერთგულების ფიცის მიღება, იმპერიის ან სამეფოს გაყოფის საკითხი, ეპისკოპოსების დანიშვნა, სამეფო ელიტებზე ან განკარგულებებზე ხელის მოწერა, სისხლის სამართლის მძიმე დანაშაულთა განხილვა, როგორც იყო სახელმწიფოს წინააღმდეგ შეთქმულება, ამბოხება, და სხვა. “მანისის მინდორს” მეფე თავმჯდომარეობდა, გვერდით ედგა ერთ-

ერთი მაიორლომი და აცნობებდა საკრებულოს მეფის განკარგულებას მოსალოდნელი ლაშქრობის შესახებ. ამის შემდეგ მეფე ან მაიორლომი კრებას დახურულად აცხადებდა. აღსანიშნავია, რომ ამ საკრებულოს არ ჰქონდა ერთი განსაზღვრული ადგილი და როგორც წესი არარეგულარულად იკრიბებოდა.

3. **სასახლის გრაფის** მნიშვნელობა კაროლინგების სახელმწიფოში კიდევ უფრო გაიზარდა, რაც გამოწვეული იყო მაიორლომების თანამდებობების გაუქმებით. ამასთან ერთად, სახელმწიფოს მმართველობაში სასულიერო პირთა როლის გაზრდას მოჰყვა ახალი თანამდებობის — **არქიკაპელანის** დაწესება. იგი სამეფო კაპელას განაგებდა და სათავეში ედგა მთელ სასულიერო პირებს. დროთა განმავლობაში მის გამგებლობას დაუქვემდებარდა სამეფო კანცელარიის მმართველობა (ბრძანებულებათა შედგენა, არქივის შენახვა და სხვა). არქიკაპელანს ჰყავდა თანამემძვე — **კანცლერი**, რომელმაც რეფერენდარი შეცვალა. კანცლერს ექვემდებარებოდნენ **ნოტარიუსები**.

4. მთელი იმპერია ოყოფოდა **საგრაფოებად**. საგრაფო წარმოადგენდა ადგილობრივი მმართველობის ძირითად ორგანოს. საგრაფოს სათავეში იდგა მეფის მიერ დანიშნული გრაფი, რომელიც საგრაფოს ანუ ოლქების უმაღლეს ადმინისტრატორად ითვლებოდა. იგი ამავე დროს თავმჯდომარეობდა საგრაფო სასამართლოს. 877 წელს გამოიცა კაპიტულარი — კანონი, რომლის თანახმად გრაფის თანამდებობა მემკვიდრეობით გადადიოდა მის მემკვიდრეებზე.

გრაფები ნიშნავდნენ თავიანთ მოადგილეებს ანუ **ვიკარიუსებს**. კაროლინგების დროს თითოეული ვიკარიუსს თავისი სამმართველო ტერიტორიული ოლქი ჰქონდა. თანდათან ისინი ასეულის მეთაურებს დაემსგავსნენ და უფლებრივი მდგომარეობითაც აღარ განიჩიოდნენ მათგან.

5. **ასეულები**. საგრაფოები დაყოფილი იყო ასეულებად, რომელიც სამხედრო და საგადასახადო ერთეულს წარმოადგენდა. ასეულს სათავეში იდგა ასისტავი ანუ ცენტენარიუსი. ბოლოს, ასეულები იყოფოდა **სოფლებად**, რომლებიც ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ძირითად ერთეულად ითვლებოდა.

6. კარლოს დიდს ეკუთვნის სასამართლო რეფორმა, რომლის საფუძველზე შეიცვალა მეროვინგების პერიოდის სასამართლო სისტემა. კერძოდ, გააუქმა თავისუფალ მოქალაქეთა სავალდებულო დასწრება სასამართლო

განხილვაზე და არჩევითი რახინბურგები შეიცვალა დანიშვნითი თანამდებობის პირებით — *სკაბინები*.

§ 27. სამართლის ძირითადი ნიშნები ფრანკების სახელმწიფოში

ფრანკთა სახელმწიფოში სამართლის მნიშვნელოვან წყაროს ე.წ. ბარბაროსული სამართალი წარმოადგენდა. ეს სახელი ეწოდა ბარბაროსი ტომების ჩვეულებათა ჩანაწერებს, რომლებიც V-VI საუკუნეებში რომის ყოფილ ტერიტორიაზე შეიქმნა. სამართლის ასეთი ჩანაწერებია: ვესტგუთების სამართალი (ანუ მეფე ევრიკის სამართალი), ბურგუნდების სამართალი, სალიკური სამართალი, რიპუარული სამართალი, ბავარიელთა სამართალი, საქსონური სამართალი. ამ პერიოდში ჭარბობდა სამართლის მოქმედების "ნაციონალური" და არა ტერიტორიული პრინციპი. ასე რომ, ფრანკთა სახელმწიფოში მოქმედებდა არა მარტო სალიკური, არამედ ბარბაროსული სამართლის სხვა ძეგლებიც. ჩვენ ძირითადად სამართლის დარგებს ფრანკთა სახელმწიფოში სალიკური სამართლის მიხედვით განვიხილავთ. *სალიკური სამართალი* (Lex Salica) VI საუკუნის დასაწყისშია შედგენილი მეფე ხლოდვიგის დროს და იგი 45 ტიტულისაგან შედგება. თავდაპირველად ტექსტს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ყველაზე ძველი ხელნაწერები მეფეების პიპინ მოკლისა და კარლოს დიდის (VIII ს.) დროიდან მოგვეპოვება.

სამართლის წყაროს წარმოადგენდა აგრეთვე მეფეთა მიერ მიღებული აქტები — *ელიქტები, დეკრეტები, კაპიტულარები*. კაპიტულარების მოქმედებით ივსებოდა სალიკური სამართლით დაშვებული ხარვეზები.

სამოქალაქო სამართალი.

სამოქალაქო სამართლიდან შევეხოთ *საკუთრების უფლებას*. სალიკური სამართლის მიხედვით მიწაზე საკუთრება ორი ფორმით იყო წარმოდგენილი: 1. სახნავ-სათესი, სათიბი, საძოვრები, ტყეები, რომლებიც იმყოფებოდნენ *თემის საერთო მფლობელობაში*. პერიოდულად ხდებოდა სახნავ-სათესი მიწების გადანაწილება თემის ცალკეულ წევრებს შორის. საერთო თემურ საკუთრებაში მყოფი მიწები თემის თანასწორ და საერთო მფლობელობაში იყო. თემის რომელიმე წევრს ასეთი მიწების ცალკეულ ნაწილებად მითვისება არ შეეძლო. 2. *ალოდი* — მიწაზე კერძო საკუთრებაა, რომელიც ჩუქებითა და ყიდვით, აუთვისებელი მიწების მითვისებით გაჩნდა. ალოდის სახელწოდება მიწებმა მოგვიანებით მიიღეს.

სალიკურ სამართალში აღნიშნულია, რომ ალოდი წარმოადგენს საკარმიდამო ნაკვეთს, რომლის მემკვიდრეობით მიღების უფლება მხოლოდ ვაჟიშვილებს ჰქონდათ. მამის გარდაცვალების შემდეგ ქალიშვილებს არ შეეძლოთ დაემკვიდრებინათ ალოდი. ეს უფლება ქალებმა VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოიპოვეს. ალოდი წარმოადგენს საკუთრების გარდამავალ ფორმას, რომელმაც ადგილი დაუთმო საადგილმამულო საკუთრების ახალ ფორმას — *ბენეფიციუმს*. სიტყვა-სიტყვით ბენეფიციუმი "წყალობას" ნიშნავს. ბენეფიციუმი პირობითი და ვადიანი მფლობელობაა, რომელიც დაკავშირებულია განსაკუთრებული სამსახურის შესრულებასთან. მეფე ან მსხვილი სენიორი თავის ვასალს უბოძებდა მიწის ნაკვეთს სამსახურის შესრულების პირობით. ეს სამსახური შეიძლება ყოფილიყო ლაშქარში გაწვევა, ან სხვა.

ბენეფიციუმს ვასალი ყლობდა მანამ, ვიდრე იგი სალაშქრო სამსახურს ან სხვა მასზე დაკისრებულ საქმეს ასრულებდა. როგორც კი ეს სამსახური შეწყდებოდა, ვასალი მაშინვე დაკარგავდა ბენეფიციუმის უფლებას.

ბენეფიციუმი შეიძლება არც ჩავთვალოთ საკუთრებად. იგი მფლობელობაა, რომელიც დაკავშირებულია სამსახურის შესრულებასთან.

მეორე ნიშანი ბენეფიციური მფლობელობისა ის არის, რომ იგი ეძლევა ვასალს მთელი სიცოცხლის ვადით. ვასალის გარდაცვალების შემდეგ, ბენეფიციუმი ავტომატურად არ გადადიოდა მის მემკვიდრეებზე. ე.ი.

ბენეფიციუმი სამუდამო მფლობელობაა. ბენეფიციუმი დროთა განმავლობაში შეცვალა *ფეოდალს*, რომელიც სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს მამულს. ფეოდი ფრანგული ფეოდალური ეპოქის ტერმინია. გერმანიაში მას ლენი ერქვა, რუსეთში — ვოტჩინა, ქართულში — მამული.

საკუთრების უფლების მისაღებად არსებობდა *ხანდაზმულობის ვადა*,

რომელიც ფრანკებში ძალიან მცირე — ერთი წელი იყო. სალიკური სამართალი ითვალისწინებდა მოტაცებული ან დაკარგული *ნივთის ვინდიკაციას*. თუ მფლობელთან მესაკუთრე თავის ნივთს აღმოაჩენდა და მფლობელი აღიარებდა ქურდობის ფაქტს, გამტაცებელს გადახდებოდა ჯარიმა. თუ უარყოფდა ქურდობის ფაქტს და დაამტკიცებდა, რომ იყიდა მის მფლობელობაში არსებული სადაო ნივთი, იგი დროებით მესამე პირს გადაეცემოდა და დაიწყებოდა სასამართლო გამოძიება.

ვალდებულებითი სამართალი.

ცნობილია, რომ ვალდებულება წარმოიშობა ხელშეკრულებიდან და ზიანის მიყენებიდან. სალიკურ სამართალში ხელშეკრულების ძირითადი სახეობებიდან ვხვდებით: ყიდვა-გაყიდვას, სესხს, ქირავნობას, ნასყიდობას,

ნივთის შესანახად მიბარებას. თითოეული ხელშეკრულება ითვალისწინებს განსაზღვრულ ვალდებულებას, რომლის შეუსრულებლობის შემთხვევაში ხელშეკრულების მონაწილე მხარე ვალდებულია მატერიალური პასუხისმგებლობა გასწიოს ე.ი. აანაზღაუროს ზიანი.

ქორწინება და ოჯახი.

სალიკური სამართლის მიხედვით ოჯახი წარმოადგენს მონოგამიურ კავშირს. მრავალკოლიანობის არავითარი ნიშანი ამ პერიოდში არ ჩანს. ხოლო თვით ქორწინება ხელშეკრულება იყო, რომელიც წერილობითი ფორმით იღებოდა სასიძოსა და საპატარძლოს მშობლებს შორის. ამავე დროს სასიძოს უნდა გადაეხადა საპატარძლოს გამოსასყიდი ფასი. მემკვიდრეებად ჩვეულებრივ, ვაჟები ითვლებოდნენ, ხოლო მათი არ ყოფნის შემთხვევაში, უძრავი ქონების დამკვიდრება ქალებსაც შეეძლოთ. რაც შეეხება განქორწინებას, იგი ქალისათვის არ დაიშვებოდა. მამაკაცს განქორწინება შეეძლო ღალატისა და ცოლისაგან სხვა დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში. ქვრივი ქალი დალუპული ქმრის ქონებას საკუთრებაში ლეზულობდა, მაგრამ მეორედ გათხოვების შემთხვევაში, პირველი ქმრის ნათესავებისათვის უნდა გადაეხადა სამი სოლიდი და ერთი დინარი, ხოლო ხლოდეგის კაპიტულარით ეს გადასახადი მთელი დატოვებული ქონების 1/10-მდე გაიზარდა. ფრანკებში, ისევე როგორც ბევრ სხვა სახელმწიფოში, გვერდს ვერ ავუვლით მამის ხელისუფლებას, რომელიც შვილებზე ვრცელდებოდა, მაგრამ რომელიც სამართლისაგან განსხვავებით იგი შეუზღუდავი არ იყო. მამის ხელისუფლება ვაჟებზე სრულწლოვანებამდე გრძელდებოდა (ფრანკებში იგი 12 წელი იყო, რიპუარების სამართლით 15 წელი), ხოლო ქალებზე — გათხოვებამდე.

დანაშაული და სასჯელი.

სალიკური სამართლის წიგნი დანაშაულთა შემდეგ ჯგუფებს იცნობს: 1. პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, შეურაცხყოფა, ადამიანის მოტაცება, სქესობრივი ძალადობა და სხვა; 2. საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — ქურდობა, გაძარცვა, ცეცხლის წაკიდება და სხვა; 3. რელიგიის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — ღვთის გმობა, ჯადოქრობა, წმინდა ადგილების, სასაფლაოებისა და ტაძრების შეურაცხყოფა; 4. სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულები — სალიკურ სამართალში თითქმის არ მოიხსენიება, მაგრამ მეცნიერები ვარაუდობენ,

რომ ამგვარ დანაშაულებს ადვილი ექნებოდა ფრანკებში. შეიძლება ეს იმით აიხსნება, რომ ასეთი მძიმე დანაშაულისათვის თავისთავად სასჯელის უმაღლესი ზომა — სიკვდილით დასჯა შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოყენებული.

სასჯელის ძირითად სახეს სალიკურ სამართალში *კომპოზიცია* წარმოადგენს. სისხლის აღების ჩვეულება შენარჩუნებულია. არ გვხვდება ტალიონის პრინციპი, მაგრამ ადვილი აქვს კოლექტიურ პასუხისმგებლობას. თემის წევრის მიერ ჩადენილი დანაშაულისათვის, თუ დამნაშავეს ვერ აღმოაჩენდნენ, პასუხი მოეთხოვებოდა თემს. კომპოზიცია ანუ სისხლის დაურევება, როგორც სასჯელის სახე, გულისხმობს ფულად ან ქონებრივ საზღაურს, რომელიც დამნაშავემ უნდა გადაუხადოს დაზარალებულს ჩადენილი დანაშაულის სიმძიმისა და დაზარალებულის ქონებრივი, წოდებრივი, და სამსახურებრივი მდგომარეობის მიხედვით. კომპოზიციების გადახდა ოქროს სოლიდებითა და ვერცხლის დინარებით ხდებოდა. ყველაზე მაღალი კომპოზიცია დაწესებული იყო მეფის პირადი მსახურის და პირადი მცველის ანუ ანტრუსტიონის მოკვლისათვის. ამ შემთხვევაში დამნაშავეს 1800 სოლიდი უნდა გადაეხადა. გრაფის მოკვლისათვის 600 სოლიდი. გრაფის თანაშემწის (ვიცე გრაფი ან საცებარონი) — 300 სოლიდი. თავისუფალი ფრანკი გლეხის მოკვლისათვის — 200 სოლიდი, ლიტის ან გააზატებულის მოკვლისათვის — 100 სოლიდი, მონის მოკვლისათვის — 35 სოლიდი. ასეთი იყო კომპოზიციების ძირითადი სისტემა სალიკური სამართლით.

კომპოზიციების გარდა მეტად მძიმე სასჯელი იყო *ნათესაობაზე ხელის აღება*. პირი, რომელიც მკვლელობას ჩაიდენდა, უნდა გამოცხადებულიყო სასამართლოში და ეთქვა, რომ მას არც მიწაზე და არც მიწის ქვეშ არ გააჩნია იმაზე მეტი ქონება, რაც უკვე მან გადაიხადა და ამიტომ სთხოვს თავის უახლოეს ნათესავეს დაეხმარონ კომპოზიციის გადახდაში. ნათესავეებიდან თუ არავინ მოისურვებდა დახმარებოდა კომპოზიციის გადახდაში, დამნაშავეს პასუხი თავისი სიცოცხლით უნდა ეხლო. ასეთი მძიმე სასჯელის გამო ხშირი იყო შემთხვევები, როცა თემის რიგითი წევრები ხელს იღებდნენ ნათესაობაზე, საქვეყნოდ აცხადებდნენ, რომ თუ რომელიმე მისი ნათესავთაგანი მკვლელობას ჩაიდენდა, იგი არ მიიღებდა არავითარ მონაწილეობას კომპოზიციის გადახდაში. გააჩხვენებთ, რომ კომპოზიციების სისტემა შემუშავდა გვაროვნული წყობილების დროს. მაშინ მთელ გვარს ადვილად შეეძლო გამოესყიდა გვარის მიერ ჩადენილი

დანაშაული. ფრანკთა სახელმწიფოში ერთ პირს არ შეეძლო გადაეხადა ასეთი დიდი თანხა.

სხვა სასჯელთაგან აღსანიშნავია *სიკვდილით დასჯა* (შედარებით იშვიათად ხდებოდა), *გამათრახება*, თემიდან და ქვეყნიდან *გაძევება*, დამნაშავის *კანონგარეშე გამოცხადება*, *ქონების კონფისკაცია* (დამატებითი სასჯელი იყო) და ბოლოს *დასაჭურისება*, რაც გამოიყენებოდა უმთავრესად მონების მიმართ. სიკვდილით დასჯა ხორციელდებოდა თავის მოკვეთით და ჩამონრჩობით.

სასამართლო და პროცესი.

ფრანკებში შემდეგი სასამართლო დაწესებულებები არსებობდა: *მეფის სასამართლო*, რომელიც უმაღლესი ინსტანციის სასამართლო იყო, *საგრაფო სასამართლო* - საგრაფოში ჩაღწეულ დანაშაულებისათვის, *ასეულის სასამართლო* - სათავეში ედგა ასისთავი ანუ ცენტენარიუსი. გრაფის თანაშემწედ სასამართლოს საქმეებში ითვლებოდა საცეპარონი, აგრეთვე საგრაფოს სასამართლოს წევრები, რომელთაც რახინბურგები ერქვათ.

XI საუკუნეში ჯერ კიდევ გვხვდება თემის არჩეული მოსამართლე — *ტუნგინი*. როგორც წესი თემისა და ასეულის ანუ ტუნგინისა და ცენტენარიუსის სასამართლოები შედარებით უმნიშვნელო საქმეებს არჩევდნენ.

პროცესი მეროვინგების სახელმწიფოში *საძრალდებო* ხასიათს ატარებდა. ეს იყო კერძო ინიციატივაზე დაფუძნებული პროცესი, როცა საქმის მთელი წარმოება დამოკიდებული იყო დაზარალებულის ინიციატივაზე. მას უნდა შეეგროვებინა დამამტკიცებელი საბუთები, სასამართლოში მოეწვია მოპასუხე და მოწმეები და ამ გზით უზრუნველყო პროცესის წარმართვა. *დამამტკიცებელ საბუთებად* გამოდგებოდა: მოწმეთა ჩვენებები, ფიცა, მღუღრით გამოცდა, წერილობითი საბუთები. მღუღრით გამოცდა ეს იყო ორდალი ანუ ღვთის მსჯავრი, რომელიც შემდეგი წესით ხდებოდა: ააღულებდნენ წყლით სავსე ქვაბს და როცა წყალი გადობორუნდებოდა ლითონის ნაჭერს ჩააგდებდნენ შივ. ბრალდებულს უნდა ამოელო ეს ნაჭერი და მყისვე ხელს შეუხვევდნენ. სამი დღის შემდეგ თუ აღმოჩნდებოდა, რომ ხელი დამწვარი ჰქონდა, იგი დამნაშავედ ცხადდებოდა. თუ არა — უდანაშაულოდ. სალიკურ სამართალში მხოლოდ ეს ერთი ორდალია მოხსენიებული. მაგრამ ამავე პერიოდის ბარბაროსული

სამართლის სხვა წიგნებში ორდაღოთა სხვა სახეებსაც ვხვდებით, მაგ.: წყლით გამოცდა, შანთით გამოცდა და სხვა.

უპასუხეთ შეკითხვებზე:

1. როგორ წარმოიშვა ფრანკთა სახელმწიფო?
2. სად მდებარეობდა ფრანკების სახელმწიფო?
3. რას ნიშნავს რიპუარების ფრანკთა სახელმწიფო?
4. რა თავისებურებებით ხასიათდება ფრანკთა სახელმწიფო?
 5. როგორია სახელმწიფოს მოწყობის ძირითადი მექანიზმი ფრანკებში?
6. რა ერქვა სასახლის უფროსს და რა ფუნქციები ჰქონდა მას?
7. რა თანამდებობაა კამერერი და ტეზაურარი ფრანკებში?
 - დაასახელეთ სხვა თანამდებობის პირები ფუნქციონალური დანიშნულების მიხედვით.
8. როგორი იყო სასამართლო ორგანიზაცია ფრანკებში?
 9. რა კატეგორიებად შეიძლება დაეყოთ საზოგადოება ფრანკებში?
 10. რა განსხვავებაა მეროვინგებისა და კაროლინგების ფრანკთა სახელმწიფოებს შორის სახელმწიფო მოწყობის თვალსაზრისით.
11. როდიდან იქცა გრაფის თანამდებობა მემკვიდრეობითად?
 12. რაში გამოიხატა კარლოს დიდის სასამართლო რეფორმების არსი?
13. დაასახელეთ სამართლის წყაროები ფრანკებში.
 14. რა არის ალოდი და როგორია მისი სამართლებრივი მდგომარეობა? ვოტჩინა?
 15. როგორ გესმით მოლტაცებული ან დაკარგული ნივთის ვინდიკაცია სალიკური სამართლის მიხედვით?
16. რა იყო განქორწინების პირობები ფრანკების სამართლით?

დავალება:

წაიკითხეთ სალიკური სამართლის ტექსტი და შეადგინეთ დანაშაულისა და სასჯელთა სისტემა.

ბერძნული

სახელმწიფოსა და სამართლის
ისტორია

თავი II. გერმანიის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია (ახ.წ. IX-XX სს.)

§ 28. სახელმწიფო წყობილების ევოლუცია გერმანიაში

გერმანიის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიული განვითარება გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება, რაც სახელმწიფოს წყობილების, ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და სახელმწიფოს ფორმათა ცვლილებებში გამოიხატება. ამიტომ ამ ქვეყნის სახელმწიფოს და სამართლის ისტორია სხვა სახელმწიფოებისაგან განსხვავებული სტრუქტურით განვიხილოთ.

IX საუკუნეში ფრანკთა სახელმწიფოს დაშლის შედეგად, მდინარე რაინის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარე მიწებზე, წარმოიქმნა გერმანიის სახელმწიფო. თავდაპირველად მას აღმოსავლეთ ფრანკთა სამეფოსაც უწოდებდნენ (Ostfränkisches Reich). სახელმწიფოს სახელწოდება სხვადასხვა ენაზე სხვადასხვაგვარი მნიშვნელობით გამოითქმის. XI საუკუნიდან აქ მაცხოვრებლები თავიანთ თავს ტევტონებს (Teutoni) ეძახდნენ და ეს სახელწოდება შემორჩა ბოლო დრომდე (Deutschland — ტევტონთა ქვეყანა). ფრანგები, VI-IX საუკუნეების ტომობრივი გაერთიანების სახელწოდებიდან გამომდინარე, მათ ალემანებად (Allemagne) მოიხსენიებენ. სლავური წარმოშობის ქვეყნებში კი ნემცებად იწოდებიან (ეტიმოლოგიური მნიშვნელობით "ოვნპკ" — ე.ი. არ შეეძლოთ სლავურ ენაზე საუბარი).

თავდაპირველად გერმანიაში არ იყო არც პოლიტიკური, არც ეროვნული ერთიანობა. ფაქტიურად იგი დამოუკიდებელი სამფლობელოებისგან შედგებოდა: შვაბია, ბავარია, ფრანკონია, საქსონია, თიურინგია და სხვა (Schwaben, Bayern, Franken, Sachsen, Thüringen u.a.). ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ევროპის სხვა კლასიკური სახელმწიფოებისაგან განსხვავებით, აქ პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესები გარკვეული თავისებურებებით განვითარდა. ამ თავისებურებათა შორის აღსანიშნავია:

1. გერმანიის ეკონომიკური განვითარება არათანაბრად მიმდინარეობდა. მსხვილი ფეოდალური სამთავროები მოწყვეტილნი აღმოჩნდნენ

ერთმანეთისაგან. მათ მეტად სუსტი ეკონომიკური ურთიერთკავშირი ჰქონდათ.

2. საიმპერატორო ხელისუფლება სუსტი იყო, რაც გამოწვეული იყო გერმანიის იმპერატორების მუდმივი ომებით იტალიის დასაპყრობად. მართალია X საუკუნეში იტალია გერმანელებმა დაიპყრეს, მაგრამ ამ ბრძოლებში თვით იმპერატორის ხელისუფლება მნიშვნელოვნად დასუსტდა. გარდა ამისა თითქმის 150 წლის განმავლობაში, XI საუკუნიდან XIII საუკუნემდე გერმანიის იმპერატორებსა და რომის პაპებს შორის სასტიკი ბრძოლა წარმოებდა ხელისუფლებაში პირველობისათვის.

3. გერმანელმა იმპერატორებმა ვერ შეძლეს მჭიდრო კავშირი დაემყარებინათ ქალაქებთან. საფრანგეთსა და ინგლისში ქალაქები მეფის ხელისუფლების მოკავშირეებად გამოდიოდნენ მსხვილი ფეოდალების წინააღმდეგ. გერმანიაში კი პირიქით — ქალაქები დაპირისპირებულნი აღმოჩნდნენ საიმპერატორო ხელისუფლებასთან.

როდესაც გერმანიაზე ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება დროისა და სივრცის მიხედვით იგი ერთიან პოლიტიკურ ორგანიზმად იქნეს განხილული. ამიტომ გვერდს ვერ ავუვლით სახელმწიფოს მექანიზმის ცალკეული ელემენტების განვითარებას პერიოდების მიხედვით.

ზემოთდასახელებული თავისებურებებისა და ისტორიულ--პოლიტიკური ვითარების გათვალისწინებით გერმანიის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიაში რამდენიმე ეტაპი შეიძლება გამოვყოთ:

1. "გერმანელი ერის საღვთო რომის იმპერიის" ("Heiliges Römische Reich Deutscher Nation") შექმნა და ადითობრივი სამართლის დაძლევა (X-XIV სს.).

ამ ეტაპზე გერმანიაში ინგლისისა და საფრანგეთისაგან განსხვავებული პროცესები მიმდინარეობდა. თუ ამ სახელმწიფოებში XIV საუკუნისათვის ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პროცესი დაძლეულ იქნა ცენტრალიზებული სახელმწიფოს სასარგებლოდ, გერმანიაში პირიქით, სახელმწიფოს დაქუცმაცებულობა განსაკუთრებით იკიდებდა ფეხს. მართალია, სასაქონლო-ფულადი მეურნეობა ისე ვითარდებოდა, როგორც სხვა ქვეყნებში, მაგრამ განვითარების დაბალმა ტემპმა უკუ შეგავლენა მოახდინა სახელმწიფოს ცენტრალიზაციის პროცესზე.

სამართალგანვითარების თვალსაზრისით ეს პერიოდი ჩვეულებითი სამართლის უპირატესობით ხასიათდება. როგორც ცნობილია, ბარბაროსების შემოსევის დროიდან, როგორც ბარბაროსები ისე რომის იმპერიის დანგრეული ნაწილი ერთხანს თავიანთი კანონებით

განაგრძობდნენ ცხოვრებას. ბარბაროსების ქრისტიანებად მოქცევის შემდეგ კი მოსახლეობამ თანდათანობით იწყო დაახლოება, მოხდა მათი ნაწილობრივი შერწყმა და ბარბაროსული კანონების პრიმიტიული პრინციპების სანაცვლოდ ტერიტორიული ჩვეულებები დამკვიდრდა.

2. კურფიუსტების ოლიგარქია და რომის სამართლის რეცეპცია (XIV-XVII სს.). ამ პერიოდში გერმანიას რამდენიმე დიდებული მართავდა და ქვეყანა დეცენტრალიზაციის ტენდენციას ადგა. მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია ახალი სამართლებრივი სისტემის დამკვიდრებაში. თუ ინგლისში საერთო სამართლის განვითარება სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებას მოჰყვა და ძლიერი ცენტრალიზებული სამეფო სასამართლოების არსებობასთან იყო დაკავშირებული, გერმანიაში მსგავსი რამ არ შეიძინეოდა. რომაული სამართლის რეცეპცია (Die Rezeption des römischen Rechts) და დამკვიდრება ხდება მაშინ, როცა გერმანია არ წარმოადგენს ერთ მთლიან პოლიტიკურ ორგანიზმს, არამედ თვით ერთიანი რომის იმპერიის აღდგენა (რომელსაც გერმანელი იმპერატორები ქადაგებდნენ) განუხორციელებლად მოსჩანს. ასე რომ, რომაული სამართლის დამკვიდრება გერმანიაში არა მარტო კულტურის ერთიანობით იყო გამოწვეული, არამედ რომის იმპერიის ერთიანობის აღდგენის პოლიტიკური თვალსაზრისითაც. მართალია, საღვთო რომის იმპერიის ყოველი მცდელობა პოლიტიკური თვალსაზრისით ამაო იყო, მაგრამ სამართლებრივი თვალსაზრისით გარკვეული ძვრები მოხდა. ქრისტიანული საზოგადოების იდეალი უკუგდებული იქნა. ზურგი აქციეს დედამიწაზე ღვთიური ქალაქის შექმნის იდეას. იგი უკვე მკვეთრად მიჯნავდა მორწმუნეთა რელიგიურ ერთობას და საერო საზოგადოებას, სინდისის სამართალს და მართლმსაჯულებას და ამ ეპოქაში შემუშავდა კანონიკური კერძო სამართალი (Kanonisches Privatrecht).

XIII-XIV საუკუნიდან ერთმანეთში აღარ ურევდნენ სამოქალაქო წესრიგს და სამართალს. იდეა, რომ საზოგადოება სამართლის საშუალებით უნდა იმართებოდეს, ამ ეტაპზე ახალი არ იყო. იგი აღიარეს რომაელებმა კერძო პირებს შორის ურთიერთობაში, მაგრამ ამ იდეისაკენ მიბრუნება რეკოლუციური ნაბიჯი იყო და იგი მკვეთრად გამოიხატა რომაული სამართლებრივი ნორმების გერმანულ საკანონმდებლო აქტებში დამკვიდრებით.

3. პროვინციული აბსოლუტიზმი და ეროვნული სამართალი (XVII-XVIII სს.). ეს ის პერიოდია, როცა გერმანიის წვრილ სამეფო-სამთავროებს შორის ორი დიდი სახელმწიფო დაწინაურდა — ავსტრია და პრუსია.

მონარქის აბსოლუტური ხელისუფლება ამ ორ სახელმწიფოში თავისებური რეჟიმით დამყარდა, თუმცა მათი კრახი დააჩქარა ევროპის მონარქიულ სახელმწიფოებთან ომებმა ჯერ რევოლუციური, შემდეგ კი ნაპოლეონის წინააღმდეგ.

სამართალში ამ ეტაპზე ხდება ახალი პრინციპების დამკვიდრება, რაც ბუნებითი სამართლის(Naturrecht) ევროპაში გამარჯვებით იყო გაპირობებული. ბუნებითი სამართლის სკოლამ სამართლის კონცეფცია მთლიანად განაახლა უფლებების ცნების შემოტანით. ბუნებითი სამართლის სკოლა ბოლომდე იცავდა უნივერსალური, ურყევი, ყოველი დროისა და ქვეყნისათვის ზოგადი სამართლის იდეას. ამ კონცეფციამ გააძლიერა რეგიონალური სამართლის ერთიანობის ტენდენცია და ეროვნული სამართლის დამკვიდრება გერმანიაში. შეიქმნა დამოუკიდებელი გერმანული სამართლის სისტემა, რომელიც რომელსე სამართალს დაუპირისპირდა. გერმანული კერძო სამართალი(Deutsches Privatrecht), რომლის სისტემატიზაციას XVIII საუკუნიდან ცდილობდნენ, დამკვიდრდა იმპერიის იმ ნაწილში, სადაც "საქსონიის სარკე" მოქმედებდა.

4. გერმანული კავშირები და სამართლის კოდიფიკაციის დასაწყისი (XIX ს. I ნახ.). ეს პერიოდი ცნობილია ნაპოლეონის პროტექტორობით 1806 წ. რაინის კავშირისა და 1866 წ. ჩრდილო- გერმანული კავშირის შექმნით. ეს იყო კონფედერაციული კავშირები, რომელიც ფედერაციულ სახელმწიფოდ იქცა.

სახელმწიფოს განვითარების ამ ეტაპზე ბუნებითი სამართლის იდეის დამკვიდრებას სამართლის კოდიფიკაცია მოჰყვა. კოდიფიკაცია ის ტექნიკა იყო, რომელიც იძლეოდა ბუნებითი სამართლის სკოლის განზრახვათა ხორცშესხმის შესაძლებლობას. კოდიფიკაცია მარტო თეორიული და პრაქტიკული სამართლის შერწყმას როდი უწყობდა ხელს, იგი ამავე დროს ბოლოს უღებდა სამართალში უსაშველოდ ფესვგადგმულ არქაიზმს. კოდიფიკაციის საშუალებით აღიკვეთა სამართლის დაქუცმაცებულიობა და ჩვეულებების სიმრავლე.

5. იმპერიის აღდგენის, საკანონმდებლო პოზიტივიზმისა და იურიდიული ნაციონალიზმის პერიოდი (XIX ს. II ნახ. - XX ს. დასაწყისი) ეს პერიოდი ცნობილია მნიშვნელოვანი ძვრებით, როგორც სახელმწიფოებრივ, ასევე სოციალურ სფეროში. ფრანკფურტის ზავით(Frankfurter Friedensvertrag) ქვეყნის გაერთიანებამ (1871წ.), საფრანგეთისაგან კონტრიბუციის მიღებამ, ელზას-ლოთარინგიის

შემოერთებამ (რკინიგზის მადნის საბადოები), ხელი შეუწყო გერმანიის ინდუსტრიალიზაციას. ამ პერიოდში ცნობილია მუშათა მოძრაობების და კავშირების შექმნა, რაც მნიშვნელოვან ძვრებს იწვევდა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. საზოგადოების ახალი ფენა პოლიტიკური უფლებების დამკვიდრებისათვის იბრძოდა, იმპერიის კანცლერი ბისმარკი კი "მათრახისა და თაფლის კვერის" ("Politik von Zuckerbrot und Peitsche") პოლიტიკას ატარებდა (უმნიშვნელო დათმობებს უხამებდა მკაცრ რეპრესიებს). ეს ეპოქა ცნობილია კოლონიური დაპყრობების პოლიტიკითაც, რომელიც 90-იან წლებში აფრიკის ვრცელ ტერიტორიაზე პროტექტორატის დაწესებით დაიწყო.

ამ ეტაპზე სამართლის კოდიფიკაციამ სხვაგვარი სასიათი შეიძინა. ნაცვლად იმისა, რომ კოდექსში საერთო სამართლის ახლებური გამოხატვა დაენახათ, როგორც ამას კოდიფიკაციის ინიციატორები აპირებდნენ, კოდექსებს უყურებდნენ, როგორც სამართლისათვის "ეროვნული სულის" (Volksgeist) მინიჭების საშუალებას. ამის გამო გერმანული კოდიფიკაცია მეტად მძიმე გასაგები შეიქმნა და როგორც ამას სამართლის ფილოსოფოსები ხსნიან, ყველაფერი გამოწვეული იყო გერმანიაში ფრანგული გაგების კოდიფიკაციაზე უარის თქმის გამო. კოდიფიკაცია და საკანონმდებლო განვითარებამ საკანონმდებლო პოზიტივიზმი და იურიდიული ნაციონალიზმი მოიტანა, რამაც განაპირობა გერმანული სამართლის განსხვავება სხვა კონტინენტური ქვეყნების სამართალთან.

ნ. რესპუბლიკური მმართველობა გერმანიაში და ახალი ტენდენციები სამართალში (XX ს. I ნახ.).

XX საუკუნის დასაწყისში გერმანიაში სამრეწველო წარმოების დონით "მსოფლიოს სახელოსნოს" — ინგლისს გაუსწრო და მსოფლიო გადანაწილებისათვის დაიწყო ბრძოლა. გარდა ტერიტორიული ბრძოლებისა, ეს პერიოდი ცნობილია ქვეყნის შიგნით მნიშვნელოვანი სოციალური ძვრებით, რევოლუციური მოძრაობებით, რასაც მოჰყვა კონსტიტუციის (Weimarer Verfassung) მიღება 1919 წ. 31 ივლისს და რესპუბლიკური ფორმის სახელმწიფო წყობილების დამკვიდრება. შეიარაღებული აჯანყებების მასიურ ზრდას მთელი გერმანიის ტერიტორიაზე დაუპირისპირდა "პასიური წინააღმდეგობა" ოპონენტთა მხრიდან. ამ პოლიტიკით მთელი ეკონომიკური სიმძიმე მუშათა ორგანიზაციებს დააწვა. პროლეტარიატი დამარცხდა, რამაც გამოიწვია უკიდურესი რეაქციის დამკვიდრება სახელმწიფოში.

სამართალგანვითარების ახალი ტენდენციები ლექტინისა და

სასამართლო პრაქტიკის უმთავრესი როლის დამკვიდრებაში გამოიხატა. პოზიტივიზმმა ახალი გაგება შეიძინა. გერმანიის არც ერთ იურისტს არ მიაჩნდა, რომ სამართლის ცოდნისათვის მხოლოდ საკანონმდებლო ტექსტებია მნიშვნელოვანი. სისხლის სამართალშიც კი, სადაც მოქმედებს პრინციპი “nullum crimen, sine lege” (დანაშაული არ არსებობს, თუ იგი გათვალისწინებული არ არის კანონით), სასამართლოსა და ადმინისტრაციას სულ უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება სასჯელთა ზომის განსაზღვრასა და მისი შეფარდების მოწესრიგებაში. ამის გამო სამართალი ფაქტობრივად დამოკიდებულია მათზე, ვისაც მისი განხორციელება ევალება. იურიდიულმა ნაციონალიზმმა თანდათან უკან დაიხია და ადგილი დაუთმო ბუნებითი სამართლის აღორძინებას.

7. რეჟიმული სახელმწიფო და სამართალი გერმანიაში (XX ს-ის 30-50-იანი წლები).

განვითარების ამ ეტაპზე გერმანიაში დიდი როლდენობით შეიჭრა უცხოური კაპიტალი, რამაც დააჩქარა გერმანიის სამხედრო-სამრეწველო პოტენციალის აღდგენა-გამძლიერება, იზრდებოდა მონოპოლიების გავლენა მთავრობის პოლიტიკაზე. მათი დაფინანსებით ხელისუფლებაში მოვიდა ნაციონალ-სოციალისტური გერმანელ მუშათა პარტია (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei. NSDAP), რომელმაც ფაშისტური რეჟიმის სახელმწიფო და სამართალი დაამკვიდრა გერმანიაში.

8. განსაკუთრებული სისტემების სახელმწიფოსა და სამართლის პერიოდი (XX ს. II ნახ.)

ფაშისტური დიქტატურის დამხობის შემდეგ გერმანია ორ სახელმწიფოდ განაგრძობდა არსებობას: გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის და გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის სახით, რაც იურიდიულად გაფორმდა იალტის კონფერენციაზე 1945 წლის თებერვალში ამერიკისა და დიდი ბრიტანეთის მონაწილეობით.

ეკონომიკური და პოლიტიკური რეჟიმების განსხვავებამ დაამუხრუჭა ერთიანი სამართლებრივი სისტემის ჩამოყალიბება. წარმოიშვა სოციალისტური სამართლის ტენდენციების დამკვიდრება, რამაც განხეთქილება გამოიწვია გერმანულ სამართალში, რადგან გერ-ში დამყარებული რეჟიმი, არსებული სამართლებრივი ინსტიტუტებით არ დაკმაყოფილდა და თვით სამართლის იმ კონცეფციის უარყოფამდეც მივიდა, რასაც საერთოდ ემყარება სამართლებრივი მეცნიერება. ასეთი შედეგები გამოიწვია გერმანიის ნაწილში ნაციონალ-სოციალისტური

სამართლის (Nationalsozialistisches Recht) დამკვიდრებამ. ამ სამართლის გაბატონებული თეორია მიეკუთვნება პოზიტიური კონცეფციების რიცხვს, რომლის სრული დაკნინება შეიძინეოდა დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებში.

გერმანიის სახელმწიფოსა და სამართლის თავისებური განვითარებიდან გამომდინარე სახელმწიფო მოწყობისა და სამართლის საკითხები ევროპის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებულ სისტემით განვიხილოთ. პირველ რიგში შევეხეთ მეფის (იმპერატორის) ხელისუფლების ევოლუციას.

მეფის (იმპერატორის) ხელისუფლება [Die Macht des Königs (des Kaisers)].

X საუკუნიდან მოყოლებული გერმანული სახელმწიფოებრივი ერთეულები ფეოდალური ტიპის მონარქიებს წარმოადგენდნენ. თითოეულ სახელმწიფოს სათავეში იდგა მეფე-იმპერატორი, რომელიც ფორმალურად უზენაესი ხელისუფლებით სარგებლობდა, ფაქტიურად კი ეს ხელისუფლება ნომინალური იყო. თავდაპირველად, გვაროვნული ჩვეულებებიდან გამომდინარე მეფეს ირჩევდნენ მეთაურად. მეფე ოტტო I-ის (936-973 წწ.) დროიდან არჩევნები მხოლოდ სამეფო საგვარეულოდან ხდებოდა. ამ ეტაპიდან იწყება მეფის ხელისუფლების გაძლიერებისათვის ბრძოლა, რაც პირველ რიგში სამეფო და სასულიერო რეფორმებში გამოიხატა. ეს რეფორმები შეეხო სასულიერო პირებს, სამეფო ხელისუფლებისადმი მათი დამორჩილების მიზნით. რეფორმების განხორციელებისათვის ოტტო I-ს დასჭირდა კათოლიკური ეკლესიების ცენტრის — რომის დამორჩილება. პაპის დახმარების საბაბით, 961-962 წლებში, მან იტალიასა და რომში ილაშქრა და იმავე წელს რომის პაპმა იმპერატორად აკურთხა. აქედან მოყოლებული გერმანიის მეფეები თავს რომის ცეზართა უფლებამონაცვლედ მიიჩნევდნენ და საფუძველი ჩაუყარეს გერმანული ერის საღვთო რომის იმპერიას (ლათ.: Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae). ეს სახელწოდება შერჩა 1806 წ-მდე.

გერმანელი იმპერატორები პრეტენზიას აცხადებდნენ მსოფლიო ბატონობაზე. ფრიდრიხ I “ბარბაროსა” თვლიდა, რომ სხვა სახელმწიფოთა მეფეები მხოლოდ იმპერიის ნაწილის მმართველები არიანო (reges provinciarum). ამ ისტორიულ ტრადიციებს ეყრდნობოდნენ გერმანელი ფაშისტებიც, როცა მსოფლიო ბატონობაზე აცხადებდნენ პრეტენზიას. XI საუკუნიდან დაიწყო ბრძოლა იმპერატორებსა და რომის პაპებს შორის პოლიტიკური ბატონობისათვის, რაც ინვესტიტურების დაწესებაში

გამოიხატა. **ინვესტიტურა**(Investitur) სენიორის მიერ ვასალებისათვის ფეოდალს გადაცემის, თანამდებობაზე დანიშვნის, წოდების მინიჭების იურიდიული აქტია, რომელიც თან სდევდა ვასალის ერთგულების ფიცს - ომაჟს(“Eidschwur”-Hommage). ვინაიდან იმპერატორები

პრელატებს(Prilat) - ეპისკოპოსებსა და აბატებს — თავიანთ ვასალებად მიიჩნევდნენ, მათ ადებინებდნენ ერთგულების ფიცს და უბოძებდნენ ინვესტიტურას. XI საუკუნიდან არსებითად დაკანონდა საერო ხელისუფალთა მიერ პრელატების დანიშვნა, რამაც შეცვალა სამღვდლოებისა და ხალხის მიერ მათი არჩევნები.

ვესტფალის ზავს(Westfälischer Frieden), რომელმაც გერმანიის დაქუცმაცებულობა აღიარა, მოჰყვა გარკვეული ცვლილებები სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში. ამ პერიოდს (XVII-XVIII სს.) სახელმწიფოთმცოდნეები გერმანულ **აბსოლუტიზმს** უწოდებენ. თავისი შინაარსით იგი განსხვავდება ინგლისისა და საფრანგეთის სახელმწიფო აბსოლუტიზმისაგან. პირველ რიგში ეს განსხვავება ჩანს სახელწოდებაში, რადგან გერმანიის აბსოლუტიზმი ცნობილია როგორც პროვინციული აბსოლუტიზმი, ე.ი. აბსოლუტიზმი ცალკეულ პოლიტიკურ ერთეულებში. რაც შეეხება ერთიან გერმანულ იმპერიას(Reich) — იმპერატორის ტიტული მხოლოდ ღირსების წოდებად იქცა. დიდგვაროვანი აზნაურები გათავისუფლდნენ სამხედრო ვალდებულებისაგან და არავითარ გადასახადს არ უხდიდნენ იმპერატორს. ამ პერიოდში ერთიანი გერმანიის (ანუ საღვთო რომის იმპერიის) იმპერატორის ტიტულს ხან ავსტრიის, ხან პრუსიის მეფეები ატარებდნენ. ისინი ცდილობდნენ განახლებული აბსოლუტიზმის დამკვიდრებას. ეს იდეა ფრანგი განმანათლებლების ფილოსოფიიდან მომდინარეობს. მათი ბრწყინვალე წარმომადგენელი ვოლტერი თვლიდა, რომ ფილოსოფოსებსა და მეფეებს შორის კავშირი მშვიდობიანი გზით, რეველუციის გარეშე შეიძლება დამყარდესო. კერძოდ, რიგი სოციალური რეფორმების გზით, რომელიც შეეხებოდა გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობის ზრდას, რჯულთმემწყნარებლობას და ა.შ.

მეფე ფრიდრიხ II-ს ფილოსოფოსად მიიჩნევენ. მას მიწერ-მოწერა ჰქონდა ვოლტერთან, მაგრამ არ თვლიდა საჭიროდ ფილოსოფოსისაგან რეკომენდირებული რეფორმები ჩაეტარებინა. მისი განათლებული აბსოლუტიზმი ტაქტიკური და დიპლომატიური მოსაზრებებით იყო ნაკარნახევი.

აბსოლუტიზმის ეპოქაში რაიხსტაგს თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, ასევე დაკარგა ძალაუფლება საიმპერიო სასამართლომაც. ლანდტაგები ან საერთოდ არ იწვეოდნენ, ან მხოლოდ საჩვენებლად (მაგ.: მეკლენბურგში, ვიურტემბერგში).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ აბსოლუტიზმი ყველა გერმანულ პოლიტიკურ ერთეულში ერთნაირი სახით არ დამკვიდრებულა. განსხვავდება პრუსიული და ავსტრიული აბსოლუტიზმი. პრუსიული აბსოლუტიზმი 1701 წლიდან წარმოიშვა, როცა ბრანდენბურგის სამარკგრაფო (Brandenburger Markgrafschaft) პრუსიის სამეფოდ (Königreich Preußen) გადაიქცა. ამ სახელმწიფოს შექმნას განსაკუთრებით შეუწყო ხელი საზღვაო არტერიამ, რადგან ბრანდენბურგი მნიშვნელოვანი სატრანზიტო გზა იყო ვაჭრობისათვის.

პრუსიის აბსოლუტიზმი (Preußer Absolutismus) კლასიკური აბსოლუტიზმი იყო და იგი XVII-XVIII საუკუნის მრავალ ევროპულ აბსოლუტურ მონარქიას წააგავდა სახელმწიფოს მოწყობის თვალსაზრისით. ზოგჯერ ლიტერატურაში პრუსიულ აბსოლუტიზმს პოლიტიკურ სახელმწიფოსაც უწოდებენ, რადგან მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიების პოლიციური უფლებები და მათი გარანტიები თითქმის ნულამდე იქნა დაყვანილი და პოლიცია განსაკუთრებული უფლებებით აღიჭურვა.

რაც შეეხება **ავსტრიის აბსოლუტიზმს** (Österreichischer Absolutismus), იგი გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება. კერძოდ: 1) ავსტრია არ იყო ისეთი ცენტრალიზებული, როგორც პრუსია. ფეოდალური დაქუცმაცებულობა აქ საკმაოდ დიდხანს შემორჩა; 2) ავსტრია სხვადასხვა ერთა კონგლომერატს წარმოადგენდა, სადაც გაბატონებული მდგომარეობა გერმანელებს ეჭირათ; 3) ავსტრიაში კათოლიკური რელიგია იყო უპირატესი მაშინ, როცა პრუსია პროტესტანტულ ქვეყანას წარმოადგენდა.

ავსტრიაშიც უმაღლესი თანამდებობის პირი **მეფე** (König) იყო. მასთან არსებობდა **საიდუმლო საბჭო** (Geheimrat), მაგრამ აქ იგი საკანონმდებლო და კონტროლის საკითხებზე სათათბირო ორგანოდ ითვლებოდა, რომელიც მოგვიანებით კონფერენციად გადაიქცა. კონფერენციის შემადგენლობა განსაზღვრული არ ყოფილა, რადგან მუდმივმოქმედი ორგანო არ იყო და წევრებს ყოველი კონკრეტული შემთხვევისათვის ცალცალკე იწვევდნენ. XVIII საუკუნიდან კონფერენცია მუდმივმოქმედი ორგანოდ გადაიქცა.

ავსტრიაში განათლებული აბსოლუტიზმის იდეას იოსეფ II (1780-1790 წწ.) ახორციელებდა, რომელმაც მისი დედის, მარია ტერეზას მიერ დაწყებული რეფორმები გააგრძელა. ამ რეფორმებიდან მნიშვნელოვანი იყო რჯულთმემყნარებლობის პოლიტიკა, რომლის საფუძველზე მნიშვნელოვნად გაიზარდა ცენტრალური აპარატის ფუნქციები. მოისპო უფლებრივი განსხვავება მართლმადიდებლობასა და პროტესტანტებს შორის. მიმდინარებდა სასულიერო პირების საერო ჩინოვნიკებად გადაქცევა, ლიკვიდირებული იქნა მრავალი მონასტერი და მათი კონფისკირებული ქონება სახელმწიფოს გადაეცა. ამ რეფორმებს მრავალი მოწინააღმდეგე ჰყავდა როგორც საერო ისე სასულიერო წოდებათა შორის და შედეგად მოჰყვა ის, რომ იოსეფ II-ის მემკვიდრეებმა უარყვეს რეფორმები.

უნგრეთში (Ungarn) კიდევ უფრო განსხვავებული იყო **მეფის** ხელისუფლება და მმართველობის აპარატი. აქ მოქმედებდა **სეიმი** (Sejm), რომლის შემადგენლობაში საერო და სასულიერო დიდებულები შედიოდნენ. XV საუკუნიდან მათ ქალაქის მოსახლეობის წარმომადგენლებიც დაემატნენ.

XVII ს-მდე სეიმი ირჩევდა მეფეს. სეიმის თანხმობის გარეშე მეფეს არ შეეძლო გადასახადების შემოღება. 1848 წ. 15 მარტს ეროვნულმა კრებამ მიიღო კანონი ბატონყმობის გაუქმების და კონსტიტუციური მონარქიის შემოღების შესახებ. ამ კანონით მთავრობა პასუხისმგებელი იყო პარლამენტის წინაშე. იმპერატორ ფერდინანდ V-მ დაამტკიცა ეს კანონები, მაგრამ ავსტრიამ, რუსეთის ჯართან შეთანხმებით, ბრძოლა დაიწყო უნგრეთში მიმდინარე რევოლუციის ჩასაქრობად, რასაც 1849 წელს კიდევაც მოჰყვა უნგრეთის ეროვნული არმიის კაპიტულაცია. 1867 წელს შეიქმნა ავსტრო-უნგრეთის დუალისტური მონარქია (Kaiserliche und königliche - k.u.k. - Österreichisch-Ungarische Monarchie). ავსტრიისა და უნგრეთის საერთო საკითხებს განაგებდა სამი საერთო სამინისტრო: სამხედრო, საზღვაო და ფინანსების. ავსტრო-უნგრეთის დუალისტურმა მონარქიამ 1918 წლამდე იარსება.

მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში გერმანულ სახელმწიფოებში იმძლავრა რევოლუციურმა გამოსვლებმა, რაც აიძულებდა მათ მთავრობებს ეზრუნათ მონარქიის შემზღვევადი და დემოკრატიული თავისუფლებების მქონე კონსტიტუციის შემუშავებაზე. რევოლუციური გამოსვლების ზრდის გამო 1847 წელს პრუსიის მეფე ფრიდრიხ ვილჰელმ IV იძულებული იყო მოეწვია წარმომადგენლობითი ორგანო —

შემაერთებელი ლანდტაგი. ამ ორგანოს მიერ მეფეს წარედგინა კონსტიტუციის პროექტი, რომლის მიღების სასტიკი წინააღმდეგი იყო და აცხადებდა: ვერც ერთი მიწიერი ძალა მას ვერ შეაძლებინებდა მიეცა ხალხისათვის კონსტიტუცია. ამას მოჰყვა მასიური რევოლუციური გამოსვლები, რამაც აიძულა მეფე "ეჩუქებინა" ხალხისათვის რიგი დემოკრატიული უფლებები და მოეწვია მის მიერვე დათხოვნილი ლანდტაგი. ამ მიღწევებით ბურჟუაზიამ თავისი მოძრაობა შეწყვიტა, თუმცა ბრძოლას აგრძელებდნენ მუშები და წვრილი მეწარმენი. ამ ბრძოლიდან თავის დახსნის მიზნით, კავშირის წევრმა სახელმწიფოებმა, მიიღეს გადაწყვეტილება მოეწვიათ მაინის ფრანკფურტში სეიმი, სადაც წევრი სახელმწიფოების ლანდტაგების წარმომადგენლები მიიღებდნენ მონაწილეობას. ფრანკფურტის პარლამენტს უნდა გადაეწვიათ გერმანიის ნაციონალური კრებისა და კონსტიტუციის მიღების საკითხი. 1849 წლის მარტში შედგენილი კონსტიტუციის პროექტი ინარჩუნებდა კონსტიტუციურ მონარქიას გერმანიაში, რომლის სათავეში შთამომავლობითი იმპერატორი იდგა. ამ კონსტიტუციას რეალური მოქმედების ძალა არ მიუღია, რამდენადაც კავშირის წევრი სახელმწიფოების იმპერატორები უარყოფდნენ მას. მაშინ ფრანკფურტის პარლამენტმა ხალხს მიმართა კონსტიტუციისათვის მოქმედი მნიშვნელობა მიენიჭებინა, რის გამოც ვილჰელმ მოძრაობა მიწყნარდა, მაშინვე გააუქმა ლანდტაგის მიერ წარდგენილი კონსტიტუცია და განამტკიცა ე.წ. ყრუ კონსტიტუციონალიზმი ანუ პარლამენტთან ფორმალურად შეთანხმებული ახალი კონსტიტუცია, რომელიც არსებითად რეაქციული იყო გაუქმებულთან შედარებით. ამ კონსტიტუციით **სახელმწიფოს უმაღლეს ორგანოს** წარმომადგენლა ორპალატიანი პარლამენტი, რომელსაც **ლანდტაგი** (Landtag) ეწოდებოდა. საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა მეფეს და ლანდტაგს ერთდროულად. ამასთან მეფეს ანუ იმპერატორს ჰქონდა აბსოლუტური ვეტოს უფლება, ე.ი. შეეძლო აეკრძალა ყოველგვარი საკანონმდებლო აქტი.

1871 წლის 1 იანვარს კონსტიტუციით გაფორმდა **მეორე იმპერია** გერმანიაში, ხოლო 18 იანვარს პრუსიის მეფე ვილჰელმმა ვერსალში მიიღო გერმანელი იმპერატორის — კაიზერის ტიტული. მისი ხელისუფლება ვრცელდებოდა 22 სახელმწიფოზე, 11 საჰერცოგოსა და 3 თავისუფალ ქალაქზე. ამ კონსტიტუციის მიხედვით იმპერიის სათავეში პრუსიის **იმპერატორი** იდგა **კაიზერის** ტიტულით. მას ეკუთვნოდა

მთავრობის თავმჯდომარის ანუ კანცლერის დანიშვნის უფლება. იმპერატორი ნიშნავდა აგრეთვე მინისტრებსა და მთავრობის წევრებს. ითვლებოდა შეიარაღებული ძალების მეთაურად, აცხადებდა ომს, ღებდა ზავს. იწვევდა და ითხოვდა პარლამენტს. ახორციელებდა კონტროლს მთავრობის საქმიანობაზე.

ამრიგად, გერმანია X-XIX საუკუნეებში მონარქიული ფორმის სახელმწიფო იყო. მონარქის (მეფე-იმპერატორი) ხელისუფლება მთელი ამ ხნის განმავლობაში ერთნაირი არ ყოფილა. მასზე გავლენას ახდენდა წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოები, შიდაპოლიტიკური აჯანყებები, ქვეყნის დაქუცმაცებულობა, რელიგიური მომენტები და სხვა. ფრანკთა სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, როცა წარმოიშვა პირველი გერმანული სახელმწიფო, მეფის ძალაუფლება უზენაეს ხელისუფლებად იყო აღიარებული, მაგრამ ფაქტიურად ეს ხელისუფლება სუსტი იყო. XI-XIV საუკუნეებში არისტოკრატიულ ანუ *ოლიგარქიულ მონარქიასთან* გვაქვს საქმე, რადგან მეფის არჩევა დიდებულთა წრიდან ხდებოდა. მეფის ხელისუფლება ჯერ შეიზღუდა წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოს — რაიხსტაგის მიერ, მოგვიანებით კი აბსოლუტიზმის ხანაში (XVII-XVIII სს.) გაძლიერდა. როგორც იტყოდა პრუსიის იმპერატორი ვილჰელმ I "ჩვენ ვართ მეფე-ბატონი და შეგვიძლია გავაკეთოთ რაც გვსურს". თუ საფრანგეთში ლუი XIV-ის გამოთქმა "სახელმწიფო — ეს მე ვარ", გამოდგება ფრანგული აბსოლუტიზმის დასახასიათებლად, ვილჰელმ I ზემოაღნიშნული გამოთქმა გერმანულ აბსოლუტიზმს ვერ დაახასიათებს, რადგან ამ პერიოდში პრუსიის იმპერატორის ხელისუფლება არ ყოფილა ისე განუსაზღვრელი, როგორც საფრანგეთის მეფეებისა, მაგრამ არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ გარკვეულ ეტაპზე აბსოლუტიზმი თავისებური სახით მაინც დამკვიდრდა. თავისებურება გამოიხატა იმპერატორთან საილუმლო საბჭოსა და რაიხსტაგის არსებობაში.

მართალია XIX საუკუნეში "გერმანელი ხალხის საღვთო რომის იმპერიის" დაცემას მოჰყვა ახალი გერმანული კავშირების შექმნა რაინის კავშირისა და ჩრდილო გერმანული კავშირის სახით, მაგრამ ეს იყო კონფედერაციული კავშირები, რომელიც მოგვიანებით ფედერაციად გადაიქცა და ბოლოს აღსდგა მეფის ხელისუფლება. 1849 წლის კონსტიტუციის პროექტით და 1850 წლის პრუსიის კონსტიტუციით განისაზღვრა იმპერატორის ფუნქციები და სამართლებრივი რეჟიმი. იმპერატორის ხელისუფლება შეიზღუდა ორპალატიანი პარლამენტის მიერ. ერთიანი იმპერია აღსდგა 1871 წელს, როცა გაერთიანებული

გერმანიის იმპერატორმა — კაიზერმა — პარლამენტისაგან შეუზღუდავი ძალაუფლება დაიმკვიდრა.

კურფურსტების კოლეგია (Kurffürstenkollegium).

დიდებულთა როლის ზრდას გერმანიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მოჰყვა სახელმწიფოს დაქუცმაცებულობა. ჰოჰენშტაუფენების დინასტიის მმართველობის შეწყვეტასთან ერთად შემცირდა საიმპერატორო ხელისუფლება. გერმანია სულ უფრო და უფრო ქუცმაცდება სათავადოებად (Fürstentum), საგრაფოებად (Grafschaft), საჰერცოგოებად (Herzogtum). ფაქტიურად გერმანიას XIII ს-დან 7 კაციანი კურფურსტი მართავდა: ბრანდერბურგის მარკგრაფი, საქსონიის ჰერცოგი, რაინის პფალცგრაფი, ჩეხეთის მეფე და სამი არქიეპისკოპოსი. გერმანიის უკანასკნელი იმპერატორის ფრანც II (1793 წ.) მმართველობის ბოლოს გერმანია 324 სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ტერიტორიულ ერთეულად და 1475 თავისუფალ მხედრულ სამთავროდ იყო დაყოფილი.

XIII ს-ში, როგორც ამას "საქსონიის სარკე" და "შვაბიის სარკე" ადასტურებს, 7 დიდებულმა, მიიღო კურფურსტის სახელწოდება. 1356 წელს კარლოს IV მიერ მიღებულ **"ოქროს ბულამ"** დააკანონა გერმანული მრავალხელისუფლებიანობა. ამ აქტმა დაადგინა კურფურსტების რაოდენობა და შემადგენლობა. საერთო სახელმწიფოებრივი საკითხების გადასაწყვეტად ყოველწლიურად იწვევდნენ კურფურსტების კოლეგიას. კურფურსტების მხრიდან წერილობითი თანხმობის შემთხვევაში კი იმპერატორს შეეძლო დამოუკიდებლად ემოქმედა.

კურფურსტებმა შეძლეს ზოგიერთი მათგან მიტაცებული რეგალიების დაკანონება. მაგ.: სამთო წიაღისეულზე საკუთრებისა და მისი ექსპლუატაციის უფლება, გადასახადების აკრეფის, მონეტის მოჭრის, აგრეთვე ებრაელებისათვის თავშესაფრის მიცემის უფლება. მათ მიიღეს ფართო უფლებები იურისდიქციის სფეროში. ამ ეტაპზე არ იყო აკრძალული კერძოფეოდალური ომები. დაწესდა მხოლოდ ზოგიერთი შეზღუდვები.

ასე რომ "ოქროს ბულამ" განამტკიცა მსხვილ ფეოდალთა ოლიგარქია, რომელიც ამ აქტამდე დიდი ხნით ადრე ფაქტიურად დამკვიდრდა გერმანიაში.

კურფურსტებმა მიაღწიეს იმას, რომ თითოეული იმპერატორი, პირველ რიგში, არჩევამდე აღიარებდა მათ მიერ წარმოდგენილ პირობებს. XVI ს-

დან ამ პირობებმა საარჩევნო კაპიტულაციის სახელწოდება მიიღეს. თავდაპირველი საარჩევნო კაპიტულაციები კურფიუსტთა გადაწყვეტილებით მიიღებოდა და ითვლებოდა, რომ ეს უკანასკნელი სხვა წოდებების წარმომადგენელთა სახელით მოქმედებდნენ. XVII საუკუნიდან წოდებებმა კაპიტულაციათა შედგენის დროს, კურფიუსტების გარეშე წამოაყენეს თავიანთი მოთხოვნები, რაც 1648 წ. ვესტფალის ზავის პირობებით განმტკიცდა. ეს ზავი 30 წლიანი ომის შემდეგ (1618-1648 წწ.) დაიღო და აღიარა გერმანიის სრული დაქუცმაცებულობა. ამ ზავის შინაარსი შემდეგ ძირითად პირობებს გულისხმობდა: იმპერატორი უზრუნველყოფდა სახელმწიფოსა და წოდებათა უფლებების დაცვას რაინსტაგში; ვალდებული იყო არ დაეტოვებინა წოდებები მიწათმფლობელობის გარეშე და არ ჩარეულიყო მათ სამინაო საქმეებში; დაეცვა და გაეზარადა სახელმწიფოს საზღვრები; არ დაეღვინა საიმპერატორო ხელისუფლების შთამომავლობითობა; დაეცვა "ოქროს ბუღას" მოთხოვნები და იმპერიის სხვა კანონები; მოეწვია კურფიუსტთა ყრილობები მნიშვნელოვან საკითხთა გადასაწყვეტად და ხელშეუხებელი დაეტოვებინა მათი მმართველობის აპარატი; სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხების გადასაწყვეტად გამოეკითხა წოდებათა აზრი და მათ გარეშე არ გამოეცხადებინა ომი; იმპერიის საწინააღმდეგოდ არ შეექმნა არავითარი კავშირი. XIV ს-დან კურფიუსტების კოლეგია რაინსტაგის პირველ კოლეგიას წარმოადგენდა. იგი გაუქმდა 1806 წ. იმპერიის გაუქმებასთან ერთად.

წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოები.

გერმანიის სახელმწიფოს ისტორიაში წოდებრივ-წარმომადგენლობით ორგანოებს სხვადასხვა სახელწოდება და ფუნქციები ჰქონდათ. პირველი ასეთი ორგანო იყო **რაინსტაგი** (Reichstag), რომელიც XII საუკუნიდან არსებობდა. იგი მუდმივმოქმედ ორგანოდ XIV საუკუნიდან გადაიქცა. ზოგჯერ მას საიმპერიო სეიმსაც უწოდებდნენ. რაინსტაგი სამი კოლეგიისაგან შედგებოდა: ა) კურფიურსტების კოლეგია; ბ) თავადთა, გრაფების და თავისუფალთა კოლეგია; გ) ქალაქის წარმომადგენელთა კოლეგია. მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საკითხების გადასაწყვეტად კოლეგიები ცალ-ცალკე იკრიბებოდნენ და მიღებულად ითვლებოდა საკითხი იმ შემთხვევაში, თუ სამივე კოლეგია დადებით ხმას მისცემდა. არასახელმწიფოებრივ საკითხებზე, საზეიმო შეხვედრების დროს,

მოიწვეოდა სამივე კოლეგიის გაერთიანებული სხდომა. XVII საუკუნიდან ამ კოლეგიებმა საიმპერიო წოდებათა ანუ ჩინების სახელწოდება მიიღეს. რაიხსტაგი, როგორც სახელმწიფო მნიშვნელობის ორგანო, არსებობდა აბსოლუტიზმის ეპოქაშიც, მაგრამ მისი როლი მნიშვნელოვნად შემცირდა. გერმანიის იმპერატორი ფრანც II ამბობდა "რაიხსტაგი მომაგონებს ძაღლების ყეფას, მთვარეს რომ შეჰყეფენ" (მთვარეში იგი თავის თავს გულისხმობდა). რაიხსტაგმა, როგორც ერთიანმა წოდებრივ-წარმომადგენლობითმა ორგანომ, არსებობა შეწყვიტა 1806 წ.

პარლამენტი (Parlament) ასევე წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანო იყო. იგი გერმანიაში არსებობდა ჩრდილო-გერმანული კავშირის (1867-1871 წწ.), მეორე იმპერიის (1871 წ.), ვაიმარის რესპუბლიკის (1918 წ.), ფაშისტური დიქტატურის (1933 წ.), ფედერაციული და დემოკრატიული რესპუბლიკების დროს. პარლამენტის უფლებამოსილება ამ პერიოდების მიხედვით სხვადასხვაგვარი იყო სახელმწიფოში არსებული პოლიტიკური რეჟიმის გათვალისწინებით.

ჩრდილო-გერმანული კავშირის საკანონმდებლო ორგანოს ორპალატიანი პარლამენტი წარმოადგენდა: 1) რაიხსტაგი — პირველი პალატა; 2) ბუნდესრათი — მეორე პალატა (აქ შედიოდნენ ფედერაციის ყველა წევრი სახელმწიფოების წარმომადგენლები).

რაიხსტაგის მიერ მიღებული კანონები უნდა დამტკიცებულიყო ბუნდესრატის მიერ.

ამ პერიოდში რაიხსტაგი ფართო საკანონმდებლო საქმიანობას ეწეოდა.

კერძოდ, 1870 წ. მიიღო ახალი სისხლის სამართლის კოდექსი.

მეორე იმპერიის პერიოდში პარლამენტის თავისებურ სახეს ვხვდებით. თუ 1871 წ. კონსტიტუციის მე-5 მუხლით ვიმსჯელებთ, საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა ორ ორგანოს — ბუნდესრატს და რაიხსტაგს.

ისინი ლიტერატურაში პარლამენტის ორ პალატად განიხილებიან.

ბუნდესრატში შედიოდნენ ფედერაციის წევრი სახელმწიფოების

წარმომადგენლები (თავიდან 58, გვიან — 61), სადაც მსხვილ

სახელმწიფოებს წარმომადგენელთა მეტი რაოდენობა ჰყავდათ (მაგ.: პრუსია — 17, ბავარია — 6, საქსონია — 4), სხვა სახელმწიფოებთან

შედარებით. რაიხსტაგი 397 დეპუტატისაგან შედგებოდა, რომლებიც

აირჩეოდნენ 3 წლით (1888 წ.-5 წლით) მამაკაცთა საყოველთაო,

თანასწორი, პირდაპირი და ფარული არჩევნების საფუძველზე.

ორივე პალატა — რაიხსტაგი და ბუნდესრათი — თანაბარი

საკანონმდებლო უფლებებით იყო აღჭურვილი. თითოეულს ჰქონდა

საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება, კანონის მიღებისათვის აუცილებელი იყო ორივე პალატის თანხმობა. სხვა შემთხვევებში ბუნდესრატი უპირატესი უფლებებით სარგებლობდა. მართალია, იურიდიულად რაიხსტაგი საკანონმდებლო ორგანოდ ითვლებოდა, მაგრამ ამ უფლებით მას იშვიათად უხდებოდა სარგებლობა. უმეტეს შემთხვევაში იგი სამთავრობო კანონქვემდებარე აქტების პროექტების განხილვით და დამტკიცებით იყო დაკავებული. კონსტიტუცია უფლებას აძლევდა რაიხსტაგს სადეპუტატო გამოკითხვით გაეკრიტიკებინა მთავრობა. თუმცა ამგვარ კრიტიკას არავითარი შედეგი არ ჰქონდა, რადგან მთავრობა არ იყო ვალდებული პარლამენტის წინაშე და, თუ რაიხსტაგი მის პოლიტიკას არ დაეთანხმებოდა, დაითხოვდნენ.

რაც შეეხება კავშირის საბჭოს ანუ ბუნდესრატს, იგი შეიძლება პარლამენტის ზედა პალატად იქნეს განხილული. ბუნდესრატი გამოსცემდა დადგენილებებს ადმინისტრაციის საქმიანობასა და კანონებზე დამატებების შესახებ. მას უფლება ჰქონდა ზოგიერთი თანამდებობის პირის დანიშვნისა, იძლეოდა თანხმობას რაიხსტაგის დათხოვნის თაობაზე და ა.შ.

ბუნდესრატს ადმინისტრაციულ ფუნქციებთან ერთად სასამართლო ფუნქციებიც გააჩნდა. მას შეეძლო განეხილა ყველა დავა, რომელიც იმპერიის წევრ სახელმწიფოებს შორის წარმოიშობოდა. გარდა ამისა, იგი სააპელაციო სასამართლოსაც წარმოადგენდა. შეეძლო განეხილა ყველა საქმე, რომელსაც იმპერიის სასამართლოები განიხილავდნენ და განაჩენს ან გადაწყვეტილებას ერთ-ერთი მხარე არ დაეთანხმებოდა.

1918 წ., როგორც აღვნიშნეთ, რევოლუციური ძვრების შედეგად მოხდა მნიშვნელოვანი ცვლილებები სახელმწიფო წყობილების სფეროში. 9 ნოემბერს, შეიარაღებული აჯანყების შემდეგ, ბერლინში გამოცხადდა რესპუბლიკა. კაიზერი ვილჰელმ II განუდგა ტახტს და გერმანული მხარეების ყველა ღინასტის წარმომადგენელი ასევე დარჩა სამეფო ხელისუფლების გარეშე. 1918 წლის ნოემბრის თვეში თითქმის მთელი გერმანიის ტერიტორიაზე წარმოიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოები, სადაც ხელმძღვანელი როლი სოციალურ-დემოკრატიულ ფრთას დაეკისრა. სახელმწიფო წყობილების ფორმა განამტკიცა 1919 წლის კონსტიტუციამ, რომლითაც საკანონმდებლო ხელისუფლება ორპალატიან პარლამენტს მიეკუთვნა — რაიხსტაგსა და რაიხსრატს (Reichsrat). ეს პალატები თანაბარი უფლებებით არ სარგებლობდნენ. კანონებს ამტკიცებდა მხოლოდ რაიხსტაგი, რაიხსრატი კი ვეტოს უფლებით

სარგებლობდა. ისეთ შემთხვევაში, თუ რაიხსტაგი კვალიფიციური უმრავლესობით ხელმეორედ მიიღებდა კანონს, მაშინ ეს უკანასკნელი ძალაში შედიოდა. თუ უმრავლესობა არ იყო, პრეზიდენტს ორი გზა ჰქონდა — უარი ეთქვა კანონზე, ან მიემართა რეფერენდუმისათვის. ვაიმარის რესპუბლიკის პარლამენტური მმართველობა კრიზისს განიცდიდა. დამკვიდრდა პრეზიდენტის პირადი მმართველობის პრაქტიკა. 1930 წლიდან რაიხსტაგის არჩევნებში გაიმარჯვეს ნაციონალ-სოციალისტებმა. ეს პარტია გერმანიაში 1919 წ. შეიქმნა მსხვილი მონოპოლიების ჯგუფისა და უკიდურესად რეაქციული ძალებისაგან. 1921 წ. პარტიის ფიურერი (ბელადი) გახდა ა. ჰიტლერი. იგი 1933 წ. რაიხსკანცლერად დანიშნა პრეზიდენტმა ჰინდენბურგმა. უფლებამოსილების ხელში აღებისთანავე ჰიტლერმა შექმნა მმართველობის ისეთი სისტემა, რომლითაც იურიდიულად აღიარებული რესპუბლიკური მმართველობა რეჟიმულ სახელმწიფოდ იქცა. მართალია, შენარჩუნებული იყო პარლამენტი, მაგრამ მისი ფუნქციები თითქმის ნულამდე დავიდა. 1945 წლიდან გერმანიის ორ ნაწილად გაყოფასთან ერთად კვლავ შეიცვალა პარლამენტის როლი და ფუნქციები. მთავარი საკითხი, რომლითაც შეიძლება სახელმწიფოთმცოდნეები დაინტერესდნენ, არის პარლამენტის როლი გერმანიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1933-45 წწ.-ის პარლამენტი გერმანიაში პოლიტიკურ ატმოსფეროს არ ქმნიდა და თორმეტწლიანი ფაშისტური რეჟიმის არსებობით მისი როლი საერთოდ დაკნინდა. გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნით სახელმწიფო კვლავ დაუბრუნდა პარლამენტური მართვის პრინციპებს და უფრო აქტიურად, ვიდრე ეს სხვა ეპოქებში ხდებოდა. ოფიციალური დოქტრინების მიხედვით, **გფრ**-ის მთავარი წარმომადგენლობითი ორგანო **პარლამენტი** — ორი პალატისაგან შედგებოდა: **ბუნდესტაგი** და **ბუნდესრათი**. ეს უკანასკნელი ითვლება გერმანიის ადმინისტრაციული დაყოფის (მხარეების) უმაღლეს თანამდებობის პირთა ორგანოდ და არ შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც მოსახლეობის წარმომადგენელთა ორგანო. სწორედ ამ თვისების გამო ლიტერატურაში მას დამხმარე (რ. ვინდელმანი) ან მეორეხარისხოვან (თ. ელვაინი) ხელისუფლებას უწოდებენ. ბუნდესტაგის შესახებ კი ასეთ შეფასებას შეიძლება შევხვდეთ: გერმანიის ბუნდესტაგი — წარმოადგენს გფრ-ის ეროვნულ პარლამენტს. თავისი უშუალო დემოკრატიული ლეგიტიმაციის ძალით იგი წარმოადგენს ხალხს, საიდანაც მომდინარეობს მთელი ხელისუფლება.

სახალხო წარმომადგენლობის ძალით იგი დამოუკიდებელ, ავტონომიურ უმაღლეს ორგანოდ გვევლინება, რომელიც არ ექვემდებარება არავითარ ზედამხედველობას და თვითონ წყვეტს თავის საქმეებს. იგი გვევლინება გვრ-ის პოლიტიკური ცხოვრების ინსტიტუციონალურ ცენტრად (ნ.შ. შრწვს. შპმიტიყვისლიკ ნეჰაითონ **ზრლ. ნ.;** 1978 დ.; სტ. 51).

ბუნდესტაგის ფორმირება არჩევნების საფუძველზე ხდება. მნიშვნელოვან პრობლემას კი წარმოადგენს საარჩევნო სისტემაში, პროპორციული თუ მაჟორიტარული პრინციპი იქნება გამოყენებული. ეს პრინციპები ცვალებადია იმისდა მიხედვით, თუ რომელი პოლიტიკური ძალა მოდის სახელმწიფოს სათავეში.

აღმასრულებელი ხელისუფლება.

თავდაპირველად, ისევე როგორც სხვა კლასიკურ სახელმწიფოებში, გერმანიაში აღმასრულებელი ხელისუფლება ცალკე არ არსებობდა. იგი ეკუთვნოდა მეფესა და კურფიურსტებს, აგრეთვე ადგილობრივი მმართველობის განმასხორციელებელ ორგანოებს ან თანამდებობის პირებს. მოგვიანებით, აბსოლუტიზმის ხანაში პრუსიის სახელმწიფოს მექანიზმში ვხვდებით *საილუმლო საბჭოს*, რომელიც მეფე-იმპერატორთან იყო შექმნილი. სახელმწიფოთმცოდნეები მას მმართველობის უმაღლეს ორგანოდ მიიჩნევენ, რომელიც საგარეო საქმეთა, საშინაო საქმეთა და იუსტიციის დეპარტამენტებად იყოფოდა. გარდა ამისა, საილუმლო საბჭოს ექვემდებარებოდა სამი დირექტორია: ფინანსების, სამხედრო საქმისა და სამეფო ღომენების. 1655 წ. კურფიურსტ ფრიდრიხ-ვილჰელმ I-ის მიერ მუდმივი არმიის შექმნასთან ერთად აღმასრულებელ ხელისუფლებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვა სამხედრო საქმეთა დირექტორიამ, რომელიც პალატებად იყოფოდა.

საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ხელისუფლებათა მკვეთრ გაყოფაზე ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდგომ ლაპარაკობენ. გერმანიაში 1871 წ. იმპერიის აღდგენით თავისებური სახელმწიფო მექანიზმი ჩამოყალიბდა. ეს თავისებურება აღმასრულებელი ხელისუფლების უფლებამოსილებაში გამოიხატა. 1871 წლის კონსტიტუციით, აღმასრულებელი ფუნქციები დაეკისრა კაიზერს და კანცლერს.

კაიზერი (Kaiser) წარმოადგენდა სახელმწიფოს სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობაში, სათავეში ედგა შეიარაღებულ ძალებს, ათავისუფლებდა და ნიშნავდა რაიხის უმაღლეს თანამდებობის პირებს, იწვევდა საკანონმდებლო პალატათა სხდომებს, აქვეყნებდა კანონებს.

გერმანიის ადმინისტრაციას სათავეში ედგა *კანცლერი* (Kanzler), რომელიც მთავრობის თავმჯდომარედ ითვლებოდა. რაიხის კანცელარიაში გამოიყოფოდა ცალკეული სამსახურები, რომელიც შეიძლება სამინისტროებად მივიჩნიოთ. მათ სათავეში სახელმწიფო მდივნები ედგნენ, რომელთაც კანცლერი ნიშნავდა და მხოლოდ ამ უკანასკნელის წინაშე იყვნენ პასუხისმგებელნი. თავდაპირველად 5 სახელმწიფო სამდივნო შეიქმნა: საგარეო საქმეთა, საშინაო საქმეთა, იუსტიციის, ფინანსების და საფოსტო. მოგვიანებით, სამდივნოთა რიცხვი თანდათან გაიზარდა (1907 წ. შეიქმნა სახელმწიფო სამდივნო კოლონიის საკითხებზე). სულ სამდივნოთა რიცხვმა 10-ს მიაღწია. კანცლერი არ იყო პასუხისმგებელი რაიხსტაგის წინაშე. იგი მხოლოდ გერმანიის იმპერატორს, ე.ი. კაიზერს ემორჩილებოდა.

პრეზიდენტისა და კანცლერის ინსტიტუტი შემორჩა ვაიმარის რესპუბლიკაშიც, მათი ფუნქციები განისაზღვრა 1919 წ. კონსტიტუციით. სახელმწიფოს სათავეში იდგა პრეზიდენტი, რომელიც საყოველთაო არჩევნების საფუძველზე 7 წლის ვადით აირჩეოდა.

პრეზიდენტი ნიშნავდა კანცლერს და ამ უკანასკნელის წარდგინებით ამტკიცებდა მინისტრებს. თუ რაიხსტაგი უნდობლობის ვოტუმს გამოუცხადებდა მინისტრებს, ყველა მათგანი უნდა გადადგარიყო. საკონსტიტუციო პრაქტიკით დამკვიდრდა პრინციპი: თუ პრეზიდენტს სურდა მთავრობის შენარჩუნება, უნდობლობის ვოტუმის შემთხვევაში შეეძლო რეფერენდუმის საფუძველზე რაიხსტაგის დათხოვა და ახალი არჩევნების დანიშვნა. ახლადარჩეულ რაიხსტაგს შეეძლო გადაეწყვიტა დავა პრეზიდენტის სასარგებლოდ. ვაიმარის კონსტიტუციის ამ ტრადიციულ დებულებას დაემატა ახალი ელემენტი: რაიხსტაგისა და პრეზიდენტის დავის შემთხვევაში რაიხსტაგს შეეძლო სახალხო რეფერენდუმის გზით აეძულებინა პრეზიდენტი ვადის გასვლამდე დაეტოვებინა თანამდებობა (43-ე მუხლი).

ვაიმარის რესპუბლიკის არსებობის ბოლო წლებში (1929-33 წწ.) გამწვავდა სოციალური ურთიერთობები და მონოპოლისტური ბურჟუაზია ტერორისტული დიქტატურის განხორციელების პრინციპს დაადგა. ეს გზამას გამოსავლად მიაჩნდა სახელმწიფოში ეკონომიკური და პოლიტიკური კრიზისის დასაძლევად. ასეთ სიტუაციაში პრეზიდენტის მიერ საგანგებო უფლებამოსილებათა გამოყენებას (კონსტიტუციის 48-ე მუხლი) მოჰყვა პოლიტიკური რეჟიმის შეცვლა სახელმწიფოში. ფაშისტური დიქტატურის მმართველობა კი ცალკე უნდა იქნეს განხილული, როგორც

სპეცოროგანობის სტრუქტურა რეჟიმული ხელისუფლების განხორციელებისათვის.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკის აღმასრულებელი ხელისუფლების სისტემაში ძირითად როლად დარჩა კანცლერის ინსტიტუტი. როგორც გფრ-ის კონსტიტუციის 65-ე მუხლით იყო განმტკიცებული, "ფედერალური კანცლერი განსაზღვრავს პოლიტიკის ძირითად დებულებებს". დასავლეთგერმანულ ლიტერატურაში ამ მუხლმა დავა გამოიწვია, რადგან ბუნდესკანცლერის ამგვარი უფლებები პარლამენტის უფლებებში გადადის. ამ დავის თავისებური შეჯამება სახელმწიფოთმცოდნის კ. კარიუგერის დასკვნა: ეს საკითხი უფრო თეორიული მნიშვნელობისაა, ვიდრე პრაქტიკული. ყველა პრინციპული კანონი და პარლამენტის გადაწყვეტილება ძირითად პოლიტიკურ საკითხებზე აქამდე გამოიცემოდა ფედერალური კანცლერის ხელმძღვანელი მდგომარეობის გათვალისწინებით. ეს წესი, როგორც ჩანს, კვლავ ძალაში რჩება.

ბუნდესკანცლერის უფლებრივი მდგომარეობა სადაოა იმითაც, რომ იგი აირჩევა ბუნდესტაგის მიერ. კაბინეტის ყველა სხვა წევრი კი ინიშნება და თავისუფლდება პრეზიდენტის მიერ კანცლერის წარდგინებით. თუმცა სამთავრობო რეკლამენტი ითვალისწინებს კოლეგიალურობის პრინციპს კაბინეტის მუშაობაში, იგი პრაქტიკულად არ მუშაობს, რადგან მინისტრები დამოკიდებულნი არიან ბუნდესკანცლერზე.

გფრ-ის მთავრობა *მინისტრთა კაბინეტის* (Ministerkabinett) სახით არის წარმოდგენილი. მაგრამ სხვა კლასიკური სახელმწიფო აპარატებისაგან განსხვავებით, გერმანული მმართველობის აპარატი შედარებით ახალია, რადგანაც ჰიტლერის დიქტატურის ისტორიამ ერთიანად მოსპო საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ეკოლუციური განვითარება. ამიტომ გერმანიის მმართველობის აპარატი

დაწესებულებებისა და ინსტიტუტების ტრადიციული ფორმით არ არის წარმოდგენილი, როგორც, მაგალითად, აშშ-ს ან ბრიტანეთში. გერმანიის მმართველობის სისტემაში უფრო ძლიერია ახალი სტრუქტურული ქვედანაყოფების შექმნის პრინციპი, ეკონომიკური და პოლიტიკური საჭიროებიდან გამომდინარე, ვიდრე ძველი მექანიზმის რეორგანიზაციისა და დროის მოთხოვნებთან მათი შესაბამისობის პრინციპი.

გერმანიის სახელმწიფო აპარატის მნიშვნელოვან თავისებურებას წარმოადგენს ფედერალური (მხარეები) მმართველობის სახელმწიფო

ორგანოების არსებობა მხარეების მთავრობებისა და სამინისტროების სახით.

გფრ-ის კონსტიტუციის 30-ე მუხლით, აღმასრულებელი ხელისუფლება ხორციელდება უპირატესად მხარეების, როგორც ადმინისტრაციული დაყოფის ერთეულების მიერ. სინამდვილეში კი, სახელმწიფოს მმართველობაში გადამწყვეტ როლს ასრულებენ ცენტრალური (ფედერალური) ორგანოები. ამას ადასტურებს გერმანიაში მიღებული მმართველობის ფორმის კლასიფიკაცია, რომელიც ითვალისწინებს სამ ძირითად ფორმას: ფედერაციის დამოუკიდებელი მმართველობა, მხარეების მმართველობა ფედერაციის დავალებით და მხარეების დამოუკიდებელი მმართველობა.

ფედერალური მმართველობა (Bundesverwaltung) ხორციელდება ისეთ სფეროებში, როგორცაა საგარეო საქმეთა, თავდაცვა, ფედერაციის ფინანსები და სხვა. დროთა განმავლობაში ამ სფეროთა რიცხვი თანდათან გაიზარდა. ცალკეული მინისტრები ემორჩილებიან ფედერალურ კანცლერს და პერსონალური პასუხისმგებლობა პარლამენტის წინაშე არ ეკისრებათ.

ადგილობრივი მმართველობის ორგანოები (Ortsverwaltung).

ადგილობრივი მმართველობის ორგანოები გერმანიაში თავიდანვე ჩამოყალიბდა ლანდტაგების (Landtag) და ქალაქის მმართველობის (Stadtverwaltung) სახით.

გერმანიის ცალკეულ სახელმწიფოში ადგილობრივი ხელისუფლების განხორციელება პრივილეგირებულ წოდებათა (ჩინების) აღმოცენებასთან იყო დაკავშირებული. ამ წოდებათა ორგანიზაცია მრავალფეროვნებით ხასიათდებოდა. მაგრამ უმეტეს გერმანულ სახელმწიფოებში წარმოიქმნა სამი ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი კურია (Kurie): სასულიერო, მხედართა და ქალაქის მოსახლეობის. კურიის კრებებმა მიიღეს ლანდტაგის სახელწოდება, რომელიც დასრულებული სახით ჩამოყალიბდა XIV საუკუნეში. ცალკეული ჩინების უფლებები ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. უმეტეს შემთხვევაში, მათი ვალდებულება იყო სხვადასხვა შუამდგომლობით და პეტიციით მიემართათ მიწების მესაკუთრეთათვის. ამ ჩინის მქონე პირები უფლებამოსილნი იყვნენ მონაწილეობა მიეღოთ სახელმწიფოს მართვაში, მაგრამ სინამდვილეში მხოლოდ სათათბირო ხმის უფლებით სარგებლობდნენ. სახელმწიფოს ვალებთან დაკავშირებული საკითხების

გადასაწყვეტად ყველა ჩინის წარმომადგენელთა თანხმობა იყო სავალდებულო.

XVII საუკუნიდან, აბსოლუტიზმის განმტკიცებასთან ერთად, ლანდტაგების მნიშვნელობა ეცემა.

რაც შეეხება ქალაქის მმართველობას, განსაკუთრებით გაიშალა XIV-XV სს. პოლიტიკური დამოკიდებულების თვალსაზრისით იგი სამ ჯგუფად იყოფოდა: საიმპერიო (Reichsstadt), სათავალო (Landstadt) და თავისუფალი (Freistadt). ყველა საიმპერიო ქალაქი იმპერატორის უშუალო ვასალად ითვლებოდა. თუმცა დროთა განმავლობაში მათ გარკვეულ დამოუკიდებლობას მიაღწიეს, მიიღეს მონეტის მოჭრის, საკუთარი სასამართლოს, ჯარის ყოლის და სხვა უფლებები. იმპერატორის წინაშე მათი ვალდებულება გულისხმობდა ერთგულების ფიცის მიღებას, გადასახადის ყოველწლიურ გადახდას, ჯარის გაყვანას. საიმპერატორო ქალაქებს წარმოადგენდნენ: ლუბეკი, ბრემენი, ჰამბურგი, ნიურნბერგი, ფრანკფურტი (Lübeck, Bremen, Hamburg, Nürnberg, Frankfurt) და სხვა. XV საუკუნიდან მათ თავიანთი წარმომადგენელი ჰყავდათ რაიხსტაგში.

თავისუფალი ქალაქები ანალოგიური უფლებებით სარგებლობდნენ, მაგრამ გათავისუფლებულნი იყვნენ გადასახადებისა და ჯარის გაყვანისაგან. ასეთი ქალაქები იყო: მაინცი, ვორმსი (Mainz, Worms) და სხვა.

სათავალო ქალაქები იმართებოდა ქალაქის საბჭოების მიერ, მაგრამ მათი უფლებები იზღუდებოდა იურისდიქციის სფეროში — ისინი მხოლოდ ქვემდგომი სასამართლოს ფუნქციებით სარგებლობდნენ. თავადები ქალაქებიდან ყოველწლიურად იღებდნენ ბეგარას.

აბსოლუტიზმის ეპოქაში, ადგილობრივი მმართველობის როლი სუსტდება.

თუ განვიხილავთ პრუსიის მაგალითზე, აქ საგვარეულო

თვითმმართველობა იყო გაბატონებული. საგვარეულო დიდებულები თავიანთი წრიდან ირჩევდნენ **ლანდრატებს** (Landesrat), რომლებიც მთლიანად ემორჩილებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას. ფრიდრიხ ვილჰელმ I-მა კი ცვლილება შეიტანა ადგილობრივ ორგანოთა შექმნის ამ წესში. იგი არ თვლიდა დიდებულთა ერთპიროვნულ უფლებად აერჩიათ თანამდებობის პირები და ამიტომ თავის პროვინციებში თვითონ ნიშნავდა თანამდებობის პირს სხვა პროვინციიდან.

ავსტრიაში ადგილობრივი მმართველობა ხორციელდებოდა

მეფისნაცვლების (Statthalter) მიერ. მათ ირჩევდნენ ადგილობრივი

წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოები და ამტკიცებდა მეფე-ადგილობრივი ადმინისტრაციული დაყოფის ერთეულებში (მხარეები) წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანო იყო *სეიმი*, რომელიც 4 წოდებისაგან შედგებოდა: სასულიერო, მხედრები (დიდებულები ტიტულის გარეშე), ქალაქის მოსახლეობა, დიდებულები (გამორჩეული ტიტულებით).

განსხვავებული იყო *ქალაქის მმართველობა*, რომელიც არჩევითი ორგანოების და ბურგომისტრების (Bürgermeister) მიერ ხორციელდებოდა. გლეხობა თავიანთ თემებში ირჩევდა *შეფენებს* (Schuffen) და *მამასა ხლისებს* (Dorfschulzen). ადგილობრივი მმართველობის სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები შევიდა ფაშისტური რეჟიმის განხორციელების დროს. "იმპერიის გარდაქმნის შესახებ" 1934 წ. 30 იანვრის კანონით დაითხოვეს ლანდტაგები, ხოლო მხარეების მმართველობა უშუალოდ დაექვემდებარა ცენტრალურ მმართველობას. ასე რომ, ადგილობრივი ადმინისტრაციული ერთეულები, მიწები, გადაიქცნენ უნიტარულ სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად.

ფედერაციული რესპუბლიკის პერიოდში ადგილობრივი ადმინისტრაციული დაყოფის ერთეულებს *მხარეები* (Land) წარმოადგენდნენ. ყოველ მხარეს ჰქონდა თავისი კონსტიტუცია და არჩევითი წარმომადგენლობითი ორგანოები — *ლანდტაგები*.

§ 29. საზოგადოების ცალკეული კატეგორიის უფლებრივი მდგომარეობის ეკონომიკური გერმანიაში

ფეოდალიზმის განვითარება გერმანიაში შედარებით ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, ვიდრე სხვა კონტინენტურ ქვეყნებში. პირველყოფილი გვაროვნული წყობილების ორგანიზაციებმა, განსაკუთრებით, სასოფლო თემმა (Gemeinde), საკმაოდ დიდხანს შეინარჩუნა თავი და წინააღმდეგობასაც უწევდა მსხვილი მიწათმფლობელობის ზრდას. და მანც, XI-XII საუკუნეებისათვის გერმანიაში ფეოდალიზაციის პროცესი დაბთავრდა. ამ პერიოდში მოსახლეობა სხვადასხვა ფენად იყო დაყოფილი: *ფეოდალ-მიწათმფლობელებად, ყმა-გლეხებად, თავისუფალ მეთემეებად და სასულიერო პირებად*. ფენებს შორის უფლებრივი განსხვავება სამართლებრივი ნორმებით მტკიცდებოდა, რაც ხელს უწყობდა წოდებრივი რეგალიების შექმნას. XIV საუკუნისათვის ეკონომიკურ აღმავლობას

მოჰყვა საზოგადოების სტრუქტურაში ისეთი ფენის დამკვიდრება, როგორც იყო **თავადები** (Fürstentum), რომლის უფლებრივი მდგომარეობა იმდენად გაიზარდა, რომ თითქმის არ იყო დამოკიდებული იმპერატორზე და სხვა ფენებთან შედარებით მაღლა იდგა. შემცირდა საშუალო დიდგვაროვანთა რაოდენობა, რადგან მისი გამდიდრებული ნაწილი თავადებს შეუერთდა, ხოლო მეორე ნაწილი გაღარიბდა და თავადებსა და იმპერატორზე დამოკიდებული გახდა.

სამხედრო ტექნიკის ზრდას და სამხედრო საქმის ჩამოყალიბებას მოჰყვა საზოგადოების ახალი ფენის — **მხედრების** (Reiter) გაჩენა.

ცვლილებები განიცადა სასულიერო წოდებამაც, რომელიც 2 ჯგუფად გაიყო. პირველ ჯგუფში შედიოდნენ მსხვილი მიწათმფლობელები.

მეორეში — ქალაქისა და სოფლის სამღვდლეობა.

ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებას მოჰყვა ქალაქის მოსახლეობის ფენებად დაყოფა: ზედა ფენა — **პატრიციატი** (Patriziat), რომელსაც ქალაქის მაღალი თანამდებობები ეკავა; **ბიურგერები** (Bürger) ანუ ქალაქის მოსახლეობის შუა ფენა (იგივე ხელოსნები), **პლებეები** (Plebeier), ხელოსნებსა და ვაჭრებზე ქონების არმქონე **დამხმარე პირები** (Gehilfe).

აბსოლუტიზმის ეპოქაში საზოგადოების ფენებს შორის ცვლილებები არ მომხდარა, მაგრამ სახელმწიფოში მიმდინარე რეფორმებსა მნიშვნელოვნად შეცვალა მათი უფლებრივი მდგომარეობა. არ შეიძლება რეფორმათა შორის გვერდი ავუაროთ ანტიკათოლიკურ მოძრაობას, რომელმაც გერმანიის საზოგადოების თითქმის ყველა ფენა მოიცვა, 1525 წ. გლეხთა ომს, ქალაქის უღარიბესი ფენების აჯანყებას და, ბოლოს, 30-წლიან ომს 1618-1648 წწ. ყოველივე ამის გამო გლეხები კვლავ ფეოდალთა ხელისუფლების ქვეშ მოექცნენ. უმეტეს ნაწილს წაერთვა ქონება და ქალაქის პლებეებს შეუერთდა.

საზოგადოების შემდგომი ევოლუცია განვიხილოთ გერმანული კონსტიტუციებით გათვალისწინებული საარჩევნო სისტემათა ფონზე. პრუსიის 1850 წლის კონსტიტუციით, ამომრჩევლები რამდენიმე ფენად იყოფოდა: პირველი — მდიდრები, რომლებიც მნიშვნელოვანი ოდენობის ბეგარას იხდიდნენ, მეორე — პირები, რომლებიც საშუალო ოდენობის ბეგარას იხდიდნენ და მესამე — ყველა, ვინც მცირე ოდენობის ბეგარას იხდიდა. მართალია, ქონებრივი ცენზის მიხედვით საზოგადოება არჩევნებში სამ თანაბარ ნაწილად იყოფოდა, მაგრამ პროცენტულად სულ

სხვა სურათი გვაქვს. I ფენის ამომრჩევლის ერთი ხმა II ფენის ამომრჩევლის 3 ხმას და III ფენის 18 ხმას უდრიდა.

კონსტიტუცია ითვალისწინებდა პრუსიელების თანასწორობას კანონის წინაშე და ადგენდა გარანტიებს პირადი თავისუფლების, სიტყვის, ბეჭდვითი სიტყვის, კავშირებისა და სხვა. ფაქტიურად კონსტიტუციის მუხლები პრუსიელების უფლებათა შესახებ არ ხორციელდებოდა.

პოლიცია აწარმოებდა თვითნებურ ჩხრეკებსა და დაპატიმრებებს. თითოეული პრუსიელის ნაბიჯი რეგლამენტირებული იყო. სწორედ ასეთი მდგომარეობის გამო პრუსიას უწოდებდნენ საპოლიციო სახელმწიფოს (Polizeistaat).

XIX საუკუნიდან, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა დამკვიდრებასთან ერთად, იუნკრულ-ბატონყმური მეურნეობა თანდათან იუნკრულ-ბურჟუაზიული გახდა. გლეხობა ორმაგ ჩაგვრას განიცდიდა — ფეოდალურს და კაპიტალისტურს (სოფლის მეურნეობაში მას კაპიტალიზმის განვითარების პრუსიული გზა ჰქვია).

XIX ს-ის შუა წლებში გერმანიაში ერთიანი საერთო ბაზარი შეიქმნა, რასაც ხელი შეუწყო 1834 წელს პრუსიის მეთაურობით დაარსებულმა საბაჟო კავშირმა. ამ სამრეწველო გადატრიალების პროცესში ჩამოყალიბდა საზოგადოების ახალი ფენა — **მუშები** (Arbeiter), რომელმაც თავიდანვე რევოლუციური გამოსვლებით დაიწყო საკუთარი უფლებების დამკვიდრება. სწორედ XIX ს. 40-იან წლებში გერმანიის მიწა-წყალზე აღმოცენდა პროლეტარიატის მეცნიერული მსოფლმხედველობა — მარქსიზმი.

1848-49 წწ. გერმანიაში მიმდინარე პროცესები ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციად არის მიჩნეული, რომელიც პროლეტარიატის ინიციატივით დაიწყო (ეროვნული საკითხის გადასაჭრელად — ქვეყნის გასაერთიანებლად). ამ რევოლუციას უნდა გადაეწყვიტა ფეოდალურ-მონარქიული რეჟიმის ლიკვიდაცია და აგრარული საკითხის დემოკრატიული პოლიტიკა, მაგრამ სხვაგვარი ისტორიული განვითარების გამო პროლეტარიატმა სოციალურ-პოლიტიკურ ბრძოლა ამ მიმართებით ვერ გამოიყენა. გერმანია "რკინითა და სისხლით" გაერთიანდა დანიის (1864 წ.), ავსტრია-პრუსიის (1866 წ.), საფრანგეთ-პრუსიის (1870-1871 წწ.) ომების შედეგად.

XIX ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში კვლავ იზრდება მუშათა მოძრაობა.

1875 წელს გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია - "აიზენახელები" (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschlands -

“Eisenacher”)(დაარსდა 1869 წ.) ბებელისა და ლიბკნეხტის მეთაურობით და გერმანიის საყოველთაო მუშათა კავშირი - ლასალიანელები(Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein - Lassallianer)(დაარსდა 1863 .) გაერთიანდნენ და შეიქმნა გერმანიის სოციალისტ მუშათა პარტია (Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands), რომელიც 1890 წლიდან სოციალ-დემოკრატიულ პარტიად(Sozialdemokratische Partei) იწოდებოდა. მუშები მნიშვნელოვანი პრეტენზიებით გამოდიოდნენ ეკონომიკური თუ პოლიტიკური უფლებების დამკვიდრებისათვის. ამ ბრძოლაში პარტიებად და მოძრაობებად მათი გაერთიანება ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართული სერიოზული ნაბიჯი იყო. თავის მხრივ ხელისუფლება ყოველ ღონეს ხმარობდა "მათრახისა და თაფლისკვერის პოლიტიკით" ემართა მუშათა გამოსვლები. 1878 წ. სოციალისტების წინააღმდეგ კანონიც იქნა მიღებული, თუმცა 1890 წელს ეს კანონი გაუქმდა. 1919 წ. იანვარში ბერლინის პროლეტარიატის გამოსვლების დამარცხების შემდეგ, სოციალ-დემოკრატიულმა მთავრობამ არჩევნები ჩაატარა, სადაც დამოუკიდებელ კანდიდატებთან ერთად დაახლოებით ხმების 45% მიიღო. მუშათა პოლიტიკური უფლებების დამკვიდრება გერმანიის ტერიტორიაზე საბჭოთა რესპუბლიკის დამყარებით დამთავრდა. კერძოდ, საბჭოთა რესპუბლიკამ ბრემენში იარსება 1919 წ. 10 იანვრიდან 3 თებერვლამდე, ბავარიაში 1919 წ. 13 აპრილიდან 1 მაისამდე. ამ რესპუბლიკების დამხობის შემდეგ კვლავ გაგრძელდა ბრძოლა. 1923 წ. ოქტომბერში ჰამბურგში იფეთქა შეიარაღებულმა აჯანყებამ, რომელსაც ე.ტელმანი ხელმძღვანელობდა. აჯანყება დამარცხდა, რასაც 8-9 ნოემბერს მოჰყვა ე.ლუდენდორფისა და ა. ჰიტლერის მიუნხენში სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობა - ე.წ. “ლუდის” პუტჩი. ბურჟუაზიის პოზიციები განმტკიცდა. 1924 წ. ძალაში შევიდა სარეპარაციო გადასახადების რეგულირების ახალი გეგმა (დაუესის გეგმა), რომელიც ითვალისწინებდა ზოგიერთ დათმობას გერმანიის იმპერიული წრეების მიმართ. ამით გზა გაეხსნა უცხოურ კაპიტალს. იზრდებოდა მონოპოლიების გავლენა მთავრობის პოლიტიკაზე. მაგრამ 30-იან წლებში წარმოება 40%-ით დაეცა, რასაც მოჰყვა უმუშევრობის ზრდა. გაუარესდა წვრილი ვაჭრების, ხელოსნების, ინტელიგენციის, წვრილი და საშუალო გლეხური მეურნეობის მდგომარეობა.

§ 30. გერმანიის კავშირები

რაინის კავშირი (Rheinbund) (1806-1812 წწ.)

საფრანგეთთან არაერთგვაროვანი დამარცხების შემდეგ ავსტრიის იმპერატორი ფრანც II იძულებული იყო დათანხმებულიყო "საღვთო რომის იმპერიის" ლიკვიდაციას. ამას მოჰყვა ნაპოლეონის პროტექტორობით 1806 წ.

გერმანიის დასავლეთ ნაწილში რაინის კავშირის შექმნა, ხოლო რაინის დასავლეთით მდებარე მიწები საფრანგეთს შეუერთეს.

რაინის კავშირის შექმნის სამართლებრივ საფუძველს 1806 წლის

საკავშირო აქტი წარმოადგენდა, რომელიც საერთაშორისო

ხელშეკრულების მნიშვნელობის აქტია. ამ აქტის მიხედვით რაინის

კავშირი სახელმწიფოთა გაერთიანების სამართლებრივ სტატუსს

ატარებდა — ე.ი. კონფედერაციას წარმოადგენდა. ამავე აქტით

გათვალისწინებული იყო კონფედერაციისათვის ერთიანი სამთავრობო

ორგანოს — საკავშირო კრების (ბუნდესტაგის) შექმნა. სინამდვილეში

საკავშირო კრება არასოდეს მოუწვევიათ, რამდენადაც იგი ნაპოლეონის

მიერ შეიქმნა და მისივე პროტექტორატს ახორციელებდა. კავშირში

შემაჯავალ სახელმწიფოებს არ შეეძლოთ დამოუკიდებელი საგარეო

პოლიტიკის გატარება, თუმცა საშინაო პოლიტიკაში ისინი

დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ.

ავსტრიისა და პრუსიის ძირითადი ნაწილები რაინის კავშირში არ

შესულან და ისინი აგრძელებდნენ ბრძოლას ნაპოლეონის წინააღმდეგ.

რაინის კავშირს არსებითი კვალი არ დაუტოვებია გერმანიის

სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიაში, თუმცა მისი არსებობის

პერიოდში განხორციელდა მნიშვნელოვანი რეფორმები. რაც მთავარია

ტერიტორიული "მოზაიკის" ნაცვლად, რომელსაც გერმანულ მიწებზე

არსებული 300 მხარე და რამდენიმე იმპერიული "თავისუფალი ქალაქი"

შეადგენდა, შეიქმნა მსხვილი ცენტრალიზებული სახელმწიფოები:

ბავარია, საქსონია, ბადენი, ვიურტემბერგი, მეკლენბურგი, ჰესსენი.

1812 წელს რუსეთში ნაპოლეონის ჯარის განადგურების შემდეგ

გერმანიაში ფართოდ გაიშალა განმათავისუფლებელი მოძრაობა

ნაპოლეონის წინააღმდეგ. ამ ომში 1813 წელს პრუსიაც ჩაება.

განმათავისუფლებელი მოძრაობა მიზნად ისახავდა გერმანული მიწების

გაერთიანებას და ლიბერალური კონსტიტუციის მიღებას. ამ მიზნით ვენის

კონგრესზე (1814-1815 წწ.) შეიქმნა *გერმანიის კავშირი*, რომელიც

აერთიანებდა 39 წევრს. მათ შორის 35 სუვერენული უფლებით

სარგებლობდა, 4 კი "თავისუფალ ქალაქს" წარმოადგენდა. კავშირი მოიცავდა ყოფილი რაიხის მთელ ტერიტორიას და მათ შორის ავსტრიასა და პრუსიასაც. კავშირი კონფედერაციულ ხასიათს ატარებდა და მისი წევრები სუვერენული უფლებებით სარგებლობდნენ. კავშირის სუბიექტებს უფლება ჰქონდათ დაეღოთ საერთაშორისო ხელშეკრულებები და დაემყარებინათ დიპლომატიური ურთიერთობები სხვა სახელმწიფოებთან. იმპერატორის ხელისუფლება გაერთიანებულ გერმანიაში აღარ აღსდგა. კავშირის უმაღლეს ორგანოს **საკავშირო სეიმი** წარმოადგენდა. ეს იყო მუდმივმოქმედი ორგანო, სადაც შედიოდნენ კავშირის წევრი სახელმწიფოების წარმომადგენლები. სეიმი 69 დეპუტატისაგან შედგებოდა. ადგილები განაწილებული იყო შემდეგნაირად: სამეფოებზე — 4 წარმომადგენელი, სხვა სამთავროებზე — 3; 2 ან 1. მიმდინარე საკითხები წყდებოდა **მცირე საბჭოს** მიერ, რომელიც 17 წარმომადგენლისაგან შედგებოდა. სეიმის თავმჯდომარედ ითვლებოდა ავსტრიის რწმუნებული. ასე, რომ კავშირში ავსტრიას ეჭირა გაბატონებული ძღვომარეობა. გერმანიის კავშირის შესაქმნელად კარდინალურ საკითხს ეკონომიკაში საბაჟო ბარიერების მოხსნა წარმოადგენდა. პრუსიამ დაიწყო საბაჟო ხელშეკრულებების დადება კონფედერაციის სუბიექტებს შორის, რის შედეგადაც 1833 წელს შეიქმნა საბაჟო კავშირი. თანდათან ამ კავშირს სხვა წევრი სახელმწიფოებიც შეუერთდნენ. ეს იყო ნებაყოფლობითი კავშირი საერთაშორისო ხელშეკრულების საფუძველზე, რომელიც 12 წლით იღებოდა. პრაქტიკულად ამ ვადის გასვლის შემდეგ ხელშეკრულება ახლდებოდა. 1862 წლიდან მოყოლებული პრუსიის ლანდტაგში მიმდინარეობდა კონფლიქტი იმპერატორსა და ლანდტაგს შორის. ეს წინააღმდეგობა დაიწყო ჯარის შესანახად ახალი ასიგნების დაწესებისათვის. იმპერატორი მოითხოვდა ხარჯების გაზრდას. ლანდტაგმა ეს წინადადება არ დაამტკიცა. მაშინ იმპერატორმა მთავრობის თავმჯდომარედ დანიშნა ოტტო ფონ ბისმარკი, რომელმაც განაცხადა: გერმანიის გაერთიანება უნდა მოხდეს არა საპარლამენტო სიტყვებითა და ლაყბობით, არამედ რკინითა და სისხლითო. ამ დროს დაიწყო ომი პრუსიასა და ავსტრიას შორის, რასაც მოჰყვა გერმანიის კავშირის დაშლა. 1866 წელს, ომის დამთავრებამდე პრუსია გამოვიდა კავშირიდან და მოუწოდა სხვა გერმანულ სახელმწიფოებს შეეკრათ ახალი ბლოკი. ავსტრიამ წააგო ეს ომი და იძულებული შეიქმნა უარი ეთქვა გერმანულ საქმეებში წამყვან როლზე.

**ჩრდილო-გერმანული კავშირი (Norddeutscher Bund)
(1866-1871 წწ.).**

ავსტრო-პრუსიის ომმა ისეთი სიტუაცია შექმნა გერმანიაში, რომ 1866 წლის 21 აგვისტოს ახალი ხელშეკრულების საფუძველზე გერმანული სახელმწიფოები გაერთიანდნენ ჩრდილო-გერმანულ კავშირში და ეს კავშირი განამტკიცეს სამართლებრივი აქტით — 1867 წლის კონსტიტუციით.

ჩრდილო-გერმანული კავშირი თავისი იურიდიული ბუნებით არ იყო საერთშორისო ხელშეკრულებაზე დამყარებული ახალი სუბიექტი. იგი იყო სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის აქტზე — კონსტიტუციის საფუძველზე შექმნილი სუბიექტი და წარმოადგენდა არა კონფედერაციას, არამედ ფედერაციას. ჩრდილო-გერმანულ კავშირში გაერთიანდა ყოფილი გერმანული კავშირის სახელმწიფოები ავსტრიისა და 4 გერმანული ქალაქ-სახელმწიფოს (ბავარია, ვიურტემბერგი, ბადენი, ჰესსენი) გარდა. ფედერაციის წევრ სახელმწიფოთა რიცხვი 22-მდე შემცირდა.

1867 წლის 16 აპრილის კონსტიტუციით სახელმწიფო წყობილება გერმანიაში შემდეგი სახით იყო წარმოდგენილი:

1. სახელმწიფოს სათავეში იდგა პრუსიის მეფე, რომელსაც **იმპერატორი** ეწოდებოდა;
2. **ბუნდესრატი** — საკავშირო საბჭო. მასში შედიოდნენ ჩრდილო-გერმანული კავშირის წევრი სახელმწიფოების წარმომადგენლები. ბუნდესრატი იყოფოდა კომისიებად;
3. **რაიხსტაგი** — პარლამენტი, რომელიც ირჩეოდა საყოველთაო საარჩევნო უფლების საფუძველზე. იმისათვის, რომ რაიხსტაგს კანონი მიეღო, საჭირო იყო პრუსიის იმპერატორის ანუ კავშირის პრეზიდენტის და აგრეთვე ბუნდესრატის დასტური;
4. **კანცლერი** — მთავრობის თავმჯდომარე. ამ მოვალეობას ასრულებდა ბისმარკი. მთელი ადმინისტრაციული ხელისუფლება თავმოყრილი იყო კანცლერის ხელში. აღსანიშნავია, რომ ამ კონსტიტუციის მიხედვით იმპერატორს ანუ პრეზიდენტს მინიჭებული ჰქონდა ფართო უფლებები. მას შეეძლო ეგზეკუცია ჩაეყენებინა და დაეღაშქრა კავშირში შემავალი ყოველი სახელმწიფო. იგი ითვლებოდა საკავშირო არმიის მხედართმთავრად.

ბისმარკის პოლიტიკა, რომელიც ჩრდილო-გერმანული სახელმწიფოს განმტკიცებისაკენ იყო მიმართული, საფრანგეთთან ომსაც ისახავდა

მიზნად, რომელიც 1870-71 წლებში განხორციელდა. ამ ომში საფრანგეთი დამარცხდა და გერმანიამ დაკარგული მიწები დაიბრუნა. ამით დამთავრდა ჩრდილო-გერმანული კავშირის შეერთება და დაიწყო მისი იმპერიად გარდაქმნა.

§ 31. საგანგებო რეჟიმი გერმანიაში (1933-1945 წწ.)

საგანგებო რეჟიმი გერმანიაში ფაშისტური დიქტატურის სახით განხორციელდა და იგი დამკვიდრდა ვაიმარის რესპუბლიკაში პრეზიდენტის მიერ საგანგებო უფლებების მითვისებით. “ფაშიზმი” (Faschismus) იტალიური წარმოშობის სიტყვაა და კონას, შეკვრას, გაერთიანებას ნიშნავს. იგი ყველაზე რეაქციული, აგრესიული ძალების პოლიტიკური მიმართულებაა. პირველად ფაშიზმი შეიქმნა დე გობინოს, დე ლაპეჟის თეორიების, ფ.ნიცშესა და ო.შპენგლერის კონცეფციების, გეოპოლიტიკის, პანგერმანიზმის, ანტისემიტურ და სხვა დოქტრინების ბაზაზე. ფაშიზმის იდეოლოგია შეიცავს სამხედრო ექსპანსიის, რასობრივი უთანასწორობის, ფიურერობის პრინციპის, "კლასობრივი შარმონის" (ხალხთა გაერთიანების და კორპორაციულობის თეორია), "ტოტალიტარული სახელმწიფოს" თეორიებს. ფაშისტური ორგანიზაციები პირველად იტალიაში შეიქმნა 1919 წელს ნაციონალისტურად განწყობილი ჯარისკაცებისაგან. 1922 წელს კი იტალიის პრემიერ-მინისტრი ბ.მუსოლინი გახდა, რითაც გზა გაეხსნა იტალიაში ფაშისტური რეჟიმის დამყარებას. 1919 წელს მსხვილი მონოპოლიების ჯგუფისა და უკიდურესად რეაქციული ძალებისაგან გერმანიაში ნაციონალ-სოციალისტური პარტია შეიქმნა. 1921 წელს პარტიის ფიურერი (Führer) გახდა ა. ჰიტლერი. 1933 წელს ნაცისტები სახელმწიფოს სათავეში მოექცნენ. ჰიტლერი რაიხკანცლერად დაინიშნა პრეზიდენტ ჰინდენბურგის მიერ. უფლებამოსილების ხელში აღებისთანავე ჰიტლერმა შექმნა ახალი მმართველობის სისტემა, თუმცა ოფიციალურად ითვლებოდა, რომ ვაიმარის რესპუბლიკა ისევ არსებობდა. ჰიტლერმა თავის ხელში აიღო მთელი ძალაუფლება. ჰინდენბურგის სიკვდილის შემდეგ, 1934 წელს, მან მიიღო პრეზიდენტის უფლებამოსილება და "რაიხის ბელადისა და კანცლერის" ტიტული (Der Titel des Reichsführers und- kanzlers). სამართლებრივი თვალსაზრისით ეს არის ისეთი პერსონალური ხელისუფლება, რომელიც არ ედრება არც ძველი ლესპოტიის ქვეყნებს,

არც ფეოდალური აბსოლუტიზმის სახელმწიფოებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში იგი ცნობილია, როგორც "სახელმწიფო საგანგებო მდგომარეობით".

ფაშისტური რეჟიმის(Faschistisches Regime) სპეციფიკა იყო საზოგადოებრივი და მოქალაქეთა პირადი ცხოვრების ყველა სფეროზე აბსოლუტური კონტროლი. ამ კონტროლის მექანიზმს შეადგენდა: ჰიტლერული პარტიის დამცველი რაზმები — "სს"("SS" - Schutzstaffel), სახელმწიფო საიდუმლო პოლიცია — "გესტაპო"(Gestapo - Geheime Staatspolizei), აგრეთვე "სახალხო ტრიბუნალები"("Volkstribunale") და სხვა. მეორეს მხრივ ამ მექანიზმში დიდ როლს თამაშობდა მოსახლეობაზე ორგანიზაციული ზემოქმედების აპარატი: ნაციონალ-სოციალისტური ქალთა კავშირი, ჰიტლერული ახალგაზრდობის ორგანიზაცია — "ძალა სიხარულზე გავლით" და ა.შ. გარდა ამისა, ძლიერი იყო პროპაგანდის სისტემაც, რომლითაც ხორციელდებოდა საზოგადოებრივი აზრისა და იდეოლოგიის ფორმირება. თითოეული ამ ორგანოს ფუნქციები მკვეთრად იყო გადახლართული ერთმანეთში. სწორედ ასეთი მკაცრი სახელმწიფო აპარატის მეშვეობით შეძლო ფაშიზმმა შეენარჩუნებინა ხელისუფლება.

1934 წლის 30 იანვრის კანონით "რაიხის სტრუქტურის შესახებ" ("Gesetz zur Reichsstruktur") ჰიტლერს, როგორც ფიურერს, მიენიჭა უფლებამოსილება შეექმნა ახალი კონსტიტუციური სამართალი. ჰიტლერის ხელში საკანონმდებლო მექანიზმის გადასვლა ნიშნავდა საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ტრადიციული დაყოფის უარყოფას.

ამასთან ერთად, რადიკალურად შეიცვალა სახელმწიფო-სამართლებრივი ურთიერთობა სახელმწიფოს ფაქტიურ მეთაურსა და პარლამენტს შორის. ფორმალურად ახალი საგანგებო უფლებამოსილება მიენიჭა ჰიტლერს რაიხსტაგის ლეგისლატურის (პარლამენტის უფლებამოსილების) ვადით. შემდგომში არჩევნები არ ჩატარებულა. 1934 წლიდან კი რაიხსპრეზიდენტისა და რაიხსკანცლერის თანამდებობები გაერთიანდა და ჰიტლერი იწოდებოდა, როგორც "ფიურერი და რაიხსკანცლერი". ეს არ ნიშნავდა მარტო ორი თანამდებობის კონსტიტუციური უფლებამოსილების შერევას (ფიურერი საკანონმდებლო წესით საერთოდ არ იყო გამოკვეთილი), არამედ ჰიტლერისათვის ისეთი უფლებამოსილების მინიჭებას გულისხმობდა, რაც საერთოდ სცილდებოდა გერმანული სახელმწიფო სამართლის ადრინდელ ნორმებს. ასე, რომ

გერმანიაში დამყარდა ტოტალიტარული ფაშისტური რეჟიმის სახელმწიფო, ე.წ. "ფიურერის სახელმწიფო".

1935 წლისათვის ნაცისტური სახელმწიფოს შექმნის პროცესი დასრულდა, რომლისათვისაც დამასასიათებელი იყო: 1. წამყვანი სახელმწიფოებრივი პოსტები ეკავათ სამხედრო ფაშისტური წრეების წარმომადგენლებს; 2. ლიკვიდირებულ იქნა წარმომადგენლობითი ორგანოები და ფედერაციული სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის ფორმები; 3. დაითხოვეს ყველა პარტია, გარდა ნაციონალ-სოციალისტებისა; 4. გაუქმდა ყველა კონსტიტუციური უფლება და თავისუფლება; 5. კანონიერების რეჟიმი შეცვალა სამხედრო-პოლიციურმა რეჟიმმა.

1933 წლის 24 მარტის კანონი "სახელმწიფოსა და ხალხის სიღარიბის თავიდან აცილების შესახებ" მთლიანად უხსნიდა ხელეშს ფაშისტურ რეჟიმს. რადგანაც ეს კანონი ჯერ კიდევ წარმომადგენლობითი ორგანოს მიერ იყო მიღებული, მას "გერმანიის კონსტიტუციასაც" უწოდებდნენ, როგორც "ხალხის ნების გამომხატველ" აქტს.

მმართველი ფაშისტური პარტიის ლეგალიზაცია განმტკიცდა კანონით "ახალი პარტიების შექმნის წინააღმდეგ", რომელიც 1933 წლის 14 ივლისს იქნა მიღებული. ეს კანონი სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას აწესებდა რომელიმე სხვა პარტიისადმი მხარის დაჭერის ან შექმნის შემთხვევაში.

ამ ძირითადი მიზნისათვის, როგორც ეს რეჟიმული სახელმწიფოსათვის არის დამასასიათებელი, გარკვეული ხერხები და მეთოდები გამოიყენებოდა. ერთ-ერთი ასეთი ხერხი იყო ანშლუსი (Anschluss), რომელიც ავსტრიის გერმანიასთან იძულებით შეერთებას გულისხმობდა. ანშლუსის პრაქტიკული განხორციელება გერმანიისა და ავსტრიის ბურჟუაზიამ და სოციალ-დემოკრატიული პარტიების მემარჯვენე ლიდერებმა ჯერ კიდევ I მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხების და ავსტრო-უნგრეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ სცადეს. მათი მეცადინეობით ავსტრიის დროებითმა ეროვნულმა კრებამ 1918 წ. მიიღო გადაწყვეტილება გერმანიასთან ავსტრიის შეერთების შესახებ. 1919 წ. ვაიმარის კონსტიტუციას დაემატა მუხლი, რომელიც ანშლუსის შესაძლებლობას ითვალისწინებდა. მიუხედავად იმისა, რომ ვერსალისა (Versailler Vertrag) და სენ-ჟერმენის (Saint-Germain-en Laye Friedensvertrag) 1919 წ. საზოგადოებრივი ხელშეკრულებები კრძალავდნენ ანშლუსს, გერმანიის ხელმძღვანელი წრეები მაინც ცდილობდნენ მის

განხორციელებას (მაგ.: 1931 წ. ავსტრო-გერმანიის საბაჟო კავშირის პროექტი და სხვა). ანშლუსის განხორციელების მიზნით 1934 წ. ფაშისტურმა გერმანიამ ავსტრიის ნაცისტების მხარდაჭერით ვენაში მოაწყო შეიარაღებული პუტჩის ინსცენირება. 1936 წ. გერმანიამ თავს მოახვია ავსტრიას შეთანხმება, რომლის მიხედვით ავსტრია გამოცხადდა "მცირე გერმანულ სახელმწიფოდ", ხოლო 1938 წ. 11-12 მარტის გამოქვეყნებული კანონით — "გერმანიის იმპერიის ერთ-ერთ მხარედ". დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა ავსტრიაში აღსდგა 1955 წლის ხელშეკრულების საფუძველზე 1938 წლის 1 იანვრის საზღვრებში.

§ 32. განსხვავებული სისტემის ორი გერმანული სახელმწიფო

გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა (BRD-Bundesrepublik Deutschland).

1995 წლის თებერვალში, სსრკ-ს, აშშ-ს და დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოთა მეთაურების კონფერენციაზე, იალტაში განიხილებოდა საკითხი გერმანიის მომავალ სახელმწიფო მოწყობაზე. 8 მაისს, *იტლერული გერმანიის წარმომადგენლებმა, ხელი მოაწერეს უსიტყვო კაპიტულაციის დოკუმენტს და 5 ივნისიდან ქვეყანა 4 საოკუპაციო ზონად გაიყო: საბჭოთა, ამერიკის, ბრიტანეთის და საფრანგეთის ზონები. 1946 წ. აშშ-მ და დიდმა ბრიტანეთმა გადაწყვიტეს რა გერმანია თავიანთ პოლიტიკურ სამხედრო ბლოკში ჩაერთოთ, გააერთიანეს თავიანთი ზონები ე.წ. ბიზონად. 1948 წ. მას შეუერთდა საფრანგეთის ზონა და გადაიქცა ტრიზონად. 1949 წ. სექტემბერში ტრიზონიდან დასრულდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს — გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის ფორმირება.

გერმანიის სახელმწიფოს ფორმირება ხელახლა ხდებოდა განსაკუთრებული, "უმაღლესად ინდივიდუალური" მოდელის საფუძველზე. ამ სახელმწიფოს მოწყობის საკითხები მკვეთრად აისახა ქვეყნის ძირითად კანონში კონსტიტუციაში, რომელიც 1949 წ. 23 მაისს შევიდა ძალაში. უპირველეს ყოვლისა, ეს კონსტიტუცია შეიქმნა აშშ-ს, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის უშუალო კონტროლის საფუძველზე. კონსტიტუციის ძირითადი დებულებაა თანასწორობა კანონის წინაშე, სიტყვის, ბეჭდვითი სიტყვის, კრებებისა და გაერთიანებების თავისუფლება და სხვა. ჯერ კიდევ პრეამბულაში ნათქვამია, რომ გერმანიის

ფედერაციული სახელმწიფო "ემსახურება მშვიდობის საქმეს მიეღოს მსოფლიოში". კონსტიტუციის 26-ე მუხლი ამ დებულების დამატებაა, რადგანაც იგი მიუთითებს რომ "ქმელობა, რომელიც არღვევს ხალხთა თანაცხოვრების წესებს და ამ მიზნით აგრესიული ომისაკენ არის მიმართული — ანტიკონსტიტუციურია და უნდა დაისაჯოს".

კონსტიტუციის მე-20 მუხლი ეხება ხელისუფლების წყაროს, რომელიც აღიარებს, რომ "მთელი ხელისუფლება მოდის ხალხისაგან". ე.ი. ხალხი არის უმაღლესი ხელისუფლების მატარებელი, რაც გარანტირებულია 4 წელში ერთხელ არჩევნებში მონაწილეობით.

კონსტიტუციის დამუშავებისას ქვეყნის ფედერაციული მოწყობა განიხილებოდა როგორც ცენტრალური სახელმწიფო აპარატის ხელში ხელისუფლების თავმოყრის წინააღმდეგ არსებულ მნიშვნელოვან გარანტიად. ფედერაციის სუბიექტებს ადრე არსებული ადმინისტრაციული დაყოფის ერთეულები — მხარეები შეადგენდნენ, რომელთა სამართლებრივი რეჟიმი განხილულია კონსტიტუციის 30-70 მუხლებში.

ფედერაციის უმაღლეს ხელისუფლების ორგანოს პარლამენტი წარმოადგენდა, რაც თავისთავად ზღუდავდა მხარეების დამოუკიდებელ მმართველობას. დროთა განმავლობაში ფედერაციის წევრთა მხარეების უფლებამოსილება, ძირითადად საკანონმდებლო სფეროში, გადავიდა ფედერალური ხელისუფლების ხელში. მიწების ხელისუფლების ორგანოები მხოლოდ ფედერალური კანონების შესრულებით იყვნენ დაკავებულნი. მხარეების სასამართლოები მოქმედებდნენ ფედერალური სასამართლოების მითითებებისა და გადაწყვეტილებების საფუძველზე. ზოგიერთი პოლიტოლოგი და სახელმწიფოთმცოდნე მმართველობის ამგვარ ფორმას "კოოპერაციულ ფედერალიზმს" უწოდებს (ე.ლიხტენშტიინი და სხვები).

მხარეებს თავიანთი კონსტიტუციები გააჩნიათ, რომლებიც შემუშავდა 1946-1947 წლებში და თავიანთი განვითარების 2 პერიოდი გაიარეს: ძირითადი კანონის მიღებამდე და მის შემდეგ. პირველი პერიოდისათვის დამახასიათებელია სახალხო საკანონმდებლო ინიციატივა, მოქალაქეთა კერძო საკუთრების გარანტიები. რაც შეეხება წარმოების ძირითად საშუალებათა ნაციონალიზაციას ან სოციალიზაციას, კონსტიტუციაში ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი. მეორე ეტაპი 1949 წ. დაიწყო, რასაც მოჰყვა აღმსრულებელი ხელისუფლების როლის ზრდა ადგილებზე.

გვრ-ის კონსტიტუცია ადგენდა სახელმწიფოს რესპუბლიკურ მმართველობას, რაც დაფუძნებული იყო ხელისუფლების დაყოფის

პრინციპზე. მართალია ამის შესახებ პირდაპირ არ არის თქმული, მაგრამ სახელმწიფო ორგანოთა სამწვერა დაყოფა და უფლებათა განაწილება სწორედ კონსტიტუციის აგების ამ პრინციპზე მიგვანიშნებს.

კონსტიტუციით **ბუნდესტაგი** — ბონის პარლამენტის ერთადერთი პალატა იყო, რომელიც შეიქმნა საყოველთაო არჩევნების საფუძველზე. საარჩევნო ასაკი 18 წელს უდრიდა და ამომრჩევლები აირჩეოდნენ 4 წლის ვადით. დეპუტატთა რაოდენობა ხელისუფლების ორგანოში 498 კაცით განისაზღვრებოდა. ამ შემადგენლობის ნახევარი აირჩეოდა 248 საარჩევნო ოლქში შედარებითი უმრავლესობის პრინციპით. მეორე ნახევარი ე.წ. "მხარეების სიებზე" დაყრდნობით — პროპორციული საარჩევნო სისტემით. ამ სიებს წარმოადგენდა ცალკეული პარტიები მხარეების მიხედვით. კანდიდატთა ოდენობა მხარეების მოსახლეობაზეა დამოკიდებული. დადგინდა, რომ თითოეულ ამომრჩეველს ორი ხმა ჰქონდა: პირველს იგი აძლევდა დეპუტატს პირდაპირი არჩევნების დროს, მეორეს- "მხარეების სიებს". არჩეულად პირველ ხმათა შორის ითვლებოდა ის კანდიდატი, რომელიც შედარებით უმრავლესობას მიიღებდა. მეორე ხმათა ოდენობა, რომელსაც ესა თუ ის პარტია მიიღებდა ჯამდებოდა მხარეების მასშტაბებით. მიღებული ხმების შესაბამისად მანდატები პარტიებს შორის ნაწილდებოდა პროპორციული სისტემის მიხედვით. ბუნდესრატის ფორმირება ყველა მხარის მთავრობათა წევრებისაგან ხდებოდა. ამასთან, მხარეების მთავრობები ბუნდესრატში არა მარტო ნიშნავდნენ თავიანთი შემადგენლობიდან წევრებს, არამედ ინსტრუქციებსაც აძლევდნენ მათ, რომელთა შეუსრულებლობის შემთხვევაში დეპუტატი შეიძლება გაეწვიათ.

გფრ-ის კონსტიტუციით ცალკე უნდა გამოვყოთ **ადმსრულებელი ხელისუფლება**, რომელიც **ფედერალურ პრეზიდენტს** ენიჭება.

კონსტიტუციის მიხედვით იგი აირჩევა 5 წლით სპეციალურ ფედერალურ კრებაზე, რომლის ნახევარი ბუნდესტაგის წარმომადგენლები არიან, მეორე ნახევარი — მხარეების ლანდტაგების მიერ არჩეული დეპუტატები. გერმანიის პრეზიდენტად შეიძლება არჩეული ყოფილიყო გერმანიის მოქალაქე, რომელსაც 40 წელი შეუსრულდა და საარჩევნო უფლებით სარგებლობდა. არჩევნები დაიშვებოდა მხოლოდ ორი ვადით. პრეზიდენტის ასარჩევად მოქმედებდა ხმების აბსოლუტური უმრავლესობის პრინციპი, თუ ორი ტურის შემდეგ ვერც ერთი კანდიდატი ვერ მოაგროვებს აბსოლუტურ უმრავლესობას, მესამე ტურზე საკმარისია

შედარებითი უმრავლესობის პრინციპი. შეუღლება რა უფლებამოსილების განხორციელებას, პრეზიდენტი უპარტიოდ ითვლება.

ფედერაციულ აღმასრულებელ ხელისუფლებას სათავეში ედგა **ფედერალური კანცლერი**, რომელიც განსაზღვრავდა მინისტრთა კაბინეტის პოლიტიკას და ცალკეული მინისტრების კომპეტენციას. კონსტიტუციის 63-ე მუხლით ფედერალური კანცლერი აირჩევა განხილვის გარეშე, ფედერალური პრეზიდენტის წინადადებით. მართლმსაჯულების საკითხებს ეხება კონსტიტუციის IX თავი, რომლის მიხედვით გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში არსებობდა **სასამართლოთა შემდეგი სისტემა**: უმაღლესი ფედერალური სასამართლო, უმაღლესი საფინანსო სასამართლო, უმაღლესი სასამართლო შრომის საკითხებზე და ფედერალური სასამართლო სოციალურ საკითხებზე. ამ სასამართლოებში მოსამართლეთა დანიშვნა ხდებოდა შესაბამისი ფედერალური მინისტრების მიერ მოსამართლეთა ამრჩევ კომისიასთან შეთანხმებით.

გფრ-ს იუსტიციის სისტემაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია საკონსტიტუციო სასამართლოს (Gericht), სადაც 1971 წლის კანონის მიხედვით, კონსტიტუციურ სასამართლოს შემადგენლობის ნახევარი აირჩევა ბუნდესრატის მიერ, ნახევარი — სპეციალური კომისიის მიერ, ბუნდესტაგის 12 წევრიდან. კონსტიტუციური სასამართლო ორი სენატისაგან (Senat) შედგება, თითოეულში 8 მოსამართლეა (Richter). კონსტიტუციური სასამართლოს ყველა მოსამართლე 12 წლით აირჩევა. მეორე ვადით არჩევნები არ დაიშვება. ბუნდესრატში არჩევნები ხორციელდება 2/3 ხმების უმრავლესობით, ბუნდესტაგში — ამომრჩეველთა სპეციალური კოლეგიის მიერ. ორივე პალატა ირჩევს საკონსტიტუციო სასამართლოს შემადგენლობას თანაბარი ოდენობით. 1973 წ. გფრ-ის კონსტიტუციურმა სასამართლომ მიიღო დადგენილება, რომლითაც სასამართლოებს მიეცათ უფლება შეცვალონ კანონი. ეს დებულება კონსტიტუციის მე-20 მუხლიდან მომდინარეობდა, რომლის მიხედვით სამართალი განიხილება არა როგორც დაწერილი კანონების უბრალო ჯამი, არამედ იდეები, ნორმატიული აქტების მიღმა არსებული ზოგადი პრინციპები. ეს იდეები და პრინციპები დღესაც წარმოადგენენ ყველა სამართლებრივი ნორმის ამოსავალი პოზიციის ფუნდამენტს და აძლევენ სასამართლოს შესაძლებლობას ფაქტიურად გასცილდეს კანონის ტექსტს.

გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა (DDR-Deutsche

Demokratische Republik).

1945 წლის პოცდამის კონფერენციის გადაწყვეტილებათა შესაბამისად, 1949 წ. 7 ოქტომბერს, სსრკ-ს საოკუპაციო ნაწილზე შეიქმნა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა (გდრ). საბჭოთა მთავრობამ სამხედრო ადმინისტრაციის კუთვნილი მმართველობის ფუნქციები გდრ-ის დროებით მთავრობას გადასცა. მისი განვითარება სოციალისტური საზოგადოებად და სოციალისტურ სახელმწიფოთა ბანაკში შევიდა.

გდრ-ში მოქმედებდა 1968 წლის კონსტიტუცია, რომლის მიხედვით სახელმწიფოს უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს წარმოადგენდა

სახელმწიფო პალატა (Staatskammer), 500 დეპუტატის

შემადგენლობით. პალატა აირჩეოდა 5 წლით. საარჩევნო ასაკი 18 წლით

განისაზღვრებოდა. პალატა ირჩევდა **სახელმწიფო საბჭოს (Staatsrat)**,

მინისტრთა საბჭოს - მთავრობას (Ministerrat-Regierung). სახელმწიფო საბჭო განიხილავდა სახელმწიფო პალატაში წარმოდგენილ კანონპროექტებს, იღებდა ბრძანებულებებს და სარეგებლობა ამნისტიისა და შეწყნარების უფლებით.

სახელმწიფოს, სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობებში წარმოადგენდა **სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე (Vorsitzender des Staatsrates)**.

უმაღლესი ადმინისტრაციული ხელისუფლება ეკუთვნოდა **მინისტრთა**

საბჭოს, ხოლო ადგილობრივი მმართველობა ოლქებში, რაიონებში,

ქალაქებსა და თემებში ხორციელდებოდა **სახალხო წარმომადგენლების მიერ (Volksvertreter)**.

რაც შეეხება **სასამართლო სისტემას**, იგი საბჭოთა ქვეყნების მსგავსი პრინციპით იყო აგებული: უზენაესი სასამართლო, საოლქო, რაიონული და სახალხო სასამართლოები.

ორი განსხვავებული სისტემით გერმანულმა სახელმწიფოებმა იარსებეს ბერლინის კედლის დანგრევამდე 1990 წლის 3 ოქტომბრამდე, როცა საბჭოთა კავშირის გარდაქმნის პოლიტიკას მოჰყვა საგარეო პოლიტიკის თავისებური განვითარება. დღესდღეობით გერმანია გაერთიანდა და ფფრ-ში არსებული პოლიტიკური რეჟიმის შესაბამისად იგი ფედერაციულ რესპუბლიკას წარმოადგენს.

§ 33. სამართლის წყაროები და სამართალგანვითარება გერმანიაში

XIII საუკუნიდან გერმანიაში შეიმჩნეოდა რომაული სამართლის რეცეპცია (Die Rezeption des römischen Rechtes). ადგილობრივი იმპერატორები პაპებსა და ფეოდალებზე აბსოლუტური ხელისუფლების განსამტკიცებლად ეყრდნობოდნენ რომაულ სამართალს. XVII საუკუნეში რომაული სამართლის რეცეპცია უკვე არა ცალკეული დებულებების, არამედ მთლიანად (in complexu) ხდებოდა. მოქმედებდა ადგილობრივი სამართალიც, მაგრამ სასამართლოებისათვის სავალდებულო იყო რომაული სამართალი. ძირითადად რეციპირება ხდებოდა იმ სახით, როგორც იგი იკითხებოდა გლოსატორების სკოლის კათედრების წარმომადგენელთა მიერ უნივერსიტეტებში. მეცნიერ-იურისტთა გავლენა იმდენად დიდი იყო, რომ კონკრეტულ შემთხვევაში სასამართლოები განსახილველად აგზავნიდნენ საქმეებს იურიდიულ ფაკულტეტებზე. მათი დასკვნები იქცეოდა პრეცედენტად (Aktenversendung).

რომაულ სამართალთან ერთად მოქმედებდა კოდიფიცირებული გერმანული სამართალიც:

1. *“ოქროს ბულა”* (“Goldene Bulle”) 1356 წ. იქნა შედგენილი. იგი 31 თავს მოიცავს. აქედან 6 თავი მიძღვნილია იმპერატორების არჩევნებისადმი, 21 — კურფიუსტების უფლებამოსილებისა და ფუნქციებისადმი. ამიტომ საკონსტიტუციო მნიშვნელობის აქტად ითვლებოდა.
2. ამ პერიოდშივე შეიქმნა *“საქსონიის სარკე”* (“Sachsen spiegel”)(XIII ს-ის 30-იანი წლები), რომელიც 2 ნაწილისაგან შედგებოდა: პირველს ეწოდებოდა ლანდრეხტი (Landrecht) (“ლანდ” — ქვეყანას ნიშნავს, “რეხტ” — სამართალს), მეორეს — ლენრეხტი (Lehenrecht) (“ლენ” — მამული, “რეხტ” — სამართალი). ძეგლის პირველ ნაწილში ლაპარაკია წოდებრივი დაყოფის, ნათესაობის, სოჯგახო ურთიერთობის, მემკვიდრეობის, დანაშაულის და სასჯელის, სასამართლო წყობილების და სასამართლო წარმოების, აგრეთვე დამამტკიცებელი საბუთების შესახებ. რაც შეეხება მეორე ნაწილს, აქ ლაპარაკია საადგილმამულო ურთიერთობის საკითხებზე, სენიორისა (Senior) და ვასალის (Vasal) უფლება-მოვალეობებზე, საადგილმამულო საკუთრების ფორმებზე, მემამულის სასამართლოზე. “საქსონიის სარკე” დიდი გავლენა მოახდინა

სხვა გერმანული პროვინციების სამართალზე. XV საუკუნეში მისი მიზანძვით შედგენილი იქნა "შვაბიის სარკე".

3. კარლოს V-ს სახელს ატარებს 1582 წელს მიღებული სისხლის სამართლისა და პროცესუალური სამართლის კოდექსი "**კაროლინა**" (Constitutio Criminalis Carolina).

თავისი შინაარსით იგი სისხლის სამართლის პროცესის ძეგლია, რადგანაც მისი დიდი ნაწილი სამართალწარმოებას ეძღვნება. მისი პირველი ნაწილი, რომელიც 103 მუხლისაგან შედგება და მეორე ნაწილი — 76 მუხლისაგან, ყოველგვარი სისტემის გარეშე იძლევიან ცალკეული დანაშაულებებისა და შესაბამისი პასუხისმგებლობის ჩამოთვლას. სასჯელთა სისტემის თვალსაზრისით "კაროლინა" საკმაოდ მკაცრ კანონმდებლობას წარმოადგენს. მისთვის დამახასიათებელია აბსოლუტურად განსაზღვრული სანქციები. "კაროლინა" არ იყო სავალდებულო მთელი "საღვთო იმპერიისათვის", არამედ მას მხოლოდ სარეკომენდაციო ძალა ჰქონდა. პროცესუალური ნორმები ინკვიზიციურ ხასიათს ატარებდა. მტკიცებულობათა მოპოვება წამებით ხდებოდა. საქმის განხილვა დახურულად და დაწვრილებით მიმდინარეობდა. ფეხი მოიკიდა მტკიცებულებათა ფორმალურმა თეორიამ. მაგ.: ერთი მოწმე ნახევარი მტკიცებულება იყო. მხოლოდ 2 მოწმე განიხილებოდა როგორც სრულფასოვანი მტკიცებულება.

"კაროლინამ" შემოიღო სიკვდილით დასჯის კვალიფიციური ხერხები: ცოცხლად დამარხვა, ხელ-ფეხის და თავის მოკვეთა, ბორბალზე დაკვრა და სხვა.

სამართლის წყაროთა შორის უნდა დავასახელოთ **საიმპერატორო სამართალი** (Reichsrecht). ეს ის დადგენილებები და განკარგულებები იყო, რომლებსაც იმპერატორი ლებულობდა კონკრეტული საკითხების გადასაწყვეტად.

გვერდს ვერ ავუვლით **ადათობრივ სამართალს**, რომელიც სამართლის წყარო იყო XI-XVI საუკუნეების გერმანიაში. მოგვიანებით ადათობრივი სამართლის ნორმები აბსოლუტური ეპოქის საკანონმდებლო აქტებში შევიდა.

ცალკე უნდა დავასახელოთ **საქალაქო სამართალი** (Stadtrecht), რომელიც გერმანულ ქალაქებში საქალაქო სამართლის წიგნების სახით მოქმედებდა. ამ წიგნებით რეგულირდებოდა ქალაქის მართვა-გამგეობა და სასამართლო წარმოება.

გერმანიაში მნიშვნელოვანი სამართლის წყარო იყო *კანონიკური სამართალი* (Kanonisches Recht), ე.ი. მსოფლიოს საეკლესიო კრებების დადგენილებანი, რომლითაც წესრიგდებოდა სამართლებრივი ურთიერთობანი საქრისტიანო ქვეყნებში.

ცალკეულ გერმანულ სახელმწიფოებში მიმდინარეობდა ადგილობრივი სამართლის კოდიფიკაცია, მაგ.: *ძეგლისდება* (Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten). ამ ძეგლისდების წყაროს იუსტინიანეს კოდექსი, საქსონიის კოდექსი, მაგდებურგისა და ლუბეკის სამართალი წარმოადგენდა. ამ კანონით საკუთრება აღიარებულია, როგორც მნიშვნელოვანი, ხელშეუხებელი ქონებრივი უფლება და განიხილება სამოქალაქო სამართლის საფუძვლად. გარდა ამისა, იგი განამტკიცებს მეფის თვითმპყრობელურ რეჟიმს, საპოლიციო რეჟიმს, დიდებულთა პრივილეგიებს. სამართალმცოდნეების შეფასებით, ამ ძეგლში ბუნებითი სამართლის იდეებიცაა გამოყენებული. ძეგლისდებაში ლაპარაკია პიროვნებისა და საკუთრების დაცვაზე. შენარჩუნებულია სასჯელის ბარბაროსული ხერხებიც — მაგ.: გაროზვა.

ავსტრიაში XVIII საუკუნეში ასევე მიმდინარეობდა სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის პროცესების ნორმების კოდიფიკაცია. 1769 წ. მოქმედება დაიწყო სისხლის სამართლის კოდექსმა *"ტერეზიანამ"*. 1781 წ. გამოვიდა ზოგადსამოქალაქო კოდექსი, 1788 წ. — სისხლის სამართალწარმოების ახალი წესდება. ამ ნორმატიულმა აქტმა შეინარჩუნა ინკვიზიციური პროცესი, ოღონდ წამების გარეშე, რომელიც ჯერ კიდევ 1776 წელს გაუქმდა.

სამართლებრივი პარტიკულარიზმი, რომელიც გერმანიაში შუა საუკუნეებიდან მომდინარეობდა რომის სამართლის რეცეპციასთან დაკავშირებით, გერმანული კავშირების ეპოქაშიც შემორჩა. უკვე XIX ს-ში ცალკეულ გერმანულ სახელმწიფოებში მოქმედებდა სხვადასხვა სამართლებრივი ნორმები. საფრანგეთის რევოლუციურმა გადატრიალებამ, გერმანული ეროვნული თვითშეგნების განვითარებამ და სახელმწიფოს გაერთიანებისათვის მოძრაობამ XIX ს-ის გერმანიის წინაშე ორი პრობლემა დააყენა: 1) ფედერაციის წევრ სახელმწიფოებს შორის სამართლის მოღერნიზაცია და კოდიფიკაცია; 2) ერთიანი სამართლის შემოღება მთელი გერმანიის ტერიტორიაზე.

სამოქალაქო სამართლის (Zivilrecht) სფეროში მხოლოდ საქსონია მიდიოდა წინ. 1863 წ. აქ მოქმედება დაიწყო სამოქალაქო კოდექსმა. გერმანიის ტერიტორიაზე 1900 წლამდე მოქმედებდა სხვადასხვა

სამართალი. მაგ.: პრუსიულ მიწებზე — ლანდრეხტი, რეინის ოლქში — ფრანგული სამოქალაქო სამართალი, დანარჩენ ტერიტორიაზე — რეცეპციონებული რომაული სამართალი, რომელიც "საერთო სამართლის" ნაწილს შეადგენდა.

პარტიკულარობა იყო დამკვიდრებული სისხლის სამართალშიც. 1813 წ. ბავარიაში მოქმედება დაიწყო სისხლის სამართლის კოდექსმა. რიგ სახელმწიფოებში (პრუსია, საქსონია, ბადენი და სხვა) შემოღებული იქნა ფრანგულ სამართალზე ბაზირებული კოდექსები, რამაც აღმოფხვრა ინკვიზიციური პროცესი, დაამკვიდრა საჯარო პროცესი და ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტი (Schwurgericht).

გერმანული სამოქალაქო სამართლის კოდიფიკაციის პრობლემა ჯერ კიდევ 1814 წ. დადგა, როცა დისკუსია მიმდინარეობდა ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტის პროფესორ სამართალმცოდნეებსა და ფ.სავინის შორის. ეს უკანასკნელი ამტკიცებდა, რომ კოდიფიკაცია ავნებს გერმანულ სამართალს, რამდენადაც იურიდიულ ძალას უკარგავს ნორმებს, რომლებიც გერმანიაში ხანგრძლივი ისტორიული პერიოდის განმავლობაში ჩამოყალიბდა. კერძოდ, ეს სამართალი უპირატესია კანონთა კრებულებზე, რამდენადაც "ერის სულითაა" გაჟღერებული. ფ.სავინის დიდი გავლენა ჰქონდა სამართალგანვითარებაზე გერმანიაში. იგი იყო "სამართლის ისტორიული სკოლის" ერთ-ერთი დამაარსებელი, რომელიც სამართლებრივ მეცნიერებაში ბატონობდა XIX ს-ის რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე. სამართლის ისტორიული სკოლიდან განვითარდა პანდექტიკა (Pandektik) ანუ მეცნიერება, რომელიც სწავლობს რომაულ სამართალს ფორმალურ-დოგმატიკურ საფუძველზე.

ჩრდილო-გერმანული კავშირის, შემდეგ კი II იმპერიის შექმნამ, ხელი შეუწყო სამართლის უნიფიკაციას გერმანიაში. 1871 წ. მიიღეს სისხლის სამართლის კოდექსი, 1877 წ. — სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი. ამავე წელს სამოქალაქო-საპროცესო კოდექსი, რომელიც ფრანგული პროცესიის პრინციპებს ემყარებოდა. 1897 წელს კი — საჯარო კოდექსი.

1874 წ. საქმიანობას შეუდგა საკოდიფიკაციო კომისია, რომელმაც მოამზადა სამოქალაქო სამართლის კოდექსის პროექტი. 1890 წ. ეს პროექტი უარყოფილი იქნა. შემდეგი პროექტი დატკიცდა 1896 წ. საკავშირო საბჭოსა და რაინსტაგის მიერ და ძალაში შევიდა 1900 წლის 1 იანვარს. ყველაზე მეტად რომაულმა სამართალმა ამ კოდექსზე მოახდინა ზეგავლენა. სიახლე იყო ზოგადი ნაწილის გამოყოფა, რომელიც კოდექსის

პირველ წიგნს შეადგენდა. ეს დოკუმენტი მაღალი იურიდიული ტექნიკის დემონსტრირება იყო. ფ.სავინი ამტკიცებდა რა კოდიფიკაციის უსაფუძვლობას, ეყრდნობოდა იმას, რომ გერმანული ენა მძიმეა იურიდიული ტექნიკისა და კოდიფიკაციის აღქმისათვის. როდესაც სამოქალაქო კოდექსი გამოვიდა, იურისტები შენიშნავენ: თუ ამ კოდექსით ვიმსჯელებთ, სავინი მაშინ მართალიაო.

კოდექსის ხასიათი განისაზღვრა მის საფუძვლად სამართლებრივი პოზიტივიზმის პრინციპის გამოყენებით, ფორმალურ-ლოგმატურ მეთოდებზე ბაზირებით. ბუნებითი სამართლის სკოლის წარმომადგენლებს ესმოდათ, რომ სამართალი და სამართლიანობა კანონის ინტერპრეტაციით არ ამოიწურება, მაშინ, როცა პოზიტივიზმი სამართალსა და კანონს ერთმანეთს უტოლებდა.

ეკონომიკურმა თავისუფლებამ კოდექსში უფრო ფართო გასაქანი მიიღო, ვიდრე ამას ადგილი ჰქონდა ადრინდელ კანონმდებლობაში.

1900 წლის სამოქალაქო კოდექსი არ არის მიჩნეული წმინდა გერმანულ კრებულად, რადგანაც მასში თავმოყრილია რომანული ელემენტები. გერმანული პრაქტიკული სამართლის ელემენტები, რომელთა ძიებასაც ერთუზიანობით შეუდგნენ სამართლის ისტორიული სკოლის გერმანისტები, კოდექსში საკმაოდ სუსტადაა გამოვლენილი. ეს კანონზომიერიცაა, რადგან წმინდა გერმანული კანონმდებლობის შექმნა XIX საუკუნისათვის შეუძლებელი იყო.

გერმანული პრაქტიკული სამართლის ბევრი ელემენტი გამოყენებულია შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსში. ლიტერატურაში იმასაც აღნიშნავენ, რომ ნაპოლეონის სამოქალაქო კოდექსი შეიცავს უფრო ნაკლებ რომანულ ელემენტებს, ვიდრე გერმანიის 1900 წ. სამოქალაქო კოდექსი. თვითონ კოდექსი 5 წიგნისაგან შედგება: 1) ზოგადი ნაწილი; 2) ვალდებულებითი სამართალი; 3) სანივთო სამართალი; 4) საოჯახო სამართალი; 5) სამემკვიდრეო სამართალი. კანონმდებელი ეყრდნობა იგივე საწყისებს, რასაც ნაპოლეონის კოდექსი, ე.ი. კანონის წინაშე ფორმალურ თანასწორობას, კერძო საკუთრების თავისუფლებასა და ხელშეუხებლობას, ხელშეკრულების თავისუფლებას. სიახლედ უნდა ჩაითვალოს კოდექსისათვის ისეთი ცნებების შემოღება, როგორცაა იურიდიული პირის სტატუსის სამართლებრივი რეგლამენტირება და სხვა. თანამედროვე გერმანული კანონმდებლობა იზიარებს ტრადიციულ თეზისებს "სამართლის ისტორიულობის", "არაკლასობრიობის", "დემოკრატიულობის" შესახებ. ამ პრინციპებიდან გამომდინარე

"სამართლებრივ სახელმწიფოს" პირობებში აღარ არსებობს საზოგადოებისა და სამართლის ურთიერთდაპირისპირების წანამძღვრები.

სახელმწიფო სამართლის(Staatsrecht) განვითარება გერმანიაში ეყრდნობოდა სამართლებრივი სახელმწიფოს იდეას, რაც ზოგიერთ შემთხვევაში სამართლებრივი პოზიტივიზმის საფუძველს შეადგენდა. მაგ.: სამართლებრივი სახელმწიფოს დამკვიდრება პირველად ნაციზმის ეპოქაში დაიწყო, თუმცა აქ კანონის ერთგულების მოთხოვნა შეცვალა ფიურერისადმი დამორჩილების მოთხოვნამ. 1949 წ. გფრ-ის კონსტიტუციამაც ეს იდეა ოფიციალურ პოსტულატად აირჩია და ამ სახელმწიფოს კონსტიტუციურ სამართლებრივი თეორიის ძირითად დებულებად იქცა.

სისხლის სამართლის(Strafrecht) სფეროში, როგორც აღვნიშნეთ, კოდიფიკაცია 1871 წლიდან დაიწყო და ეს კანონი 1975 წლამდე მოქმედებდა.

ამ საკანონმდებლო აქტებში შეიძლება გამოვყოთ ზოგიერთი სპეციფიკურობა, რაც მხოლოდ გერმანიის სისხლის სამართლისათვის არის დამახასიათებელი. მთავარი თავისებურებაა საგანგებო რეგულირების იდეა. აქედან გამომდინარე კოდექსში შეიმჩნევა სისხლის სამართლებრივ ნორმათა სიმრავლე, რაც უზრუნველყოფს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარის რეგლამენტაციის სურვილს. ასევე შეიმჩნევა სისხლის სამართლის პროცესუალურ სამუალებათა მუდმივი გაფართოება პოლიტიკურ დანაშაულებთან ბრძოლისათვის.

ცვლილებები სისხლის სამართლის კოდექსში 1975წ 1 იანვრიდან შევიდა, რომელიც ითვალისწინებდა სასჯელთა უნიფიკაციას. თავისუფლების აღკვეთა დაწესდა 1 თვიდან 15 წლამდე, ან სამუდამო პატიმრობით.

გფრ-ის სამართალწარმოებაში შეიმჩნევა მოსამართლის შეხელულებისამებრ საქმეთა განხილვის სფეროთა გაზრდა.

თანამედროვე გერმანული **სისხლის სამართლის პროცესი**(Strafprozess) ჰგავს საფრანგეთის სისხლის სამართლის პროცესს, საიდანაც მრავალი პროცესუალური ინსტიტუტი იქნა აღებული. საპროცესო კოდექსის ახალი რედაქცია 1965 წ. გამოიცა, სადაც ცვლილებები და დამატებები შევიდა 1970-1972 წლებში. სტრუქტურული თვალსაზრისით გფრ-ს სისხლის სამართლის პროცესი შემდეგ სტადიებს მოიცავს: წინასწარი გამოძიება, სასამართლო განხილვის დაწყების საკითხის გადაწყვეტა, სასამართლო განხილვა და განაჩენის გამოტანა, განაჩენისა და სხვა

სასამართლო გადაწყვეტილებათა გასაჩივრება, კანონიერ ძალაში შესულ განაჩენზე წარმოების განახლება.

რაც შეეხება *სამოქალაქო სამართლებრივ ინსტიტუტებს*

(Staatsrechtliche Institutionen), უპირველეს წყაროს ისევ კონსტიტუცია წარმოადგენს, რომლის მიხედვით "საკუთრება ვალდებულებასთანაა დაკავშირებული. სარგებლობა საზოგადოებრივ კეთილდღეობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული". იძულებითი გასხვისება დაიშვება მხოლოდ "საზოგადოებრივი კეთილდღეობისათვის". ასეთი რამ შესაძლებელია კანონის შესაბამისად, რომელიც აწესრიგებს საკუთრების ამოღების წესებს და გადახდის ოდენობას. საკუთრების მნიშვნელოვანი ობიექტია მიწა. ამიტომ გერმანიაში თავიდანვე ხორციელდებოდა მიწის გამოყენების დაგეგმარების სამართლებრივი რეგალირების უნიფიკაცია და კოორდინაცია. თავდაპირველად მოქმედებდა წესი მთელი მიწების გამოყენების შესახებ ცალკეული "მხარეების" — ფედერაციის სუბიექტების საზღვრებში, ხოლო 50-იანი წლებიდან ფედერაციის მთავრობისა და მიწების მთავრობათა შეთანხმებით ამ საკითხთა გადაწყვეტა ურთიერთთანამშრომლობის საფუძველზე ხდებოდა. გაერთიანების ახალ ფორმას გერმანიაში წარმოადგენდა საპატენტო პარტიები, რომელთა მიზანი იყო ახალ გამოგონებებზე პატენტთა შესყიდვა. მრავალი საპატენტო პარტია საერთაშორისო ხასიათისაა. კანონი მეტად რთული ფორმით არეგულირებს საპატენტო ურთიერთობებს. მაგ. 1981 წ. მიღებული კანონის მიხედვით "პატენტი არ მოქმედებს, თუ ფედერალური ხელისუფლება თვლის, რომ გამოგონება აუცილებელია ქვეყნის თავდაცვისათვის", ასევე არ მოქმედებს პატენტი თუ ხელისუფლება გამოგონებას საზოგადოებრივი ინტერესებისათვის იყენებს.

ყურადღებას იპყრობს *საქორწინო - საოჯახო* (Ehe - und Familienrecht) ურთიერთობები, სადაც ქალი უკანასკნელ დრომდე სრული ქმედუნარიანობით არ სარგებლობს. მიუხედავად 1957 წ. და 1961 წ. კანონებისა ქალისა და მამაკაცის უფლებათა გათანაბრების შესახებ, სამოქალაქო სამართალში შენარჩუნებულია ქმრის უფლება სასამართლოს მეშვეობით მიაღწიოს დედისათვის მშობლის უფლების ჩამორთმევას, თუ ქმარი თვლის, რომ ცოლის პროფესიული საქმიანობა ხელს უშლის მას შვილის აღზრდაში. განქორწინება არ დაიშვება თუ ერთ-ერთი მეუღლე წინააღმდეგია განქორწინებისა. ეს წესი შეიცვალა 1976 წ. კანონით, და

განქორწინება შესაძლებელი გახდა, როცა მეუღლეები მიუთითებენ, რომ ერთად ცხოვრება აღარ შეუძლიათ.

გერმანიის *სამოქალაქო სამართლის პროცესს* (Zivilprozess) ორი ამოცანა აქვს — უფლებათა დადგენა და მათი დაცვა. პირველი ამოცანა წყდება სასამართლოში საქმეთა განხილვის დროს, მეორე — აღსრულების წარმოების დროს. უკანასკნელი ცვლილებები საპროცესო კანონმდებლობაში შეეხო სასამართლოს პოზიციის გაძლიერებას, კერძოდ, სასამართლო პროცესში ისეთ მტკიცებულობათა მოზიღვით, რომელზეც მხარეები არ მიუთითებენ. სამოქალაქო საქმეზე სასამართლოს გადაწყვეტილება შეიძლება გასაჩივრდეს კანონით გათვალისწინებულ შემთხვევაში.

გათვალისწინებულია წარმოების სპეციფიური ფორმები — საუბნო სასამართლოს პროცესი, რომელიც აღიარებს დამოუკიდებლად (ადვოკატის გარეშე) მხარეთა მონაწილეობას; წერილობით მტკიცებულებებსა და ვექსილებზე დაფუძნებული პროცესი, როცა ეს მტკიცებულებანი საკმარისია მოთხოვნის დასაბუთებისათვის; დავალიანების დაფარვის პროცესი მოპასუხის გარეშე, თუ ეს დავალიანება უტყუარ ხასიათს ატარებს; მშობლებსა და შვილებს შორის წარმოშობილ ურთიერთობებზე საოჯახო საქმეთა წარმოება; სამედიატორო წარმოება და სხვა.

უპასუხეთ შეკითხვებზე:

1. როდის და სად წარმოიშვა გერმანიის სახელმწიფო?
2. რა თავისებურებებით ხასიათდება სახელმწიფო განვითარება გერმანიაში?
3. რას ნიშნავს "კურფიურსტების ოლიგარქია"?
4. რა თავისებურებები ახასიათებს აბსოლუტიზმს გერმანიაში?
5. რა პოლიტიკური მოძენებები დააფიქსირა "ვესტფალის ზავმა"?
6. გაარჩიეთ ერთმანეთისაგან ავსტრიის და პრუსიის აბსოლუტიზმი;
7. როდის აღსდგა მეორე იმპერია გერმანიაში?
8. რომელი წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოები არსებობდნენ გერმანიაში და როგორი იყო მათი ფუნქციები პერიოდების მიხედვით?
9. რა ფუნქციები ეკისრა საილუმლო საბჭოს აბსოლუტიზმის ხანაში?
10. როდიდან უდვას ადმინისტრაციას სათავეში კანცლერი და რა უფლებებით სარგებლობს იგი?

11. დაასახელეთ ადგილობრივი მმართველობის ორგანოები, რომლებიც დასრულებული სახით XIV ს-ში ჩამოყალიბდნენ;
12. შეადარეთ ერთმანეთს ქალაქების უფლებრივი ძვლმარეობა გერმანიაში;
13. დაახასიათეთ საზოგადოების ცალკეული კატეგორიები გერმანიაში;
14. რა პერიოდში არსებობდა გერმანიის კონფედერაცია და როგორი იყო მისი მმართველობა?
15. ჩამოთვალეთ გერმანული კონსტიტუციები;
16. ფაშისტური რეჟიმის განმახორციელებელი რომელი ორგანოები არსებობდა გერმანიაში?
17. რას ნიშნავს ანშლუსი?
18. დაახასიათეთ ვფრ-ის და გდრ-ის სახელმწიფო მოწყობის თავისებურებანი;
19. როდის არის მიღებული “ოქროს ბულა” და რა ურთიერ-თობებს არეგულირებს იგი?
20. დაახასიათეთ "კაროლინა";
21. რა ფორმით მოხდა რომის სამართლის რეცეპცია გერმანიაში?
22. როდიდან იწყება გერმანული კანონმდებლობის კოდიფიცირება?

დავალება:

- 1) გაეცანით რომაულ-გერმანული სამართლებრივი სისტემის თავისებურებებს და დაახასიათეთ მისი ძირითადი ნიშნები;
- 2) შეადარეთ ანშლუსი ანექსიას

საფრანგეთის

სახელმწიფოსა და სამართლის
ინსტიტუტის

თავი III. საფრანგეთის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია (ახ.წ. IX-XX სს.)

§ 34. საფრანგეთის სახელმწიფო წყობილება ბურჟუაზიულ რევოლუციამდე

საფრანგეთში სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების პროცესი განსხვავებულად მიმდინარეობდა, ვიდრე გერმანიასა და ინგლისში. ფრანკთა სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, 843 წ. ვერდენის ხელშეკრულების საფუძველზე, ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში წარმოიქმნა ფრანკთა დამოუკიდებელი სამეფო, რომელსაც X საუკუნიდან **საფრანგეთი** (la France) ეწოდებოდა. ევროპის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით, საფრანგეთი კლასიკურ ქვეყანას წარმოადგენდა, რადგან აქ ფეოდალიზმი დასრულებული სახით არსებობდა.

საფრანგეთის სახელმწიფოსა და სამართლის პერიოდიზაცია არ ემთხვევა ერთმანეთს, ამიტომ მათი განვითარება ცალ-ცალკე განვიხილოთ:

1. ფეოდალური დაქუცმაცებულობა (XI-XIV სს.);
2. წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქია (XIV-XVI სს.);
3. აბსოლუტური მონარქია (XVI-XVII სს.);
4. საფრანგეთი დიდი რევოლუციის პერიოდში (1789-1794 წწ.);
5. დირექტორიის რეჟიმი და სამხედრო დიქტატურა (1795-1799 წწ.);
6. იმპერიის პერიოდი (1799-1812 წწ.);
7. II რესპუბლიკა საფრანგეთში (1848-1852 წწ.);
8. II იმპერია საფრანგეთში (1852-1870 წწ.);
9. პარიზის კომუნა (1871 წ.);
10. მესამე რესპუბლიკა (1875-1940 წწ.);
11. II მსოფლიო ომი და "ვიშის" პოლიტიკური რეჟიმი (1940-1945 წწ.);
12. მეოთხე რესპუბლიკა (1946-1958 წ.წ.);
13. მეხუთე რესპუბლიკა (1958 წ-დან).

რაც შეეხება სამართლის პერიოდიზაციას, უპირველეს ყოვლისა, მას განვიხილავთ საფრანგეთის საკანონმდებლო აქტების კოდიფიკაციამდე (1800-1810 წწ.) და მას შემდეგ (XIX-XX სს.).

კოდიფიკაციამდე პერიოდი ფრანგული სამართლის ისტორიაში თავისებურებებით წასათდება. ეს თავისებურებები შეიძლება განვიხილოთ არა დროებრივი პრინციპის (ანუ საუკუნეების) მიხედვით, არამედ ტერიტორიული პრინციპით, კერძოდ, საფრანგეთის ტერიტორია, სადაც რომაული სამართლის რეცეპცია მოხდა და საფრანგეთის ტერიტორია, სადაც *კუსტიუმებზე* (აღათობრივ ნორმებზე) დაყრდნობით, ეროვნულ-სამართლებრივი სისტემა დამკვიდრდა. საერთო შეფასებით ფრანგული სამართალი *რომაულ-გერმანულ სამართლებრივ სისტემას* ეკუთვნის და ამ თვალსაზრისით ბევრი რამ გერმანული სამართლის დახასიათებისას განვიხილეთ შესაბამის **თავში**.

რაც შეეხება მეორე ეტაპს, კოდიფიკაციების შემდგომი პერიოდის სამართალს საფრანგეთში, აქ კონსტიტუციური სამართლის ძირითად პრინციპებს შევხებით (ეს ნაწილი სახელმწიფოს წყობილების საკითხების კოორდინირებისას გამოჩნდება), ხოლო სამართალგანვითარების დარგობრივი პრინციპით იმ თავისებურებებს გამოვყოფთ, რითაც საფრანგეთი განირჩევა სხვა კლასიკური ქვეყნების სამართლიდან.

მეფის ხელისუფლება (l'autorité Royale).

თავდაპირველ სახელმწიფოს ფორმას საფრანგეთში მონარქია წარმოადგენდა. თუმცა განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე მეფის ხელისუფლება ერთნაირი არ ყოფილა. იგი იცვლებოდა იმისდა მიხედვით, თუ როგორ გავლენას ახდენდა მეფე ცალკეულ ფეოდალებსა და მათ ხელისუფლებაზე.

XI ს-დან ქვეყანაში არ არსებობდა ერთიანი სამეფო ხელისუფლება. ფაქტიურად საფრანგეთის მეფე იყო მხოლოდ თავისი სამფლობელოს ხელისუფალი (Ile de France), მას უფლება არ ჰქონდა თავისი მოხელეები გაეგზავნა სხვა სამთავროში საგადასახადო, სასამართლო და სხვა ფუნქციების შესასრულებლად. სამთავროები სრული იმუნიტეტით, შეუვალობით სარგებლობდნენ. ასეთ პირობებში მეფე მხოლოდ ტიტული იყო და არა რეალური ძალაუფლება.

საფრანგეთში არსებობდა წესი: "ჩემი ვასალის ვასალი, ჩემი ვასალი არ არის" ("Vassal de mon vassal n'est pas mon vassal"). ე.ი. ვასალური დამოკიდებულება მეფესთან აღიარებული იყო მხოლოდ იმ ფეოდალთა მიერ, რომლებიც უშუალოდ წარმოადგენდნენ მეფის ხელქვეითებს. მეფის ხელისუფლებას პირველ ეტაპზე ის თავისებურებაც ჰქონდა, რომ არჩევითი იყო. ე.ი. საფრანგეთის სახელმწიფო არისტოკრატიული

მონარქიის ფორმით დამკვიდრდა. კაპუტინგების დინასტიის დროს მეფეები ცდილობდნენ თავის სიცოცხლეშივე უზრუნველყვით მემკვიდრეთა არჩევა და გამეფება. გვირგვინთკურთხევა ზღებოდა ფეოდალთა სადღესასწაულო თავყრილობაზე — კურიაზე და უკვე ლუდოვიკო VIII დროიდან (1223-1226 წწ.) სამეფო ხელისუფლება შთამომავლობითი გახდა. მეფე ხელისუფლების გაძლიერების პროცესში ეყრდნობოდა წვრილ და საშუალო ფეოდალებს; აგრეთვე ქალაქის მოსახლეობას. მეფის ხელისუფლების გაძლიერების პროცესში მნიშვნელოვანია **ლუი IX-ს რეფორმები** (1226-1270 წწ.) ფეოდალთა ხელისუფლების შეზღუდვის მიზნით:

1. ლუი IX-მდე მთელ საფრანგეთში გავრცელებული იყო **სასამართლო ორთაბრძოლა** (la lutte tribunale). თავადს, აზნაურს, ზოგჯერ უმნიშვნელო გარემოებათა გამო შეეძლო ლუელში გამოეწვია მოპირდაპირე მხარე და ეს ითვლებოდა სასამართლო მტკიცებულობების ერთ-ერთ სახედ. ასეთი ვითარება იწვევდა ანარქიას ქვეყანაში. ამიტომ ლუი IX მთლიანად აკრძალა სასამართლო ორთაბრძოლა სამეფო მამულებში, ხოლო ფეოდალურ სამთავროებში მნიშვნელოვნად შეზღუდა, რადგანაც ამ ჩვეულების გაუქმება მთელ სამეფოში მეტად ძნელი იყო.
2. ფეოდალების უმაღლესი სასამართლო იურისდიქციის შეზღუდვის მიზნით ლუი IX დაადგინა, რომ ფეოდალების მიერ გამოტანილი სასამართლო განაჩენი შეიძლება გასაჩივრებულიყო მეფის სასამართლოში. ლუი IX-მდე ფეოდალური სასამართლოები დამოუკიდებელი იურისდიქციით სარგებლობდნენ.
3. ლუი IX აკრძალა კერძო ფეოდალური ომების წარმოება, რაც მეტად გავრცელებული მოვლენა იყო შუა საუკუნეების ევროპაში. ერთი სამთავრო ეომებოდა მეორეს. ერთი სენიორი — მეორეს, მისი ვასალები — მეორე სენიორის ვასალებს და ასე, ადგილი ჰქონდა განუწყვეტელ შინაომებს ფეოდალურ სამთავროებს შორის. იმ მიზნით, რომ აელაგმა ფეოდალების თვითნებობა და დაემორჩილებინა ისინი მეფის ხელისუფლებისათვის ლუი IX-მ აკრძალა კერძო შინაომები.
4. მეფის ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით ფეოდალური ლაშქრის ნაცვლად ლუი IX შემოიღო დაქირავებული არმია, რომელსაც ფეოდალებთან ბრძოლაში ეყრდნობოდა მეფის ხელისუფლება.
5. ლუი IX-მდე საფრანგეთში არ არსებობდა ფულის ერთიანი მონეტა მთელი სამეფოსათვის. თითოეულ ფეოდალურ სამთავროს თავისი მონეტა ჰქონდა.

XIV ს-ის ფეოდალური ექსპლუატაციის გაძლიერებასა და ინგლისთან ასწლიან ომს (1337-1458 წწ.) მოჰყვა სახელმწიფოში აჯანყებები (პარიზის აჯანყება, ჟაკერია და სხვა). საფრანგეთის გამარჯვება ამ ომში გამოიწვია კარლოს VII პოლიტიკამ და ჟანა დ'არკის მეთაურობით ფრანგი ხალხის თავგანწირვამ. კარლოს VII შექმნა მუდმივი ქვეითი და ცხენოსანი ჯარი.

საბოლოოდ ფეოდალური დაქსაქსულობა საფრანგეთში დაიწყო მეფე ლუი XI დროს (1461-1483 წწ.). XVI საუკუნის ბოლოს საფრანგეთი გაერთიანდა ერთ მთლიან სახელმწიფოდ და ჩამოყალიბდა *საფრანგეთის ეროვნული სახელმწიფო* (l'Etat National de la France le domaine Royal).

მეფის ხელისუფლების შემდგომი განმტკიცება მოხდა ფილიპე IV ლამაზის (1285-1314 წწ.) დროს. ამ პერიოდში საფრანგეთის ტერიტორიის დიდი ნაწილი შევიდა სამეფო დომენის შემადგენლობაში. თუმცა ფილიპე IV-ს სიცოცხლის ბოლოს, სახელმწიფოს მოწყობის სფეროში უკვე ხდება მნიშვნელოვანი ცვლილებები. კერძოდ, ფუძნდება წარმომადგენლობითი ორგანიზაცია — გენერალური შტატები, რითაც საფუძველი ეყრება *წოდებრივ-წარმომადგენლობით მონარქიას*. მეფის ხელისუფლების განმტკიცებასთან ერთად სამეფო საბჭოს გამოეყო სპეციალური საფინანსო ორგანო — *საანგარიშო პალატა* (la chambre de comptabilit.) გარდა ამისა, მეფის ხელისუფლებას აღმასრულებელ სფეროში დაექვემდებარება *იუსტიციარი* (le justicier) — სამეფო კარის ადმინისტრატორი, *კანცლერი* (chancelier) — სასულიერო პირი, რომელიც სახელმწიფო მდივნის მოვალეობას ასრულებდა, *კონსტაბლი* (le constable) — სამეფო კავალერიის უფროსი და მეჯინბეთუხუცესი.

XV საუკუნიდან მონარქის ხელისუფლება *აბსოლუტური* ხდება, რასაც ხელი შეუწყო ლუი XI (1461-1483 წწ.) მოღვაწეობამ. მან ქალაქებზე დაყრდნობით გაილაშქრა და გაანადგურა მსხვილი ფეოდალების კოალიცია (ე.წ. “საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ლიგა”). აქედან იწყება მეფის ხელისუფლების ცენტრალიზაცია და გაძლიერება. აბსოლუტური მონარქიის ჩამოყალიბების პროცესი დასრულდა საფრანგეთში კარდინალ რიშელიეს დროს (1585- 1642 წწ.). იგი ლუი XIII პირველი მინისტრი იყო და ფაქტიურად განაგებდა საფრანგეთს. კარდინალი რიშელიე თავის პოლიტიკურ ანდერძში ამბობდა, რომ მის ძირითად მიზანს მეფის ხელისუფლების ძლიერება და სამეფო საზღვრების გაზრდა შეადგენდა. ეს ამოცანა წარმატებით გადაჭრა ჰუგენოტების

დამოუკიდებლობის დაძლევიტ, როცა სამეფო ჯარებმა 1628 წ. ოქტომბერში აიღეს ლიაროშელის ციხესიმაგრე. რიშელიე უმოწყალოდ გაუსწორდა ყველას, ვინც ხელს უშლიდა მისი პროგრამის განხორციელებას. სიკვდილიტ დასჯის მუქარით აკრძალა ღუელები, ახშობდა მისი ხელისუფლების წინააღმდეგ არა მარტო ნამღვილ, არამედ ეჭვის საფუძველზე მოგონილ შეთქმულებებსაც.

აბსოლუტიზმის მწვერვალია ლუი XIV მეფობა (1643-1715 წწ.). სწორედ ამ მეფეს მიაწერენ ცნობილ გამოთქმას: "სახელმწიფო — ეს მე ვარ" (*l'état c'est moi*), ე.ი. მეფის ხელისუფლება და სახელმწიფო გაიგივებულია ერთმანეთთან. ამგვარი აბსოლუტური ხელისუფლების დამკვიდრებას საფრანგეთში თეორიული საფუძველიც ჰქონდა. ჟან ბოდენმა (1530-1596 წწ.) სწორედ ამ პერიოდში დააღვინა სუვერენიტეტის ცნება და ამ თვისების მატარებლად მონარქი მიიჩნია. თუმცა მეფის ხელისუფლება გარკვეული საზღვრებით მაინც შემოიფარგლა, კერძოდ, ბოდენმა აღიარა კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობა სახელმწიფოსაგან. ლუი XIV-ის მემუარებში ვხვდებით ამ თემაზე დაფუძნებულ უკიდურესი აბსოლუტიზმის მოძღვრებას: საფრანგეთი მონარქიაა, რომელშიც ხელმწიფე წარმოადგენს მთელს ერს. მთელი ძალაუფლება თავმოყრილია ხელმწიფის ხელში და სახემწიფოში არ შეიძლება არსებობდეს სხვა ძალაუფლება, გარდა იმისა, რომელიც მეფემ დაამყარა.

აბსოლუტური მონარქია გულისხმობდა მეფის ხელში უმაღლესი საკანონმდებლო, აღმასრულებელ, სასამართლო, სამხედრო ხელისუფლების თავმოყრას. კანონად ითვლებოდა ყოველივე, რასაც მეფე ბრძანებდა.

ეკლესიის სახელმწიფოსაღმი დამორჩილებასთან ერთად, სასულიერო პირთა შორის გაჩნდნენ მეფის შეუზღუდავი ხელისუფლების მომხრეებიც. ამ თეორიის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო ეპისკოპოსი ბოსიუეტი. უკვე XVI საუკუნიდან მეფე უპირველეს სენიორად კი არ გვევლინება თანასწორთა შორის (ლათ.: *primus inter pares*), არამედ სახელმწიფოს მეთაურად. ამასთან, მოსახლეობის ვასალური დამოკიდებულება იცვლება სახელმწიფოს ქვეშევრდომული დამოკიდებულებით. სამეფო ტახტი რომ მეფის ღომენის საკუთრებას წარმოადგენდა, საკანონმდებლო წესითაც განმტკიცდა. 1629 წლის კოდექსში (ლათ.: *code Marillac*) პირდაპირაა მითითებული სამეფო გვირგვინის მეფეთა კერძო საკუთრებაზე. ეს წესი საფრანგეთის მთელ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. წოდებრივ-

-წარმომადგენლობითი მონარქიის პერიოდში ცალკეული თანამდებობის პირები შეცვალა სხვადასხვა ხასიათის პალატებმა და უწყებებმა: ა) **სააქციო პალატა**, რომელიც ხელმძღვანელობდა შეიარაღებას, ბ) **დეპეშათა პალატა** — განაგებდა ადგილებიდან ცნობების მიღებას, გ) **სამხედრო და საზღვაო სამდივნო**, დ) **გენერალ-გუბერნატორი** — მრეწველობის, მიწათმოქმედების, ვაჭრობის, კავშირგაბმულობის და ფინანსებზე ზედამხედველი, ე) **კანცლერი** — ბეჭდის მცველი და შემნახველი.

XVI საუკუნიდან საკმაოდ იშვიათად იწვეოდა გენერალური შტატები. მაგ.: XVII-XVIII სს. იგი თითოჯერ (1614 წ. და 1789 წ.) მოიწვიეს. პარლამენტის წევრები თავიანთი უფლებების აღდგენას ცდილობდნენ. მათ წარმომადგენლები ვაგ ზავნეს მეფესთან **ბოლონიის**

კონკორდატის (Concordat de Bolonie) საპროტესტოდ, რომელიც მეფესა და პაპს შორის დაიდო 1516 წ., მაგრამ მეფემ პარლამენტის წარმომადგენელთა მიმართ საპყრობილის მუქარა გამოიყენა.

1673 წ. მეფემ აკრძალა რემონსტრაციები (პარლამენტის წერილობითი პროტესტი მეფისადმი). ლუი XIV-ის სიკვდილის შემდეგ კი XVIII ს-ის ბოლოს პარლამენტმა შეძლო ზოგიერთი ძველი უფლებამოსილების აღდგენა. მეფის ხელისუფლება გავრცელდა საფრანგეთის მთელ ტერიტორიაზე. ყოფილი სენიორის მამულები გადაიქცნენ პროვინციებად, სადაც მმართველობა ზორციელდებოდა მეფის მიერ დანიშნული პირებისაგან. **დე მულენის ორდონანსით** (l'ordonnance de moulin) 1566 წელს გაუქმდა ქალაქების დამოუკიდებლობა და სახელმწიფო საკუთრების გასხვისება აიკრძალა.

ლუი XV-ის დროიდან იწყება აბსოლუტიზმის რღვევა. ამ მეფეს მიაწერენ ცნობილ გამოთქმას: "ჩემს შემდეგ წარღვნაც მოსულა". და მართლაც, ეს წარღვნა სულ მალე მოვიდა, ლუი XV გარდაცვალების შემდეგ, ბურჟუაზიული რევოლუციის სახით.

რევოლუციური ქარტეხილის შემდეგ მონარქის ხელისუფლებამ კიდევ გაიღვია სახელმწიფოს სათავეში. ნაპოლეონის დაცემის შემდეგ სამეფო ტახტზე ავიდა ლუი XVIII, რომელმაც კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტით — ქარტიით (1814 წ.) დააკანონა მეფის ხელისუფლება, მაგრამ ეს ხელისუფლება აბსოლუტური არ იყო. მართალია, მეფე უზენაეს მეთაურად ითვლებოდა და განაგებდა შეიარაღებულ ძალებს, წყვეტდა ომისა და ზავის საკითხებს, ნიშნავდა უმაღლეს თანამდებობის პირებს, ხელს აწერდა საკანონმდებლო აქტებს, მაგრამ მეფესთან ერთად

საკანონმდებლო ხელისუფლება დეპუტატთა პალატას (პერების ანუ თანასწორთა პალატას) ეკუთვნოდა.

აღდგენილმა მონარქიამ საფრანგეთში 1848 წლამდე იარსება, როცა ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს ტახტიდან ჩამოაგდეს მეფე და გამოცხადდა საფრანგეთის რესპუბლიკა.

წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოები.

წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოების ფორმირება საფრანგეთში დაკავშირებულია სამეფო კარის, მეფის კურიის, სამეფო საბჭოების არსებობასთან, რომლებიც თავდაპირველად სათათბირო ორგანოები იყვნენ, ხოლო მოგვიანებით, ხელისუფლების ორგანოებად იქცნენ.

სამეფო კარს (Cour Royale) დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეფის დომენის მმართველობაში. იგი შედგებოდა მინისტერიალებისა და მრჩეველებისაგან. სადღესასწაულო დღეებში მეფე იწვევდა "გენერალურ კურიას", რომელშიც ბარონები და ეპისკოპოსები შედიოდნენ როგორც საკუთარი დომენიდან, ისე მთელი სამეფოდან. ეს ორგანოები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც სათათბირო ორგანოები, რომელთაც მომავალში საფუძველი ჩაუყარეს წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოების ფორმირებას.

მანამ კი, მეფემ ხელისუფლების გაძლიერებისათვის გარკვეული რეფორმები ჩაატარა და ძირფესვიანად შეცვალა თავისი მამულის მმართველობის აპარატი, რომელიც ჯერ კიდევ მმართველობის სასახლურ-ვოტჩინურ პრინციპს ეყრდნობოდა. მოგვიანებით, იქმნება **სამეფო საბჭო** (Conseil Royal), რომელმაც მეფის კურია შეცვალა. სამეფო საბჭოში მეფის სასახლის მსახურები შედიოდნენ. იგი ძირითადად ადგილობრივ მმართველობაზე ახორციელებდა კონტროლს. სამეფო საბჭოში მეფე თვითონ არჩევდა იურიდიული განათლებისა და საფინანსო სასამართლო საქმიანობის სტაჟის მქონე კანდიდატურებს არა მარტო ფეოდალთა წრიდან, არამედ მცირე ხალხის, მხედრებისა და სასულიერო წრიდანაც.

ლუი IX (1226-1270 წწ.) მეფობის პერიოდში მოხდა სამეფო კურიის რეორგანიზაცია და იგი ორ პალატად გაიყო: 1) რიცხობრივი (cour de comptes) და 2) სასამართლო პალატა, ანუ პარლამენტი (parlement). პირველი პალატის ფუნქციებს ფინანსური საკითხები შეადგენდა, ხოლო მეორისა — სასამართლო.

დროთა განმავლობაში მსხვილი ფეოდალები აღარ მონაწილეობდნენ პარლამენტის მუშაობაში, ისინი მხოლოდ სადღესასწაულო სხდომებს ესწრებოდნენ. მათი ადგილი დაიკავეს მინისტერიალებმა და ლეგისტებმა

(სწავლულმა იურისტებმა). ლეგისტები ცდილობდნენ მართლმსაჯულების განხორციელების დროს გამოეყენებინათ რომაული სამართლის ნორმები, რითაც შეუზღუდავი სამეფო ხელისუფლების პროპაგანდას ეწეოდნენ. როგორც აღვნიშნეთ, მეფე ფილიპე IV დროს წარმოიქმნა წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანო *გენერალური შტატები* (Etats გკკgraux). პირველად გენერალური შტატები 1302 წელს მოიწვიეს მეფესა და პაპი ბონიფაცია VIII შორის კონფლიქტის რეგულირებისათვის. ამ საკითხის გადაწყვეტისას გენერალური შტატები მეფის მხარეს დადგა. რომის პაპები ამ დღიდან 70 წლის განმავლობაში (1308-1378 წწ.) იძულებული იყვნენ საფრანგეთის ერთ პატარა ქალაქში — ავინიონში — ჩაკეტილიყვნენ (პაპების ავინიონის ტყვეობა), რაც მათ საფრანგეთის მეფეზე დამოკიდებულს ხდიდა. მომავალში კათოლიკურმა სასულიერო წრემ პაპისაგან დამოუკიდებლობას მიაღწია.

გენერალურ შტატებში შემდეგი წოდებები იქნა წარმოდგენილი:

სასულიერო, საერო დიდებულები და ქალაქის არისტოკრატია. წოდებები ცალ-ცალკე იკრიბებოდნენ და გადაწყვეტილებასაც დამოუკიდებლად იღებდნენ. თითოეულ პალატას თითო ხმა ჰქონდა.

გენერალური შტატები, უპირველესად იწვეოდა იმ შემთხვევაში, როცა მეფე ფულად დახმარებას და სუბსიდიებისა და გადასახადების დაკისრებაზე თანხმობის მიღებას საჭიროებდა.

გენერალური შტატები შედარებით ხშირად იწვეოდა XIV-XV სს-ში.

1357 წლის მარტის ორდონანსით მათ მიეცათ ფინანსების მმართველობაზე კონტროლის ფუნქცია. ორდონანსით გათვალისწინებული იყო გენერალური შტატების უფლება სუბსიდიების გაცემის თაობაზე.

შტატებს უფლება ჰქონდა შეკრებილიყო სამ თვეში ერთხელ სუბსიდიებით გაცემული თანხების ხარჯვაზე კონტროლისათვის. საომარ სიტუაციებში მეფე მოქმედებდა შტატებთან შეთანხმებით. გენერალური შტატების მიერ გატარდა რიგი ღონისძიება სამეფო ადმინისტრაციის თვითნებობის წინააღმდეგ.

უნდა აღინიშნოს, რომ გენერალურმა შტატებმა მაინც ვერ შეძლო სამეფო ხელისუფლების მნიშვნელოვანი შეზღუდვა და სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხების გადაწყვეტაში ზეგავლენის მოხდენა, ვერ მიაღწიეს იმას, რაც 1215 წ. “თავისუფლებათა დიდი ქარტიით” პარლამენტმა შეძლო ინგლისში.

გენერალური შტატების ასეთი წარუმატებლობა გამოწვეული იყო რამდენიმე მიზეზით. ჯერ ერთი, გენერალური შტატები ერთიან

წარმომადგენლობით ორგანოს არ წარმოადგენდა მთელი საფრანგეთისათვის ისინი ცალ-ცალკე იკრიბებოდნენ ჩრდილოეთ საფრანგეთში (ლანდტაგები) და სამხრეთში. მეორე — არსებობდა ორ წარჩინებულ წოდებათა ინტერესების სრული დაპირისპირება მესამე წოდების ინტერესებთან.

ფრანსუა I-დან იწყება პარლამენტის უფლებების შეზღუდვა რემონსტრაციებზე.

კარდინალმა რიშელიემ აუკრძალა პარლამენტს წერილობითი პროტესტების წარდგენა. ყველაზე დაუმორჩილებლეს კი გარეკვითა და პატიმრობით დაემუქრა. ლუი XIV დროს (1643-1715 წწ.) პარლამენტი ცდილობდა თავისი უფლებამოსილების აღდგენას, მაგრამ ამ მცდელობას წარმატება არ მოჰყოლია. 1667 წელს პარლამენტის რამდენიმე წევრი გადაასახლეს. ამავე წელს მეფემ საკუთარი ხელით ამოხია საპარლამენტო რეგისტრიდან *ფრონდის დადგენილება* (ფრონდი მოძრაობა იყო, რომელსაც საფრანგეთის უმაღლესი არისტოკრატია უწევდა ორგანიზაციას და მიმართული იყო მეფის აბსოლუტური ხელისუფლების წინააღმდეგ). ამ მოძრაობას მიემხრო პარიზის მოსახლეობა, რომელიც 1647 წლის 25 აგვისტოს აჯანყდა. დიდებულებს შეეშინდათ რა ინგლისის რევოლუციის მაგალითის, კარდინალ მაზარინისთან გარიგება აწარმოეს. XVIII ს-ში პარლამენტმა შეძლო გარკვეულ წილად აღედგინა თავისი უფლებები. საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის პერიოდში 1789 წ. 5 მაისს გაიხსნა გენერალური შტატების სხდომა, რომელზეც ერთი სასიცოცხლო საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო: ფინანსური კრიზისის შესაძლებელი დაძლევის გზები. თავადაზნაურობა და სასულიერო წოდება მოითხოვდა, რომ სხდომები ცალ-ცალკე ჩატარებულიყო წოდებათა კრებებზე. ამ მოთხოვნის შედეგად დაიწყო ღია პოლიტიკური კონფლიქტი მეფესა და პრივილეგირებულ წოდებას შორის. კონფლიქტი გადაწყდა 1789 წლის 17 ივნისს მესამე წოდების სხდომის ნაციონალურ კრებად გამოცხადებით, იმ საფუძველზე, რომ მესამე წოდება ფრანგი ერის აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენდა. ნაციონალურმა კრებამ მთელი საფრანგეთის წარმომადგენლობით და საკანონმდებლო ორგანოდ გამოაცხადა თავი.

შემდგომ, 1789 წლის 9 ივლისს ნაციონალური კრება დამფუძნებელ კრებად გადაკეთდა და დეკრეტით გააუქმა საფრანგეთის ძველი ადმინისტრაციული მოწყობა.

ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ საფრანგეთის სახელმწიფო პოლიტიკური ფორმების სწრაფი სახესხვაობით განვითარდა. ერთმანეთს ცვლიდა მონარქია და რესპუბლიკა სხვადასხვა პოლიტიკური შეფერილობით. დღესდღეობით მოქმედი 1958 წლის კონსტიტუცია რიგით მეთორმეტეა 1791 წლის პირველი დაწერილი კონსტიტუციის შემდეგ. თავისთავად ცხადია, წარმომადგენლობითი ორგანოების დანიშნულება და სხვა სახელმწიფო ორგანოებთან მათი მიმართება უფრო უპრიანია ამ კონსტიტუციების განვითარების ფონზე განვიხილოთ.

§ 35. ბურჟუაზიული რევოლუციის ეტაპები საფრანგეთში (1789-1794 წწ.)

- ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ საფრანგეთში სამი ეტაპი განვლო: 1) **1789 წლის 14 ივლისის აჯანყება** და ბასტილიის აღება, რომელსაც მოჰყვა დამფუძნებელი კრების მიერ შემდეგი ღეკრეტების გამოცემა: საფრანგეთის სამეფოს ძველი ადმინისტრაციული მოწყობის ლიკვიდაციის შესახებ; ფეოდალური რეჟიმის საბოლოოდ მოსპობის შესახებ (4 აგვისტოს); გლეხებისაგან ფეოდალური შეწირულობის მძიმე პირობებში გამოსყიდვის შესახებ (მარტი, მაისი), შთამომავლობითი სათავადო ტიტულების ჩამორთმევის შესახებ (1790 წლის 19 ივნისი); ასევე მიღებულ იქნა მნიშვნელოვანი საპროგრამო დოკუმენტი - "ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაცია", რომელიც საფრანგეთის პირველ 1791 წლის კონსტიტუციას დაედო საფუძვლად.
- 2) **ჟირონდისტების რესპუბლიკის** პერიოდი, რომელიც დამყარდა მონარქიის დაცემის შემდეგ. 1792 წ. 21 სექტემბერს ჟირონდისტები რესპუბლიკის გამოცხადებით რევოლუციას დამთავრებულად მიიჩნევდნენ.
- 3) **იაკობინელთა დიქტატურის** ეტაპი (1793-1794 წწ.). იაკობინელთა მოსვლა სახელმწიფოს სათავეში ახალი უფლებათა დეკლარაციის და კონსტიტუციის მიღებით აღინიშნა. ხუთ წელიწადში საფრანგეთმა სახელმწიფოებრიობის განვითარების მთელი ეპოქა განვლო. სამჯერ შეიცვალა პოლიტიკური რეჟიმი, ორჯერ მიიღეს ახალი კონსტიტუცია განსხვავებული სახელმწიფო ფორმაციების რეკლამენტაციით. საკანონმდებლო წესით დამკვიდრდა სოციალური სტრუქტურების უფლებრივი მდგომარეობის ცვლილებები.

მიეყვით ბურჟუაზიული რევოლუციის პერიოდში კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტების საფუძველზე სახელმწიფო ფორმების სტრუქტურულ ცვლილებებს.

1789 წლის მისში ლუი XVI იძულებული გახდა საფინანსო საგადასახადო საკითხებთან დაკავშირებით მოეწვია გენერალური შტატების სხდომა. ამ წარმომადგენლობით ორგანოში თავადაზნაურობისა და სამღვდელოების წოდებას 600 დელეგატი ჰყავდა. ამდენივე დელეგატი — მესამე წოდებას (ბურჟუაზია, ვაჭრები, მრეწველები, ხელოსნები, გლეხობა), რომლებიც 22 მილიონს შეადგენდა. აქედან ჩანს, ის დიდი რიცხობრივი უპირატესობა, რომელიც მესამე წოდებას ჰქონდა სხვებთან შედარებით. როგორც კი გაიხსნა გენერალური შტატების სხდომა, ცხადი გახდა, რომ წოდებათა ინტერესების შერიგება შეუძლებელი იყო. მაშინ მესამე წოდებამ თავი დამფუძნებელ კრებად გამოაცხადა. შეიარაღებული აჯანყებით 1789 წელს აიღეს ბასტილის ციხე, მონარქიის სიმბოლო, და ამავე წლის 5 აგვისტოს მიიღეს დადგენილება ფეოდალური რეჟიმის საბოლოო მოსპობის შესახებ, ხოლო 22 აგვისტოს კი — **“ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაცია”** (“Déclaration des Droits de l’Homme”). იგი შედგება 17 მუხლისაგან:

პირველ მუხლში ნათქვამია, რომ ადამიანები თავისუფალნი და თანასწორნი იბადებიან.

მეორე მუხლით — ყოველგვარი პოლიტიკური კავშირი მიზნად ისახავს ადამიანის ბუნებრივი და ხელშეუვალი უფლებების დაცვას. როგორიცაა: თავისუფლება, უშიშროება, ჩაგვრისადმი წინააღმდეგობის გაწევის უფლება.

მესამე — უმთავრესი ხელისუფლების წყარო ხალხშია, არავითარ დაწესებულებას, არავითარ პირს არ შეუძლია განახორციელოს ხელისუფლება, რომელიც ხალხისაგან არ გამოდის.

მეოთხე — თავისუფლება არის შესაძლებლობა.

მეხუთე — კანონმა უნდა აკრძალოს ისეთი ქმედობა, რომელიც მავნეა სხვებისათვის, არავინ არ უნდა აიძულოს გააკეთოს ის, რასაც კანონი არ მოითხოვს.

მექექვე — ყოველ მოქალაქეს პირადად ან წარმომადგენლის მეშვეობით შეუძლია მონაწილეობა მიიღოს კანონმდებლობის განხორციელებაში.

მეშვიდე — არ შეიძლება ბრალდებული დაპატიმრებულ ან დაკავებულ იქნეს, გარდა კანონით გათვალისწინებული შემთხვევებისა.

მერვე — არავინ შეიძლება დასჯილ იქნეს, თუ არა კანონის საფუძველზე.

მეცხრე — ყოველი ადამიანი უდანაშაულოდ ითვლება, ვიდრე იგი ცნობილი არ იქნება დამნაშავედ სასამართლოს განაჩენით.

მეათე — არავინ უნდა დაისაჯოს თავისი რწმენის გამო.

მეთერთმეტე-მეთორმეტე მუხლები ეხება მოსახლეობის მონაწილეობას გადასახადების შემოღებაში.

მეთხუთმეტე — ყოველი პირი ანგარიშვალდებულია ხალხის წინაშე.

მეთექვსმეტე — ყოველი სახელმწიფო, სადაც დაცული არ არის უფლებათა გარანტიები და ხელისუფლება არ არის დანაწილებული, მოკლებულია კონსტიტუციას.

მეჩვიდმეტე — საკუთრების უფლება წმიდათა-წმიდა და ხელშეუხებელია.

"ადამიანის და მოქალაქის უფლებებათა დეკლარაცია" წარმოადგენდა

პროგრამას, რომელიც მიმართული იყო ფეოდალური წოდებრივი,

პრივილეგიური წესწყობილების წინააღმდეგ. დეკლარაციაში

აღიარებული იყო, რომ სუვერენიტეტი, ანუ უზენაესი ხელისუფლება

ეკუთვნის ხალხს. მეფე და მონარქი არ არის ერთპიროვნული გამგებელი

ხალხის ბედ-იბაღისა. ეს იდეა, ანუ სახალხო სუვერენიტეტის თეორია

მომდინარეობს ჟან-ჟაკ რუსოს მოძღვრებიდან. გარდა ამისა, დეკლარაციაში

აღიარა ხელისუფლების დანაწილების თეორია, რომელიც წამოაყენა

გამოჩენილმა ფრანგმა განმანათლებელმა მონტესკიემ. იგი ამტკიცებდა,

რომ უბელურებაა მთელი ძალაუფლების თავმოყრა ერთი ადამიანის

ხელში, მაშინ ეს იქნება ტირანია. ასე რომ არ მოხდეს, ხელისუფლება

დანაწილებული უნდა იყოს 3 ნაწილად: საკანონმდებლო ხელისუფლება

უნდა ეკუთვნოდეს ხალხს, აღმასრულებელი ხელისუფლება — მონარქსა

და მინისტრებს, ხოლო სასამართლო ხელისუფლება — არჩეულ

მოსამართლეებს. სამივე ეს ხელისუფლება დამოუკიდებელი უნდა იყოს და

არ უნდა ერეოდეს მეორეს საქმიანობაში, არამედ უნდა აწონასწორებდეს

ერთმანეთს. მთელი ეს თეორია ხელისუფლების დანაწილების შესახებ

გაიზიარა დეკლარაციამ და მიმართული იყო მეფის აბსოლუტიზმის

წინააღმდეგ.

დეკლარაციის საფუძველზე 1791 წელს დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო

საფრანგეთის *პირველი კონსტიტუცია*. ეს კონსტიტუცია ბურჟუაზიასა

და თავადაზნაურობას შორის კომპრომისის დამადასტურებელი აქტია,

რომლის მიხედვით საფრანგეთის სახელმწიფო წყობილება შემდეგი

სახით წარმოგვიდება:

1. უმაღლესი საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა ნაციონალურ კრებას, ანუ **პარლამენტს**, რომელიც ხალხის მიერ არჩეული წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა.

2. უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლება ეკუთვნოდა **მეფესა და მინისტრებს**, რომლებიც ანგარიშვალდებულნი იყვნენ პარლამენტის წინაშე.

3. უმაღლესი სასამართლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა ხალხის მიერ არჩეულ **მოსამართლეებს**.

კონსტიტუციის მიხედვით, პარლამენტი წარმოადგენდა ერთპალატიან დაწესებულებას. შემოღებულ იქნა ორსაფეხურიანი არჩევნები. პროვინციებში ანუ დეპარტამენტებში ირჩევდნენ ამომრჩევლებს, რომლებიც შემდეგ ირჩევდნენ დეპუტატებს პარლამენტში. დაწესებული იყო ასაკობრივი ცენზი (25 წელი), ბინადრობისა და ქონებრივი ცენზები. განისაზღვრა სუვერენიტეტის ცნება, რაც გულისხმობდა მთლიან, განუყოფელ, განუსხვისებელ და ხელშეუვალ უფლებას.

ადგილობრივი მმართველობისათვის ქვეყანა დაიყო **დეპარტამენტებად** (83 დეპარტამენტი). თითოეული იყოფოდა უფრო ნაკლებ ტერიტორიულ ერთეულად: **დისტრიქტებად**. ეს უკანასკნელი იყოფოდა **კანტონებად**. ადგილობრივი მმართველობა არჩევითი უნდა ყოფილიყო.

სახელმწიფოში გამოცხადდა **კონსტიტუციური მონარქია**, თუმცა რევოლუცია მაინც გრძელდებოდა. 1792 წლის 10 აგვისტოს მოხდა აჯანყება, ჩამოავდეს მეფე და დააპატიმრეს. გაუქმდა მონარქია და გამოცხადდა **რესპუბლიკა**. აღმასრულებელი ხელისუფლება გადაეცა საკანონმდებლო კრების მიერ დანიშნულ 6 მინისტრს, რომელიც განაგებდა ქვეყნის მმართველობის საკითხებს. 1793 წლის იანვარში მეფეს თავი მოჰკვეთეს. ამ დროს ნაციონალურ კრებაში 2 ძირითადი ბურჟუაზიული პარტია გამოდიოდა: ჟირონდისტების, რომელიც გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიის ინტერესებს, და იაკობინელების პარტია, რომელიც გამოხატავდა საშუალო და წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესებს. რევოლუციის დამთავრების საკითხის გამო ამ ორ პარტიას შორის გამწვავდა ურთიერთობა. 1793 წლის ივნისამდე პარლამენტში გაბატონებულ პარტიას წარმოადგენდა ჟირონდისტების პარტია, რომელიც აცხადებდა — მონარქია დაემხო, მეფე სიკვდილით დაისაჯა, გამოცხადდა რესპუბლიკა, მამასადამე, რევოლუცია დამთავრებულიაო. იაკობინელების პარტია კი რევოლუციის ბოლომდე მიყვანას მოითხოვდა. 1793 წლის 2 ივნისს ხელისუფლების სათავეში მოვიდნენ იაკობინელები,

რომლებმაც შეიმუშავეს და მიიღეს ახალი კონსტიტუცია, მაგრამ სამოქალაქო ომის მიმდინარეობის გამო იგი სამოქმედოდ ვერ შემოიღეს. **იაკობინელთა** ხელისუფლების სათავეში მოსვლის გამო საფრანგეთის **სახელმწიფო წყობილებამ** შემდეგი სახე მიიღო:

1. ხელისუფლების უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს წარმოადგენდა ნაციონალური კრება — **კონვენტი**.
2. მთელი აღმასრულებელი ხელისუფლება თავმოყრილი იყო 12 კაცისაგან შემდგარ კომიტეტში, რომელსაც **საზოგადოებრივი ხსნის კომიტეტი** ეწოდებოდა. ამ კომიტეტს ხელმძღვანელობდა რობესპიერი.
3. **საზოგადოებრივი უშიშროების კომიტეტი** შედგებოდა 12 კაცისაგან და წარმოადგენდა რევოლუციის მტრების წინააღმდეგ მიმართულ ორგანოს. იგი აწარმოებდა დამნაშავეთა დაპატიმრებას და პასუხისგებაში მიცემას.
4. ნაციონალური კრების მიერ ლეპარტამენტებში წარგზავნილი იყვნენ წარმომადგენლები — **კომისრები**. ისინი ზედამხედველობას ახორციელებდნენ ადგილობრივ ორგანოებზე.
5. ლეპარტამენტებში, ანუ პროვინციებში შექმნილი იყო **რეკოშები**. იაკობინელთა მიერ გატარებულმა რევოლუციურმა ღონისძიებებმა შეაშინა მსხვილი ბურჟუაზია. მათ მოაწყვეს შეთქმულება და 1794 წ. 27 ივლისს დაამსხვრიეს იაკობინელთა ლიქტატურა.

§ 36. **საფრანგეთის სახელმწიფო წყობილება ღირებულოების პერიოდში (1795-1799 წწ.)**

1794 წ. 27 ივლისს 9 თერმიდორის მიერ საფრანგეთში კონტრრევოლუციური გადატრიალება მოეწყო, რაც მსხვილი ბურჟუაზიის გამარჯვებით დამთარვდა.

1795 წ. **თერმიდორელმა კონვენტმა** შეიმუშავა და მიიღო **ახალი კონსტიტუცია**, რომელსაც საფუძვლად დაუდო ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაცია, მაგრამ ზოგიერთი პრინციპული მოთხოვნის გამოკლებით. ეს მოთხოვნებია — ხალხის უფლება აჯანყებაზე, ბეჭდვითი სიტყვის თავისუფლება, კრებების თავისუფლება და ა.შ. ამ კონსტიტუციით, მართალია, სახელმწიფო მართვა-გამგეობის რესპუბლიკური წყობილება რჩებოდა, მაგრამ მნიშვნელოვნად შეიცვალა მისი სოციალური და პოლიტიკური შინაარსი. ამ პერიოდში **სახელმწიფო წყობილების** საკითხებიდან უნდა გამოვყოთ:

1. უმაღლესი საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა **საკანონმდებლო კორპუსს**, რომელიც ორი პალატისაგან შედგებოდა: უხუცესთა პალატა და 500-თა საბჭო. უხუცესთა პალატაში 250 დეპუტატი შედიოდა. ხუთასთა პალატაში — 500 დეპუტატი. სულ საკანონმდებლო კორპუსში 750 დეპუტატი იყო. კონსტიტუციით შემოღებულ იქნა ორსაფეხურიანი არჩევნები. პირველ საფეხურზე არჩევნები ხდებოდა დეპარტამენტებში, ხოლო მეორე საფეხურზე — დეპარტამენტების დეპუტატები ირჩევდნენ წარმომადგენლებს.
2. **ღირექტორია**. მიუღი აღმასრულებელი ხელისუფლება თავმოყრილი იყო 5 კაცისაგან შემდგარი კომისიის ხელში, რომელსაც ღირექტორია ეწოდებოდა. ამ კომისიას ირჩევდა საკანონმდებლო კორპუსი და ანგარიშვალდებული იყო მის წინაშე.

§ 37. იმპერიის პერიოდის სახელმწიფო წყობილება საფრანგეთში (1799-1812 წწ.)

იმპერიის პერიოდი ორ ეტაპად შეიძლება განვიხილოთ: 1) კონსულობა (1799-1804 წწ.), 2) იმპერატორობა (1804-1812 წწ.).

კონსულობის დამყარებას ხელი შეუწყო ბაბეკის შეთქმულებამ ღირექტორიის პერიოდში გამეფებული მთავრობის მომხვეჭელობის წინააღმდეგ. ბაბეკი სათავეში ჩაუდგა "თანასწორობა შეთქმულებას" 1796 წ. ამ ორგანიზაციის მიზანი იყო კერძო საკუთრების მოსპობა და სოციალური თანასწორობის დამყარება. ბაბეკის ლოზუნგი ღირექტორიული დიქტატურა იყო. მართალია, შეთქმულება გაიხსნა და ბაბეკი სიკვდილით დასაჯეს, მაგრამ საფინანსო ბურჟუაზიას თავისი ხელისუფლების დამკვიდრებისათვის ძლიერი დიქტატურა ჭირდებოდა. არჩევანი შეჩერდა ახალგაზრდა გენერალ ნაპოლეონ ბონაპარტზე, რომელიც ევროპის სახელმწიფოებთან ბრძოლას ბრძოლაზე იგებდა. 10 ნოემბერს, ღამით, 18 ბრიუმერთან ერთად ნაპოლეონმა გადატრიალება მოაწყო, რაც საფრანგეთის ბანკირების მიერ იქნა დაფინანსებული. საკანონმდებლო კორპუსმა კი დააკანონა ნაპოლეონის ხელისუფლება. იმავე 1799 წელს მიიღეს ახალი კონსტიტუცია, რომელიც კონსულობის რეჟიმს იურიდიულად აფორმებდა. შინაარსით ეს იყო ნაპოლეონის **სამხედრო დიქტატურა**. ამ კონსტიტუციის მიხედვით სახელმწიფო შეძლევი სახით იყო წარმოდგენილი:

1. უმაღლეს საკანონმდებლო ხელისუფლებას სამი ორგანო ახორციელებდა: ა) *საკანონმდებლო კორპუსი*, რომელიც 300 კაცისაგან შედგებოდა, ბ) *ტრიბუნატი*, 100 წევრისაგან შედგებოდა, გ) *სენატი* — 80 წევრისაგან შედგებოდა.

საკანონმდებლო ინიციატივა, ე.ი. კანონპროექტის შეტანის უფლება ჰქონდა ნაპოლეონს, რომელიც პირველ კონსულად ითვლებოდა. კანონპროექტი ჯერ ტრიბუნატში შედიოდა, შემდეგ საკანონმდებლო კორპუსში, ხოლო ბოლოს სენატში. ასე იყო შენიღბული 1 კონსულის, ნაპოლეონის დიქტატორული ძალაუფლება.

2. *კონსულთა კოლეგია* ირჩეოდა 10 წლის ვადით. შედგებოდა 3 წევრისაგან: პირველი კონსულის მეთაურობით. ეს კოლეგია ახორციელებდა უმაღლეს სახელმწიფო მართვა-გამგეობას. პირველი კონსული ახორციელებდა საგარეო ურთიერთობის ფუნქციებს, ნიშნავდა მინისტრებს, ხელმძღვანელობდა არმიას და ფლოტს. შექმლო ისეთი განკარგულებების გამოცემა, რომელთაც კანონის ძალა ჰქონდათ. ასეთი იყო ცენტრალური მმართველობა.

რაც შეეხება *ადგილობრივ მმართველობას*, ქვეყანა იყოფოდა *დეპარტამენტებად* (სულ 88), ხოლო დეპარტამენტები — *მხარეებად*. 1802 წელს გამოიცა საკანონმდებლო აქტი — “სენატუს კონსულტა” (ლათ.: *senatus consulta*). ამ კანონის საფუძველზე ნაპოლეონი გამოცხადდა მუდმივ კონსულად. 1804 წელს კი ახალი “სენატუს კონსულტას” ძალით ნაპოლეონი გამოცხადდა საფრანგეთის იმპერატორად და თავის ხელში გააერთიანა უმაღლესი საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლება. საშინაო პოლიტიკას არმიაზე, კერძოდ, პირად გვარდიაზე დაყრდნობით ატარებდა. განსაკუთრებული როლი მიენიჭა *საპოლიციო აპარატს* [საიდუმლო პოლიციას (*police confidentielle*)], რომელსაც განუსაზღვრელი უფლებები მიეცა. ამ ეტაპიდან იწყება *იმპერიის* პერიოდი საფრანგეთში, რომელმაც 1814 წლამდე გაძლო.

აღსანიშნავია, რომ ნაპოლეონს არ გაუუქმებია 1799 წლის კონსულობის პერიოდის კონსტიტუცია, პირიქით, გამოიყენა იგი თავისი დიქტატურის განსახორციელებლად. ნაპოლეონ პირველი ითვლებოდა სახელმწიფოს იმპერატორად, რომელიც ახორციელებდა უმაღლეს ადმინისტრაციულ მმართველობას. იმპერატორთან არსებობდა *სახელმწიფო საბჭო*, რომლის წევრებსაც პირადად იმპერატორი ნიშნავდა. საბჭო იმპერატორთან ერთად წარმოადგენდა სახელმწიფო მმართველობის უმაღლეს ორგანოს.

რაც შეეხება საკანონმდებლო ხელისუფლებას, იგი *იმპერატორთან* ერთად ეკუთვნოდა *სენატს*, ხოლო ტრიბუნატისა და საკანონმდებლო კორპუსის როლი ჯერ დეცა, ხოლო 1807 წელს საერთოდ გაუქმდა.

1814 წელს ნაპოლეონის იმპერიის დაცემა გამოიწვია მისმა დამარცხებამ რუსეთთან პირველ სამამულო ომში. 1815 წ. შეძლო 100 დღით დაებრუნებინა ხელისუფლება, მაგრამ საბოლოოდ დამარცხდა და ელენეს კუნძულებზე გადაასახლეს.

საფრანგეთში აღსდგა *ბურბონთა დინასტია*, რაც იურიდიულად გააფორმა 1814 წ. ქარტიამ. მართალია ახალი პოლიტიკური რეჟიმი დამკვიდრდა, მაგრამ ბევრი რამ შემორჩა ნაპოლეონის მმართველობიდან; მაგალითად, ხელუხლებელი დარჩა მთელი სასამართლო და საპოლიციო აპარატი.

1824 წელს საფრანგეთის ტახტზე ავიდა კარლოს X, ლუდოვიკო XVIII-ის ძმა. მან მიიღო კანონი რევოლუციის პერიოდში ემიგრირებულ დიდებულთა ქონების კომპენსაციის შესახებ, რასაც სახელმწიფოში მოჰყვა მძიმე საგადასახლო პოლიტიკის დამკვიდრება. ამ პოლიტიკამ არა მარტო დაბალი ფენების, არამედ საშუალო და მსხვილი ბურჟუაზიის უკმაყოფილება გამოიწვია. კარლოს X ცდილობდა კონსტიტუციური მონარქიის აბსოლუტიზმით შეცვლას, რაც ეკლესიის გავლენის გაძლიერებით დაიწყო. ამ პოლიტიკას 1830 წ. 27 ივლისს მოჰყვა პარიზის მოსახლეობის აჯანყება. კარლოს X გაიქცა. საფინანსო ბურჟუაზიამ ტახტზე მოიწვია ლუი ფილიპ ორლენელი.

მართალია ახალი პოლიტიკური რეჟიმი კვლავ *კონსტიტუციური მონარქია* იყო, მაგრამ 1814 წლის იგივე რეჟიმისაგან სოციალური კომპრომისით განიჩეოდა. თუ 1814 წლის კონსტიტუციური მონარქია თავადთა და ბურჟუაზიის კომპრომისულ მოთხოვნებს გამორიცხავდა, ახალი, ივლისის მონარქია, მსხვილი ბურჟუაზიის — ბანკირების ინტერესებს იცავდა. როგორც ლიტერატურაშია ცნობილი, 1814 წლის ნახევრადბურჟუაზიული მონარქია ბურჟუაზიულმა მონარქიამ შეცვალა. 1830-1848 წწ. პერიოდს ივლისის მონარქიასაც უწოდებენ, რომელიც საკანონმდებლო აქტით — 1830 წლის ქარტიით განმტკიცდა. იგი ძალიან ჰგავდა 1814 წლის ქარტიას, მაგრამ გაზრდილი იყო პარლამენტის უფლებები, შემცირდა ქონებრივი და ასაკობრივი ცენზები არჩევნებში.

§ 38. მიორი რესპუბლიკა საფრანგეთში (1848-1852 წწ.)

1848 წ. თებერვალში საფრანგეთში კვლავ იფეთქა რევოლუციამ, რომელიც რესპუბლიკის გამოცხადებით დაითავრდა. ტახტიდან ჩამოაგდეს მეფე — ლუი ფილიპე. 4 ნოემბერს მიიღეს რესპუბლიკის კონსტიტუცია, რომლის მიხედვით საფრანგეთის **სახელმწიფო წყობილება** შემდეგი სახით იყო წარმოდგენილი:

1. უმაღლესი საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა **ნაციონალურ კრებას**, არჩევნებში მონაწილეობას ლეზულობდნენ მხოლოდ მამაკაცები.
2. აღმასრულებელი ხელისუფლება ეკუთვნოდა **პრეზიდენტს**, რომელსაც ირჩევდნენ 4 წლის ვადით. პრეზიდენტი აღჭურვილი იყო ფართო უფლებებით.

3. **სახელმწიფო საბჭოს** ირჩევდა ნაციონალური კრება 6 წლის ვადით.

რაც შეეხება **ადგილობრივ მმართველობას** ქვეყანა დაყოფილი იყო **დეპარტამენტებად**, ხოლო დეპარტამენტები **მხარეებად**.

რესპუბლიკამ სამი წლის განმავლობაში იარსება. 1851 წ., ლუი ნაპოლეონმა, რომელიც რესპუბლიკის პრეზიდენტი იყო, დაარღვია რა 1848 წლის კონსტიტუციის მოთხოვნები, დაითხოვა საკანონმდებლო კრება და ქვეყანაში ღია ტერორი გამოეფა.

1852 წ. მიიღეს ახალი კონსტიტუცია, რომლის მიხედვით მთელი ხელისუფლება თავმოყრილი იქნა პრეზიდენტის ხელში. მას მიეკუთვნა როგორც საკანონმდებლო, ისე აღმასრულებელი ხელისუფლება. თუმცა ფორმალურად კვლავ დარჩა სახელმწიფო საბჭო, საკანონმდებლო კორპუსი და სენატი. 1852 წ. ნოემბერში სპეციალური კანონით ლუი ნაპოლეონ ბონაპარტი "საფრანგეთის იმპერატორად" გამოცხადდა ნაპოლეონ III სახელწოდებით. მთელი იმპერიის პერიოდში(1852-1870 წწ.) დამკვიდრდა ბონაპარტისტული რეჟიმი — ანუ ჯარის ყველაზე ცუდ ელემენტებზე დაყრდნობით მსხვილი ბურჟუაზიის დიქტატურის განსაკუთრებული ფორმა.

§ 39. პარიზის კომუნა

1871 წელს მიმდინარეობდა ომი საფრანგეთსა და პრუსიას შორის, სადაც დამარცხდა საფრანგეთი. პრუსიის ჯარებმა დაიპყრეს საფრანგეთის ტერიტორია და განიზრახეს ქ.პარიზის აღება. პარიზის მთავრობა ვერსალში გაიქცა. როცა მუშათა კლასმა დაინახა, რომ ქალაქი

საფრთხეშია, გამოაცხადა ეროვნული გვარდიის შექმნა და დაარსა **პარიზის კომუნა** (Commune de Paris). თავის ხანმოკლე არსებობის მანძილზე კომუნამ გაატარა მნიშვნელოვანი ღონისძიებები, რომლებიც მიმართული იყო ბურჟუაზიული სახელმწიფო აპარატის დამსხვრევისაკენ:

გააუქმა მუდმივი დაქირავებული არმია და ერთადერთ შეიარაღებულ ძალად ნაციონალური გვარდია გამოაცხადა;

გააუქმა ბინის ქირა და ლომბარდები;

გამოაცხადა ყველა თანამდებობის არჩევითობა და მათი უკან გაწვევის შესაძლებლობა;

ყოველ მოსამსახურეს დაუწესა მუშის ხელფასის თანაბარი ჯამაგირი; ეკლესია სახელმწიფოსაგან გამოყოფილად გამოაცხადა და მოახდინა საეკლესიო ქონების კონფისკაცია.

ამ რევოლუციურმა ღონისძიებებმა შეაშფოთა ვერსალის მთავრობა, რომელიც პირდაპირ იერიშზე გადავიდა კომუნარების წინააღმდეგ. 1871 წ. 28 მაისს პარიზის კომუნა დაეცა. კომუნარები გაჟლიტეს.

§ 40. მესამე რესპუბლიკის სახელმწიფო წყობილება საფრანგეთში (1875-1940 წწ.)

ნაციონალურმა კრებამ, პარიზის კომუნის დაცემისა და გერმანიასთან მძიმე ზავის შემდეგ, დაიწყო ახალ კონსტიტუციაზე მუშაობა. პირველი რივის გადასაწყვეტ საკითხს წარმოადგენდა სახელმწიფოს ფორმის საკითხი: იქნებოდა საფრანგეთი მონარქია თუ რესპუბლიკა. დავა 4 წელიწადს გაგრძელდა და 1875 წლის დასაწყისში მიიღეს რესპუბლიკური კონსტიტუცია, რომელიც ერთიან საკანონმდებლო აქტს არ წარმოადგენდა. სხვა კონსტიტუციებისაგან განსხვავებით იგი 3 კანონისაგან შედგებოდა:

1) "სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაციის შესახებ", 2) "სენატის ორგანიზაციის შესახებ", 3) "სახელმწიფო ორგანოთა ურთიერთობის შესახებ".

თავიდანვე, მესამე რესპუბლიკის პერიოდში, ცხარე დებატები მიმდინარეობდა კონსტიტუციის გადასინჯვის თაობაზე. სინამდვილეში კი 1940 წლამდე ქვეყნის ძირითად აქტში არსებითი კორექტივები არ შესულა, გარდა დედაქალაქის ვერსალიდან პარიზში აგადატანისა (1879

წ.). ყურადღებას იქცევს მხოლოდ სენატის რეფორმა და 1884 წლის დამატებები.

მესამე რესპუბლიკის კონსტიტუციამ რესპუბლიკურ მოწყობაში ინგლისური კონსტიტუციური მონარქიის პრინციპები შეიტანა.

კონსტიტუციით:

1) საკანონმდებლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა **სენატს** და **დეპუტატთა პალატას**. პალატების გაერთიანებული სხდომები ნაციონალურ კრებად იწოდებოდა. ნაციონალური კრება მოიწვოდა პრეზიდენტის არჩევნების და კონსტიტუციაში შესწორებების შეტანის შემთხვევაში. სენატში 300 წევრი იყო, რომელთაგან 75 სამუდამოდ ინიშნებოდა, 225 - აირჩეოდა. არჩევნებს საარჩევნო კოლეგიები იწვევდნენ. კოლეგიები შედგებოდა არა კენჭისყრის საერთო წესით არჩეული დეპუტატებისაგან, არამედ დეპარტამენტების, მხარეების და თემის წარმომადგენლებისაგან. სენატორთა ასაკობრივი ცენზი 40 წელს შეადგენდა და აირჩეოდნენ 9 წლის ვადით, სამ წელიწადში ერთხელ სენატორთა 1/3 ნაწილის განახლების პირობით.

მართალია, სენატი დეპუტატთა პალატასთან ერთად საკანონმდებლო ორგანო იყო, მაგრამ ამასთან განსაკუთრებული სასამართლოს იურისდიქციითაც სარგებლობდა, როცა დეპუტატთა პალატის ბრალდებით პრეზიდენტის ან მინისტრთა დანაშაულებრივი ქმედობის განხილვა იყო საჭირო.

და ბოლოს, სენატის ნებართვა იყო საჭირო თუ პრეზიდენტი დეპუტატთა პალატას დაითხოვდა ვადაზე ადრე.

დეპუტატთა პალატა 600 წევრისაგან შედგებოდა და 4 წლით აირჩეოდა.

საარჩევნო სისტემა ძირითად პრინციპებს ეყრდნობოდა: **არასაკოველთაო**

არჩევნები (საარჩევნო ცენზი განისაზღვრებოდა 21 წლით), ხმის უფლება

არ ჰქონდათ სამხედროებს, რომლებიც ნამდვილ სამხედრო სამსახურში

იმყოფებოდნენ და ქალებს. **ფარული** არჩევნები, **ფორმალურად**

თანასწორი და **პირდაპირი**. შემდგომში საკანონმდებლო ცვლილებები

შეეხო არჩევნების მაჟორიტარულ და პროპორციულ სისტემებს.

კონსტიტუციის მიხედვით **ადმსრულებელი ხელისუფლება**

პრეზიდენტსა და **მინისტრებს** ეკისრებოდათ. პრეზიდენტს ნაციონალური

კრება ირჩევდა 7 წლით ხმების აბსოლუტური უმრავლესობით. იგი

ანგარიშვალდებული არ იყო რომელიმე ორგანოს წინაშე, მაგრამ

კონსტიტუციური პასუხისმგებლობა მაინც ეკისრა, კერძოდ, ლალატში

ბრალდების შემთხვევაში გასამართლდებოდა სენატის მიერ.

პრეზიდენტი ნიშნავდა მინისტრებს და თავმჯდომარეობდა მინისტრთა საბჭოს. კონსტიტუციით არ იყო გათვალისწინებული პრემიერის — მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის თანამდებობა. მინისტრები ხელს აწერდნენ მათ მიერ გამოცემულ ყველა აქტზე (კონტრასიგნაცია). მათ ეკისრათ კონსტიტუციური პასუხისმგებლობა და შეიძლება გასამართლებულიყვნენ სენატის მიერ. გათვალისწინებული იყო კოლეგიალური პასუხისმგებლობა (სოლიდარული) — მთავრობის პოლიტიკის გამო, ინდივიდუალური პასუხისმგებლობა კი — მათ მიერ გამოცემული აქტისათვის.

მესამე რესპუბლიკის პერიოდი საფრანგეთის სახელმწიფოს ისტორიაში ცნობილია კოლონიალიზმის პოლიტიკის ზრდით. XVIII საუკუნეში საფრანგეთის კოლონიებს წარმოადგენდა კანადა, ლუიზიანა, შემდგომში ცენტრალური აფრიკა, ინდოჩინეთი. კოლონიების სამართლებრივი რეჟიმი ერთნაირი არ იყო. მაგ.: ძველ კოლონიებს (ანტაილის კუნძულები) ფრანგი გუბერნატორი მართავდა ადგილობრივ წარმომადგენლობით ორგანოსთან ერთად, "ახალ კოლონიებს" (XIX ს-ში დაპყრობილი ქვეყნები) — ადგილობრივი წარმომადგენლობითი ორგანოები, მესამე რანგის კოლონიები ანუ პროტექტორატები (მაროკო, ტუნისი) საფრანგეთის პრეზიდენტის კონტროლის ქვეშ რჩებოდნენ. მეოთხე — ალჟირი, განიხილებოდა მეტროპოლიის შემადგენელ ნაწილად. საფრანგეთი, ინგლისისგან განსხვავებით, არ დაადგა კონფედერაციის ან ფედერალური განვითარების გზას და მესამე რესპუბლიკის ბოლომდე ასიმილატორულ პოლიტიკას ეწეოდა. მესამე რესპუბლიკამ მემკვიდრეობით მიიღო წინა რეჟიმების საკმაოდ განვითარებული მმართველობის აპარატი, რომელიც კიდევ უფრო გაიზარდა და დაიხვეწა. ცენტრალური ადმინისტრაციული აპარატი, რომელიც ნაპოლეონ I-მა შექმნა, თითქმის ხელუხლებელი შემორჩა XX ს-მდე. ზოგიერთი შემდგომი რეფორმა, მიმართული იყო მხოლოდ პირველი იმპერიის მკაცრი მმართველობის შესუსტებისაკენ. მხარეებში შემოღებული ე.წ. **სამხარეო საბჭოები** იმდენად მცირე უფლებამოსილებით სარგებლობდნენ, რომ მათ არ შეიძლება თვითმმართველობის ორგანოები ეწოდოს. იგივე ითქმის საბჭოების მიერ არჩეულ **კანტონებზეც**.

საფრანგეთის სახელმწიფო ორგანოთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ნაპოლეონის პერიოდიდან შექმნილ **სახელმწიფო საბჭოს**. ეს ორგანო დღესდღეობითაც საკმაოდ სპეციფიურია

საფრანგეთისათვის და ამიტომ განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. გენეტიკურად იგი აბსოლუტური მონარქიის სამეფო საბჭოდან მომდინარეობს. კონსულობის პერიოდში (1799 წ.) ამ ორგანოს რესტავრირება მოხდა. იგი სათათბირო ორგანო იყო პირველ კონსულთან და ამავე დროს უმაღლეს ადმინისტრაციულ სასამართლოს წარმომადგენდა. ამავე პერიოდში დაფუძნდა დეპარტამენტის საბჭოები — *პრეფექტურები*, რომელთაც პირველი ინსტანციის ადმინისტრაციული სასამართლოს ფუნქციები მიიღეს. სახელმწიფო საბჭომ XIX ს-ში გარკვეული რეფორმები განიცადა, მაგრამ საბოლოო ანგარიშით სახელმწიფო საბჭო სამი კატეგორიის ფუნქციებს ასორციელებდა: 1) რედაქტირებას უკეთებდა კანონპროექტებს; 2) განაზოგადებდა საფრანგეთის ადმინისტრაციული მმართველობის პრაქტიკას და განსაზღვრავდა კანონთა შინაარსს; 3) წარმოადგენდა უმაღლეს ადმინისტრაციულ სასამართლოს. როგორც ანიზაციის შემდეგ II ინსტანციის სასამართლოდ გამოდიოდა, სადაც განიხილებოდა პრეფექტურების (დეპარტამენტების) საბჭოების გადაწყვეტილებათა აპელაციები და მინისტრთა ბრძანებები. გარკვეულ შემთხვევებში სახელმწიფო საბჭო პირველი და უკანასკნელი ინსტანციის სასამართლო იყო.

§ 41. მეორე მსოფლიო ომი და ახალი პოლიტიკური რეჟიმი საფრანგეთში

მეორე მსოფლიო ომმა და ჰიტლერულ გერმანიასთან დამარცხებამ, გამოიწვია მესამე რესპუბლიკის დაცემა. 1940 წ. 16 ივნისს, მთავრობის სათავეში მოვიდა მარშალი ფ. პეტენი — მესამე რესპუბლიკის უკანასკნელი პრემიერი. 22 ივნისს მან ხელი მოაწერა კაპიტულაციის აქტს და საომარი მოქმედებების შეწყვეტას. 10 ივლისს ნაციონალურმა კრებამ მთელი ძალაუფლება ფ. პეტენს გადასცა. როგორც შაკ დიუკლო იტყოდა: ხალხის წინაშე შიში ყოველთვის სამშობლოს ღალატის საწინდარია. მართლაც, სახალხო მოძრაობის შიშმა აიძულა საფრანგეთის მმართველი წრეები უარი ეთქვათ რესპუბლიკაზე და კაპიტულაცია გამოეცხადებინათ ჰიტლერის წინაშე.

გენერალი შარლ დე გოლი საფრანგეთის კაპიტულაციის წინააღმდეგი გამოვიდა და პეტენის კაპიტულაციის შემდეგ ლონდონში გადავიდა, სადაც დაარსა *"თავისუფალი საფრანგეთის" კომიტეტი* (le comité de

France libre"). რამდენიმე დღეში ეს კომიტეტი **"მებრძოლ საფრანგეთად"** ("la France combattant") გადაკეთდა.

მიიღო რა ფ.პეტენმა პარლამენტის, პრეზიდენტისა და მთავრობის უფლებამოსილებანი, 4 წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ქვეყნის პოლიტიკას. თუმცა 1942 წ. პიტლერელების დაწოლით ფ.პეტენი იძულებული იყო დაეარსებინა პრემიერის თანამდებობა პ.ლავალიასთვის და გადაეცა მისთვის რიგი უფლებამოსილებანი. **"ვიშის" რეჟიმმა** (le regime de "Vichy") - ასე ერქვა საფრანგეთში ფ.პეტენისა და პ.ლავალიას მიერ გატარებულ პოლიტიკას, რადგანაც დროებით მთავრობა საკურორტო ქალაქ ვიშში გადავიდა - უარყო ფრანგების მიერ მოპოვებული სიტყვისა და ბეჭდვითი სიტყვის თავისუფლება, დაითხოვა პოლიტიკური პარტიები და პროფკავშირები.

საფრანგეთის განთავისუფლების შემდეგ ლავალია სიკვდილით დასაჯეს. პეტენსაც მიუსაჯეს სიკვდილით დასჯა, მაგრამ დე გოლმა საძულადმო პატიმრობით შეუცვალა, რადგან პეტენი მაშინ 90 წლის იყო.

1940 წ. 28 ივნისს გენერალი დე გოლი ბრიტანეთის ხელისუფლებამ "თავისუფალ ფრანგთა" მეთაურად აღიარა. 1941 წ. საფრანგეთის ზოგიერთმა კოლონიამ, რომელიც "ვიშის" ხელისუფლებას არ ემორჩილებოდა, შექმნა ტერიტორიული ბაზა შარლ დე გოლის მთავრობისათვის. დაარსდა **"საფრანგეთის ნაციონალური კომიტეტი"**, რომელიც 1943 წ. **"ნაციონალური გამარჯვების საფრანგეთის კომიტეტად"** გადაიქცა, ხოლო 1944 წ. ივნისში საფრანგეთის რესპუბლიკის დროებით მთავრობად.

1944 წ. აგვისტოში, როცა პარიზი განთავისუფლდა, დროებითი მთავრობა ერთადერთი იყო, რომელსაც საფრანგეთის თითქმის ყველა სოციალური ფენა სცნობდა და აღიარებდა.

დროებითმა მთავრობამ ხელში აიღო საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლება. სახელმწიფოს მეთაურად ითვლებოდა მისი თავმჯდომარე — შარლ დე გოლი. იგი ნიშნავდა მინისტრებს, რომელიც ამ უკანასკნელის წინაშე იყვნენ პასუხისმგებელნი. მინისტრები ერთად თათბირობდნენ სახელმწიფოს მეთაურთან და კოლექტიურად იღებდნენ გადაწყვეტილებებს. სათათბირო კრების სახით არსებობდა პარლამენტის მაგვარი 300-კაციანი ორგანო.

საფრანგეთის განთავისუფლების შემდეგ დროებითმა მთავრობამ რიგი რეფორმები გაატარა. მნიშვნელოვანი ამოცანა იყო დამფუძნებელი კრების მოწვევა, რომელსაც ახალი კონსტიტუცია უნდა მიეღო. 1945 წ. 2

ნოემბერს დროებითმა მთავრობამ ფუნქციონირება შეწყვიტა და ხელისუფლება გადასცა **დამფუძნებელ კრებას** (constituante). დამფუძნებელმა კრებამ ახალი მთავრობა შექმნა შარლ დე გოლის მეთაურობით. 1946 წ. იანვარში წარმოიშვა კონფლიქტი “კონსტიტუანტესა” და შარლ დე გოლს შორის მომავალი კონსტიტუციის ხასიათისა და შინაარსის შესახებ პრინციპული უთანხმოების გამო.

§ 42. მეოთხე რესპუბლიკა საფრანგეთში (1946-1958 წწ.)

საფრანგეთის კომუნისტურმა პარტიამ დამფუძნებელ კრებაში 150 დეპუტატი (მთელი შემადგენლობის 1/4) გაიყვანა. კომუნისტებმა და სოციალისტებმა ერთად, ხმათა უმრავლესობით, მიიღეს მათ მიერ შემუშავებული კონსტიტუციის პროექტი. ეს პროექტი 1946 წ. 5 მაისს რეფერენდუმზე არ იქნა დამტკიცებული. ეს იყო საფუძველი ახალი “კონსტიტუანტეს” არჩევნებისა, რომლის მიერ შემუშავებული პროექტი 1946 წლის ოქტომბერში რეფერენდუმით დამტკიცდა. ასე დაიბადა საფრანგეთის მეოთხე რესპუბლიკა.

კონსტიტუცია კომპრომისულ ხასიათს ატარებდა. ძირეული რეფორმების ნაცვლად მან შემოიღო ისეთი სისტემა, რომელიც III რესპუბლიკის კონსტიტუციას უახლოვდებოდა. განსხვავება იყო ზოგიერთ სოციალურ უფლებათა დეკლარირებაში და პარლამენტის II პალატის — რესპუბლიკის საბჭოს უფლებათა შემცირებაში. რესპუბლიკის საბჭომ შეცვალა ადრინდელი სენატი. დეპუტატთა პალატამაც შეიცვალა თავისი სახელწოდება და ნაციონალურ კრებად დამკვიდრდა. მთლიანობაში მესამე რესპუბლიკის პოლიტიკური სტრუქტურა უცვლელი შემორჩა. მეოთხე რესპუბლიკამ 12 წელი იარსება. ამ ხნის მანძილზე 20 სამთავრობო კაბინეტი შეიცვალა. მრავალპარტიულობის გამო პარლამენტში მოხდა პოლიტიკური განხეთქილება, რაც მას საკანონმდებლო საქმიანობაში არაქმედუნარიანს ხდიდა. კონსტიტუციაში იყო მცდელობა **“საფრანგეთის კოლონიალური იმპერიის”** მოწყობის რეფორმისა. ამიტომ იგი 2 ნაწილად გაიყო: **რესპუბლიკის კონსტიტუცია** და საფრანგეთის **კავშირის კონსტიტუცია**. საფრანგეთის კავშირში შედიოდა მეტროპოლია, ძველი პროტექტორატები, ის კოლონიები (საზღვაო დეპარტამენტები),

რომლებიც საფრანგეთის რესპუბლიკას აღარ ეკუთვნოდა და სპეციალური ხელშეკრულებით იყვნენ დაკავშირებულნი მასთან. კავშირს **პრეზიდენტი** წარმოადგენდა, რომელთან არსებობდა **კავშირის უმაღლესი საბჭო** და **კავშირის კრება**, სადაც შედიოდნენ როგორც მეტროპოლიის, აგრეთვე კავშირში შემავალი წევრი ქვეყნების წარმომადგენლები. კავშირის სტრუქტურაში შეიმჩნეოდა ასიმილაციის არა ტრადიციული ტენდენციები, არამედ ფედერალიზმის ახალი ნიშნები. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზრდას მოჰყვა კავშირის წევრების დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად ფორმირება: 1953 წ. ლაოსი, 1954 წ. — კამბოჯა, 1956 წ. — მაროკო და ტუნისი, 1958 წ. — გვინეა, — ცალ-ცალკე გამოვიდნენ მეტროპოლიის მფარველობიდან.

განთავისუფლებისათვის ბრძოლა აღვირმა დაიწყო, რომელსაც 1958 წ. მასში მეოთხე რესპუბლიკის კრახი მოჰყვა. ნაციონალურმა კრებამ მთელი ძალაუფლება შარლ დე გოლს გადასცა და დაავალა მას ახალი კონსტიტუციის შემუშავება ოთხი პრინციპის დაცვით: 1) ფორმალურ-საყოველთაო არჩევნები; 2) ხელისუფლებათა დანაწილება; 3) მინისტრთა კაბინეტის პოლიტიკური პასუხისმგებლობა; 4) სასამართლოს დამოუკიდებლობა.

1958 წ. გამოქვეყნდა სპეციალური სამთავრობო ორდონანსი, რომელიც არჩევნების მაჟორიტარულ სისტემას აკანონებდა თითოეული ოლქიდან თითო დეპუტატის არჩევით. ახალი საარჩევნო სისტემის მიხედვით კენჭისყრა ერთ ან ორ ტურად მიმდინარეობდა. ამასთან, თითოეულ საარჩევნო ოლქში პოლიტიკურ პარტიებს მხოლოდ ერთი კანდიდატის წამოყენების უფლება ჰქონდათ. პირველ ტურში გამარჯვებისათვის საჭირო იყო ხმების აბსოლუტური უმრავლესობა, მეორეში — შედარებითი უმრავლესობა.

ამ წესით არჩევნები ჩატარდა 1958 წ. 23-30 ნოემბერს. აბსოლუტური უმრავლესობა 41 კანდიდატმა მოიპოვა. მეორე ტურის შემდეგ ნაციონალურ კრებაში ყოველი 100 დეპუტატიდან 2 კომუნისტი იყო, მაშინ, როცა მათ ხმას აძლევდა ყოველი მეხუთე ამომრჩეველი.

§ 43. მესამე რესპუბლიკის სახელმწიფო წყობილება საფრანგეთში (1958 წლის კონსტიტუცია)

1946 წლის კონსტიტუცია მთლიანად ვერ გამოხატავდა საფრანგეთის პოლიტიკური ძალების ინტერესებს და ამიტომ დე გოლის პრეზიდენტად

მოსვლიდან დღის წესრიგში დადგა მისი შეცვლის საკითხი. კონსტიტუციის შეცვლის მთავარი საფუძველი იყო აჯანყება ალჟირში (ამ პერიოდში იგი საფრანგეთის კოლონია იყო), აგრეთვე სამოქალაქო ომის საფრთხე თვით მეტროპოლიაში.

ახალი კონსტიტუცია 1958 წ. 28 სექტემბერს რეფერენდუმით მიიღეს. კონსტიტუციის მიხედვით უმაღლესი თანამდებობის პირია **სახელმწიფოს მეთაური** (Chef d'Etat). 1962 წ. რეფორმებით საფრანგეთის პრეზიდენტი ირჩევა პირდაპირი საყოველთაო არჩევნების საფუძველზე. არჩევნები ორ ტურად მიმდინარეობდა ორი კვირის შუალედით.

1965 წ. არჩევნებში გავიდა დე გოლი, რომელმაც ხმათა 54,51% მიიღო, 1969 წ. — ჟ.პომპილუ (57,59%), 1974 წ. — ჟისკარ დ'ესტენი (86,71%), 1981 წ. — ფ.მიტერანი (52,22%).

კონსტიტუციის მე-5 მუხლის მიხედვით **პრეზიდენტი** ეროვნული დამოუკიდებლობის, ერთიანი ტერიტორიის, საერთაშორისო ხელშეკრულებათა დაცვის გარანტია. იგი მეთვალყურეობს კონსტიტუციის შესრულებას და უზრუნველყოფს სახალხო ხელისუფლების ნორმალურ ფუნქციონირებას სახელმწიფოში. მთავრობის საპრობლემო საკითხთა გადაწყვეტაში პრეზიდენტი უმაღლესი არბიტრის როლს ასრულებს. ფაქტიურად მასვე ეკუთვნის საკანონმდებლო ხელისუფლება, რადგან პარლამენტში მისი გაგზავნილი აქტი წაიკითხება პალატების მიერ, მაგრამ არ ექვემდებარება შესწორებას. პარლამენტის მიერ მიღებული ყველა აქტი 15 დღის ვადაში გამოქვეყნდება პრეზიდენტის ხელმოწერით. ამ ვადაში პრეზიდენტს შეუძლია მოსთხოვოს პალატებს მთელი კანონის ან მისი ნაწილის ხელახლა განხილვა. შესაძლებელია პრეზიდენტის საკანონმდებლო საქმიანობა პარლამენტის გვერდისავლითაც. მაგ.: მე-11 მუხლით პრეზიდენტს შეუძლია რეფერენდუმზე გაიტანოს სახელმწიფო ორგანოთა შესახებ კანონპროექტი, ან საერთაშორისო ხელშეკრულების რატიფიკაცია. ერთ-ერთი ასეთი მნიშვნელოვანი რეფერენდუმი იყო 1969 წ. 27 აპრილს, როცა საყოველთაო სახალხო განხილვაზე გაიტანეს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის საკითხები და სენატის რეფორმა. ხმათა უმრავლესობით სამთავრობო წინადადებები არ იქნა მიღებული, რაც საფუძველი გახდა გენერალ დე გოლის გადადგომისა.

კონსტიტუციის მიხედვით **ნაციონალური კრება** და **სენატი** საფრანგეთის პარლამენტის ორი პალატაა. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფრანგული პარლამენტარიზმი სპეციფიური ხასიათისაა და მას ლიტერატურაში

"რაციონალიზირებულ პარლამენტარიზმს" უწოდებენ. ეს სპეციფიურობა გულისხმობს ორივე პალატის მეორეხარისხოვან როლს. კონსტიტუციის მიხედვით პარლამენტის კომპეტენცია შეზღუდულია, ხოლო სამთავრობო ხელისუფლებას ფართო შესაძლებლობა ეძლევა პარლამენტზე ზემოქმედებისათვის.

ფრანგული პარლამენტარიზმის თავისებურება საარჩევნო სისტემაშიც მქალაქდება. კერძოდ, ფრანგული კანონმდებლობა არჩევნების შესახებ მკვეთრად განასხვავებს აქტიურ და პასიურ საარჩევნო უფლებას. პირველი თავისუფალია ყოველგვარი ცენზებისაგან, მეორე არჩევნებში მონაწილეობისათვის გარკვეულ პირობებს მოითხოვს. შემთხვევითი არაა, რომ საფრანგეთის პოლიტიკურ-სამართლებრივი მეცნიერება მკვეთრად გამოჰყოფს ე.წ. *"არარჩევის ინსტიტუტს"* ("l'institut de pas-lections"). ესაა იმ ნორმათა ერთობლიობა, რომელიც უფლებას ართმევს გარკვეული კატეგორიის მოქალაქეებს არჩეულ იყვნენ ხელისუფლების ამა თუ იმ ორგანოში. ასეთი არჩევნები პირველად 1815 წ. ჩატარდა, როცა ნაპოლეონის დაცემის შემდეგ ბურბონთა დინასტიის ლეგიტიმისტებმა მოიპოვეს უმრავლესობა; მეორედ 1968 წ. მაისის ამბების შემდეგ, როცა დე გოლის პარტიამ მოიპოვა უმრავლესობა, მესამედ - 1981 წ. კანონმდებლობის მიხედვით *ნაციონალური კრება* იქმნება პირდაპირი არჩევნების საფუძველზე 5 წლით 491 დეპუტატის შემადგენლობით. ხმის უფლება ეძლევათ საფრანგეთის მოქალაქეებს, რომელთაც შეუსრულდათ 18 წელი და ერთ ადგილზე ცხოვრობენ არა ნაკლებ 6 თვისა. არჩეული შეიძლება იყოს 23 წლის პირი, რომელიც ვალდებულია შეიტანოს საარჩევნო თანხა 1 ათასი ფრანკის ოდენობით. ეს თანხა სახელმწიფოს შემოსავალში გადადის იმ შემთხვევაში, თუ კანდიდატი მოცემულ ოლქში 5% ვერ მოაგროვებს.

სენატი მოწოდებულია უზრუნველყოს რესპუბლიკის ტერიტორიული ერთეულების (კომუნები, დეპარტამენტები და ზღვისიქითა ტერიტორიებით) წარმომადგენელთა უფლებები. სენატში 283 წევრია 9 წლით არჩეული, რომელიც 1/3 ოდენობით განახლდება ყოველ 3 წელიწადში. არჩევნები 2 ეტაპად ტარდება. თითოეულ დეპარტამენტში ამომრჩეველთა სპეციალური კოლეგიაა. ეს უკანასკნელი შედგება მოცემული დეპარტამენტის ნაციონალური კრების წარმომადგენლის, დეპარტამენტის გენერალური საბჭოს წევრების და მუნიციპალური საბჭოების მიერ სპეციალურად არჩეული დელეგატებისაგან.

ფრანგული პარლამენტარიზმის თავისებურება **ადგილობრივი მმართველობისა** და **თვითმმართველობის** ძირითად ელემენტებშიც გამოიხატება. საფრანგეთი თავიდანვე ითვლებოდა მტკიცე ცენტრალისტური ტენდენციის ქვეყნად. დღესდღეობით საფრანგეთი იყოფა 95 დეპარტამენტად. თითოეული იყოფა კომუნებად. განსაკუთრებული სტატუსი მიენიჭა კორსიკას 1983 წ., სადაც რეგიონალური საკითხები იხილება სათათბირო ორგანოს — ასამბლეის მიერ.

1982 წ. ნაციონალურმა კრებამ მიიღო საბოლოო "დეცენტრალიზაციის" კანონი, რომლითაც გათვალისწინებულია **პრეფექტის ინსტიტუტი**. ადმინისტრაციული დაყოფის ერთეულად შემოვიდა **კომუნა, მხარე, დეპარტამენტი, ოლქი**. ასე, რომ თანდათან დამკვიდრდა თვითმმართველობა ფართო უფლებებით.

დედაქალაქი პარიზი დიდი ხნის მანძილზე არ სარეგებლობდა დამოუკიდებელი მმართველობის უფლებით. 1871 წელს პარიზის კომუნის დაცემის შემდეგ გადაწყდა, რომ პარიზის მმართველობისათვის დაინიშნებოდა სპეციალური პირი. დროთა განმავლობაში იგი იწოდებოდა პარიზის პრეფექტად. 1975 წლიდან პარიზი დამოუკიდებელი დეპარტამენტია. **პარიზის 109-მრჩველიანი საბჭო** ასრულებს მუნიციპალური და გენერალური საბჭოების ფუნქციებს და აირჩევს მოსახლეობის მიერ 6 წლით. თვით პარიზის საბჭო თავისი შემადგენლობიდან ამავე ვადით აირჩევს **მერს** 18 ძირითადი და არაუმეტეს 9 დამატებითი მოადგილით. საფრანგეთში მოქმედებს მუნიციპალური კოლექსი 1970 წლის რედაქციით.

§ 44. ადგილობრივი მმართველობის თავდაპირველი ფორმები საფრანგეთში

თავდაპირველად ადგილობრივი მმართველობა ხორციელდებოდა სამეფო მამულების მმართველობის აპარატით. მეფის სამფლობელოები იყოფოდა ოლქებად, რომელთა სათავეში იდგა **პრევეო** (prévot). პრევეოს მიენიჭა საპოლიციო და სასამართლო უფლებები, მოწოდებული იყო მეფის ხელისუფლების გაძლიერებისათვის ადგილებზე და ინიშნებოდა მეფის მიერ თავადაზნაურობის წარმომადგენლებისაგან. მოგვიანებით ეს თანამდებობა მამიდან შვილზე გადადიოდა მემკვიდრეობით. შეიძლებოდა ამ თანამდებობის ყიდვა-გაყიდვა.

სამეფო ღომენების ზრდას მოჰყვა ცალკეული ოლქების გაერთიანება უფრო დიდ ადმინისტრაციულ ერთეულებად — *ბალიაჟებად*. ბალიაჟის სათავეში მეფე ნიშნავდა *ბალის*(bailli). ბალი ზედამხედველობას უწევდა მეფის ვასალების და სამეფო ქალაქების მიერ გადასახადების გაღებასა და შევსებას.

სამეფო ხელისუფლების ზრდას მოჰყვა ფეოდალურ იერარქიაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები. კერძოდ, მსხვილი ფეოდალების ვასალები ერთეულების ფიცს უღებდნენ მეფეს. მკვიდრდებოდა ე.წ. იმედიატი ზაცია, რითაც დარტყმა მიაღდა პრინციპს "ჩემი ვასალის ვასალი ჩემი ვასალი არ არის".

ფილიპე II მეფობის ბოლოს ნაკლებად თუ არსებობდა ფეოდალთა მიწები, რომლებიც მეფე ზე არ იყო დამოკიდებული. აბსოლუტიზმის ხანაში ადგილობრივი მმართველობა ცენტრალიზაციის პრინციპზე იყო აგებული. ადგილობრივი მოხელეები ინიშნებოდნენ მეფის მიერ. მთელი ქვეყანა დაყოფილი იყო *გუბერნიებად*, რომელთაც სათავეში გუბერნატორები ედგნენ. გუბერნიები იყოფოდა *ოლქებად*, რომელთაც მეფის მიერ დანიშნული პირი განაგებდა.

გენერალურ შტატებსაც ჰქონდათ ადგილებზე თავიანთი განყოფილებები — *პროვინციული შტატები*. მასში შედიოდნენ პროვინციის სამი წოდების წარმომადგენლები. ამ ორგანოს ძირითადი ფუნქცია საფინანსო საკითხების გადაწყვეტა იყო.

რეგოლაციის შემდგომი ეტაპის ცვლილებები ადგილობრივ მმართველობაში სახელმწიფოთა რეჟიმის ცვლილებებთან არის დაკავშირებული. ეს საკითხი შესაბამისი პარაგრაფების მიხედვით განვიხილეთ.

§ 45. საზოგადოებრივი წყობილების ევოლუცია საფრანგეთში (ახ. წ. IX-XX სს.)

საფრანგეთის მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების უფლებრივი მდგომარეობა სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისთანავე განმტკიცდა იურიდიული ნორმებით. ეკონომიკური მდგომარეობისა და უფლებრივი სიძლიერის მიხედვით საფრანგეთის სახელმწიფოს არსებობის პირველ ეტაპზე ფეოდალები სხვადასხვა კატეგორიად იყოფოდნენ: 1) დიდი სენიორული მამულების მესაკუთრენი და უმაღლესი სასულიერო პირები — *ეპისკოპოსები, აბატები*, აგრეთვე მსხვილი საერო ფეოდალები —

ჰერცოგები და **გრაფები**. ისინი თავს მეფის თანატოლად მიიჩნევდნენ, იწოდებოდნენ **ჰერეზად** (pairs — თანასწორნი); 2) დიდ ფეოდალებთან ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფი პირები ანუ **ბარონები**, **ვიკეგრაფები** (les vicomtes); 3) **მხედრები** (les cavaliers).

სენიორებსა და ვასალებს შორის ურთიერთდამოკიდებულება ფორმდებოდა ხელშეკრულებით, რომელსაც თან ახლდა სიმბოლური აქტები და ჩვევები. ვასალი ერთგულების ფიცს აძლევდა სენიორს სადღესასწაულო წეს-ჩვეულების საფუძველზე. სენიორის წინაშე მუხლებზე დგებოდა და ბიბლიაზე იფიცებდა. ამ წესს საფრანგეთში **ომაჟი** (hommage) ერქვა. სენიორი ვასალს ფეოდს გადასცემდა, რომელსაც ახლდა სიმბოლური აქტი ანუ **ინვესტიტურა** (investiture), ანუ ჯოხის ან ხელთათმანის გადაცემა (საეკლესიო პირებისათვის კვერცხის ან რგოლის გადაცემა). თუ ვასალი ადრე ალოდს ფლობდა, ამ რიტუალის შემდეგ იგი ფეოდალ იქცეოდა. სენიორსა და ვასალს შორის დამოკიდებულებაში პირველ ადგილზე ერთგულება (foi) იყო, რომელიც მოითხოვდა სენიორისადმი პატივისცემას და მისადმი დახმარებას. ვასალს არ შეეძლო კავშირი დაემყარებინა თავისი ბატონის მტერთან, გამოცხადებულიყო სენიორის კარზე, მიეცა მისთვის რჩევები შეთავაზებულ საქმეზე, მხარი დაეჭირა ფულადი სახსრებით, გამოეყვიდა ტყვეობიდან, შეეტანა გარკვეული თანხა სენიორის უფროსი ვაჟის მხედართკურთხევის ან ქალიშვილის პირველად გათხოვების შემთხვევაში. სხვა ვალდებულებათა შორის შეიძლება დავასახელოთ სავალდებულო სამსახური (service), რომელიც სხვადასხვაგვარი იყო. ვასალი ვალდებულებას კისრულობდა მონაწილეობა მიეღო სენიორის სამხედრო სვლებში არანაკლებ 40 დღისა და გარკვეული ოლქების საზღვრებში; სასამართლოში მონაწილეობა (justice), რაც გამოიხატებოდა სასამართლო სხდომებზე ვასალთა სავალდებულო დასწრებაში, როცა განსასჯელს მისი მსგავსი ლენი გააჩნდა (part curial).

თავის მხრივ სენიორი ვალდებულებას კისრულობდა მხარი დაეჭირა თავისი ვასალისათვის (Le seigneur est tenu à son homme, comme l'homme à son seigneur), ე.ი. დაეცვა იგი თავდასხმისაგან ან დახმარებოდა თავისი კურიის სასამართლოში.

თუ სენიორი ვალდებულებებს დაარღვევდა ვასალი ერთგულების ფიცისაგან თავისუფლდებოდა და ინარჩუნებდა ფეოდს. ვასალური ურთიერთობების დარღვევა ასევე სიმბოლური აქტით ინვესტიტურის შემობრუნებული აქტით გამოიხატებოდა: ვასალი უკან ესროდა

ხელთათმანს სენიორს. არ იყო იშვიათი ვასალების თავიანთი მიწებით სხვა სენიორთან გადასვლის შემთხვევებიც.

საზოგადოების ქვედა ფენის გლეხობის უფლებრივი მდგომარეობა კუტიუმებით რეგულირდებოდა. თუმცა არც **გლეხობა** სარგებლობდა ერთნაირი სამართლებრივი უფლებებით. ერთ ნაწილს შეადგენდნენ **ვილანები** (vilain, villa). შეიძლება დავასახელოთ დამოუკიდებელი გლეხების სხვა ჯგუფებიც: **სერვები** (serts), ე.ი. გლეხები, რომლებიც მონებიდან წარმოიშვნენ, ან ყოფილი თავისუფალნი, რომელნიც იძულებით მოექცნენ სერვაჟში. ისინი მიწაზე იყვნენ მიმაგრებულნი და შეიძლება გაყიდულიყვნენ მიწის ნაკვეთთან ერთად ან მის გარეშე, მაგრამ აუცილებლად ოჯახთან ერთად. სერვს უფლება არ ჰქონდა ბატონის გარეშე დაქორწინებულიყო. ასეთი ნებართვის მიღებისათვის მას უნდა გადაეხადა ბატონისათვის "საქორწინო საზღაური" ან **ფორმარიაჟი** (formariage). გარდაცვლილი სერვის ქონება სენიორს გადაეცემოდა, მაგრამ პრაქტიკულად მანც მას (სერვის) მემკვიდრეებზე გადადიოდა დადგენილი შესატანის გადახდის შემდეგ. ეს წესი იწოდებოდა "მკვდარი ხელის" უფლებად (ლათ.: droit de main morte, maritagium). მართალია სერვები განიხილებოდნენ, როგორც სამართლის ობიექტი, მაგრამ მათი სამართლებრივი მდგომარეობის მიხედვით მონებისგან განირჩეოდნენ უმნიშვნელო ქონებრივი უფლებებით. ისინი მნიშვნელოვნად იყვნენ მოკლებულნი ქმედუნარიანობას: არ შეეძლოთ სამოქალაქო გარიგებების დადება, სარჩელის წარდგენა და სასამართლოში მოწმედ გამოცხადება.

რამდენადმე უკეთესი უფლებრივი მდგომარეობით სარგებლობდნენ თავისუფალი ვილანები. ისინი უხდიდნენ სენიორს ჩინს (ლათ.: census), რაც სხვა არაფერია თუ არა საარენდო გადასახადი, რენტას და ე.წ. შამპარსს (champart), ანუ მოსავლის ნაწილს. მათზე არ ვრცელდებოდა "მკვდარი ხელის" უფლება და ფორმარიაჟი.

ყველაზე ცუდ მდგომარეობაში ფეოდალთა **სასახლის მსახურები** იყვნენ, რომელთაც ფეოდალები თავიანთი მიწების დასამუშავებლად იყენებდნენ. რუსულ სამართალში მათი უფლებრივი მდგომარეობა ხოლოპებს და ჩელიადებს უთანასწორდება.

ამ კატეგორიას მიეკუთვნებოდნენ ბაზარზე გაყიდულები. ისინი **მონათა** (les escalves) კატეგორიას წარმოადგენდნენ, ამ სიტყვის კლასიკური გაგებით და ამიტომ საკუთრების ობიექტად განიხილებოდნენ.

ყველა მძიმე გადასახადს, რომელსაც გლეხობა იხდიდა დაემატა **ბანალიტეტი** (banalitate), რაც საფრანგეთის რევოლუციამდე შემორჩა. სენიორები ითხოვდნენ, რომ გლეხებს პური მათ წისქვილებზე დაეფქვათ, ყურძენი მათ საწურში გამოეწურათ, პური მათ ღუმელებში გამოეცხობოდა და ა.შ. ამ ბანალიტეტისათვის გადასახადის დაკისრება გლეხებზე სენიორის შეხედულებით ხდებოდა.

აქვე შეიძლება მოვიხსენიოთ "პირველი ღამის უფლება" (ლათ.: jus primae noctis), რომლის გამოსყიდვა გლეხს შეეძლო.

ყველა კატეგორიის გლეხები სენიორის ადმინისტრაციული და სასამართლო ხელისუფლების ქვეშ იმყოფებოდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ საგლეხო თემებში თავიანთი სასამართლოები ჰქონდათ (ეშევენების სასამართლო), სენიორს შეეძლო ყოველგვარი სასამართლოს გარეშე ჩაეჯინა ციხეში, ეწამებინა ან სიკვდილით დაესაჯა მის დაქვემდებარებაში მყოფი პირი.

ღრთოთ განმავლობაში გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობა იცვლებოდა.

XV ს-თვის პირადი განთავისუფლების პროცესი დასრულდა, თუმცა ზოგიერთი უფლებრივი შეზღუდვები დარჩა, რაც იწვევდა აჯანყებებს. ცნობილია XVI-XVII სს-ის გლეხთა აჯანყება, ქალაქებში აღინიშნებოდა არაერთგზის გამოსვლები.

ამ პერიოდის დიდებულები საფრანგეთში განსხვავებოდნენ ინგლისის დიდებულთაგან, სადაც ჩამოყალიბდა ახალი ფენა ჯენტრი.

XVII-XVIII სს-ში ქალაქში ყალიბდება **ბურჟუაზია**, როგორც სავაჭრო, ასე სამრეწველო სფეროში. მისი როლი იმდენად იზრდება, რომ სოლიდურ ადგილს იკავებს სახელმწიფოს მართვაში.

მრეწველობის ზრდას ასევე მოჰყვა **მუშათა** ფენის ჩამოყალიბება. სწორედ

ეს ორი ფენა ქმნის პოლიტიკურ ამინდს საფრანგეთში, რადგანაც საკუთარი უფლებამოსილების დამკვიდრება პოლიტიკურ ძვრებში

ვლინდება. ეს ძვრები საკმაოდ ნათელი გახდა XIX-XX სს-ში. სწორედ ამიტომ ბურჟუაზიის და მუშების, მათთან ერთად საზოგადოების სხვა (არაძირითადი) ფენების უფლებრივი მდგომარეობა სხვადასხვა პერიოდის სოციალური კანონმდებლობის განხილვის დროს დავაკონკრეტოთ.

ბურჟუაზია ზოგადი სახელწოდებაა ბანკირებისა, პრივილეგირებული

სავაჭრო კომპანიებისა. ამ ფენისათვის ხელმისაწვდომი იყო ყველა მნიშვნელოვანი თანამდებობა სახელმწიფოში. ამიტომ არ უნდოდა

რევოლუცია და კმაყოფილებოდა ზოგიერთი ცვლილებებით სამთავრობო წარმოებაში.

მნიშვნელოვან ჯგუფს შეადგენდნენ მსოფლიო მწარმოებლები, საბითუმო და საცალო ვაჭრები. მათ უფრო რადიკალური მოთხოვნები *ქონდათ: კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობა, კონკურენციის და სწავრმოო ინიციატივის თავისუფლება.

ცალკე უნდა გამოვეყთ წვრილი ბურჟუაზია, საფრანგეთის რევოლუციამში აქტიური როლის გამო. მის შემადგენლობას ავსებდნენ ხელოსნები და წვრილი ვაჭრები.

§ 46. საფრანგეთის სამართლის წყაროები

სამართლის წყაროები საფრანგეთში ისტორიულად ისეთივე მრავალფეროვნებითა და არაერთიანობით გამოირჩევა, როგორც ამ ქვეყნის სახელმწიფო წყობილება. მთელი საფრანგეთი სამართლის წყაროების გამოყენების მიხედვით ორ ნაწილად შეიძლება გაიყოს: სამხრეთი (ლანგეტოკი, პროვანსი, დოფინე, ლიონი, ელზასი), რომელმაც დასძლია რომაული სამართალი და იწოდებოდა **დაწერილი სამართლის** ქვეყნად (pays du droit crit) და ჩრდილოეთი (ბრეტანი, ნორმანდია და სხვა), სადაც ჩვეულებითი სამართალი ბატონობდა. საფრანგეთის ეს ნაწილი იწოდებოდა **ჩვეულებითი სამართლის** ქვეყნად (pays du droit coutumier).

მეფის ხელისუფლების განმტკიცებას მოჰყვა კანონიკური და ადათობრივი სამართლის გვერდით მეფის მიერ გამოცემული ნორმატიული აქტების ზრდა, რომლებიც სხვადასხვა სახელწოდებით გამოიკვეთა: 1) **ორდონანსები** (ordonnances — მეფისა და გენერალური შტატების ერთობლივი დადგენილება); 2) **ელიქტები** (edits — ადრინდელი კანონების განმარტებანი).

ამრიგად, შინაარსობრივი თვალსაზრისით საფრანგეთის სამართლის წყაროები მის კოდიფიკაციამდე შემდეგი სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

1. **კუტიუმები** (Coutumes) — ასე ეწოდებოდა ადათობრივი სამართლის ნორმებს საფრანგეთში. იგი, როგორც აღვნიშნეთ, უმთავრესად ქვეყნის სამხრეთ ნაწილში იყო გავრცელებული. ჩვენამდე მოღწეულია კუტიუმების ორი კრებული. პირველი შედგენილია გამოჩენილი მოსამართლისა და იურისტის ბომანუერის მიერ XIII საუკუნის 80-იან წლებში. ამ კუტიუმებში გადმოცემულია სენიორისა და ვასალის უფლებამოვალეობები, აღწერილია გლეხთა კატეგორიები, მოცემულია

სასამართლო წარმოების წესები. მეორე კრებულს, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, იერუსალიმის არხები ეწოდებოდა. იგი შედგენილია კვიპროსის სენიორის და იურისტის ჟან იბელინის მიერ XII საუკუნის ბოლოს. ამ კრებულს უშუალოდ ჩვენამდე არ მოუღწევია. არსებობს მისი მსგავსი ადათების კრებული, რომელსაც ანტიოქიის არხები ეწოდება. ამ კრებულში ასახულია ჩრდილოეთ საფრანგეთის ადათ-ჩვევები.

2. **სამეფო ორდონანსები** (Ordonnances Royales) — ეწოდებოდა მეფის მიერ გამოცემულ ბრძანებულებებს, რომელიც მოქმედებდა მეფის სამფლობელოში და აწესრიგებდნენ სამეურნეო, საფინანსო, ადმინისტრაციულ, საპოლიციო, სასამართლო საკითხებს. ამავე ხასიათის იყო სენიორების მიერ გამოცემული არხები, რომელიც სენიორის მამულში მოქმედებდა.

3. **რომის სამართალი** (Droit de Rome) უმთავრესად სამხრეთ საფრანგეთში მოქმედებდა, სადაც განვითარებული იყო სავაჭრო ურთიერთობა, ალებ-მიცემობა და საქალაქო ცხოვრება.

4. **კანონიკური სამართალი** (Droit canonique) ეწოდებოდა მსოფლიო საეკლესიო კრებების დადგენილებებს, რომლებიც მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქრისტიანო სამყაროში. მას თან ერთვოდა ადგილობრივი საეკლესიო კრებების დადგენილებები. ორივე ერთად შეადგენდა საეკლესიო სამართალს.

5. **ფეოდალური სამართლის კრებულები** ეწოდებოდა იმ აქტების ერთობლიობას, რომლებიც შედგენილი იყო XII საუკუნის II ნახევარში და აწესრიგებდა საადგილმამულო ურთიერთობის საკითხებს. აქ ლაპარაკი იყო ფეოდალური მიწათმფლობელობის ფორმებზე: რა უფლებები აქვს სენიორს ვასალის მიმართ, რა შემთხვევაში შეიძლება სენიორმა ვასალს ჩამოართვას ფეოდი და სხვა.

სამართლის განვითარების მნიშვნელოვანი ეტაპია კოდიფიკაცია, რომელიც დაიწყო ნაპოლეონის მმართველობის ეპოქაში შექმნილი კოდექსებით. განვიხილოთ ნაპოლეონის კოდექსები.

1804 წ. ძალაში შევიდა სამოქალაქო კოდექსი. ისტორიამ იცის, რომ ბონაპარტი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ამ იურიდიულ ღოკუმენტს. როცა მისი სიცოცხლე დაისისაკენ მიდიოდა, თქვა: ჩემი ისტორია და სახელი ის ორმოცამდე ბრძოლა არ არის, რომელიც მოვიგე. ყველა ისინი ვატერლომ წაშალა. მაგრამ არ შეიძლება და არც მოხდება ჩემი სამოქალაქო კოდექსის დავიწყება.

ამ კოდექსში კლასიკური გამოხატულება ჰპოვა კერძო საკუთრების უფლებამ. რომაული ცივილური სამართლის გავლენით ინსტიტუციური სისტემით დაყოფის შესაბამისად, სამოქალაქო კოდექსი სამ ნაწილად იყოფა: 1) პირები; 2) ნივთები; 3) ვალდებულებანი. კოდექსის წყაროს წარმოადგენდა რევილუციის პერიოდის კანონმდებლობა. კოდექსის სანივთო სამართლის ნაწილის მიხედვით აღიარებული იყო მიწის თავისუფალი ყიდვა-გაყიდვა. ვალდებულების ნაწილი ასევე ითვალისწინებს კერძო და წარმოების ინიციატივას. ლეტალურადა რეგლამენტირებული სამუშაო ძალის ქირავნობის ხელშეკრულებათა საკითხი.

ნაპოლეონის შესახებ ამბობდნენ, რომ კალმით ის ყოველთვის აკლებდა თავის თავს იმას, რასაც მხვილით იპყრობდა. მიუხედავად ამისა, ნაპოლეონის თანამედროვე სტენდალი აღნიშნავდა: "ნაპოლეონმა დააჩქარა სამართალწარმოება და იგი უფრო სამართლიანი გახდა. ასე, რომ იგი ერთადერთი მაგალითია ისტორიაში! — ყველაზე დიდ მხედართმთავარს საფრანგეთი უნდა უმაღლოდეს კანონთა სისტემატიზაციას, რომელმაც შესცვალა დაპირისპირებულობა და ქაოსი კანონმდებლობაში, რითაც ეს ქვეყანა იმართებოდა".

1808 წელს მიღებული იქნა სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი, ამ კოდექსით დაფუძნდა შევჯიბრებითობის პროცესის პრინციპები, რომელმაც შეცვალა ინკვიზიციური სამართალწარმოება. ამ პრინციპებს შორის აღსანიშნავია: უდანაშაულობის პრეზუმფცია, ნაფიც მსაჯულთა არსებობა, პროცესის ზეპირობა და საჯაროობა, მტკიცებულებათა თავისუფალი შეფასება მოსამართლის შინაგანი რწმენის საფუძველზე და სხვა.

1810 წ. მიიღეს სისხლის სამართლის კოდექსი. მასში დამუშავებულია დანაშაულთა და სასჯელთა სისტემა. ამავე წელს იქნა მიღებული სავაჭრო კოდექსიც.

ამ კანონებმა დიდხანს იარსება საფრანგეთში. მხოლოდ XX ს-ის დასაწყისში შევიდა მათში ზოგიერთი ცვლილება. მაგ.: 1925 წ. კანონით ოფიციალურად დამკვიდრდა მონოპოლიის ახალი ფორმა — ამხანაგობა და შეზღუდული პასუხისმგებლობა, სააქციონერო საზოგადოება.

§ 47. *სამართლის ცალკეული დარგების ევოლუცია
საფრანგეთში*

სამოქალაქო სამართალი.

უპირველეს ყოვლისა, გამოვყოთ საკუთრების ინსტიტუტის თავისებურება, რაც მის იერარქიულ სტრუქტურაში გამოიხატა. იგი ეხებოდა მიწათმფლობელობას. არაფრისაგან შეზღუდული საკუთრების უფლება (ლათ.: *dominium directum*) აღიარებული იყო მხოლოდ მეფისა და პირველი რანგის მსხვილი ფეოდალებისათვის. ყველა სხვა ფეოდალები მიწების მფლობელებად ითვლებოდნენ და არა მესაკუთრეებად. საკუთრების ამგვარი დაყოფა რომაულ სამართალზე დაყრდნობით, თეორიულად სცადეს XIII ს-ში გლოსატორთა სკოლის წარმომადგენლებმა. გარკვეული საშსახურის პირობით სარგებლობაში არსებული მიწები, ძალიან მალე შესაძლებელი გახდა შემკვიდრებით გადასულიყო და მიიღო სახელწოდება *ფეოდი*, განსხვავებით *ბენეფიციუმისაგან*, რომელიც სამუდამო მფლობელობას გულისხმობდა. საფრანგეთის ჩრდილოეთ ნაწილში, სადაც საერთოდ არ იყო *ალოდი*, დამკვიდრდა წესი: არ არის მიწა სენიორის გარეშე (*nulle terre sans seigneur*). ჩრდილოეთში, პირიქით, სადაც ალოდს ჯერ კიდევ გარკვეული წონა ჰქონდა, საწინააღმდეგო წესი არსებობდა: არ არის სენიორი ტიტულის გარეშე (*nul seigneur sans titre*), ე.ი. სენიორს თავისი უფლება მიწის საკუთრებაზე უნდა დაემტკიცებინა სენიორობის ხარისხით. გლეხები მიწაზე საკუთრების უფლებით არ სარგებლობდნენ. ისინი შეიძლება მიწასთან ერთად ურთიერთობის ობიექტი ყოფილიყვნენ. სენიორს შეეძლო სერვისი გაეცდოდა მიწით და უმიწოდ, მაგრამ არა ოჯახთან გაყრით.

ფულად-სასაქონლო ურთიერთობის განვითარებასთან ერთად განვითარდა კერძო საკუთრება. მეფეები ცდილობდნენ განემტკიცებინათ პირდაპირი და უშუალო უპირატესი საკუთრება მიწაზე (*seigneurie directe et universelle de la couronne*). ამიტომ ყოველგვარი გარიგების დროს, მესაკუთრის შეცვლის შემთხვევაში, მეფეები მოითხოვდნენ წილს მათ სასარგებლოდ.

საკუთრების უფლების განხილვა საფრანგეთის სახელმწიფოს პირველ ეტაპზე არ იქნება სრულყოფილი თუ არ შევეხეთ უფლებაუნარიანობის საკითხს. სხვადასხვა წოდებების არსებობა და საერო და სასულიერო დიდებულთა პრივილეგიები სამოქალაქო უფლებაუნარიანობის

განსხვავებულ პრინციპებს გულისხმობდა. შეზღუდული იყო უცხოელების, პროტესტანტების და ებრაელების უფლებაუნარიანობა. თავადაზნაურობას ეკრძალებოდა ფიზიკური შრომა და ხელობა (გარდა მიწის დამუშავებისა), ვაჭრობა (გარდა საზღვაო), თავადობის ჩამორთმევის ან "შეჩერების" მუქარით. მათ ეკრძალებოდათ აგრეთვე სასამართლოსა და ადმინისტრაციაში დაბალი თანამდებობების დაკავება. რჯულის მსახურებს არ შეეძლოთ მიეღოთ ქონება არც მემკვიდრეობით, არც ანდერძით, არ შეეძლოთ ექორწინათ და ა.შ.

ვალდებულებითი ურთიერთობების სფეროში ძირითადად რომაული სამართლის ნორმები იყო დამკვიდრებული. 1673 წ. გამოცემული სავაჭრო კოდექსი ინარჩუნებდა წოდებრივ ხასიათს. სავაჭრო სამართალი ამ კოდექსის მიხედვით განხილული იყო როგორც ვაჭართა წოდებების უფლება. იგი არეგულირებდა სავაჭრო ამხანაგობებს, ვექსილებს, ბანკროტობას და სხვა ურთიერთობებს, რომელიც სავაჭრო ბრუნვაში წარმოიშობოდა. მნიშვნელოვანი აქტია 1681 წ. ორდონანსი საზღვაო ვაჭრობის შესახებ.

შეიცვალა და გაღრმავდა სამოქალაქო სამართლის სფერო რეკოლუციის შემდეგ. შეიცვალა მესაკუთრეთა სუბიექტები. სახელმწიფო გახდა მიწის სრული მესაკუთრე. სარგებლობაში მყოფ მიწებზე დაწესდა რიგი შეზღუდვები.

სამოქალაქო სამართლის განვითარების მნიშვნელოვანი მახასიათებელია უარის თქმა დაღებული ხელშეკრულებების უტყუარი ძალის პრინციპზე. გაუთვალისწინებელ გარემოებებზე დაყრდნობით, ერთ-ერთ მხარეს სასამართლო გზით შეეძლო მიეღწია კონტრაქტის პირობების შეცვლის ან საერთოდ უარყოფისათვის. 1928 წ. მიიღეს კანონი, რომელიც ნებას რთავდა ხელშეკრულების მხარეებს შეეწყვიტათ შრომითი ხელშეკრულება. ქალების ქმედუნარიანობა სრული მოცულობით აღიარეს 1938 წ.. ომის შემდგომ წლებში კი კანონმდებლობით დამტკიცდა სახელმწიფოს უფლება — მონაწილეობა მიეღო კერძო ფირმათა საქმიანობაში. ზოგიერთი მსხვილი სამრეწველო საწარმო კი ნაციონალიზირებული იქნა.

სისხლის სამართალი.

სისხლის სამართლის სფეროში თავდაპირველად ბარბაროსული სამართლისათვის დამახასიათებელი ნიშნები დამკვიდრდა. შემდგომში შეიცვალა შეხედულებები დანაშაულის იურიდიულ შედეგებზე.

დაზარალებულისაგან სამაგიეროს მიზღვის პრინციპი შეიცვალა ფულადი გადასახადით (Verguilde).

ალიარებული იყო პასუხისმგებლობის საფუძველად ბრალი, თუმცა მის გვერდით არ გამოირცხვდნენ ობიექტური შერაცხვის პრინციპს, მაგ.: დამნაშავე პირის ნათესავებზე პასუხისმგებლობის დაკისრება; არ არის დაზუსტებული შერაცხალობის ცნება; პროცესები იმართებოდა ცხოველთა წინააღმდეგაც.

სამართალწარმოებაში გამოიყენება კერძო ბრალდების პრინციპი, და დანაშაულის ძიება იწყება დაზარალებული პირის საჩივრით.

მტკიცებულებათა შორის გამოიყენებოდა — ფიცი, ორდალი და სასამართლო ორთაბრძოლა.

მთელი ფეოდალიზმის ხანაში საფრანგეთის დასჯითი სისტემა, ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, აგებული იყო შურისძიებისა და დაშინების პრინციპზე. სასჯელები განსაკუთრებული სიმკაცრით გამოირჩეოდნენ. იდეენებოდა სახელმწიფო და რელიგიური დანაშაულები, ათეიზმი და რევოლუციური იდეები.

წოდებრიობის პრინციპი, რა თქმა უნდა გათვალისწინებული იყო სასჯელთა დაწესებისას.

სისხლის სამართლის ნორმების კოდიფიკაციამდე, **დანაშაულთა და სასჯელთა სისტემა** ღვინდებოდა სასამართლო პრაქტიკის მეშვეობით. დანაშაულები სამ ძირითად ჯგუფად იყოფოდა: 1) რელიგიის წინააღმდეგ მიმართული (ღვთის გმობა, ათეიზმი, მისნობა); 2) სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული (მეფეზე ან მისი ოჯახის წევრებზე თავდასხმა და სხვა); 3) კერძო პირთა წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული.

1670 წლის ორდონანსი უშვებდა არა მარტო პერსონალურ, არამედ თემებისა და კორპორაციების კოლექტიურ პასუხისმგებლობას.

გამოიყენებოდა ობიექტური შერაცხვა. სასჯელი შეიძლებოდა დაკისრებოდათ ბავშვებსაც, ჭკუასასუსტებსაც. ეწყობოდა სასამართლო პროცესები მიცვალებულთა, ცხოველთა და უსულო საგნების წინააღმდეგ (სახიფათო წიგნების დაწვა).

სისხლის სამართლის საქმეებზე საქმეთაწარმოება **ინკვიზიციურ** ხასიათს ატარებდა. მისი წესი განისაზღვრა 1670 წლის ორდონანსით. წინასწარი გამოძიება 2 სტადიად იყოფოდა: საერთო გამოძიება (ლათ.: inquisitio generalis) და სპეციალური გამოძიება (ლათ.: inquisitio specialis).

პირველ სტადიაზე მიმდინარეობდა მტკიცებულებათა შეგროვება და ბრალეული პირის პიროვნების დადგენა, მეორე სტადიაზე —

მტკიცეულებათა შემოწმება და დაკითხვა. ძიება მიმდინარეობდა ფარულად, წერილობით მტკიცებულებათა და წამების ფორმალური თეორიის გამოყენებით, რომელიც შეიძლებოდა ორჯერ ჩატარებულიყო: ერთხელ ბრალეულისაგან აღიარების მიღწევისათვის, მეორე — სიკვდილით დასჯის წინ გაუხსნელი თანამონაწილის დადგენისათვის. სასამართლო სხდომა ფარული იყო საბრალდებო დასკვნის, მოწმეების გამოძახების გარეშე (წინასწარი გამოძიების დროს დაკითხულნი). განაჩენი შეიძლებოდა სამი სახის ყოფილიყო: გამამტყუნებელი, გამამართლებელი და ეჭვის ქვეშ დამაყენებელი.

ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდგომი პერიოდი ნათელი მაგალითია იმისა, რომ მკვეთრი სოციალური დაპირისპირების პირობებშიც შეიძლება ასი წლის წინანდელი კოდექსებით სარგებლობა. საფრანგეთში ასეთი ელასტიური დისპოზიციების მქონე კანონია 1810 წლის კოდექსი, რომელიც დამსახურებულად *"კლასიკური კოდექსის"* სახელწოდებას ატარებს.

1958 წ. მიღებულ იქნა სისხლის სამართლის ახალი კოდექსი, რომელიც ეყრდნობოდა სასამართლოს ღიად განსჯადობის პრინციპს პირველი ინსტანციის ყველა სასამართლოში.

მეორე მსოფლიო ომის დროს დანაშაულობამ საფრანგეთში უმაღლეს დონეს მიაღწია. მიუხედავად მკაცრი სასჯელებისა და მათ შორის სიკვდილით დასჯის უამრავი შემთხვევებისა დანაშაულობანი მაინც იზრდებოდა. ფართოდ გავრცელდა კრიმინოლოგიური დოქტრინა — *სისხლის სამართლის დამნაშავის "რესოციალიზაცია"*, რაც იქიდან გამომდინარეობდა, რომ სასჯელის მიზანს წარმოადგენდა არა დაშინება, არამედ დამნაშავის გამოსწორება.

1958-1959 წწ. და 1960-1963 წწ. გადაისინჯა სისხლის სამართლისა და სისხლის სამართლის პროცესის კოდექსები. 1981 წ. 9 ოქტომბრის კანონით კი საფრანგეთში აიკრძალა სიკვდილით დასჯა. იგი შეიცვალა სამუდამო პატიმრობით.

ადმინისტრაციული სამართალი.

ადმინისტრაციული სამართალი საფრანგეთში, ისევე როგორც სხვა სახელმწიფოებში, თავდაპირველად განვითარდა საჯარო სამსახურის მარეგულირებელი სამართალი. ეკონომიკური, სოციალური, სამეცნიერო და სხვა სფეროების ზრდას მოჰყვა პრობლემების თავმოყრა, რომელთაც ადმინისტრაციული სამართალი არეგულირებდა.

ფრანგულ ადმინისტრაციულ სამართალში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საჯარო სამსახურის ცნებას, რომელიც გულისხმობს სახელმწიფო ორგანოთა საქმიანობას მოსახლეობის, მოქალაქეთა გაერთიანებების, სახელმწიფო ორგანოების, დაწესებულებების, ორგანიზაციების საერთო ინტერესების სფეროში. მთავარი მაჩვენებელი საჯარო სამსახურისა ისაა, რომ თუ "საერთო ინტერესების" დაკმაყოფილებას სახელმწიფო შეუძლებლად თვლის, მაშინ ასეთი სფერო კერძო პირის ან გაერთიანების ხელში რჩება. ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ საჯარო სამსახურის მიკუთვნებულ საკითხებს კერძო პირები და ვჯუფები შეასრულებენ, მართლსაწინააღმდეგოდ იქნება მიჩნეული. საფრანგეთში **საჯარო სამსახურს** (Service public) ეკუთვნის: პოლიციის საქმიანობა, სამხედრო მმართველობა, ადმინისტრაციული იუსტიცია, განათლების სისტემა, მოსახლეობის სატრანსპორტო საშუალებით უზრუნველყოფა, სოციალური უზრუნველყოფა, მოქალაქეობრივი მდგომარეობის ჩაწერა და ა.შ.

სამართალწარმოება.

სასამართლო წარმოება საფრანგეთში განსხვავებული სახით ჩამოყალიბდა. შეიქმნა სამეფო, სენიორული, საეკლესიო და ადგილობრივი იურისდიქცია.

მეფის იურისდიქციის განხორციელება მხოლოდ სამეფო დომენში პრეკო და ბალის მეშვეობით ხდებოდა, იმ საქმეთა გარდა, რომელიც პირდაპირ მეფეს ექვემდებარებოდა. მე-13 საუკუნიდან დომენში უმაღლეს სასამართლო ორგანოს პარლამენტი წარმოადგენდა.

სენიორული იურისდიქცია ფეოდალების მიერ ხორციელდებოდა იმუნიტეტის საფუძველზე.

თავდაპირველად ფეოდალურ სასამართლოთა შემდეგი იერარქია არსებობდა — ქვედა და ზედა (ლათ.: alta et bassa justitia).

XIII საუკუნიდან წარმოიშვა იუსტიციის შუა რგოლი(ლათ.: media justitia).

ფეოდალურ სასამართლოებში დამკვიდრებული იყო პრინციპი — ყველა უნდა გასამართლდეს თანასწორის მიერ. თუმცა ეს პრინციპი მხოლოდ თავისუფალთა კატეგორიას ეხებოდა. გლეხები და მონები მათი მეპატრონეების მიერ სამართლდებოდნენ.

საერო ფეოდალურ სასამართლოებთან ერთად არსებობდა აგრეთვე **სასულიერო ფეოდალთა სასამართლოები**, რომელთაც ეხებოდათ არა მარტო სასულიერო პირთა საქმეების განხილვა, არამედ, იმ საერო

პირებისაც, ვისაც რაიმე შემხებლობა ჰქონდა ეკლესიასთან. პირველ ინსტანციას ამ სისტემაში ეპისკოპოსის სასამართლო წარმოადგენდა. მეორეს — არქიეპისკოპოსის, მესამეს — პაპის სასამართლო.

ქალაქებში იურისდიქცია ხორციელდებოდა ან თვითმმართველობის ორგანოების მიერ, ან მეფის მიერ პრევი და ბალის მეშვეობით, ან სენიორების მიერ მათი უფლებამოსილი პირების მეშვეობით. წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის პერიოდში ცვლილებები ხდება სამართალწარმოებაშიც. იზრდება მეფის იურისდიქცია (პრევი და ბალის მეშვეობით) ფეოდალთა იურისდიქციის შეზღუდვის ხარჯზე. 1358 წლის მარტის ორდონანსით აიკრძალა ამ თანამდებობათა ყიდვა-გაყიდვა და დამტკიცდა, რომ გადასცემოდათ იმ პირებს, რომელთა კანდიდატურა შეთანხმებული იქნებოდა პროვინციულ შტატებთან. თუმცა ორდონანსის ეს მოთხოვნა არ განხორციელებულა.

პარიზის პარლამენტი, წარმოადგენდა რა მეფის დომენში უმაღლესი ინსტანციის სასამართლოს, იყოფოდა სამ პალატად: პირველი ორი (*grande chambre* და *chambre des enquêtes*) იხილავდა სამოქალაქო, საფინანსო და ზოგიერთი სახით სისხლის სამართლის საკითხებს, მესამე (*chambre de La tournelle*) — მხოლოდ სისხლის სამართლის საქმეებს. მოგვიანებით წარმოიშვა მეოთხე პალატაც — საჩივრების პალატა (*chambre de requêtes*), სადაც განიხილებოდა საჩივრები სასამართლო გადაწყვეტილებებზე და განაჩენებზე.

ფეოდალური მამულების სამეფო დომენზე მიერთების შემდეგ, მეფემ აქაც დააარსა პარლამენტები, რომლებიც იქცნენ პარიზის პარლამენტის ქვედანაყოფებად. დადგინდა წესი პარლამენტის მიერ მეფის ნორმატიული აქტების რეგისტრაციისა. პარლამენტს შეეძლო უარი ეთქვა რეგისტრაციაზე, თუ ჩათვლიდა, რომ მეფის მიერ მიღებული აქტი არასამართლიანი იყო (რემონსტრაციის უფლება — *droit de remontrances*). მეფეებს შეეძლოთ რეგისტრაციისათვის მიეღწიათ, თუ პირადად გამოცხადდებოდნენ პარლამენტზე სამეფო კართან ერთად, რადგან მისი დასწრების შემთხვევაში პარლამენტს აღარ შეეძლო უარი ეთქვა მეფის მოთხოვნაზე.

თანდათან დაიწყო საეკლესიო სასამართლოების იურისდიქციის შეზღუდვა. ამასთან ერთად დაწესდა სამეფო პროკურორის თანამდებობა (ლათ.: *procurator regis, advocatus regis*), როგორც მეფის ინტერესების გამომხატველი. ისინი ბრალმძებლებად გამოდიოდნენ სასამართლო პროცესზე.

წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის ეტაპზე სამართალწარმოებას შემდეგი დამახასიათებელი ნიშნები გააჩნდა: 1) სამეფო იურისდიქციის გაზრდა (cas royaux); 2) ფეოდალთა სასამართლო გადაწყვეტილებაზე აპელაციის წარმოება; 3) სასამართლო ქვემდებარეობის განსაზღვრა არა სამართალდარღვევის საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით (ლათ.: forum domicilii), არამედ დანაშაულის ჩადენის ადგილის მიხედვით (ლათ.: forum delicti comissi).

აბსოლუტიზმის პერიოდში საფრანგეთის მეფეები თვლიდნენ რა თავს ხელისუფლების წყაროდ, ამტკიცებდნენ, რომ ყოველგვარი სამართლიანობა მეფისგან მომდინარეობს (toute justice kmane de roi). ამიტომ ამ ეტაპზე მნიშვნელოვნად შეიზღუდა სენიორების და ეკლესიის იურისდიქცია. საფრანგეთის სამართალწარმოება საკმაოდ რთული და დახლართული იყო, რამდენადაც არსებობდა დიდი რაოდენობით სასამართლო ინსტანციები განუსაზღვრელი სამართალქვემდებარეობით. ფართოდ დაინერგა ევოკაციის პრაქტიკა ანუ გამოჩენილ ადამიანთა საქმის ამოღება საერთო ქვემდებარეობიდან და მათი გადატანა სამეფო საბჭოში. სასამართლოებთან აღმოცენდა პროკურატურა და ადვოკატურები.

საფრანგეთის რევოლუციების შემდეგ სახელმწიფო მოწყობის სწრაფი ცვლა სასამართლო სისტემასაც შეეხო, თუმცა ეს ცვლილებები სასამართლო ორგანიზაციის გამარტივებისაკენ იყო მიმართული. იგი საბოლოოდ დაიხვეწა კონსულობის პერიოდში. მნიშვნელოვანი კანონი იყო 1800 წ. 18 მარტის კანონი სამართალწარმოების შესახებ. დაბალ ადმინისტრაციულ ერთეულში — კომუნაში შეიქმნა **სამომრიგებლო სასამართლოები**, რომლებიც მცირე სამოქალაქო, სისხლის სამართლის დარღვევებს იხილავდნენ. ასეთ შემთხვევაში გამოდიოდნენ როგორც "უბრალო საპოლიციო სასამართლოები". სამოქალაქო საქმეებზე მეორე ინსტანციას წარმოადგენდა **გამასწორებელი პოლიციის ტრიბუნალი**, რომლის შემადგენლობა 3 მოსამართლით განისაზღვრებოდა. საშუალო სიბიძმის საქმეებზე იგი პირველი ინსტანციის სასამართლოდ გამოდიოდა. სასამართლო სისტემის შემდეგი რგოლი **სააპელაციო სასამართლოდ** იწოდებოდა. მასთან 1810 წ. ჩამოყალიბდა **ასი ზების სასამართლო 3** მრჩეველითა და 12 ნაფიცი მსაჯულით, სადაც რთული ხასიათის სისხლის სამართალდარღვევები განიხილებოდა. უმაღლეს სასამართლო ინსტანციას სამოქალაქო და სისხლის საქმეებზე წარმოადგენდა მთელი საფრანგეთისათვის ერთიანი **საკასაციო სასამართლო**.

სამომრიგებლო სასამართლოს წევრები აირჩეოდნენ, ხოლო დანარჩენი სასამართლოების შემადგენლობა ინიშნებოდა საშუალოდ. 1807 წ. დადგინდა, რომ მოსამართლის თანამდებობაზე მუდმივად ინიშნებოდა პირი, რომელმაც ამ სფეროში 5 წელი იმსახურა 1810 წ. აღსდგა *ადვოკატურა*, რომელიც რევოლუციის დასაწყისში დაითხოვეს. 1801 წ. თებერვალში მთავრობამ თითოეულ დეპარტამენტში, სადაც თვლიდა საჭიროდ, დააფუძნა *საგანგებო ტრიბუნალები*, სამოქალაქო და სამხედრო პირებისაგან შერეული შემადგენლობით. მათ ფუნქციას შეადგენდა პოლიტიკური წყობის წინააღმდეგ წაქეზების საქმეთა განხილვა. ამ სასამართლოთა განაჩენი გასაჩივრებას არ ექვემდებარებოდა. პარიზის კომუნამ ყველა სასამართლოს მოსამსახურე კომუნის მსახურად გამოაცხადა. გამოიცა დადგენილება, რომლის მიხედვით ყველა კატეგორიის სასამართლოს განცხადებით უნდა მიემართა იუსტიციის კომისიაში თავიანთი უფლებამოსილების გაგრძელების თაობაზე, თუ კი გამოიყენებდნენ კომუნის კანონით დადგენილ პრინციპებს. ასეთი განცხადების არწარდგენის შემთხვევაში მოსამართლე თავისუფლდებოდა დაკავებული თანამდებობიდან.

კომუნის პერიოდში სასამართლო ორგანოები იყვნენ: *სამომრიგებლო სასამართლოები*, *სამოქალაქო საქმეთა პალატა* (სამოქალაქო ტრიბუნალი) და *ბრალდებელი ყიური* ვერსალელების საქმეზე. ეს უკანასკნელი თავისი შინაარსით *ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო* იყო, სადაც საარჩევნო უფლებით ნაციონალური გვარდიელები სარგებლობდნენ. ბრალდებული განიხილებოდა პროცესში, როგორც თანაბარუფლებიანი მხარე. იგი მონაწილეობას ლეზულობდა მტკიცებულებათა განხილვაში და შეეძლო გაესაჩივრებინა ბრალდება. შეეძლო თვითონ აერჩია ადვოკატი. მნიშვნელოვანი ადგილი კომუნის იუსტიციის სისტემაში *პროკურატურას* ეკავა.

მისი პირველადი ამოცანა იყო ბრალდების მხარის დაჭერა *საბრალდებო ყიურის* მიერ საქმის განხილვის დროს, მართლწესრიგის დაცვა საზოგადოებრივი უსაფრთხოების კომისიასთან ერთად.

მთელ სასამართლო სისტემას ხელმძღვანელობდა *პარიზის კომუნის საბჭო*. იგი პირველი ინსტანციის სასამართლოც იყო განსაკუთრებული მნიშვნელობის საქმეებზე.

სასამართლო ორგანიზაციაში განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ XX საუკუნის ღონისძიებები, რომელთაც შეცვალეს სასამართლო სისტემა,

მათი კომპეტენცია და საქმეთა ქვემდებარეობის საკითხი: მნიშვნელოვნად შემცირდა სასამართლოთა რიცხვი და მათი ტერიტორიული განსჯადობა.

მომრიგებელი სასამართლოების ნაცვლად დაფუძნდა **პროცესის ტრიბუნალი** და **დიდი პროცესის ტრიბუნალი**, რომლებიც პირველი ინსტანციის სასამართლოები იყვნენ. თუ პროცესის ტრიბუნალი ყოველ ოლქში არსებობდა, დიდი პროცესის ტრიბუნალი ფუნქციონირებდა ლეპარტამენტებში სათითაოდ ან რამდენიმე ერთად.

სააპელაციო სასამართლო მეორე ინსტანციის სასამართლოს წარმოადგენდა სისხლისა და სამოქალაქო საქმეებზე, რომელიც 3 ან 4 ლეპარტამენტს ემსახურებოდა.

პირველ ინსტანციაში, საქმეთა განხილვა ხდებოდა 3 მოსამართლისა და 9 მსაჯულის მონაწილეობით.

სასამართლო სისტემას ამ რეფორმებით სათავეში ჩაუდგა **საკასაციო სასამართლო**. იგი ორპალატიანია — სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეთა განხილვის მიხედვით. ამ სასამართლოს თავმჯდომარე არის საფრანგეთის უმაღლესი მოსამართლე და მისი საქმიანობა განისაზღვრა 1967 წ. 3 ივლისის კანონით "საკასაციო სასამართლოს შესახებ".

საფრანგეთისათვის ტრადიციულ დაწესებულებას წარმოადგენს **ადმინისტრაციული იუსტიცია**, რომელსაც საფუძველი ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ ჩაეყარა. რევოლუციამ მიზნად დაისახა აბსოლუტიზმის ეპოქის სამეფო ადმინისტრაციის განუსაზღვრელი უფლებების ლიკვიდაცია და მისი კანონისადმი დამორჩილება.

ადმინისტრაციული სამართლის შექმნა და განვითარება უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფოს საბჭოს საქმიანობასთან არის დაკავშირებული.

ადმინისტრაციული იუსტიცია იხილავს თანამდებობის პირთა მოქმედებებზე საჩივრებს. ყველა მოსამართლე ამ სფეროში დაინიშნება სახელმწიფო მმართველობის ორგანოთა მიერ. ამ სასამართლოთა სისტემას

სათავეში უდგას სახელმწიფო საბჭო, რომელიც უფლებამოსილია გადაწყვიტოს ცალკეულ ადმინისტრაციული აქტების კანონიერება, აგრეთვე თანამდებობის პირთა პასუხისმგებლობის საკითხი, მისცეს რეკომენდაცია სამართლებრივ საკითხებზე, განიხილოს

ადმინისტრაციული სასამართლოების ყველა რგოლის გადაწყვეტილებათა აპელაცია და კასაცია. სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე არის იუსტიციის მინისტრი.

პრეზიდენტის თავმჯდომარეობით ქვეყანაში აგრეთვე ფუნქციონირებს **მაგისტრატურის უმაღლესი საბჭო**. იუსტიციის მინისტრი ამ საბჭოში

ვიცე-თავმჯდომარის უფლებით შედის. ამ საბჭოს 9 წევრს ნიშნავს პრეზიდენტი, რომლებიც რეკომენდაციას უწევენ ქვემდგომ მოსამართლეებს და იხილავენ მათი დისციპლინური გადაცდომის საკითხებს. ეს ორგანო იძლევა დასკვნებს შეწყალების შესახებ. პროკურატურის ორგანოები ექვემდებარება იუსტიციის მინისტრს და მთლიანად კონტროლირებადია მთავრობის მიერ. ყველა პროკურორი ინიშნება პრეზიდენტის მიერ. პროკურატურა ადრავს სისხლისსამართლებრივ დევნას, კონტროლს უწევს წინასწარ გამოძიებას და ბრალდებით გამოდის სასამართლოში. საკასაციო სასამართლოში არის *გენერალური პროკურორის*, ხოლო სააპელაციო სასამართლოებში *გენერალური პროკურორების* თანამდებობები. დიდი პროცესის თითოეულ ტრიბუნალში არის *რესპუბლიკის პროკურორი*. პროცესის ტრიბუნალში — *დიდი პროცესის ტრიბუნალის პროკურორი*.

§ 48. საპოლიციო სამსახური საფრანგეთში

ჯერ კიდევ რიშელიუს დროს, სახელმწიფო აპარატში განსაკუთრებულ როლს იკავებდა პოლიცია. ეს იყო ორგანო, რომლის ფუნქციას შეადგენდა არსებული წესწყობილების შენარჩუნების მიზნით ყოველგვარი გამოსვლების გამოვლინება, ჩაქრობა და თვალყურის დევნება საზოგადოებრივი წესრიგის არსებული ნორმების დაცვაზე. საპოლიციო სამსახურის დანიშნულება განსაკუთრებით მძაფრდება ლუი XIV დროს. პოლიციას ისეთი ფართო უფლებები მიენიჭა, რომ მისი საქმიანობა რაიმე კანონით არ იყო შეზღუდული. ამიტომ დამკვიდრდა "კონვერტებში დაბეჭდილი ბრძანებების" სისტემა (Systeme "Lettres de cachet"). მეფის ხელმოწერით დაინტერესებულ პირებზე გაიცემოდა თავისუფალი ბლანკი, სადაც ყველაფერი შეიძლებოდა ჩაწერილიყო. ასეთი დოკუმენტები საჭირო იყო სახელმწიფო წყობილების წინააღმდეგი პირების დაპატიმრებისას სასამართლოსა და გამოძიების გარეშე განუსაზღვრელი ვადით. ასეთი წერილის მიხედვით ვოლტერი ორჯერ იჯდა ბასტილიაში. საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში დაწესდა ადმინისტრაციული მეთვალყურეობა. სპეციალურ დაწესებულ "შავ კაბინეტში" ("Cabinet noir") ხსნიდნენ კერძო ბარათებს. საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე მეთვალყურეობა სამეფო საბჭოსა და პარლამენტსაც კჭონდა დაკისრებული, რომელთა მეშვეობით ხორციელდებოდა წიგნების ცენზურა. აჯანყების იდეოლოგიით

გამსჭვალულ არა მარტო წიგნების ავტორებს დევნიდნენ, არამედ გამომცემლებსაც და გამყიდველებსაც კი. ასეთი ბედი ეწიათ ვოლტერის "ფილოსოფიურ წერილებს", ჰოლბახის "ბუნების სისტემას", ჰელვეციუსის "გონის შესახებ".

საპოლიციო აპარატზე, როგორც ცალკე არსებულ სპეციალიზებულ ორგანოზე, შეიძლება ვილაპარაკოთ ნაპოლეონის ეპოქიდან, როცა საკმაოდ განმტკიცდა ეს აპარატი. ისტორიულად ცნობილია პოლიციის სამინისტროს ყოვლად შემძლე უფროსი ჟ.ფუშე. მან დაასრულა სამინისტროს ყველა რგოლის ფორმირება: "შპიკები", "შავი კაბინეტი", ბარათების წარმოება, თვითნებური დაპატიმრებები და ა.შ. პარიზში დაფუძნდა საგანგებო რეჟიმი. კერძოდ, ქალაქის პოლიციის პრეფექტს დაეკისრა განსაკუთრებული უფლებამოსილებანი: ნაპოლეონი უშუალოდ ისმენდა მის მოხსენებებს.

ნაპოლეონის მიერ საპოლიციო აპარატის ორგანიზაციას ფრანგები ხშირად მიმართავდნენ სახელმწიფოში არსებული რეჟიმის შეცვლის მიუხედავად.

საფრანგეთის პოლიციის თანამედროვე სტრუქტურა დადგინდა 1966 წლის 9 ივლისის კანონით "ნაციონალური პოლიციის ორგანიზაციის შესახებ", რომელშიც არაერთი ცვლილება და დამატება შევიდა. ყველა საპოლიციო სამსახური ერთიან საერთო ეროვნულ ორგანიზაციას წარმოადგენდა და მკაცრად აერთიანებდა სახელმწიფო კომპლექსში სამ მსხვილ ფორმირებას: 1) ეროვნული უშიშროების ორგანოები; 2) პარიზის პოლიცია; 3) ეროვნული ჟანდარმერია.

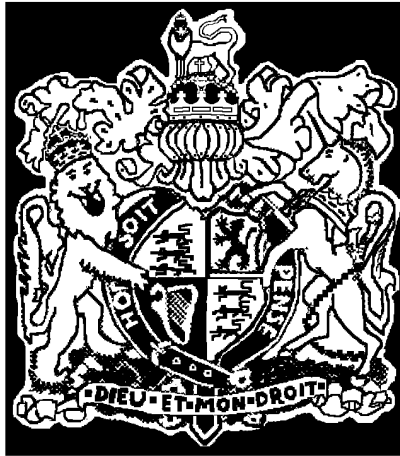
ეროვნული უშიშროების პოლიცია შედგება საქალაქო პოლიციის ორგანოებისაგან და უშიშროების რესპუბლიკური ბრიგადებისაგან. 10 ათასი კაცისაგან დასახლებულ ქალაქებში არსებობს პოლიციის კომისარიატები კომისარის მეთაურობით. ეს უკნასკნელი ექვემდებარება ქალაქის მერს.

თავისებური სტრუქტურა და რამდენადმე სპეციფიური უფლებები გააჩნია საფრანგეთში **სისხლის სამართლის პოლიციას**. ქვეყანა დაყოფილია რაიონებად, რომელიც 4-6 დეპარტამენტს აერთიანებს. სისხლის სამართლის პოლიციის ორგანიზაციულ-ფუნქციონალური ინსტანციები წარმოადგენენ ზოგად სისხლის სამართლებრივ და ფინანსურ-ეკონომიკურ სექციებს, აგრეთვე ზოგიერთ ზოგად სამსახურებს — ინფორმაციის განყოფილება, იდენტიფიკაციის განყოფილება, საბარათო სისტემა, არქივი.

საპოლიციო პრეფექტურას თავისი უფლებამოსილების ფარგლებში ჰყავს რამდენიმე ადმინისტრაციული და ოპერატიული სამმართველო.

ეროვნული ჟანდარმერია ორგანიზებულია, როგორც სამხედრო ფორმირება. მისი კომპეტენცია ვრცელდება სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ, სასამართლო და სამხედრო საქმიანობაზე. ყველაზე ქვედა რგოლია კანტონის ტერიტორიის მომსახურე 15-20 კაციანი ჯგუფი. ასეთი ჯგუფების ორგანიზაციული სტრუქტურა ეყრდნობა სამხედრო მოწყობის პრინციპს. ეროვნული ჟანდარმერიის ნაწილს შეადგენს მობილური ჟანდარმერიის ლეგიონი და სარეზერვო ჟანდარმული ჯგუფები.

დიდი ბრიტანეთის

სახელმწიფოსა და სამართლის
ინსტიტუტის

თავი IV. დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია

§ 49. ინგლისის სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობისა და განვითარების ისტორიული მიმონიღვა

ბრიტანეთის კუნძულზე მცხოვრებ ტომებს, ბრიტებს (Britons/Brits), რომელთა სახელწოდებიდანაც წარმოსდგა შემდგომში კუნძულისა და თვით სახელმწიფოს სახელი, კონტინენტიდან მოსული კელტები (Celts) შეერწყნენ. ჩვენამდე არსებული ისტორიული წყაროებით დასტურდება, რომ კელტურ სამყაროს იცნობდნენ ფინიკიელები, ძველი ბერძნები და რომაელები.

ძვ.წ. I საუკუნიდან, 55-54 წწ., იულიუს კეისარიდან მოყოლებული, ბრიტანეთი რომაელების ხშირი შემოსევის ობიექტი იყო. ახალი წელთაღრიცხვის 60-იანი წლების დამლევს კი იმპერატორ დომიციანის დროს რომის სახელმწიფოს ერთ-ერთ პროვინციად იქცა. კოლონიური მმართველობისათვის რომის იმპერატორების მიერ აქ ინიშნებოდა პროპრეტორი და იგი წარმოადგენდა როგორც ადმინისტრაციული, ასევე სამხედრო მმართველობის განმახორციელებელ პირს ადგილზე. რომაელების ბატონობა ბრიტანეთზე დაახლოებით 500 წელს გაგრძელდა. IV-V საუკუნეებში ხელისუფლების წინააღმდეგ სოციალური აჯანყებისა და გერმანელი ტომების შემოსევების გამო რომში სახელმწიფოებრივი კრიზისი დაიწყო. უზარმაზარი იმპერიის ტერიტორიაზე განლაგებული ჯარების კონცენტრაციით და ლოკალური ბრძოლებით ხელისუფლება ცდილობდა კრიზისიდან თავის დაღწევას. ამ პერიოდს ემთხვევა რომის სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალების მიერ ბრიტანეთის კუნძულების დატოვება, რის შემდეგაც აქ მაცხოვრებელმა კელტებმა შეინარჩუნეს პრიმიტიული პოლიტიკური მმართველობის ფორმები. თუმცა გერმანული ტომების (ანგლები, საქსები, იუტები) შემოსევების შედეგად ბრიტანეთის ტერიტორიაზე სახელმწიფოებრივი ჩამოყალიბების პროცესი შეჩერდა. VI-VII საუკუნეში გერმანელებმა ხელთ იგდეს თითქმის მთელი ბრიტანეთი (შოტლანდიისა და უელსის გარდა), მკვიდრი მოსახლეობის ნაწილი ამოწყვიტეს, ნაწილი ლეტებად აქციეს, ნაწილი გააძევეს

ბრიტანეთიდან, რომლებიც უელსში, შოტლანდიასა და ბრეტანაში (საფრანგეთი) გადაიხვეწნენ. დაპყრობილ ტერიტორიაზე წარმოიშვა 7 პოლიტიკური ერთეული და ისინი სახელმწიფოთა ისტორიაში სამეფო-ჰებტარქიებად არიან ცნობილი: ნორთუმბრია, მერსია, ბოსტიანი, ანგლია, ესექსი, უესექსი, კენტი. VII-VIII საუკუნეებში იწყება ბრძოლები ჰებტარქიათა შორის ჰეგემონიის მოსაპოვებლად. პირველად ნორთუმბრიისა და მერსიის მეფეებმა ხელისუფლების განმტკიცებისა და გლესთა წინააღმდეგობის დაძლევის მიზნით, ქვეყნის გაერთიანება დაიწყეს. ამას თან დაერთო სკანდინავიიდან დანიელების შემოსევის დასაძლევად ბრიტანული სამეფოების ერთიანი სამხედრო ხელისუფლების შექმნის აუცილებლობაც. IX ს-ში უესექსის მეფე ეგბერტმა შეძლო საბოლოოდ გაერთიანებინა ბრიტანული სამეფოები "ინგლისს" სახელწოდებით. მეფე ალფრედ დიდის დროს კი (დაახლოებით 871-900 წწ.) ინგლისი პოლიტიკურად კიდევ უფრო გაძლიერდა. თუმცა 897 წ. ალფრედ დიდმა დანიელებთან შეტაკების დროს თავისი სახელმწიფოს მხოლოდ ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილის დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა. 1017-1035 წწ. ინგლისის მნიშვნელოვანი ნაწილი დანიის მეფეს კანუდ I-ს ემორჩილებოდა. ბრიტანეთის შემდგომი კოლონიზაციის პროცესი XI ს-ში ვილჰელმ პერცოვ ნორმანდიელმა გააგრძელა (ინგლისის მეფე ედუარდს სიკვდილის შემდეგ შვილი არ ღარჩენია), რომელმაც ტახტის მემკვიდრეობის პრეტენზიით, ინგლისს ომი გამოუცხადა და 1066 წ. 14 ოქტომბერს ჰასტინგზის ბრძოლის შემდეგ დაიპყრო კიდევ ლონდონი. ასე დაიწყო ნორმანელების დინასტიის დამკვიდრება ინგლისში. ვილჰელმმა (უილიამი) დაპყრობილი მიწები თავის მოლაშქრეებს დაურიგა. სახელმწიფო მმართველობის უმეტესი ნაწილიც მათ ჩააბარა. 1066 წელს ნორმანდიელთა გაბატონებას ინგლისში არსებული ვითარება არ შეუცვლია. ვილჰელმ დამპყრობელს ინგლისში ბატონობის პრეტენზია სამემკვიდრეო ტიტულების საფუძველზე ჰქონდა და არა დამპყრობელის უფლებით. თუმცა მის ბატონობას ძლიერი, ცენტრალიზებული ხელისუფლების ჩამოყალიბება მოჰყვა, ნორმანდიის საჰერცოგოში ნაწრთობი ადმინისტრაციული მართვის მდიდარი გამოცდილებით. ნორმანდიელი სენიორები, რომლებიც ვილჰელმს გამოყვნენ, ცდილობდნენ ერთმანეთის ირგვლივ გაერთიანებულიყვნენ, რათა მოპოვებული ნადავლი და ქონება დაეცვათ. სასახლის ენად ფრანგული დარჩა, ლათინური კი ეკლესიის ენად ითვლებოდა ტიუდორების დინასტიის გამეფებამდე XV ს-ში. ასე რომ, ადგილობრივი მოსახლეობა და

ადმინისტრაციული მმართველობა ყოველმხრივ გამიჯნული აღმოჩნდა ურთიერთისაგან. ასეთ შემთხვევაში ვილჰელმ დამპყრობელი ცდილობდა ძლიერი ვასალები არ ჰყოლოდა, რათა დამატებითი საფრთხე არ შეექმნა თავისი მმართველობისათვის. როცა ქვეშევრდომებს მიწებს ურიგებდა, ვილჰელმს არ შეუქმნია არც ერთი მსხვილი ფეოდი, ამიტომაც ვერც ერთმა ბარონმა ვერ გაბედა მისი მეტოქეობა. ასე რომ, ზოგადი პრინციპების მიუხედავად, რაც თან ახლავს კაცობრიობის განვითარებას, ინგლისმა ეს ეტაპი გარკვეული *თავისებურებებით* გაიარა:

1. 1066 წელს ნორმანების მიერ ინგლისის დაპყრობამ გამოიწვია მეფის ძლიერი ხელისუფლების წარმოშობა ინგლისში. ამ ფაქტორმა ერთგვარად განსაზღვრა კიდეც შუა საუკუნეების ინგლისის პოლიტიკური ისტორია. მეფე ვილჰელმმა გამოსცა სასტიკი კანონები, რათა მორჩილებაში ჰყოლოდა მთელი მოსახლეობა. ასე რომ, XI-XII საუკუნეების ინგლისის მონარქია მტკიცე სახელმწიფო ხელისუფლებას წარმოადგენდა, რომლის მსგავსი უცნობი იყო კონტინენტური ევროპის ქვეყნებისათვის. 2.

ინგლისში უმაღლესი იურისდიქცია მხოლოდ მეფეს ეკუთვნოდა. საგრაფო სასამართლოს არ შეეძლო გამოეტანა სასიკვდილო განაჩენი. ეს ფუნქცია მხოლოდ მეფის კომპეტენციას შეადგენდა. გარდა ამისა, ყველა იმ განაჩენზე, რომელიც საგრაფო სასამართლოს გამოჰქონდა, შეიძლება საჩივარი შეეტანათ მეფის სასამართლოში. ეს ზღუდავდა ადგილობრივ იურისდიქციას. რაც კიდეც ერთხელ მეტყველებს მეფის ხელისუფლების სიძლიერეზე.

3. ინგლისში აიკრძალა კერძო ომები. მაშინ, როცა კონტინენტურ ქვეყნებში XI-XIII სს. -ში ასეთი ომები დაკანონებული იყო. ერთი სენიორი ეომებოდა მეორეს. მისი ვასალი — მეორე სენიორის ვასალს და ეს ომი განუწყვეტელი მიმდინარეობდა. ამას კი ანარქია შეჰქონდა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ინგლისში სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე, რადგან მეფის ძლიერმა ხელისუფლებამ ასეთი ომები საკანონმდებლო წესით აკრძალა.

4. მამულს, რომელსაც ინგლისში მანორი (manor) ეწოდებოდა, არასოდეს მიუღწევია ისეთი ეკონომიკური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობისათვის, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა კონტინენტური ევროპის ქვეყნებში. მაგალითად, ამ პერიოდის საფრანგეთში მთელი ქვეყანა დაქსაქსული იყო რამდენიმე ათეულ მსხვილ ფეოდალურ სამთავროდ და ისინი სრული დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ. არსებითად მსხვილი ფეოდალური მამული საფრანგეთში პატარა

სახელმწიფოს წარმოადგენდა. საფრანგეთის ფეოდალები დამოუკიდებელი იურისდიქციით სარგებლობდნენ. მათ მიერ გამოტანილი განაჩენი საბოლოოდ ითვლებოდა.

5. ინგლისის სახელმწიფოს თავისებურებაა ისიც, რომ საუკუნეების განმავლობაში აქ შენარჩუნებული იყო გლეხთა თავისუფალი კატეგორიები. მთლიანად გლეხობა არასოდეს ყოფილა დაყმევებული. ასევე შენარჩუნებული იქნა ადგილობრივი თვითმმართველობაც. საგრაფოები, ასეულები და სოფლები თვითმმართველობის უფლებით სარგებლობდნენ (თვითმმართველობა ნიშნავს, როცა გარკვეულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებ პირთა მიერ არჩეული ორგანო ან თანამდებობის პირი მართავს). ვილჰელმმა დაიპყრო რა ინგლისი, გასცა ბრძანება მოსახლეობის აღწერის ჩატარების შესახებ. ეს აღწერა 20 წელს გაგრძელდა და 1086 წლისათვის შედგენილ იქნა საადგილმამულო აღწერის დიდი დავთარი, რომელსაც "საშინელი სამსჯავროს წიგნი" (Domesday Book) ეწოდა. ასეთი სახელწოდება იქიდან მომდინარეობდა, რომ, როცა აღწერა დაიწყო, ხალხში ხმა გაგრცელდა, აღწერის დამთავრების შემდეგ განკითხვისა და საშინელების დრო დადგება, როგორც ეს ბიბლიაშია ნახსენებიო. ოცი წლის განმავლობაში ხალხი ამ შიშით იყო შეპყრობილი. ბოლოს კი გაირკვა, რომ აღწერას სრულიად პრაქტიკული აზრი და მიზანი ჰქონდა. ვილჰელმს სურდა დაედგინა ადგილმამულის ოდენობა ამა თუ იმ საგრაფოში. დაედგინა მათი სახეობა — თუ რას წარმოადგენდა — სახნავ-სათესს, ტყეს, მღელოს, მინდორს, სათიბს, საძოვარს, თუ სხვას. რა შემოსავალს იძლეოდა ესა თუ ის მამული დაპყრობამდე და რას იძლეოდა დაპყრობის შემდეგ, რომელი მამულები ეკუთვნოდა მეფეს და რომელი ბარონებს. საშინელი სამსჯავროს წიგნში ჩამოთვლილი და იმჟამად ინგლისში არსებული 15.000 სამფლობელო და 20.000 კომლი, ევროპის კონტინენტისაგან განსხვავებით, ამ სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელი ორგანიზებულობით და დისციპლინის სულისკვეთებით ხასიათდებოდა. მეფემ ამ აღწერის შედეგად გაარკვია შემოსავლის წყაროები საგრაფოში და ამის მიხედვით შემოიღო მოსახლეობის დაბეგვრა. მიწათსარგებლობაში განმტკიცდა პრინციპი — "ჩემი ვასალის ვასალი, ჩემი ვასალი არაა" (Homo homines, mei homo monest). ე.ი. ვილჰელმ დამპყრობელი მიწის უმაღლეს მესაკუთრედ გამოცხადდა და მოსთხოვა ყველა მიწათმფლობელს ერთგულების ფიცი.

თავისთავად საშინელი სამსჯავროს წიგნი მნიშვნელოვანი წყაროა XI საუკუნის ინგლისის სოციალური წყობისა და უფლებრივი მდგომარეობის შესასწავლად, რასაც შესაბამის ქვეთავში განვიხილავთ.

ჯონ უმიწაწყლოს (Jon "Lackland") დროს (1199-1216 წწ.) მეფის დესპოტურმა პოლიტიკამ ქვეყნის შიგნით ფეოდალები აამხედრა, საგარეო ურთიერთობაში კი მარცხიანმა ბრძოლებმა ინგლისი ეკონომიკურად და პოლიტიკურად მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო. ყოველივე ამას მოჰყვა ბარონების შეტევა მეფის ხელისუფლებაზე, რაც ისტორიულად სახელმწიფოებრივ სტრუქტურებში ცვლილებებით დამთავრდა. 1215 წელს ბარონებმა მეფეს წაარუღებინეს მოთხოვნები და იგი თავისი ხელისუფლების ნაწილობრივ გადარჩენის მიზნით იძულებული იყო გარკვეულ დამობაზე წასულიყო. ეს მოთხოვნები ისტორიაში შევიდა "თავისუფლებათა დიდი ქარტიის" ("Magna Carta - The Great Charter") სახელწოდებით, რომელიც მსხვილი ბარონებისა და მეფის ურთიერთდამოკიდებულების იურიდიული დოკუმენტია და მოწმობს ბარონების გამარჯვებას მეფის ხელისუფლებაზე.

ქარტია 63 მუხლისაგან შედგება, იგი იწყება შესავლით, სადაც აღნიშნულია, რომ მეფე იოანე უმიწაწყლომ, "მიუბოძა" თავისუფლება თავის ქვეშევრდომებს. აქ ნაჩვენებია, რომ თითქოს მეფემ ამ ნაბიჯით თავისი კეთილი ნება გამოხატა. ქარტიის I მუხლით დაკანონდა ინგლისის ეკლესიის თავისუფლება და ხელშეუხებლობა. ამით ხაზგასმული იყო ჰენრიხ მეორის მიერ ჩატარებულ ღონისძიებათა უკანონობა. იოანე უმიწაწყლომდე არსებობდა წესი, რომ, თუ მეფის ვასალი ბარონი გარდაიცვლებოდა, მისი მამული მემკვიდრეობით გადადიოდა შვილზე. შემდგომ ამ წესს ინგლისის მეფეები ხშირად არღვევდნენ, ამიტომ ქარტიამ II-V მუხლებით დაადგინა, რომ გარდაცვლილი ვასალის მამულს მემკვიდრეობით იღებდნენ მისი შვილები. XII მუხლში აღნიშნული იყო, რომ მეფეს მხოლოდ სამ შემთხვევაში შეეძლო დახმარება ეთხოვა თავისი ქვეშევრდომებისაგან. საქმე ის იყო, რომ ინგლისის მეფეები თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში თვითნებურად, ქვეშევრდომებთან დაუკითხავად აწესებდნენ გადასახადებს მოსახლეობაზე. ცდილობდნენ რაც შეიძლება მეტი ფული ამოეღოთ მათგან. ბარონების დაჟინებით თავისუფლებათა დიდ ქარტიაში შევიდა მუხლი, სადაც განისაზღვრა, თუ რა შემთხვევაში შეეძლო მეფეს შეწევნა ეთხოვა: ა) როდესაც მეფის პირველი ვაჟიშვილი რაინდად ეკურთხებოდა. ეს დიდ ზემოთან იყო დაკავშირებული, რამდენიმე დღის განმავლობაში გრძელდებოდა და დიდ

სარჯებს მოითხოვდა, ამიტომ ქვეშევრდომებს ევალეზობათ დახმარება აღმოეჩინათ მეფისათვის; ბ) თუ მეფე ტყვედ ჩავარდებოდა, ქვეშევრდომები ვალდებული იყვნენ გამოესყიდათ იგი; გ) როცა მეფის პირველი ქალიშვილი პირველად გათხოვდებოდა. არც ერთ სხვა შემთხვევაში მეფეს არ *ქონდა უფლება დახმარება ეთხოვა ქვეშევრდომთათვის. XIV მუხლით დადგინდა, რომ სამეფოს საერთო გადასახადებისათვის შექმნილიყო სპეციალური საბჭო, რომელიც განსაზღვრებოდა, თუ რა მიზნით და რა შემთხვევაში შეიძლებოდა ახალი გადასახადების შემოღება. XII მუხლით აღიარებული იყო ქ. ლონდონის თავისუფლება. იგი ცხადდებოდა დამოუკიდებელ ქალაქად, რომლის მიმართ მეფის ძალაუფლება არ ვრცელდებოდა. ქარტიის მიღებამდე ინგლისის სამეფოში არ არსებობდა ზომა-წონის ერთეული, რაც თვითნებობასა და ბოროტმოქმედებას უწყობდა ხელს. ამის აღკვეთის მიზნით, გამოცხადდა ღვინის, ლუდის, პურის, ხორბლის... ერთიანი წონის ერთეულები მთელს სამეფოში.

ბარონების იურისდიქციაში ჩაურევლობის მიზნით, ქარტიის 34-ე მუხლით დადგინდა, რომ მეფეს არ შეეძლო ჩარეულიყო ფეოდალთა სასამართლო კომპეტენციაში. 41-ე მუხლის შესაბამისად, გამოცხადდა ვაჭართა თავისუფალი, უშიშარი და უბაჟო მიმოსვლა წყალსა და ხმელეთზე. ქარტიის მთელ რიგ მუხლებში ჩაწერილ იქნა მეფის ვასალების, ბარონების ქონების ხელშეუხებლობა. მეფეს არ შეეძლო თვითნებურად ჩამოერთვა თავისი ვასალისათვის მამულები და ციხე-დარბაზები. თუ ვასალი რაიმე დანაშაულს ჩაიდენდა, მაშინ 25 ბარონისაგან შემდგარი პერების (თანასწორთა) სასამართლო დაადგენდა, თუ რა სასჯელი უნდა დაკისრებოდა ასეთ ვასალს. იმავე საბჭოს გადაწყვეტილებით უნდა მოგვარებულიყო კონფლიქტი მეფესა და ბარონებს შორის. და ბოლოს, განსაკუთრებით შეიძლება აღინიშნოს ქარტიის 39-ე, 40-ე მუხლები, რომლებიც პიროვნების თავისუფლებისა და ხელშეუხებლობის საკითხებს ეხებოდა. 39-ე მუხლში ნათქვამია, "არც ერთი თავისუფალი კაცი არ იქნებოდა დაპატიმრებული, ან სამფლობელო წართმეული, ან კანონგარეშედ გამოცხადებული, ან გაძევებული, ან რაიმე გზით გაუბედურებული და ჩვენ არ წავაღოთ და არც სხვას გავვზავნით მის წინააღმდეგ სხვაანაირად, თუ არა მის თანასწორთა კანონიერი განაჩენით და ქვეყნის კანონით". მე-40 მუხლით აღიარებულ იქნა, რომ "არავის არ მიეციდით უფლებასა და სამართლიანობას, არავის ვეტყვიტ მასზე უარს და არ დავაყოვნებთ მათ".

უნდა აღინიშნოს, რომ თავისუფლებათა დიდი ქარტია ინგლისის სახელმწიფოს ისტორიაში წარმოდგენილია, როგორც დემოკრატიისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლის მნიშვნელოვანი სამართლებრივი საფუძველი.

ამ სამართლებრივი აქტით დაიწყო კარდინალური ცვლილებები ინგლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ერთიანი ცენტრალიზებული ხელისუფლების შეზღუდვას მოჰყვა საზოგადოების ფენათა უფლებრივი მდგომარეობის ცვლილებები და სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების რეორგანიზაცია.

1216 წელს ინგლისის ტახტზე ავიდა მეფე ჰენრი III, რომელიც 1272 წლამდე მეფობდა. ეს პერიოდი აღინიშნება სასტიკი ბრძოლებით მეფესა და ბარონებს შორის — მართალია, თავისუფლებათა დიდი ქარტიით ბარონებმა გარკვეული უფლებები მოიპოვეს, მაგრამ ჰენრი III არავითარ ანგარიშს არ უწევდა ამ დოკუმენტით დადგენილ წესებს და სრულიად უგულვებელყოფდა თავის ქვეშევრდომთა უფლებებს. ამის გამო, მოხდა შეტაკება მეფის ხელისუფლებასა და მსხვილ ბარონებს შორის. 1258 წ. ქ.ოქსფორდში მეფემ მოიწვია ბარონებისა და სასულიერო პირებისაგან შემდგარი საბჭო, რომელიც ისტორიაში შევიდა **"ცოფიანი პარლამენტის"** სახელწოდებით. ბარონები მოითხოვდნენ **"ოქსფორდის პროვიზიის"** მიღებას, რაც თავისი აგებულებით, იურიდიული ანალიზით, კონსტიტუციის ნაირსახეობად შეიძლება ჩაითვალოს.

“ოქსფორდის პროვიზია” ფართო უფლებებს ანიჭებდა ბარონთა საბჭოსა და მათ კომიტეტებს. მათი თანხმობა აუცილებელი იყო საკანონმდებლო, საფინანსო და მმართველობით სფეროში საკითხების გადაწყვეტისას. მეფე ხელისუფლებას უნაწილებდა “კომიტეტ 15-ს” და “კომიტეტ 24-ს”. ეს კომიტეტები აღჭურვილნი იყვნენ უმაღლესი თანამდებობის პირთა საქმიანობაზე კონტროლის უფლებით. პროვიზია ადგენდა, რომ ბარონთა საბჭო (Great Council) უნდა შეკრებილიყო წელიწადში 3-ჯერ.

ხელისუფლების გაყოფისათვის ბრძოლის გართულების გამო, მეფე შეეცადა თავის მხარეს მიემხრო საშუალო ფეოდალები და მათი უფლებების დაცვის მიზნით 1253 წ. მიიღო **“ვესტმისტერის პროვიზია”**. ამ დოკუმენტით მსხვილ ფეოდალებს ეკრძალებოდათ ვასალებისათვის მოეთხოვათ იმაზე მეტი სამსახური ან ფულადი გადასახადი, ვიდრე ეს ადრე იყო დადგენილი. თუმცა მეფეს ვერც ამ პოლიტიკურმა ნაბიჯმა უშველა. მეფესა და მსხვილ ბარონებს შორის შეიარაღებული ბრძოლის დროს, საშუალო და წვრილმა ფეოდალებმა სიმონ დე მონფორის ხელმძღვანელობით ბარონთა მხარე დაიკავეს. ეს ბრძოლა ფეოდალთა

გამარჯვებით დამთავრდა 1264 წ. მეფესთან 19 წევრისაგან შემდგარი საბჭოს — *პარლამენტის* დაფუძნებით.

XIV-XV საუკუნეებში ინგლისის დამარცხებამ 100 წლიან ომში საფრანგეთთან, შავი ჭირის საშინელმა ეპიდემიამ, გაზრდილმა გადასახადებმა და ამ ნიადაგზე უოტ ტაილერის მეთაურობით აჯანყების დამარცხების შემდეგ შექმნილმა რთულმა ვითარებამ გამოიწვია ბატონყმობის შერყევა. თითქმის სულ მოისპო ფეოდალებზე გლეხების დამოკიდებულება (ყმობა). ამას თან დაერთო 1455-1485 წლებში ფეოდალურ დაჯგუფებებს შორის შინაომი ინგლისში, რომელმაც პლანტაგენეტების სამეფო დინასტიის ორ შტოს — ლანკასტერებსა და იორკებს შორის ინგლისის ტახტისათვის ბრძოლის სახე მიიღო, რომელიც ორივე საგვარეულოს გაჟღერებით დამთავრდა. ამან ტახტისაკენ გზა გაუკვლია ტიუდორების დინასტიას და 1485 წ. მეფედ ეკუთვნა ჰენრი ტიუდორი. ამ ეტაპიდან იწყება ინგლისის სახელმწიფოს ისტორიაში *აბსოლუტიზმის ხანა*. ამ დროს ინგლისის სოციალურ ცხოვრებაში დიდი ძვრები მოხდა. დაწინაურდა და მომძლავრდა ინგლისის ბურჟუაზია, თავადაზნაურობის საგრძნობი ნაწილი ვაჭრობასა და მეწარმეობას ეზიარა. მათგან ჩამოყალიბდა საზოგადოების ახალი ფენა "ჯენტრი" (Gentry). ჯენტრი და ბურჟუაზია ერთად წარმოადგენდნენ მეფის ძლიერი ხელისუფლების მომხრეებს. სახელმწიფოს სიძლიერეში ისინი ხედავდნენ ქვეყნის შიგნით სიმშვიდის უზრუნველყოფის საშუალებას და ბაზრების გაზრდის გარანტს.

XVI-XVII საუკუნეებში ინგლისში კაპიტალისტურ ურთიერთობათა სწრაფი განვითარება დაიწყო, რომელიც ჯერ სოფლად დამკვიდრდა, შემდეგ ქალაქად.

ჰენრი VIII ტიუდორის დროს (1509-1547 წწ.) ინგლისში განხორციელდა რეფორმა. ინგლისის ეკლესია რომის ეკლესიას გამოეყო. ახალი ე.წ. "ანგლიკანური ეკლესია" უშუალოდ დაექვემდებარა მეფეს და სულ მალე ტიუდორთა, შემდეგ სტიუარტთა, აბსოლუტიზმის იარაღად იქცა. რეფორმაციის შედეგად სეკულარიზებული სამონასტრო მიწები ხელთ იგდო ჯენტრიმ და ქალაქის ბურჟუაზიამ. ელისაბედ I ტიუდორის მეფობის ხანაში (1558-1603 წწ.) ინგლისმა ფართო კოლონიურ პოლიტიკას მიჰყო ხელი. შეიქმნა უამრავი სავაჭრო კომპანია, მნიშვნელოვნად გაიზარდა საგარეო ვაჭრობა, წარმოება. ხელისუფლება წარმატებით ებრძოდა ინგლისის სავაჭრო-სამრეწველო კონკურენტებს, პირველ რიგში ესპანეთს. სტიუარტების დინასტიის დროს (1603-1649 წწ.) იწყება

ფეოდალური აბსოლუტიზმის კრიზისი და ახალი თავადაზნაურობის კონფლიქტი "ძველ რეჟიმთან" - აბსოლუტიზმთან. სხვადასხვა ქვეყანაში აბსოლუტიზმი სხვადასხვა მიმართულებით განვითარდა. ბრიტანული აბსოლუტიზმიც გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდებოდა: მას არ მიუღწევია ისეთი მწვერვალებისათვის, როგორც საფრანგეთში ლუი XIV დროს. ლუი XIV ცნობილი ფრაზა "სახელმწიფო ეს მე ვარ" არ შეიძლება თქმულიყო ინგლისში, რადგანაც მეფის ხელში არ იყო თავმოყრილი მთელი სახელმწიფო ხელისუფლება, ე.ი. ინგლისის აბსოლუტიზმი **დაუსრულებელი აბსოლუტიზმია**, რადგანაც მეფესთან ერთად არსებობს პარლამენტიც. არ შექმნილა მსხვილი მუდმივმოქმედი არმია.

ერთ-ერთი თავისებურება იყო თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის კომპრომისი. ინგლისის ბურჟუაზია არასოდეს ყოფილა ისეთი თანმიმდევრული და რევოლუციური, როგორც იყო საფრანგეთის ბურჟუაზია. პარლამენტის არსებობა ინგლისში, აძლიერებდა დაპირისპირებას მეფესა და დიდებულებს(Nobility) შორის. XVII საუკუნის დასაწყისში დამთავრდა ტიუდორების დინასტიის ბატონობა და 1603 წელს ტახტი გადავიდა სტიუარტების ხელში, რომლის პირველი წარმომადგენელი მეფე ჯეიმს I იყო. დაწყებულმა სოციალურმა კრიზისმა თავი იჩინა პარლამენტსა და მეფის ხელისუფლებას შორის პოლიტიკური კონფლიქტის სახით. ანგლიკანურ ეკლესიას დაუპირისპირდა პურიტანული ეკლესია. კონფლიქტი თანდათან გაღრმავდა და ჩარლზ I მეფობის დროს (1625-1649 წწ.) რევოლუციაში გადაიზარდა.

გამწვავებულ ვითარებას მეფეს და პარლამენტს შორის დაემატა ის, რომ მეფემ დაიწყო პარლამენტისა და ქვეშევრდომების დაუკითხავად ახალი გადასახადების შეწერა მოსახლეობაზე. 1628 წ. პარლამენტმა მეფეს წარუდგინა "პეტიცია უფლებათა შესახებ"(Petition of Right). როგორც ყოველთვის, მეფე წინააღმდეგი იყო, თუმცა ხელისუფლების შენარჩუნების მიზნით იძულებული იქნა მიეღო პეტიცია. ეს ღოკუმენტი ძირითადად ეხებოდა "თავისუფლებათა დიდი ქარტიის" დარღვეული მუხლების აღდგენას: 1. არავითარი გადასახადები არ შეიძლება შემოღებულ იქნეს პარლამენტის თანხმობის გარეშე, როგორც ეს დადგენილია თავისუფლებათა დიდი ქარტიით.

2. არავის დაპატიმრება არ შეიძლებოდა, არავინ არ შეიძლება გაძევებულიყო და არავის შეიძლებოდა ჩამორთმეოდა ქონება კანონის

გარეშე. მიუხედავად ამისა, უკანასკნელ დროს სისტემატურად ირღვევა ეს დადგენილებანი, — აღნიშნული იყო პეტიციაში.

3. ვარსკვლავთა პალატის, როგორც სასამართლო დაწესებულების, არსებობა ეწინააღმდეგება თავისუფლებათა დიდი ქარტიის დადგენილებებს, მაგრამ იგი უნდა გაუქმდეს.

4. მეფემ იძულებით არ უნდა ჩაუყენოს ჯარი მოსახლეობას და არ უნდა აიძულოს ამის გამო ხარკი იხადოს მოსახლეობამ.

5. არ უნდა ხდებოდეს საომარი მოქმედების შემოღება და გამოცხადება უკანონოდ.

6. ადათისა და კანონის წინააღმდეგ გამოაქვთ სასიკვდილო განაჩენი, რაც აშკარა უსამართლობაა.

თავისი ხელისუფლების გაძლიერების მიზნით მეფემ დაითხოვა ოპოზიციური პარლამენტი. ინგლისის ისტორიაში დაიწყო ე.წ.

უპარლამენტო მმართველობის პერიოდი, რომელიც 1640 წლამდე გაგრძელდა. რევოლუციისაგან რომ თავი გადაერჩინა, მეფემ კვლავ მოიწვია პარლამენტი, თუმცა ისიც ოპოზიციაში ჩაუდგა. ახალმა პარლამენტმა 1653 წლამდე იარსება. ამ პერიოდში გატარდა მთელი რიგი რეფორმები, რომლებიც ზღუდავენ მეფის ხელისუფლებას. კერძოდ, პარლამენტმა აკრძალა ახალი გადასახადების შემოღება მისივე თანხმობის გარეშე. დადგინდა, რომ მეფეს არ ჰქონდა პარლამენტის დათხოვნის უფლება. გარდა ამისა, პარლამენტმა მოახდინა საერო და სასულიერო ფეოდალების მიწების კონფისკაცია და ეს მიწები განსაზღვრული სასყიდლით გადასცა ვაჭრებს. პერიოდს 1640 წლიდან 1653 წლამდე **ხანგრძლივი პარლამენტის** სპერიოდი ეწოდება. წინააღმდეგობა მეფესა და პარლამენტს შორის უფრო და უფრო დაიძაბა და 1642 წელს მეფემ ომი გამოუცხადა პარლამენტს. ასე დაიწყო რევოლუცია ინგლისში.

რევოლუციაში დაპირისპირებულ ძალებს წარმოადგენდნენ:

1. **ლეველერები** — Levellers (გამთანაბრებლები) —

წვრილბურჟუაზიულ დემოკრატიული პარტია, რომელსაც სათავეში ედგა ლილბერნი, ოკერტონი და სხვა. ისინი მოითხოვდნენ ლორდთა პალატის წოდებრივი პრივილეგიების გაუქმებას, რესპუბლიკის შექმნას, კანონის წინაშე თანასწორობას, რჯულთშემწყნარებლობას. ისინი არ იზიარებდნენ სოციალური გათანაბრების იდეას, მომხრე იყვნენ კერძო საკუთრებისა და ამიტომ მათ დაუპირისპირდა ჯგუფი **დიგერებისა** (diggers — მთხრელები). უკიდურესი მემარცხენე ფრთა, რომელიც სოფლისა და

ქალაქის უღარიბესი ფენების, უმიწო და მცირემიწიანი გლეხების ინტერესებს იცავდა. ეს მოძრაობა 1650 წ. გაუქმდა.

2. *პრესვიტერიანები* (presbyterian — უზუცესი) — ახალი თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა. 1660 წლიდან მათ ხელი შეუწვევეს სტიუარტების დინასტიის რესტავრაციას. მისი მემარჯვენე ფრთას *როიალისტები* (Royalists) შეადგენდნენ.

3. *ინდეპენდენტები* (independents — დამოუკიდებელი) — პროტესტანტიზმის ერთ-ერთი რელიგიურ-საეკლესიო მიმდინარეობის მომხრენი. რევოლუციის დროს პარტიად ჩამოყალიბდა და გამოხატავდა ბურჟუაზიის რადიკალური ფრთისა და ჯენტრის ინტერესებს. ისინი პრესვიტერიანებისაგან განსხვავებით გადაჭრით უარყოფდნენ ყოველგვარ ეკლესიას, რომელიც დასაბამს სახელმწიფოსაგან იღებს. სწორედ ამ პარტიას გაეთიშა ნაწილი, რომელსაც ოლივერ კრომველი მეთაურობდა.

რევოლუციამ ინგლისში ორი ეტაპი გაიარა. პირველი, სამოქალაქო ომი 1642-1646 წლებში, რომელიც პირდაპირ მეფისა და მისი მომხრე ლეველერების წინააღმდეგ მიდიოდა და მეორე ეტაპი — როცა რევოლუციური ძალები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ომის დამთავრების საკითხთან დაკავშირებით. პრესვიტერიანები რევოლუციას დამთავრებულად თვლიდნენ და მოითხოვდნენ არმიის დაშლას. ინდეპენდენტები ოლივერ კრომველის მეთაურობით, მეფეზე გამარჯვების შემდეგ, მასების ბრძოლის შეზღუდვას ცდილობდნენ. კრომველმა შეძლო 1645 წ. პარლამენტის ჯარების რეორგანიზაცია (ე.წ. ახალი მოდელის არმია შექმნა) და დაუპირისპირდა ლეველერებს. თუმცა 1648 წ. II სამოქალაქო ომის დაწყებამ აიძულა კრომველი მათ ისევ დაკავშირებოდა ჯარისკაცთა მეოხეობით, თემთა პალატიდან ინდეპენდენტთა მოწინააღმდეგენი (აშკარა როიალისტები და პრესვიტერიანები) განდევნა (ე.წ. *პრაიდის წმენდა*).

1643 წელს კი მეფე სიკვდილით დასაჯეს, ხოლო უმაღლესი ხელისუფლების ერთადერთ გამომხატველად თემთა პალატა დარჩა. 1649 წ. 16 მარტს ოფიციალურად გამოცხადდა *ინდეპენდენტთა რესპუბლიკა*. ეს პერიოდი ითვლება რევოლუციის კულმინაციად, რასაც მოჰყვა შიდა ძალების დაპირისპირება რესპუბლიკისადმი. კრომველმა ხელი მიჰყო ლეველერებისა და დიგერების რეპრესიებს. ამას თან დაერთო ირლანდიელთა აჯანყება, რომელიც სისხლში ჩაახშვეს და შოტლანდიის დაშქრობა. ხანგრძლივმა სამოქალაქო ომმა გაამწვავა გლეხთა და

ხელისანთა მდგომარეობა და კვლავ მომწიფდა რევოლუციური სიტუაცია ინგლისში. აქედან გამოსავალი იყო მხოლოდ დიქტატურაზე გადასვლა და 1653 წ. ო.კრომველმა დაითხოვა ხანგრძლივი პარლამენტი, რომელიც უკვე გავლენას ვეღარ ახდენდა ინგლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. თუმცა ამის შემდეგ შექმნილმა მცირე პარლამენტმაც მხოლოდ ნახევარი წელი იარსება, და მთელი ხელისუფლება გენერალ კრომველის ხელში გადავიდა.

ახალი სახელმწიფოებრივი რეჟიმი განმტკიცდა 1653 წლის კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტით, რომელიც იწოდებოდა, როგორც **"მმართველობის იარაღი"**. 1658 წელს კრომველი გარდაიცვალა. 1660 წელს პარლამენტის გადაწყვეტილებით ქვეყანაში აღსდგა **კონსტიტუციური მონარქია** და ტახტზე ავიდა ჩარლზ II სტიუარტი. მან აღადგინა ლორდთა პალატა, მაგრამ მერკანტილისტურ გზას დაადგა და ცდილობდა გასული პერიოდის აბსოლუტიზმის აღდგენას. ბურჟუაზია და ჯენტერი დაუპირისპირდა მეფის ღონისძიებებს, რაც საპარლამენტო ბრძოლაში — ვიგებსა და ტორებს შორის წინააღმდეგობაში გადაიზარდა. ვიგები (Whigs) — მმართველი ღინასტიის მოწინააღმდეგე, ბურჟუაზიისა და ჯენტერის ინტერესების დამცველად გამოდიოდნენ, ტორები (Tories) — მიწათმფლობელი და საფინანსო არისტოკრატების წარმომადგენლად.

1685 წელს სამეფო ტახტზე ავიდა ჯეიმს II, რომელიც ყოველმხრივ ცდილობდა მიეზაბა საფრანგეთის მეფე ლუი XIV-თვის და ინგლისში დაემყარებინა ფრანგული ტიპის აბსოლუტიზმი. ამან გამოიწვია დიდი ფეოდალების მობრუნება ოპოზიციისაკენ და 1688 წელს ქვეყანაში მოხდა **სახელმწიფო გადატრიალება**, რომელიც განხორციელდა ვიგების მიერ ტორების ოპოზიციურად განწყობილ ნაწილთან ერთად. ისტორიულ-იურიდიულ ლიტერატურაში ეს გადატრიალება ცნობილია "უსისხლო ანუ სახელოვანი რევოლუციის" სახელწოდებით (Glorious Revolution). ამ რევოლუციის შედეგად სამეფო ხელისუფლება გადაეცა ჩარლზ II სიძეს — ჰოლანდიის შტატ ჰალტერს უილიამ III ორანელს, რომელიც მართავდა თავის მეუღლესთან, ჯეიმს II ქალიშვილ მარიამ სტიუარტთან ერთად. ამ გადატრიალებამ ბოლო მოუღო აბსოლუტიზმს ინგლისში, როგორც სახელმწიფო მმართველობის ფორმას და დაამკვიდრა **კონსტიტუციური (პარლამენტური) მონარქია**.

XVIII ს-ში ინგლისმა ხელთ იგდო ახალი სამფლობელოები. მნიშვნელოვნად განმტკიცდა მისი კოლონიური სისტემა. ფაქტობრივად შეიქმნა დიდი ბრიტანეთის მსოფლიო კოლონიური იმპერია. XVIII საუკუნის დამლევა და XIX ს-ის დასაწყისში დიდი ბრიტანეთი იყო ანტიფრანგული კოალიციის სულისჩამდგმელი. იგი ფაქტობრივად წარმართავდა ომს რევოლუციური და ნაპოლეონისდროინდელი საფრანგეთის წინააღმდეგ (1792- 1815 წწ.). დიდი ბრიტანეთი ცდილობდა არ დაეშვა ფრანგული (ანუ რევოლუციური) სენის გავრცელება თავის ტერიტორიაზე და სხვისი ხელით ცდილობდა გაენადგურებინა მთავარი მეტოქე — საფრანგეთი. ვენის კონგრესმა (1814-1815 წწ.) კიდევ უფრო განამტკიცა დიდი ბრიტანეთის საგაჯრო, სამრეწველო და კოლონიური მონოპოლიის ჰეგემონია (საერთაშორისო კონგრესი, რომელიც მოიწვიეს ევროპის მოკავშირე სახელმწიფოებმა, მონაწილეობდა ევროპის ყველა სახელმწიფო, გარდა ოსმალეთისა. ამ კონგრესის მთავარი მიზანი იყო: საფრანგეთის დიდი რევოლუციისა და ნაპოლეონის ომების შედეგად ლიკვიდირებული ფეოდალური წყობილების და მთელი რიგი ლეგიტიმური დინასტიების აღდგენა, ევროპის ხელახალი გადანაწილება გამარჯვებული სახელმწიფოს ინტერესების შესაბამისად... 1816-1829 წწ. იფეთქა პირველმა მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა და დაიწყო ფართო დემოკრატიული მოძრაობა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს ფაბრიკა-ქარხნების მუშებმა. ისინი მოითხოვდნენ საპარლამენტო სისტემის რეფორმებს. ამ ბრძოლაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ რადიკალური პუბლიცისტი უ.კობეტი და სოციალისტ-უტოპისტი რ.ოუენი. ამ ბრძოლებში ხელისუფლება მიმართავდა რეპრესიებს. ერთ-ერთი ასეთი რეპრესია პიტერლოს (Peterloo) სახელწოდებით, რომელიც 1819 წ. 16 აგვისტოს მოხდა მანჩესტერში პიტერზფილდზე, კარგად არის ცნობილი ინგლისის ისტორიისათვის. პარლამენტმა მიიღო კანონები პიროვნების, სიტყვის, ბეჭდვის თავისუფლების წინააღმდეგ. რეფორმებისათვის მეზობლი, რადიკალურად განწყობილი ლიდერები სამართალში მისცეს. იდეოლოგიაში დაწინაურდა მალთუსისეული თეორია კოლონიური პოლიტიკის გამართლების თაობაზე. XVIII ს-ის პირველი ნახევრიდან ინგლისი აწარმოებდა ფართო კოლონიურ ომებს, რის შედეგადაც მან ხელში ჩაიგდო ინდოეთი, კანადა, ფლორიდა, გიბრალტარი და სხვა მნიშვნელოვანი ტერიტორიები. ამავე პერიოდში ხდება ინგლისი აგრარული სამრეწველო გადატრიალების ქვეყანა. ამ ცვლილებებთან

ერთად განვითარდა პარლამენტის, როგორც სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანესი ორგანოს, როლი. 1832 წელს გატარდა პარლამენტის რეფორმა, რომელიც დაკავშირებულია ე.წ. "ჩარტისტულ" მოძრაობასთან ინგლისში. (ლონდონის მუშათა ასოციაციამ 1837 წ. შეიმუშავა პეტიცია, რომელიც კანონპროექტის სახით "People's Charter" სახელწოდებით გამოქვეყნდა. მისი მოთხოვნები იყო საარჩევნო უფლება მამაკაცებისათვის 21 წელი, ყოველწლიური არჩევნები, პარლამენტის წევრებისათვის ქონებრივი ცენზის გაუქმება და სხვა. მისი პირველი ორგანო იყო 60-იან წლებში შექმნილი "ლონდონის მუშათა ასოციაცია"). მუშათა კლასი გამოვიდა თავისი საარჩევნო მოთხოვნებით. მთავრობა იძულებული იყო ერთგვარ ლიბერალურ დათმობებზე წასულიყო. ამის შემდეგ სამი საარჩევნო რეფორმა გატარდა და XIX ს-ის ბოლოს პარლამენტმა გარკვეული დაწოლა მიიღო ამომრჩეველთა გაფართოებული წრისაგან. წარმოიშვა სიტუაცია, რომლის მიხედვითაც პროლეტარიატს (იგი მოსახლეობის 80 %-ს შეადგენდა) შეეძლო საარჩევნო უფლებები თავისი ინტერესებისათვის გამოეყენებინა.

ამ პერიოდში მთელი მოძრაობების იდეოლოგიურ ბირთვს პოლიტიკური პარტიები წარმოადგენდნენ, რომლებიც თავისთავად ამომრჩევლებზე ზემოქმედების გარკვეული იარაღი იყო. მოკლედ შევეხოთ თვით ამ პარტიათა ისტორიას:

ლიბერალური პარტია XIX საუკუნისათვის წამყვან პარტიას წარმოადგენდა. ეს იყო პერიოდი, როცა მისი ლიდერი გლადსტონი არაერთხელ მართავდა მთავრობას. პრაქტიკულად ამ პარტიის როლი მნიშვნელოვნად მცირდებოდა, რადგანაც მისი ძირითადი დასაყრდენი "თავისუფალი ვაჭრობის" პოლიტიკის მატარებელი ფენა, ამასთან ნაციონალური და შოვინისტური ინტერესები ბურჟუაზიისათვის მიუღებელს ხდიდა მათ პროგრამას და პოლიტიკურ პრაქტიკას. კოლონიური ექსპანსიის სულისჩამდგმელნი ხელოვნურად ქმნიდნენ წინააღმდეგობებს ირლანდიისათვის მრავალგზის დაპირებული თვითმმართველობის მინიჭებისათვის. საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ 1885 წ. ლიბერალების ნაწილი დ.ჩემბერლენის მეთაურობით გადავიდა კონსერვატორების მხარეს ირლანდიის თვითმმართველობის საწინააღმდეგო მოთხოვნებით.

პოლიტიკურ ძალთა განლაგებისას ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ინგლისში, ვიდრე სხვა სახელმწიფოებში, შედარებით უფრო მნიშვნელოვანი ფენა არსებობდა მუშათა არისტოკრატისა. 1893 წლიდან შეიქმნა

დამოუკიდებელი მუშათა პარტია - **ტრედ-იუნიონთა პარტია**, რომელიც უფრო ფართო ფენებს აერთიანებდა მოსახლეობისა, ვიდრე კონსერვატორები და ლიბერალები. ამ პარტიის შექმნის დღიდან დაღა საკითხი პარლამენტში მათი წარმომადგენლობის შესახებ.

1900 წელს ლონდონის კონფერენციაზე, ტრედ-იუნიონთა გადაწყვეტილებით შეიქმნა მუშათა დეპუტატების სპეციალური კომიტეტი. 1906 წ. ამ კომიტეტიდან აღმოცენდა ქვეყნის ყველაზე უფრო მასიური პარტია — **ლეიბორისტთა პარტია**. იგი რევოლუციური მოძრაობის მოწინააღმდეგედ გამოდიოდა ქვეყანაში.

ამავე პერიოდში გაძლიერდა **კონსერვატორთა პარტიის** პოლიტიკური იდეის პროპაგანდა, პარტიის მთავარი იდეოლოგი ბენჟამენ დიზრაელი არაერთგზის აღნიშნავდა, რომ თავიანთი გავლენა ტორებმა უნდა შეინარჩუნონ და გაავრცელონ შეძლებისდაგვარად რაც შეიძლება მეტ ამომრჩეველზე.

პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ ინგლისის ხელისუფლებაში მოვიდა ლლოიდ ჯორჯის კოალიციური მთავრობა, რომელიც შედგებოდა ლიბერალების, კონსერვატორების და ლეიბორისტების წარმომადგენლებისაგან. ასეთი მთავრობის წარმოქმნის ფაქტი გულისხმობდა, რომ მდგომარეობა საგანგებო იყო.

მე-20 საუკუნეს ბრიტანეთი შეხვდა როგორც ყველაზე დიდი კოლონიური სახელმწიფო, თუმცა არც თუ სასიკეთოდ შეიცვალა მისი ეკონომიკური მდგომარეობა. ქვეყანამ მთლიანად დაკარგა სამრეწველო მონოპოლია უდიდეს საწარმოებზე.

პირველი მსოფლიო ომისა და რუსეთში ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ მოხდა ინგლისის პოლიტიკური ძალების მნიშვნელოვანი გადაჯგუფება. უპირველეს ყოვლისა, შემცირდა ლიბერალური პარტიის მომხრეთა რიცხვი. სამაგიეროდ, ლეიბორისტთა სახით ახალი ძალა დამკვიდრდა, რომელსაც ზეგავლენის მოხდენა შეეძლო ხალხთა მასებზე.

1924 წ. დასაწყისისათვის ლეიბორისტული პარტიის ლიდერმა რ.მაკდონალდმა ჩამოაყალიბა პირველი ლეიბორისტული მთავრობა ინგლისის ისტორიაში, რომელშიც შედიოდნენ უკიდურესად რეაქციული ძალები ამ პარტიისა — ტრედ-იუნიონები.

მოვიდა რა ხელისუფლებაში რ.მაკდონალდი, მეფეს უმტკიცებდა, რომ "მართალია, მათ არავითარი გამოცდილება არ აქვთ ქვეყნის მართვისა, მაგრამ პატიოსანი და წესიერი აღმასრულებელნი იქნებიან მეფის

სამსახურისა". მათი პირველი ნაბიჯები მეტყველებდა, რომ კაპიტალიზმის განმტკიცების პოზიციას ადვენენ.

ს.ბოდუენის *კონსერვატორული მთავრობა* ხელისუფლებაში 1924 წლის ბოლოსათვის მოვიდა და თავისი არსებობის ოთხი წლის მანძილზე აღწევდა ინგლისური კაპიტალიზმის სტაბილიზაციას. მიუხედავად ამისა, 1924-29 წლებში მთავრობის ყველა ღონისძიება ჩაიშალა.

1931 წ. ლეიბორისტულმა პარტიამ არჩევნებში სერიოზული მარცხი განიცადა. მისი დეპუტატების რიცხვი თემთა პალატაში 289-დან 46-მდე შემცირდა. ხელისუფლებაში კონსერვატორთა დაბრუნებით 1931 წლიდან გადამწყვეტი ნაბიჯების განხორციელება დაიწყო ეკონომიკაში. ამავე წელს მიღებული იქნა კანონი "არაკეთილსინდისიერი იმპორტის" წინააღმდეგ. 1932 წ. ეს კანონი შეიცვალა "იმპორტზე გადასახადების შესახებ" აქტით, რომელიც 100 % გადასახადს აკისრებდა ყველა შემოტანილ საქონელზე.

1931 წ. შეიქმნა ბრიტანეთის ფაშისტური კავშირი, რომლის პროგრამა 2 მიზანს ისახავდა; 1) დემოკრატიის წინააღმდეგ ბრძოლა და ქვეყნის შიგნით მუშათა მოძრაობის ჩახშობა 2) ინგლისური იმპერიალიზმის მსოფლიო ბატონობის დამყარება და სსრკ-ს წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზაცია. ინგლისის ხელისუფლებამ ოფიციალურად განაცხადა, რომ არ დაიწყებდა ფაშისტური კავშირის ღვენას სახელმწიფოში.

30-იანი წლებიდან ქვეყანაში მომწიფდა მწვავე პოლიტიკური კრიზისი.

1935 წ. არჩევნებში ლეიბორისტებმა 154 ხმა მიიღეს, კონსერვატორებმა — 387. თუმცა ისინი ხელისუფლებაში დიდხანს არ დარჩენილან.

ჩემბერლენის მთავრობა უიღბლო აღმოჩნდა.

1940 წ. 10 მაისიდან უ.ჩერჩილის მიერ შედგენილი მთავრობაც კოალიციური აღმოჩნდა, კონსერვატორების გარდა მასში შედიოდნენ ლეიბორისტები და ლიბერალები. ისიც უნდა ითქვას, რომ ლეიბორისტებმა შეინარჩუნეს კონსერვატორი უ.ჩერჩილი პრემიერ-მინისტრად.

1945 წ. საყოველთაო არჩევნების დროს კონსერვატორულმა პარტიამ, რომელმაც რეაქციული პოზიცია დაიკავა და პრაქტიკულად განუღა მოკავშირე სახელმწიფოებთან შეთანხმებულ პოლიტიკურ კურსს, მარცხი განიცადა. სათავეში მოვიდა ლეიბორისტული პარტია კ.ეკტლის მეთაურობით, ეკონომიკური და პოლიტიკური რეფორმების პროგრამით. მან მოახდინა ინგლისური ბანკის, ქვანახშირის მრეწველობის, შავი მეტალურგიის, რკინიგზის, საზღვაო და საგზაო ტრანსპორტის ნაციონალიზაცია.

ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში მემარჯვენე ლეიბორისტთა ლიდერებმა გამოიყენეს სოციალისტური ლოზუნგები. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ ისეთი ღონისძიებები, როგორიცაა მრეწველობის ნაწილის ნაციონალიზაცია ქვეყანას მიიყვანდა "დემოკრატიულ სოციალიზმამდე". მალე მემარჯვენე ლეიბორისტთა პოლიტიკამ ხალხის წინააღმდეგობა გამოიწვია. 1951 წლის ოქტომბერში რიგგარეშე არჩევნების დროს ლეიბორისტებმა მარცხი განიცადეს. ეტტლის მთავრობა გადადგა. ჯერ კიდევ ჩერჩილის დროიდან მომდინარეობს გამოთქვა, რომ "რუსები ყველაზე მეტად აღიქმებიან, როგორც ძალა". ამიტომ ურთიერთთანამშრომლობის გზით უნდა მოხდეს მათი დამორჩილება ანგლო-ამერიკულ იმპერიალიზმთან. ეს იყო ის პრინციპები, რომლებმაც მალე მიიღო სახელწოდება "ძალის პოზიციებიდან". 1949 წ. 4 აპრილს ხელი მოაწერა *ჩრდილო-ატლანტიკურ პაქტს*, რაც ძირითადად ჩერჩილის სიტყვების პრაქტიკულ განხორციელებას წარმოადგენდა — შექმნილიყო დასაღეთის ქვეყნების სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკი.

1951 წ. ჩერჩილის მთავრობის დაბრუნება ნიშნავდა კონტროლის გაძლიერებას საფინანსო ოლიგარქიაზე. 1955 წ. ჩერჩილი გადადგა, პრემიერ-მინისტრის პოსტი ა.ი.იენმა დაიკავა, რომელიც 1957 წ. გ.მაკმილანმა შეცვალა.

ძირითადად მთელი მე-20 საუკუნე ბრიტანეთის პოლიტიკის წარმართვაში ლეიბორისტთა და კონსერვატორთა პარტიების მონაცვლეობით მიმდინარეობდა. თუმცა ბრიტანეთში სხვა პარტიებიც ფუნქციონირებენ, რომლებიც ვარკვეულ პრეტენზიას აცხადებენ ქვეყნის პოლიტიკაში.

კონსერვატორთა პარტია მონოპოლისტური ბურჟუაზიისა და მსხვილი მიწათმოქმედთა არისტოკრატის ინტერესებს გამოხატავდა. მათ შეძლეს მიემხროთ საზოგადოების სხვა ფენებიც. რიგგარეშე არჩევნების დროს 1979 წ. მათში სათავეში მოვიდა მთავრობა მ.ტეტჩერის — პირველი ქალი-პრემიერის მეთაურობით ევროპაში. პარტია გამოდის ლოზუნგებით "კონკურენციის თავისუფლება", "საკუთრების დემოკრატია", "კანონი და მართლწესრიგი", ხოლო ძირითადი ლოზუნგია: "იყო კონსერვატორი — ნიშნავს მიაბიჯებლედ პროგრესის სათავეში", ერთ-ერთი პირველი აქცია, რომელიც ტეტჩერის მთავრობამ ჩაატარა წარმოების სხვადასხვა დარგების დენაციონალიზაცია იყო.

ლეიბორისტთა პარტია 1906 წ. შეიქმნა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ტრედ-იუნონთა და სხვა დაჯგუფებებისაგან. იგი ძირითადად შედგება მუშათა და ბურჟუაზიის წარმომადგენლებისაგან. ისინი თითქმის 8-ჯერ

მოვიდნენ ხელისუფლების სათავეში — 1981 წლიდან ლეიბორისტები გაიხლიჩნენ და ლეიბორისტთა საპარლამენტო ფრაქციას გამოეყო სოციალ-დემოკრატთა პარტია.

ლიბერალთა პარტია — გაფორმდა 1877 წ. ვიგების პარტიის ბაზაზე. დღესდღეობით იგი ეყრდნობა საშუალო და წვრილ ბურჟუაზიას, მათვე ემხრობა კონსერვატორთა და ლეიბორისტთა პოლიტიკით გაწვილებული არისტოკრატების ნაწილი.

პარტიის პროგრამის იდეალურ პლატფორმას წარმოადგენს პიროვნების თავისუფლება და ქვეყანაში "ლიბერალური" საზოგადოების ჩამოყალიბება. ეკონომიკურ საკითხებში ახლოს დგას კონსერვატორებთან. პოლიტიკური თვალსაზრისით, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რეფორმების მომხრეა. ეს პარტია პარლამენტის პრესტიჟის აღდგენას მოითხოვს და მომხრეა ქვეყანაში პროპორციული არჩევნების დამკვიდრებისა.

კომუნისტური პარტია 1920 წ. შეიქმნა. 1951 წ. მათ მიიღეს ახალი პროგრამა "ბრიტანეთის გზა სოციალიზმისაკენ". პროგრამა განიხილავს ჩრდილოეთ ირლანდიის საკითხსაც. ეს პარტია ინგლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე არსებით გავლენას ვერ ახდენს.

ამრიგად, ბრიტანეთის სახელმწიფოს განვითარება რამდენიმე ეტაპად შეიძლება დაიყოს:

- 1) სახელმწიფოს წარმოშობა, რაც დაკავშირებულია გერმანელი ბარბაროსი ტომების შემოსევასა და ჰეპტარქიათა ჩამოყალიბებასთან (V-VII სს.).
- 2) ანგლოსაქსური სახელმწიფოს პერიოდი, როცა ხდება ინგლისის სახელწოდებით ერთიანი ცენტრალიზებული სამეფოს შექმნა (VIII-X სს.).
- 3) XI-XII საუკუნეების ინგლისი. ეს პერიოდი ხასიათდება მტკიცე მონარქიული ხელისუფლებით, რომელიც ნორმანდიელებმა დაამკვიდრეს.
- 4) წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქია ინგლისში (XIII-XV სს.) ანუ პარლამენტის ჩამოყალიბებისა და დამკვიდრების ეტაპი.
- 5) აბსოლუტიზმი ინგლისში (XVI-XVII სს.).
- 6) უსისხლო რევოლუცია და კონსტიტუციური მონარქიის დამკვიდრება (XVII-XX სს.).

შემდგომი პარაგრაფი ინგლისის სახელმწიფო სტრუქტურების შექმნასა და განვითარებას სწორედ ამ პერიოდების მიხედვით შეეხება.

§ 50. სახელმწიფო სტრუქტურების შექმნა და განვითარება ინგლისში

დიდი ბრიტანეთის ტერიტორიაზე საზოგადოებრივი სტრუქტურების პოლიტიკური მართვა მას შემდეგ დაიწყო, როცა ინგლისი რომის დიდი იმპერიის ერთ-ერთ გარე პროვინციად იქცა და ქვექვესტორის მეშვეობით იმართებოდა. თუმცა ეს იყო კოლონიური მმართველობის პირველი, პრიმიტიული ფორმა. დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების შექმნას ინგლისელი სახელმწიფომცოდნეები უკავშირებენ გერმანელი ტომების შემოსევებს, რასაც მოჰყვა ბრიტანეთის ტერიტორიაზე 7 სამეფო-ჰეპტარქიის გაჩენა. ჰეპტარქიათა პერიოდში წარმოშობილი სახელმწიფო მმართველობა ხასიათდება მეფის ხელისუფლების უზენაესობითა და პრიმიტიული სახალხო აპარატის არსებობით. გარეგნულად ასეთი მმართველობა ძველი აღმოსავლური ქვეყნების პირველ სახელმწიფოებრივ სტრუქტურებს წააგავს, თუმცა მათ შორის განსხვავებაც არის.

პირველმა სახელმწიფოებრივმა სტრუქტურებმა ინგლისში დაახლოებით XI საუკუნემდე იარსებეს და ეს ეპოქა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიაში **ანგლოსაქსური სახელმწიფო წყობილების** სახელწოდებითაა ცნობილი. სქემატურად განვიხილოთ, როგორი იყო მონარქიული მართვა-გამკეობის ფორმის სახელმწიფოს მექანიზმი პირველ ბრიტანულ სახელმწიფოებში:

1. **მეფე.** ერთიან სახელმწიფოდ გაერთიანებამდე ცალკეული ჰეპტარქიათა მეფეების ხელისუფლება შედარებით სუსტი იყო. მათი უმრავლესობა ირჩეოდა სახალხო კრებებზე. უფლებრივადაც არ განსხვავდებოდნენ სხვა დიდებულებისაგან. ამ პერიოდის ლოკუმენტების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მეფის ქონების ქურდობისათვის დაძაშავე იხდიდა ჯარიმას იმავე ოდენობით, როგორც არქიეპისკოპოსის ქონების ქურდობისათვის. ჰეპტარქიათა ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანების შემდეგ, მეფე უმაღლესი იმპერიუმით აღიჭურვა. მის ხელში მოექცა საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო, სამხედრო ხელისუფლება, განმტკიცდა მისი უფლებრივი მდგომარეობაც, მეფის პიროვნებაზე ყოველგვარი ძალადობა უკვე უმძიმეს დანაშაულად ითვლებოდა და სიკვდილით დასჯას იწვევდა.

2. **ბრძენთა საბჭო** ანუ “უიტენა გამოტა” (Witena gamot) — წარმოადგენდა უმაღლეს სახელმწიფო ორგანოს, რომლის შემადგენლობა

სხვადასხვა პერიოდში 30-დან 100-კაცამდე იცვლებოდა. ბრძენთა საბჭოში შედიოდნენ მეფე (ზოგჯერ მეუღლეც), მეფის სრულწლოვანი შვილები (მხოლოდ ვაჟები), ეპისკოპოსი, მსხვილი ფეოდალები და ზოგჯერ სამეფო ტენების წარმომადგენლები. ყოფილი სახალხო კრებების ფუნქციათა ნაწილი ბრძენთა საბჭოს განმგებლობაში გადავიდა, ნაწილი კი უშუალოდ მეფის ხელისუფლებას დაუქვემდებარდა.

ბრძენთა საბჭოს ფუნქციები იცვლებოდა იმისდა მიხედვით, თუ როგორი სიძლიერისა იყო მეფის ხელისუფლება. თუ მეფის ხელისუფლება ძლიერი იყო, სუსტდებოდა “უიტენა გემოტას” როლი და პირიქით, სუსტი მეფის ხელისუფლების დროს “უიტენა გემოტას” მნიშვნელობა სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში იზრდებოდა.

ბრძენთა საბჭო იხილავდა კანონპროექტებს, აწესებდა ახალ გადასახადებს, წყვეტდა ომისა და ზავის საკითხებს, ირჩევდა ეპისკოპოსებს, იხილავდა ზოგიერთი კატეგორიის სასამართლო საქმეებს.

3. მეფესთან ცენტრალური მმართველობისათვის არსებობდა **სამოხელეო აპარატი**. მეფე თავისი ხელისუფლების განხორციელებისას ეყრდნობოდა ცალკეულ თანამდებობის პირებს, რომელთა შორის განსაკუთრებული ადგილი ეკავათ **კამერერებს** — მეფის ქონებასა და ფინანსებზე პასუხისმგებელ პირებს, **მარშალს** — სამხედრო სამსახურის მეთაურს, **კაპპელანს** — სამეფო კანცელარიის გამგებელს.

4. **არმია**. სახელმწიფო სტრუქტურაში განსაკუთრებული როლი ეკავა შეიარაღებულ ძალებს, ანგლოსაქსების სამეფო არმია ორი ნაწილისაგან შედგებოდა ა) სამეფო დრუჟინა ბ) სახალხო ლაშქარი (fyrd), ალფრედ დიდის სამხედრო რეფორმის შედეგად გაიზარდა მძიმე შეიარაღებული ძალები. თითოეული მიწათმფლობელი, რომელიც 5 ჰექტარ მიწას ფლობდა, ვალდებული იყო ემსახურა მეფის არმიაში.

ინის კანონების 51-ე მუხლით, მეფის სამხედრო სამსახურზე უარის თქმა იწვევდა ჯარიმას 120 შილინგის ოდენობით და მიწის ჩამორთმევას.

5. **ადგილობრივი მმართველობა** — მთელი ქვეყანა დაყოფილი იყო **საგრაფოებად** (Shire), რომელიც ადმინისტრაციული მმართველობის ადგილობრივ ერთეულს შეადგენდა. საგრაფოს სათავეში ელდორმენი (Ealdorman) ედგა. მას მეფე ნიშნავდა “უიტენა გემოტასა” და ადგილობრივ ფეოდალებთან შეთანხმებით. ისინი მეფის ხელისუფლების მხოლოდ ფორმალური წარმომადგენლები იყვნენ ადგილებზე და ფაქტიურად ადგილობრივი ფეოდალების ინტერესებს გამოხატავდნენ. ამ ფაქტმა გამოიწვია ახალი თანამდებობის პირის

შერიფის გამოჩენა საგრაფოში. თავდაპირველად შერიფი მხოლოდ მეფის ხაზინის სასარგებლოდ თანხის აკრეფით იყო დაკავებული, მოგვიანებით მას მეფის პრივილეგიების დაცვაზე ზედამხედველობაც დაევა საგრაფოში. შერიფი სამეფო ხელისუფლების წარმომადგენელი იყო საფინანსო საკითხებში, მასვე ეკუთვნოდა საპოლიციო მმართველობაც. **საგრაფოს კრება** — (folcmoot) — ადგილობრივი წარმომადგენლობითი ორგანო იყო, რომელსაც შერიფი იწვევდა წელიწადში ორჯერ. უპირველეს ყოვლისა, მის ფუნქციას შეადგენდა ადგილობრივი მნიშვნელობის სასამართლო საქმეების განხილვა. აქვე იხილებოდა გადასახადების აკრეფის, საგრაფოდან დრუჟინის შედგენის და სხვა საკითხები. საგრაფოები იყოფოდა **ასეულებად** (Hundred), რომელთაც სათავეში **ასეულის მეთაური** ედგა. იგი აირჩეოდა ასეულის კრებაზე. **ასეულის კრება** ორ თვეში ერთხელ იწვეოდა და მისი ძირითადი ფუნქცია სისხლისა და სამოქალაქო საქმეთა იურისდიქციით იფარგლებოდა. თავის მხრივ, ასეულები იყოფოდა **სოფლებად** (gelimot), სადაც ხელისუფლებისა და მმართველობის ფუნქციებს ახორციელებდა **საითემო კრება**, რომელიც წყვეტდა მცირე მნიშვნელობის სამოქალაქო დავებს, ირჩევდა სოფლის **მამასხლისს**. საპოლიციო მიზნებისათვის სოფელი იყოფოდა **ათეულ ეზოდ**. დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში ათეულის წევრები ვალდებული იყვნენ გადაეცათ დანაშავე ხელისუფლების წარმომადგენლისათვის. წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ კოლექტიური პასუხისმგებლობა დაეკისრებოდათ. ანგლოსაქსების სახელმწიფოებრიობის პერიოდს ეკუთვნის ქალაქების წარმოშობა, რომელთა უმეტესობა სამეფო მიწებზე არსებობდა. **ქალაქის მმართველობა** ხორციელდებოდა საგრაფოს შერიფის ან მეფის მიერ სპეციალურად დანიშნული მოხელის მიერ. ამ პერიოდის სახელმწიფოებრივი მოწყობის სისტემაში ადგილობრივი მმართველობის განხორციელებისას შეიმჩნევა გვაროვნული, საზოგადოებრივი მმართველობის დროინდელი ნიშნები, თუმცა ისინიც სახელმწიფო ხელისუფლებისადმი არიან დამორჩილებული და ცენტრალურ მმართველობასთან ერთად ქმნიან ერთიანი სახელმწიფოებრივი მართვის სისტემას. შემდგომი პერიოდი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურის განვითარებაში ისტორიულად უკავშირდება ნორმანელების მიერ 1066 წელს ინგლისის დაპყრობას და ვილჰელმ ორანელის შექმნილ ახალ სახელმწიფოს.

მეფის ხელისუფლების განმტკიცების პროცესი საგრძნობი იყო XII ს.-ის II ნახევარში ჰენრი II-ის მეფობის დროს (1154-1189 წწ.). ეს რეფორმები შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად ჩამოვყალიბოთ:

1. XII საუკუნის პირველ ნახევარში ინგლისში გაძლიერდა მსხვილი ფეოდალების, ბარონების ბრძოლა მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ბარონების წინააღმდეგობის გატეხვის მიზნით, ჰენრი მეორე პირდაპირ გადავიდა შეტევაზე, დაანგრია მათი ციხე-სიმაგრეები და აიძულა ისინი მეფის ხელისუფლებას დამორჩილებოდნენ.
 2. ჰენრი II-მ გააძლიერა და გაზარდა მეფის სასამართლოს კომპეტენცია ბარონების სასამართლო იურისდიქციის ხარჯზე. ამ მიზნით, მან შემოიღო ახალი სასამართლო დაწესებულება — **ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო (Jury)**. ჰენრი II-ის ასიზით, არზთა თხოვნის პალატა საადგილმამულო დავების განხილვისას იწვევდა 12 მხედარს ან თავისუფალ სრულუფლებიან მოქალაქეს. საქმის განხილვის ამგვარი წესი უზრუნველყოფდა საქმის უფრო სამართლიან გადაწყვეტას და ამიტომ წვრილი და საშუალო ფეოდალები ამჯობინებდნენ მიემართათ სამეფო სასამართლოსათვის, ვიდრე ფეოდალთა სასამართლოებისათვის.
 3. ბარონები მეფის დაუკითხავად ხშირად ისეთ გადასახადებს აკისრებდნენ თავიანთ ქვეშევრდომებს, რომლებიც არც კანონით და არც ადამიანთათვის გათვალისწინებული არ იყო. ამ მიზნით, ჰენრი მეორემ მკაცრი კონტროლი დააწესა გადასახადების შემოღებაზე.
 4. ჰენრი II-მდე ინგლისში არსებობდა წესი, რომლის თანახმად, სამხედრო ვალდებულებას შეეძლო თავისი სამსახური ნატურალური გადასახადით გადაეხადა. ჰენრი II-მ შეცვალა ეს წესი და ნაცვლად ნატურალური გადასახადისა, შემოიღო განსაკუთრებული ფულადი გადასახადი, რომელსაც "სალაროფული" ეწოდა.
 5. ენერგიული ღონისძიებები გატარდა საეკლესიო ფეოდალების წინააღმდეგ. შეიზღუდა მათი ფუნქციები. სისხლის სამართლის საქმეებზე სასულიერო პირები მეფის სასამართლოს დაექვემდებარა. დაიწყო კონტროლი საეკლესიო თანამდებობათა (ეპისკოპოსი) დაკავებაზე. მაგრამ ეკლესია ისეთი ძლიერი აღმოჩნდა, რომ აიძულა მეფე ხელი აეღო ამ ღონისძიებებზე.
- ჰენრი II-ის რეფორმების შემდეგ **ერთიანი ცენტრალიზებული მონარქია** ინგლისში შემდეგი სახით ჩამოყალიბდა:

1. წინა ეპოქასთან შედარებით **მეფის ხელისუფლება** კიდევ უფრო გაძლიერდა და განმტკიცდა. მას ეკუთვნოდა უმაღლესი საკანონმდებლო,

აღმასრულებელი და სასამართლო ფუნქციები, ასევე ხელი მიუწვდებოდა სასულიერო ხელისუფლებას.

2. მეფესთან, ბრძენთა საბჭოს ნაცვლად, შეიქმნა **სახელმწიფო საბჭო** (King's Council) და იგი უმაღლეს სათათბირო ორგანოს წარმოადგენდა. სახელმწიფო საბჭოს წევრებად მეფის მიერ მოიწვეოდნენ მსხვილი საერო და სასულიერო პირები. რეგლამენტის მიახედვით, იგი წელიწადში სამჯერ იკრიბებოდა და იხილავდა მეფის მიერ დაყენებულ საკითხებს. თუმცა გადამწყვეტი ხმის უფლება არ ჰქონდა, ასეთი პრეროგატივით ყველა მნიშვნელოვანი საკითხის განხილვის დროს მეფე სარგებლობდა.

3. **მეფის კურია** (Curia Regis) — ეს იყო მცირე სამეფო საბჭო და წარმოადგენდა უმაღლეს აღმასრულებელ და სასამართლო-საფინანსო ორგანოს. მასში შედიოდნენ მეფის კარზე დაწინაურებული პირები. იგი იწვეოდა წელიწადში სამჯერ და იხილავდა დავებს, რომელიც წარმოშობდა მეფის ვასალებს, ე.ი. ბარონებს შორის. როგორც სასამართლო ორგანო, მეფის კურია განიხილავდა სისხლისა და სამოქალაქო საქმეებს. ხოლო როგორც ადმინისტრაციული მმართველობის უმაღლესი ორგანო, მეთვალყურეობდა პროვინციალურ მმართველობას. ასეთი დიფერენცირებული ორგანოს შექმნა მმართველობის ორგანოთა სტრუქტურულ განვითარებაზე მიუთითებს, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერდა XII საუკუნის დასაწყისიდან, როცა მეფის კურიას გამოეყო საფინანსო დაწესებულება **საჭადრაკო დაფის პალატა** (The Exchequer). იგი წარმოადგენდა უმაღლეს საანგარიშსწორებო სასამართლო ორგანოს, იხილავდა საფინანსო ჩინოვნიკების მიერ ჩადენილ დანაშაულებს. აქვე იხილებოდა ქონებრივი დავები, როცა ერთ-ერთ მხარეს სამეფო სასახლის ინტერესები იდგა. სახელწოდება "საჭადრაკო დაფის პალატა" მომდინარეობს იქიდან, რომ მაგიდაზე, რომელზეც საფინანსო ხასიათის დავები იხილებოდა, გადაფარებული იყო ჭადრაკის დაფის ფორმის გადასაფარებელი. ცენტრალურ მმართველობაში დიდ როლს ასრულებდნენ ისეთი თანამდებობის პირები, როგორიც იყვნენ: **მეფის იუსტიციარი** — მეფის მოადგილე ითვლებოდა და მის ხელში მოექცა ადმინისტრაციული და სასამართლო საქმეების გამგებლობა; **კანცლერი** — სამეფო ბეჭდის მცველი და შემნახველი, რომელიც ამავე დროს რედაქციას უკეთებდა სამეფო ბრძანებებს, ახორციელებდა მართლმსაჯულებას, **მეფის ზაზინადარი** — სახელმწიფო ფინანსებს განაგებდა; სამხედრო საქმეთა

წარმოებისათვის სპეციალური მოხელეები ინიშნებოდნენ *კონსტაბლი* და *მარშალი*; მიწათსარგებლობის საკითხებს მეთვალყურეობდა *კამერერი*. რაც შეეხება *ადგილობრივ მმართველობას*, აქ შემორჩა წინა პერიოდის მმართველობის ფორმები საგრაფოების, ასეულებისა და თემების სახით. თუმცა უფლებამოსილებათა საკითხში რიგი ცვლილებები მოხდა, რაც კიდევ უფრო ამტკიცებდა მეფის ხელისუფლებას ადგილებზე. საგრაფოს სათავეში ელდორმენი იდგა, მაგრამ იგი მოკლებული იყო რეალურ ძალაუფლებას, რომელიც მთლიანად შერიფის ხელში გადავიდა. შერიფი, რომელიც თითქოს დამოკიდებული იყო ელდორმენზე, მეფის მიერ ინიშნებოდა და რეალური ძალაუფლების გამტარებელი იყო. XII ს. II ნახევრიდან ამ თანამდებობაზე რაინდები ინიშნებოდნენ, რადგან ისინი უფრო გულისხმიერნი იყვნენ მეფის დავალებების მიმართ, ვიდრე ფეოდალები.

შერიფი ფართო უფლებებით სარგებლობდა. იგი ადგილზე ახორციელებდა საფინანსო, სასამართლო, სამხედრო და საპოლიციო ფუნქციებს. საფინანსო სფეროში შერიფი ყურადღებას აქცევდა მეფის სალაროში შემოსულ გადასახადებს. ასევე ხელმძღვანელობდა სასამართლო განხილვისათვის მოწვეულ კრებებს. შერიფებს სისრულეში მოჰყავდათ მომრიგებელი სასამართლოს გადაწყვეტილებანი. ისინი ადგილებზე ხელმძღვანელობდნენ სახალხო ლაშქრის მოწვევას და ახორციელებდნენ სამხედრო სამსახურზე კონტროლს, ამასთანავე, თავის სამოქმედო ტერიტორიაზე აქვეყნებდნენ კანონებს და მეფის განკარგულებებს და უზრუნველყოფდნენ მათ შესრულებას. კვლავინდებურად იწვეოდა საგრაფოს კრებები, რომელსაც ძირითადად სასამართლო ფუნქცია შემორჩა და იხილავდა მძიმე ხასიათის დანაშაულებებს. კრებები იწვეოდა ასეულებშიც ადა აქაც მათი ძირითადი ფუნქცია სასამართლო საქმეთა განხილვა იყო. ამ კრებებს თავმჯდომარეობდა შერიფის მიერ დანიშნული პირი. თემის ადმინისტრაციული მმართველობა კვლავ ხალხის მიერ არჩეული თემის ბელადის მიერ ხორციელდებოდა, თუმცა უკვე მეფის ხელისუფლება მასთან ერთად ნიშნავდა ოთხ პატივსაცემ წევრს, რომელთა გარეშეც თემის ბელადს რაიმე საკითხის გადაწყვეტა არ შეეძლო. ამ ადმინისტრაციული ერთეულის დანიშნულებას საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა წარმოადგენდა, რისთვისაც კოლექტიური პასუხისმგებლობის პრინციპი კვლავ ძალაში დარჩა.

ადგილობრივი მმართველობის სფეროში შემოვიდა ახალი ფორმა *ქალაქის მმართველობის* სახით. "საშინელი სამსჯავროს წიგნის" მიხედვით, ინგლისში 80-მდე ქალაქი აღირიცხებოდა. ხელისულების მნიშვნელოვანმა ზრდამ კიდევ უფრო გაზარადა ქალაქების რიცხვი. მათი უმრავლესობა მეფის დომენს ეკუთვნოდა.

ამ ქალაქების სათავეში მეფის მიერ დანიშნული მოხელეები იდგნენ, რომლებიც მეთვალყურეობდნენ გადასახადების აკრეფას და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვას ადგილებზე.

XII საუკუნიდან მრავალმა ქალაქმა მიიღო თავისუფლების ქარტია, რომელიც მათ თვითმმართველობის უფლებას ანიჭებდა, ათავისუფლებდა სამეფო ან საადგილმამულო გადასახადებისაგან და უფლებას ანიჭებდა გამოეცა დადგენილებანი, რომლებიც ქალაქის მცხოვრებლებს შეეხებოდა. მტკიცდებოდა რა მეფის ხელისუფლება, ვითარდებოდა სახელმწიფო აპარატიც, თუმცა მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას ვერ ურიგდებოდნენ ფეოდალები, რომლებიც თავიანთი ბუნებრივი უფლებებისა და ქონების დასაცავად მეფესთან კონფლიქტში შევიდნენ. ისტორიულად ეს ეტაპი ინგლისში ცნობილია **წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის** სახელწოდებით.

სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში იგი ხასიათდება ახალი ორგანოს — *პარლამენტის* შექმნით. როგორც ისტორიულ მიმოხილვაში აღვნიშნეთ, წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანო მეფესთან 1265 წელს შეიქმნა და მან შეზღუდა მეფის ფუნქციები საკანონმდებლო სფეროში. მეფეს მხოლოდ ორდონანსების (Ordinance) გამოცემის უფლება ჰქონდა, რომელიც იურიდიული თვალსაზრისით, კანონმქვემდებარე აქტად უნდა ჩაითვალოს. მეფეს დარჩა უმაღლესი სამხედრო ძალაუფლება, ომის გამოცხადებისა და ზავის დადების, უმაღლესი თანამდებობის პირების დანიშვნის უფლება ცენტრსა და ადგილებზე. მეფის ამ უფლებას გაემიჯნა პარლამენტის საკანონმდებლო ფუნქცია. პირველად შექმნილი პარლამენტი ინგლისში სამი წოდების — თავადაზნაურობის, ბურჟუაზიის და სამღვდელთა წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა. XIV საუკუნის II ნახევრიდან ინგლისის პარლამენტი ორპალატიანი გახდა: ზედა (ლორდთა) და ქვედა (თემთა).

ინგლისის *პარლამენტის თავისებურება* ამ პერიოდში ის იყო, რომ ორ პალატად დაყოფისას რაინდები და ქალაქის წარმომადგენლები ერთ პალატაში — თემთა პალატაში — გაერთიანდნენ და ამით გაემიჯნენ

საერო და სასულიერო მაგნატებს, რომლებიც ზედა, ლორდთა პალატაში მოექცნენ. სამღვდლო პარლამენტში პალატების შექმნის შემდეგ ცალკე არ ყოფილა წარმომადგენელი, არამედ მეფის უშუალო ვასალებად გვევლინებოდა. პარლამენტის თავისებურებათა შორის ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ლორდთა პალატაში ჰერცოგები და გრაფები შთამომავლობით იკავებდნენ ადგილებს.

1352 წლიდან პალატები ცალ-ცალკე იწვევდნენ სხდომებს. პარლამენტის უფლებამოსილებას განეკუთვნებოდა ისეთი საკითხები, როგორც იყო: კანონების მიღება, უმაღლეს თანამდებობის პირთა საქმიანობაზე კონტროლი და სასამართლო ფუნქციის განხორციელება.

პარლამენტის საკანონმდებლო ფუნქცია განსაკუთრებით განმტკიცდა 1414 წლიდან, როცა დადგინდა, რომ მეფის ორდინანსი კანონის ძალას მიიღებდა პარლამენტისაგან მისი მოწონების შემდეგ. პარლამენტის უფლებები დროთა განმავლობაში მის სასარგებლოდ იცვლებოდა.

პარლამენტი ფლობდა მეფისათვის სუბსიდიების დანიშვნისა და მასზე უარის თქმის უფლებას. უმაღლეს თანამდებობის პირებზე კონტროლის გაძლიერების მიზნით, ლორდთა პალატამ მოიპოვა უფლება უმაღლესი თანამდებობის პირების ბრალდებით გამოსულიყო (impeachment) ან განეხილა ისეთი სისხლის სამართლის საქმეები, რომელნიც სიკვდილით დასჯას ან შთამომავლობაზე უფლების მოსპობას (Bill of attainder) ითვალისწინებდა. ასეთი წესით გასამართლებულ პირთა ქონება კონფისკაციას ექვემდებარებოდა.

პარლამენტის მნიშვნელობის ზრდასთან ერთად არჩევნები პრივილეგიებული ხდებოდა. გამოიციმოდა კანონები, როგორც აქტიური, ასევე პასიური საარჩევნო უფლების შესახებ.

ინგლისის ისტორია ისე წარმართა, რომ წარმომადგენლობითი ორგანოს მეშვეობით ქვეყნის მართვა შეუძლებელი ხდებოდა. საერო და სასულიერო დიდებულებსა და მეფეს შორის ურთიერთობის გამწვავებას მოჰყვა გარკვეული რეფორმები. ჰენრი VIII-ის მიერ გატარებული ღონისძიებები მიმართული იყო აბსოლუტური მონარქიის დამკვიდრებისაკენ. ასე რომ, XV საუკუნიდან ინგლისის სახელმწიფოებრივი მოწყობის სფეროში კვლავ ძირეული ცვლილებები მოხდა — კერძოდ, შეიზღუდა წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოს ფუნქციები და გაძლიერდა მეფის ხელისუფლება. ზოგადასამართლებრივი პოლიტიკური თვალსაზრისით, ეს არის **აბსოლუტიზმის ეპოქა**. თუმცა, როგორც ისტორიულ მიმოხილვაში აღვნიშნეთ, ინგლისის აბსოლუტიზმი განსხვავდება სხვა ქვეყნების

აბსოლუტური მმართველობისაგან, პირველ რიგში იმით, რომ პარლამენტი ამ ეტაპზეც კვლავ განაგრძობდა ფუნქციონირებას. აბსოლუტიზმის ეპოქის სახელმწიფო მმართველობა ინგლისში ხასიათდება ხელისუფლების და მმართველობის ორგანოთა განსაკუთრებული სიმრავლით. მათ შორის, თითქმის გაუმიჯნავი ფუნქციების არსებობით, ადმინისტრაციული და სასამართლო მმართველობის სპეციფიურობით.

მიუხედავად ხელისუფლების ორგანოთა სიმრავლისა, ინგლისში მეფე ითვლებოდა ისეთ პირად, რომელიც აერთიანებდა საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო ხელისუფლებას. მეფესთან შეიქმნა **საილუმლო საბჭო** (Privy Council). ეს იყო უმაღლესი სათათბირო ორგანო, რომელთან ერთადაც მეფე გამოსცემდა სხვადასხვა ხასიათის საკანონმდებლო აქტებს — ორდინანსებს. საილუმლო საბჭო განაგებდა კოლონიების მართვა-გამგეობის საკითხს, ეწეოდა საგარეო ვაჭრობას, იხილავდა ზოგიერთი კატეგორიის სასამართლო საქმეებს და წარმოადგენდა როგორც პირველი, ასევე მეორე ინსტანციის სასამართლოს, საილუმლო საბჭო და მეფის ხელისუფლება შეთანხმებულად მოქმედებდნენ პარლამენტის წინააღმდეგ. კანონის გამოცემის უფლება XIV საუკუნიდან პარლამენტის კომპეტენციას შეაღებდა, თუმცა მეფე საილუმლო საბჭოსთან ერთად ხშირად გამოსცემდა საკანონმდებლო აქტებს. საბჭოს შემადგენლობა ერთნაირი არ იყო. მაგ., ჰენრი VIII-ის დროს 1426 წელს რეგლამენტით საბჭოში შედიოდა 14 სახელმწიფო თანამდებობის პირი, 4 პერი, 2 ეპისკოპოსი.

საბჭოსთან არსებობდა **კომისიები** და **კომიტეტები**. **ვარსკვლავთა პალატა** (Star chamber) — წარმოიშვა მეფის ერთიანი ხელისუფლებისადმი დაპირისპირებული ურჩი ფეოდალების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ვარსკვლავთა პალატამ ფუნქციონირება 1487 წ. დაიწყო და განიხილავდა სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეებს, თუმცა მას არ ჰქონდა სიკვდილით დასჯის უფლება. მძიმე კატეგორიის საქმეები ნაფიც მსაჯულებთან ერთად იხილებოდა. ვარსკვლავთა პალატას შეეძლო კონტროლი ნაფიც მსაჯულებზე.

აბსოლუტიზმის ეპოქაში, როგორც აღვნიშნეთ, არსებობას განაგრძობდა პარლამენტი, თუმცა მისი ფუნქციები მეტად შეიზღუდა. მეფე ცდილობდა არ მიეცა პარლამენტისათვის ფართო საკანონმდებლო მოღვაწეობის საშუალება, ამავე დროს, ინგლისის მეფეები XVI-XVII საუკუნეებში სისტემატურად არღვევდნენ "თავისუფლებათა დიდი ქარტიით" დაღეინილ

წესს იმის შესახებ, რომ მეფეს არ უნდა შემოეღო ახალი გადასახადები პარლამენტის თანხმობის გარეშე.

მცირე მნიშვნელობის სამოქალაქო დავების განსახილველად არსებობდა **არზთა თხოვნის პალატა**, რომელსაც ეხებოდა უმთავრესად გლეხების საჩივრები სააღვლამაძულო დავების თაობაზე. საეკლესიო რეფორმების შედეგად სეკულარიზაციამიწილ მიწების საქმეებს, ე.ი. მამულებზე დავის საქმეებს, რომლებიც ჩამოერთვათ ურჩ მეთამბოხე საეკლესიო ფეოდალებს და გამოცხადდა საერო მიწებად, განიხილავდა **ფეოდალურ გადასახადთა პალატა**.

რაც შეეხება **ადგილობრივ მმართველობას**, აბსოლუტიზმის ხანაში იგი კიდევ უფრო დამორჩილდა ცენტრალურ მმართველობას. ყველა თანამდებობის პირი ადგილზე ინიშნებოდა მეფის მიერ ან მისი სახელით. მათ თანამდებობა ეკავათ მანამ, სანამ ეს მეფეს სურდა.

აბსოლუტური მმართველობის ფორმამ ინგლისში 1649 წლამდე გასტანა, როცა რევოლუციის შემდეგ, 16 მარტს **ინდეპენდენტთა რესპუბლიკა** გამოცხადდა. ამ ეტაპზე დათხოვნილ იქნა ლორდთა პალატა და ხელისუფლების ერთადერთ ორგანოდ თემთა პალატა დარჩა. ასეთი ტიპის მმართველობა 1653 წლამდე გაგრძელდა. შიდაპოლიტიკური დაპირისპირების გამო, ამ წელს თემთა პალატის მიერ მიღებულმა კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტმა **"მმართველობის იარაღი"** ახალი პოლიტიკური რეჟიმი განამტკიცა. "მმართველობის იარაღის" მიხედვით, ინგლისის სახელმწიფო წყობილება წარმოდგენილი იყო შემდეგი სახით: სახელმწიფოს მეთაურად ითვლებოდა რესპუბლიკის **ლორდ-პროტექტორი**, რომელიც მთელი ცხოვრების მანძილზე მართავდა სახელმწიფოს პარლამენტთან ერთად. **პარლამენტი** ერთპალატიანი იყო და მისი წევრებისათვის დაარსდა ქონებრივი ცენზი. პარლამენტში 133 ადგილი ქალაქებს ეძლეოდათ, ხოლო 265 სოფლებს. რეალურად პარლამენტს ამ ეპოქაში არ შეუსრულებია ის როლი, რომელიც მას კონსტიტუციური აქტით მიენიჭა. ლორდ-პროტექტორი კი, რომელიც გამოცხადდა უმაღლეს მხედართმთავრად და ქვეყნის უმაღლეს გამგებლად, პირადად ნიშნავდა უმაღლესი თანამდებობის პირებს, ანიჭებდა წოდებებს. ისტორიულად ცნობილია, რომ კრომველის პროტექტორატს 1660 წლისათვის სახელმწიფოში მონარქიის აღდგენა მოჰყვა, ოღონდ პარლამენტის გადაწყვეტილებით. ეს იყო კონსტიტუციური მონარქია. თუმცა სახელმწიფო სათავეში მოსული მეფეები ცდილობდნენ თავიანთი ხელისუფლება იქით წარემართათ, რომ აღდგენილიყო ძველი

დროინდელი მეფის ხელისუფლება აბსოლუტიზმის ნიშნებით. ისტორიულმა უამთავლამ ინგლისის პოლიტიკური ცხოვრების ჩარხი უკან არ შეაბრუნა და 1688 წელს "უსისხლო გადატრიალების" შედეგად მეფის ხელისუფლება კვლავ შეიზღუდა კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტებით, რომელთა ზოგად დახასიათებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ინგლისის სახელმწიფო წყობილების შემდგომი განვითარების ანალიზისათვის.

ვიგებმა 1679 წელს შეძლეს მიეღოთ *აქტი პიროვნების ხელშეუხებლობის შესახებ*.

ეს აქტიც კონსტიტუციური მნიშვნელობისაა, რომელიც ზღუდავდა თვითნებურ დაპატიმრებებს და ადგენდა პიროვნების ხელშეუხებლობის გარანტიებს: დაპატიმრებულ პირს ან მის ნათესავს უფლება ენიჭებოდა მოეთხოვა სასამართლოსაგან დაპატიმრების საფუძვლის წარდგენა 24 საათის განმავლობაში. სასამართლო განიხილავდა და გამოიტანდა გადაწყვეტილებას რომელიც შეიძლება ყოფილიყო: 1. პატიმრის გათავისუფლების შესახებ, 2. თავლებში გაშვების შესახებ, 3. პატიმრობის შემდგომი გაგრძელების შესახებ. ამავე აქტში ნათქვამი იყო, რომ არ შეიძლება ხელშეორედ დაპატიმრება პირისა იმავე საქმის გამო, რომლისთვისაც ამ კანონის საფუძველზე სასამართლომ ერთხელ უკვე გათავისუფლა. უკეთუ ვინმე ამ წესს დაარღვევდა, სასჯელი ეკისრებოდა 500 გირვანქა სტერლინგის ოდენობით. ამავე დროს კანონმა დაადგინა, რომ თუ მოსამართლე დაუსაბუთებლად ეტყოდა უარს პატიმარს ან მის ნათესავებს habeas corpus act-ის მიხედვით ბრძანების გაცემაზე, მაშინ იგი დაჯარიმდებოდა 500 გირვანქა სტერლინგით. ამ აქტით დაცული იყო ბრიტანელი მოქალაქეების პიროვნების ხელშეუხებლობის იურიდიული გარანტიები.

1689 წ. 13 თებერვალს მიღებული იქნა ცნობილი *"ბილი უფლებათა შესახებ"* ("Bill of Rights"), რომელმაც არსებითად შეზღუდა მეფის ხელისუფლება:

- 1) პარლამენტმა დაადგინა, რომ მეფეს არ აქვს უფლება პარლამენტის თანხმობის გარეშე გაანთავისუფლოს ვინმე კანონით გათვალისწინებული პასუხისმგებლობისაგან ან რაიმე გამონაკლისი დაუშვას კანონმდებლობიდან.
- 2) არ უნდა არსებობდეს განსაკუთრებული სასამართლოები საეკლესიო და სხვა საქმეთა გამო, რომლითაც მეფე თვითნებობას სჩადის.

- 3) მეფეს არ აქვს უფლება არავითარი გადასახადის დაწესებისა, პარლამენტის თანხმობის გარეშე.
- 4) კანონის მიხედვით, მეფის ქვეშევრდომებს უფლება აქვთ პეტეციით მიმართონ მეფეს და ამის გამო არავინ შეიძლება ღვენილ ან შევიწროებულ იქნეს.
- 5) მეფეს არ აქვს ჯარის შეკრებისა და შენახვის უფლება პარლამენტის თანხმობის გარეშე. ეს ღონისძიებაც მეფის აბსოლუტიზმის შეზღუდვისაკენ იყო მიმართული.
- 6) გამოცხადდა პროტესტანტული რელიგიის სრული თავისუფლება და აიკრძალა ამ რელიგიის მიმდევართა ღვენა და შევიწროება.
- 7) დაწესდა პარლამენტის თავისუფალი არჩევნები. მეფეს არ უნდა შეეზღუდა არჩევნები. პარლამენტის სხდომები უნდა მოწვეულიყო ხშირად, სადაც უზრუნველყოფილი იქნებოდა სიტყვის თავისუფლება, პარლამენტს შეეძლო გამოეცა ყოველგვარი აქტი, რომელზე კონტროლს ვერავინ დააწესებდა.
- 8) ლეკლარაციის მიხედვით აიკრძალა ისეთი სასჯელების გამოყენება, რომელიც კანონის მიხედვით არ იყო გათვალისწინებული. ასეთი იყო ლეკლარაციის შინაარსი. იგი მოასწავებდა ინგლისის პარლამენტის გამარჯვებას მეფის ხელისუფლებაზე და განამტკიცებდა 1215 წელს თავისუფლებათა დიდი ქარტიის მოთხოვნებს. კონსტიტუციური მნიშვნელობის პრინციპების შემდგომი დამუშავება მოხდა 1701 წლის აქტში, **"ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ"**, რომელმაც ნაწილობრივ დაადგინა სამეფო მინისტრების პასუხისმგებლობა პარლამენტის წინაშე. ეს აქტი შეიცავდა შემდეგ მოთხოვნებს: 1) განისაზღვროს ტახტის მემკვიდრეობის წესი, რომლის თანახმად, ტახტის მემკვიდრეობის აქტს ხელს აწერდა პრემიერ-მინისტრიც, ე.ი. მეფეს არ შეეძლო ერთპიროვნულად გადაეწყვიტა ტახტის მემკვიდრის საკითხი. 2. უშვილო მეფის ვილჰელმ ორანელის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი უნდა გადასულიყო პატარა გერმანული სახელმწიფოს — ჰანოვერის — მთავრების ხელში, რომლებიც სტიუარტების ღინასტიის შთამომავლად ითვლებოდა. 3. მოსამართლენი უნდა დანიშნულიყვნენ მეფის მიერ მთელი სიცოცხლის ვადით, თუ რაიმე დარღვევას არ ჩაიდენდნენ. მოსამართლის გადაყენება შეიძლებოდა პარლამენტის განსაკუთრებული დადგენილებით, ან სასამართლოს დადგენილებით ფიზიკური და გონებრივი უუნარობის ან რაიმე სისხლის სამართლის დანაშაულის ჩადენის გამო.

ეს აქტი კიდევ უფრო ზღუდავდა მეფის ხელისუფლებას.

1707 წელს ინგლის-შოტლანდიის უნიით, შოტლანდია საბოლოოდ შეუერთდა ინგლისს. გაერთიანებულ სამეფოს ოფიციალურად ეწოდა **დიდი ბრიტანეთი**. ჰანოვერის დინასტიის პირველი ორი მეფის მეფობის პერიოდში (1714 - 1760 წწ.) ბრიტანეთში საბოლოოდ დამკვიდრდა ორპარტიული სისტემა. პრემიერ-მინისტრად, როგორც წესი, ინიშნებოდა იმ პარტიის ლიდერი, რომელიც არჩევნებში უმრავლესობას მოიპოვებდა. მაღალმა საარჩევნო ცენზმა უზრუნველყო ფინანსური და მიწათმფლობელური არისტოკრატის ბატონობა. ე.წ. "დამპალი დაბების" სისტემა საშუალებას აძლევდა გაბატონებულ ფენას თავიანთი სასურველი პირები არჩევის ნაცვლად დაენიშნათ.

საარჩევნო სისტემის შემდგომი სრულყოფა მოხდა **1832 წ. საარჩევნო რეფორმის** საფუძველზე:

1. ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, სადეპუტატო ადგილები შედარებით მცირერიცხოვანი მოსახლეობის ქალაქებს ჰქონდათ. მაგრამ საუკუნეების განმავლობაში, მრეწველობის განვითარებასთან ერთად წარმოიშვა და განვითარდა ახალი სამრეწველო ქალაქები, რომელთაც არ ჰყავდათ თავიანთი წარმომადგენელი პარლამენტში. 1832 წ. რეფორმამ პირველ რიგში ამ შეუსაბამობის დაძლევისათვის "ჯუჯა" ქალაქების წინააღმდეგ გაილაშქრა. რეფორმის საფუძველზე 56 პატარა ქალაქს სრულებით ჩამოართვეს დეპუტატთა წარმომადგენლობა პარლამენტში.

2. 32 ქალაქს 2 დეპუტატის ნაცვლად, თითო დეპუტატი დაუტოვეს, ასე რომ, თითქმის 100-მდე გამოთავისუფლებული ადგილი გადანაწილდა მსხვილ სამრეწველო ქალაქებს შორის.

3. რეფორმის საფუძველზე გაფართოვდა საარჩევნო უფლება, რომელიც მიენიჭა წვრილ მიწათმფლობელებს და ქალაქის მცხოვრებლებს, რომელთა წლიური შემოსავალი 10 გირვანქა სტერლინგს შეადგენდა.

1832 წლის რეფორმამ გააფართოვა საარჩევნო უფლებები, რაც ნიშნავდა ბურჟუაზიული პარლამენტარიზმის განვითარებას.

საარჩევნო უფლებათა დაზუსტება ამით არ დამთავრებულა და **1867 წლის საარჩევნო კანონის** თანახმად, გატარდა შემდეგი ღონისძიებები:

1. ამომრჩეველთათვის განისაზღვრა უძრავი ქონების წლიური შემოსავალი არანაკლებ 5 გირვანქა სტერლინგისა.

2. საარჩევნო უფლება მიენიჭა საცხოვრებელი ბინების დამქირავებლებს და მფლობელებს, რომლებიც იღებდნენ 12 გირვანქა სტერლინგს.

3. ხმის უფლება მიიღეს საცხოვრებელი სახლის მფლობელებმა, რომლებიც დაბეგრის იყვნენ გადასახადებით ღარიბ-ღატაკთა სასარგებლოდ.
4. საარჩევნო უფლება მიენიჭათ იმ პირებს, რომლებიც საცხოვრებელი ბინების დაქირავებისათვის წელიწადში იხდიდნენ საბინაო ქირას არანაკლებ 10 გირვანქა სტერლინგისა.
5. ამავე დროს, ამ კანონის მიხედვით, ხმის უფლება მიიღეს არა მარტო სახლის მფლობელებმა, არამედ მათ მცხოვრებლებმაც. ყველა ამ ღონისძიების შემდეგ, 1867 წლის საარჩევნო კანონის საფუძველზე, მნიშვნელოვნად გაფართოვდა საარჩევნო უფლება, ამომრჩეველთა საერთო რიცხვი 1 მილიონზე მეტად გაიზარდა.
6. 53 სადეპუტატო ადგილი ჩამოერთვა მცირე საარჩევნო რაიონებს და გადაეცა მსხვილ საგრაფოებსა და ქალაქებს.
- XIX საუკუნის 40-60-იან წლებში დიდმა ბრიტანეთმა დაიპყრო ახალი ტერიტორიები ინდოეთში, ჩინეთში, სამხრეთ აფრიკაში. ხელთ იგდო სუეცის არხი და სხვა ტერიტორიები. 70-80-იანი წლები აღინიშნა მუშათა მოძრაობის ახალი აღმავლობით. ძველი ოპორტუნისტულ-რეფორმისტული ტრადუციონების ნაცვლად, შეიქმნა მასობრივი პროფკავშირები. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან იხვლისმა ინდუსტრიული ლიდერის როლი და ადგილი დაუთმო აშშ-სა და გერმანიას. ამ პერიოდში დიდი ბრიტანეთის ლიბერალურმა მთავრობამ განახორციელა საუკუნის რიგით მესამე **1884 წლის რეფორმა**, რომლის მიხედვით, უარყოფილ იქნა ქალაქის მოსახლეობისათვის ქონებრივი ცენზი. სოფლის ადგილებიდან ხმის უფლება მიენიჭათ წვრილ არენდატორებს, რომლებიც ერთი წლის განმავლობაში ფლობდნენ უძრავ ქონებას შემოსავლით არანაკლებ 10 ფუნტი სტერლინგისა, ვინც მუდმივად ცხოვრობდა საარჩევნო ოლქში 6 თვის მანძილზე და რეგულარულად იხდიდა გადასახადს; პირებს, ვინც საარჩევნო ოლქში დაამთავრა უნივერსიტეტი.
- ამ რეფორმის თავისებურება იყო "ხმათა მრავალრიცხოვნება", რომლის მიხედვით, ერთი პირისათვის კენჭისყრა დაიშვებოდა 1) მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით, 2) ყველა იმ ადგილებზე, სადაც ქონება იყო, რომელიც მას საარჩევნო ცენზს ანიჭებდა, 3) უნივერსიტეტის დამთავრების ადგილის მიხედვით. ქალეზმა საარჩევნო ხმის უფლება კვლავაც ვერ მოპოვეს. 1885 წლიდან საარჩევნო ოლქების გადანაწილების შემდეგ, დაწესდა არჩევნების მაჟორიტარული სისტემა,

რომლის დროს ხმის მიცემა ხდებოდა ამომრჩეველთა უბრალო უმრავლესობით. მაჟორიტარულმა სისტემამ განამტკიცა დიდი ბრიტანეთის ორი მსხვილი პოლიტიკური პარტიის პოზიციები. 1888 წელს ჩატარდა ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოთა რეფორმა. ახლად აღმოცენებულმა "ადმინისტრაციულმა საგრაფოებმა" შეცვალეს ინგლისისა და უელსის ისტორიული დაყოფა. ქალაქებში შენარჩუნებული იქნა მუნიციპალური საბჭოები.

აბსოლუტური მონარქიისაკენ ქვეყნის დაბრუნებით იმედგაცრუებულ მონარქთა უფლებები სახელმწიფო მმართველობის სფეროში თანდათან უფერულდებოდა. წარმომადგენლობითი ორგანოების მეშვეობით ქვეყნის მართვის ტენდენცია უფრო და უფრო ფეხს იკიდებდა. მონარქი თანდათან ქვეყნის სიმბოლურ გამოხატულებად იქცა, რაც მისი სიძლიერისა და ერთიანობის გარანტიად რჩებოდა.

ამ ეტაპიდან მოყოლებული ინგლისი სახელმწიფოებრივი ფორმის კონსტიტუციური მონარქიის დამკვიდრებით გარკვეულ სტრუქტურულ ცვლილებებს მიმართავს ხელისუფლების ორგანოთა განვითარებაში. ინგლისის სახელმწიფო წყობილების შემდგომი პოლიტიკური ისტორია საარჩევნო სისტემის სრულყოფისა და აღმასრულებელ ხელისუფლებაში პარტიათა მონაცვლეობით წარიმართა.

XVIII საუკუნიდან მოყოლებული "უსისხლო რევოლუციის" შემდეგ მმართველობის ფორმის მიხედვით დიდი ბრიტანეთი **საპარლამენტო მონარქიას** წარმოადგენდა. სახელმწიფოს მეთაური **მეფე (დელოფალი)**, რომელსაც ფორმალურად ეკუთვნის უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლება, იმავდროულად არის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი. აღმასრულებელი ხელისუფლება ფაქტიურად ხორციელდება **მთავრობის მიერ**, რომელიც **მინისტრთა კაბინეტის** სახით ჩამოყალიბდა. მინისტრთა კაბინეტს დიდი უფლებები აქვს ქვეყნის საშინაო და საგარეო საქმიანობაში, იგი შედგება პრემიერ-მინისტრისა და მინისტრებისაგან, რომლებიც მნიშვნელოვან სახელმწიფო უწყებებს განაგებენ.

უმაღლესი საკანონმდებლო ხელისუფლება მეფესთან ერთად ეკუთვნის **ორპალატიან პარლამენტს**, ფორმით სტაბილური, კონსტიტუციური მონარქიის ინგლისმა VIII საუკუნიდან სახელმწიფოებრივი განვითარების გარკვეული ეტაპები განვლო.

როდესაც ინგლისურ კონსტიტუციურ სამართალზე ვლაპარაკობთ, აქ ერთ გარემოებას უნდა მიექცეს ყურადღება. კერძოდ, ტერმინ

"კონსტიტუციის" გამოყენების დროს იგულისხმება, რომ ეს ცნება მოიცავს სამართლებრივ ნორმებს, ჩვეულებებსა და კონვენციებს, რომელთა მეშვეობითაც რეგულირდება ურთიერთობა სახელმწიფო ორგანოებს, მათსა და ცალკეულ მოქალაქეებს შორის. სახელმწიფოების უმრავლესობას გააჩნია დაწერილი კონსტიტუცია — ძირითადი კანონი. მაგრამ დიდ ბრიტანეთს ასეთი ძირითადი კანონი არ აქვს, თუმცა ეს არ ნიშნავს კონსტიტუციის უქონლობას საერთოდ. გაერთიანებულ სამეფოსათვის კონსტიტუციას წარმოადგენს ის დიდი ოდენობის ადათები(Customs) და კონვენციები(Conventions), რომლებიც რიგ კანონებთან ერთად უზრუნველყოფენ დიდი ბრიტანეთის მმართველობის სისტემის საქმიანობას.

საერთოდ ყველა დაწერილი კონსტიტუცია სამოქმედოდ შემოდიოდა ისტორიული გარდატეხის მომენტში. მაგრამ დიდ ბრიტანეთს 1688 წლიდან მოყოლებული დღემდე ასეთი მომენტი არ ჰქონია. იმ პერიოდის ისტორიული ვითარება ისე წარიმართა, რომ სახელმწიფოებრივი გადატრიალება "უსისხლო რევოლუციის" გზით მოხდა, რის საფუძველზეც შეიქმნა კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტი "ბილი უფლებათა შესახებ". ეს კანონი დღესაც ძალაშია. ეს იყო მსოფლოში პირველი კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტი, რომელსაც ჯერ კიდევ მსოფლიოს სხვა სახელმწიფოებში ანალოგი არ მოეძებნებოდა. შემდეგ მას მოჰყვა სხვა კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტებიც, რომლებმაც სოციალური რეალობის გათვალისწინებით, მრავალი ცვლილება და დამატება განიცადა.

ცნება "კონსტიტუცია" ხშირად გამოიყენება, როგორც მნიშვნელოვანი პოლიტიკური საკითხების გადასაწყვეტად (მაგ.: მინისტრების დანიშვნა, პრემიერ-მინისტრის უფლებების შეცვლა და ა.შ.), ასევე მცირეხარისხოვანი საკითხების გადაწყვეტისას (მაგ.: მინისტრის ვალდებულება გადადგეს მთავრობის კურსთან უთანხმოების შემთხვევაში ისე, რომ არ გახსნას მინისტრთა კაბინეტზე განხილული საკითხები, რომელთაც იგი არ ეთანხმება).

ინგლისური კონსტიტუციის ორიგინალურობა ისაა, რომ სახელმწიფოებრივი ორგანოების კომპეტენცია განისაზღვრება არა მარტო სტატუტებით, არამედ კონსტიტუციური შეთანხმებებითაც. მათში არ არის გადმოცემული სახელმწიფო კონცეფცია, მაგრამ არის სამეფო ტახტის არსებობის უფრო კონკრეტული ფაქტები, რაც პრაქტიკულად იგივეა.

ასე რომ, 1688 წლიდან მოყოლებული სახელმწიფო წყობილების საკითხების განხილვისას ხშირად შეეხვდებოთ კონსტიტუციურ ტერმინებს, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, განსხვავდება სხვა ქვეყნების დაწერილი კონსტიტუციის ტერმინებისაგან.

განვიხილოთ ხელისუფლების ცალკეული ორგანოების ევოლუცია დღევანდელ ეტაპამდე.

ადმსრულებელი ხელისუფლება პრაქტიკულად უკვე XVIII საუკუნიდან **მინისტრთა კაბინეტის** ხელში გადავიდა. მართალია, უმაღლეს თანამდებობის პირად კვლავ მონარქი ითვლებოდა, მაგრამ ფაქტიურად იგი ცერემონიალურ ფუნქციას ასრულებდა. ტერმინი მინისტრთა კაბინეტი მოგვიანებით შემოდის. იგი "საიდუმლო საბჭოს" უფლებამონაცვლეა, რომელსაც, როგორც ვნახეთ, ტიუდორების დინასტიის დროს ჩაეყარა საფუძველი. "საიდუმლო საბჭოს" წევრები აირჩეოდნენ სანდო და კომპეტენტური პირებისაგან. ამ საბჭომ დროთა განმავლობაში ინსტიტუციონალური ხასიათი მიიღო, რომლის დაკანონებაზე პარლამენტი იძლეოდა სანქციას. ტერმინი კაბინეტი შემოვიდა ინგლისის პოლიტიკურ ლექსიკონში უმაღლესი სახელმწიფო მოხელეების თათბირის აღსანიშნავად. საიდუმლო საბჭოს მხოლოდ ფორმალური უფლება ჰქონდა დაემტკიცებინა კაბინეტის გადაწყვეტილებანი. მისი ფუნქციები თანდათან შემცირდა და 1740 წლიდან საბოლოოდ დაკვიდრდა კაბინეტი, როგორც მმართველობის ეფექტური ორგანო. ხანგრძლივი დროის მანძილზე, სანამ ჯერ კიდევ არ იყო განსხვავება კაბინეტსა და მთავრობას შორის, კაბინეტი ცდილობდა მისი შემადგენლობის გაზრდას. XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის მინისტრთა კაბინეტი 5 წევრს ითვლიდა, XIX საუკუნეში 12-დან 15-მდე, 1900-იანი წლების შემდეგ — 20-ს. ყველაზე მეტი 23 წევრიანი შემადგენლობა იყო. თუმცა დღესდღეობით მინისტრთა კაბინეტის შემადგენლობისათვის რაოდენობრიობამ მნიშვნელობა დაკარგა.

1988 წლიდან მეფის ხელისუფლების პრეროგატივად შემორჩა მინისტრების და პრემიერმინისტრის დანიშვნის წესი. მინისტრები სარგებლობდნენ პარლამენტის ნდობით მანამ, სანამ მათ მხარს უჭერდა მეფე. 1708 წლიდან თემთა პალატამ მიიღო ერთსულოვანი გადაწყვეტილება შესუსტებულიყო მეფის გავლენა მინისტრებზე. ასე, რომ მან უფლება მიიღო უნდობლობა გამოეცხადებინა მინისტრისათვის. ერთ-ერთი ასეთი პირველი შემთხვევა იყო სამხედრო მინისტრის, ლორდ პორტის გადადგომა 1782 წელს ამერიკის ჯარებთან ინგლისის არმიის

დამარცხების გამო. ასევე ითვლება უოლპოლდის გადადგომა 1741 წლის არჩევნების შემდეგ, როცა მან თემთა პალატის ნღობა დაკარგა. ეს ეტაპი კონსტიტუციური განვითარების მნიშვნელოვან ეტაპად არის მიჩნეული — როგორც საპარლამენტო იმპიჩმენტის პრინციპი. იმპიჩმენტის პროცედურა კანონით არასოდეს ყოფილა აკრძალული, მაგრამ 1806 წლიდან აღარ გამოიყენება და მოძველებულად ითვლება.

პრემიერ-მინისტრის, როგორც მინისტრთა კაბინეტის მრავალმხრივი საქმიანობის წარმმართველის უფლებამოსილებანი, კონსტიტუციური სამართლით არ არის რეგულირებული, რამდენადაც იგი ყოვლისშემძლე ლიდერად ითვლება და ეყრდნობა საპარლამენტო

უმრავლესობას (majority). იგი წარმოადგენს სახელმწიფოს სხვა სახელმწიფოებთან მიმართებაში. ასე რომ, თანდათან დაიწყო საპარლამენტო კრიზისი, რადგანაც პრემიერ-მინისტრი და კაბინეტი აღმოჩნდა მთავარი რგოლი დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფოებრივი მექანიზმის სისტემაში. კაბინეტმა მოიპოვა უფლება გამოეცა სამართლებრივი აქტები პარლამენტთან ერთად. ასეთმა სამთავრობო ნორმატიულმა სამართალშემოქმედებამ მიიღო **"დელეგირებული კანონმდებლობის" (Delegated Legislation)** სახელწოდება.

დელეგირებული კანონმდებლობის ფორმები სხვადასხვა იყო. საიუდეშლო საბჭოს პროკლამაციები, მინისტრების სხვადასხვა ხასიათის აქტები და ადგილობრივი ორგანოების დელეგირებული აქტები.

პარლამენტი. არჩევითი წარმომადგენლობითი დაწესებულებები "საკანონმდებლო კრებებად" იწოდებიან. რამდენადაც მათ დანიშნულებას კანონების მიღება წარმოადგენს. მონტესკიესეული ფორმულირება — საკანონმდებლო კრების აღმასრულებელი ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებლად არსებობა, მრავალი სახელმწიფოს მაგალითზე შესაძლებელი გახდა, მაგრამ ინგლისის სახელმწიფო სისტემების დასახასიათებლად იგი არ გამოდგება. XVIII საუკუნიდან მოყოლებული ბრიტანული პარლამენტის დასახასიათებლად უფრო მიზანშეწონილია არისტოტელეს ტერმინი "სათათბირო" და იგი თავისი ფუნქციებიდან გამომდინარე დღემდე მისაღებია .

დეკანდელი ორპალატიანი პარლამენტი პირდაპირი მემკვიდრეა ადრინდელი სახალხო კრებებისა, რომლებიც მეფის კარზე იწვევდა სახელმწიფოებრივი საკითხების განსახილველად. როგორც ვნახეთ, პარლამენტის ისტორია ინგლისში XIII საუკუნიდან დაიწყო და მთელი თავისი არსებობის მანძილზე ხდებოდა მეფისა და პარლამენტის უფლებათა

დაპირისპირება. ამ ურთიერთობათა რეგულირება ხან მეფის, ხან პარლამენტის უფლებათა ხარჯზე მიმდინარეობდა.

1688 წლიდან პარლამენტის საქმიანობაში 2 პრინციპი გამოიკვეთა: არჩევნების რეგულარული ჩატარება და მონარქის გადაწყვეტილებაზე პარლამენტის თანხმობის აუცილებლობა.

პარლამენტში ჩამოყალიბდა მიმართულება საკითხებისა, რომელიც პალატებს ცალ-ცალკე უნდა განეხილათ. საგადასახადო პოლიტიკისა და თანხების ხარჯვის საკითხები თემთა პალატის კომპეტენციას შეადგენს.

1671 წელს თემთა პალატამ მიიღო გადაწყვეტილება, რომლის მიხედვითაც, ლორდთა პალატას უფლება არ ჰქონდა ცვლილებები შეეტანა თემთა პალატის საფინანსო დადგენილებაში. ხოლო 1678 წ. მიღებული რეზოლუციით ლორდები ვერ შეცვლიდნენ ასიგნებებზე თემთა პალატის გადაწყვეტილებებს. ლორდებს თანხმობა არ გამოუხატავთ ამ დოკუმენტის შესახებ თუმცა ისინი არც წინააღმდეგნი გამოსულან.

პალატებს შორის დაპირისპირებას საკანონმდებლო სისტემაში შეიძლება კრიზისი მოჰყოლოდა და ასეც იყო. ერთ-ერთი ბოლო კანონპროექტი, რომელიც ლორდებმა უარჰყვეს 1909 წელს, იყო თემთა პალატის მიერ მიღებული საფინანსო კანონპროექტი. ხელისუფლება იძულებული გახდა საკანონმდებლო რეგულირების ახალი სისტემა შეექმნა. **1911 წელს დამტკიცდა საპარლამენტო აქტი**, რომლის მიხედვით: 1) დადგინდა, რომ კანონპროექტი, რომელიც თემთა პალატამ მორიგ სამ სესიაზე ზედიზედ სამჯერ მოიწონა და მიიღო, მაგრამ ლორდთა პალატამ უარყო, იგი მიღებულად ითვლება. მაგრამ ამისათვის აუცილებელია, რომ პირველი სესიის II წაკითხვისა და მესამე სესიის III წაკითხვას შორის ორი წელი იყოს. ჯამში ეს ნიშნავს ლორდთათვის არასასურველი პროექტის 2 წლით გაჯანჯლებას.

2) რაც შეეხება საფინანსო კანონმდებლობას ისინი სრულიადაც არ საჭიროებენ ლორდთა პალატისაგან დამტკიცებას. თემთა პალატის მიერ მიღებული საფინანსო კანონპროექტი პირდაპირ ეგზავნება დასამტკიცებლად მეფეს.

3) ამავე კანონის თანახმად დადგინდა, რომ ერთი მოწვევის პარლამენტის რწმუნებათა ვადა 5 წლით განისაზღვრა.

ასე, რომ 1911 წლის საპარლამენტო აქტის საფუძველზე ქვედა ანუ თემთა პალატამ, რომელსაც ზურგს უმაგრებდა მინისტრთა კაბინეტი, მნიშვნელოვანი გამარჯვება მოიპოვა.

ამ აქტმა ცვლილებები განიცადა 1949 წელს, რომლის მიხედვითაც, ყველა კანონპროექტი (ფინანსურის გარდა) შეიძლება შეიტანოს ერთ-ერთ პალატამ და განიხილოს ორივე პალატამ. თითოეულს უფლება აქვს უარყოს ან ცვლილებები შეიტანოს კანონპროექტში. თუ ლორდთა პალატა უკუაგდებს თემთა პალატის მიერ მიღებულ კანონს, ან მოითხოვს ცვლილებების შეტანას მასში, პროექტი დელოფაღს გადაეცემა ხელმძღვანელად შემდეგი სესიისათვის.

რაც შეეხება *ლორდთა პალატას*, მისი ისტორია ბარონებისა და უმაღლესი სასულიერო პირების შუასაუკუნებრივი საკრებულოებიდან მომდინარეობს. თავის დროს, შეიძლება ითქვას, რომ მან საკმაოდ დიდი როლი ითამაშა, როგორც საზოგადოების წარმომადგენლობითმა ორგანომ. ეს როლი არ შემცირებულა მაშინაც, როცა არისტოკრატის გვერდით პარლამენტში ადგილების დასაკავებლად არა მათი შთამომავლები, არამედ რაინდობა მოიწვიეს.

ჯერ კიდევ 110 წლის წინათ, ლორდთა პალატა ითვლებოდა თემთა პალატის დანამატად. 1886 წლიდან მისი კანონიერება სერიოზული ეჭვის ქვეშ დადგა. XX საუკუნის შუა წლებში სოციალურად გამართლებულიც არ იყო არარჩევითი პალატის არსებობა. მიუხედავად ამისა, ლორდთა პალატა, თავისი შთამომავლობითი ელემენტებით, უკანასკნელ პერიოდამდე მაინც არსებობს, რამდენედაც იგი ჯერ კიდევ ასრულებს სასარგებლო ფუნქციებს და მწვავე აუცილებლობა არ გამოკვეთილა მისი რეორგანიზაციისათვის.

§ 51. ბრიტანული კოლონიალიზმი

ინგლისის სახელმწიფოებრიობის შესწავლისას გვერდს ვერ ავუვლით იმ პოლიტიკური რეჟიმის განხილვას, რომელსაც ბრიტანეთი ატარებდა დაპყრობილი თუ განაწილებული ქვეყნების მიმართ.

კოლონიური რეჟიმის ფორმები დროთა განმავლობაში იცვლებოდა და სხვადასხვა სახეს იღებდა. გასული საუკუნის ბოლომდე კოლონიების დატაცების სამართლებრივ საფუძველს წარმოადგენდა ე.წ. "არავისი მიწების პირველი ოკუპაცია". "უდიდეს აღმოჩენათა წლებში" კი, საკმარისი იყო ოკეანის რომელიმე მიწის რუქაზე გადატანა, რომ იგი მისი "აღმოჩენი" სახელმწიფოს მფლობელობაში ითვლებოდა. XIX საუკუნიდან დაიწყო "თავისუფალი კონკურენციის" მნიშვნელოვანი ზრდა, რასაც მოჰყვა მსოფლიო კაპიტალისტური მეურნეობის აგრარულ

სანედლეულო დანამატად ქცეული აზიის, აფრიკის და ლათინური ამერიკის ქვეყნების პოლიტიკური და ეკონომიკური დამორჩილება. 1876-1914 წლებში, როცა გაიზარდა კოლონიურ სახელმწიფოთა რიცხვი, დაიწყო ამა თუ იმ წესით დაპყრობილი მიწების ხელახლა გადანაწილების პროცესი. 1884-1885 წწ. ბერლინის კონფერენციაზე 14 სახელმწიფო ცდილობდა დაეკანონებინა აფრიკის გაყოფა. ამ გაყოფის საერთაშორისო რეგულირების ერთ-ერთი მეთოდი იყო კოლონიზატორ სახელმწიფოთა შორის გავლენის სფეროების განაწილება. მაგ.: 1890 წ. 5 აგვისტოს ნოტების გაცვლით საფრანგეთმა ცნო ბრიტანეთის პროტექტორატი ზანზიბარზე, რომლის სანაცვლოდ ინგლისმა სცნო საფრანგეთის პროტექტორატი მადაგასკარზე. ასევე 1904 წ. 8 აპრილს საფრანგეთ-ინგლისს შორის დადებული ხელშეკრულებით, ინგლისმა სცნო საფრანგეთის უფლება მაროკოზე, ხოლო საფრანგეთმა — ინგლისის უფლება ეგვიპტეზე, პროტექტორატის ფორმით. პროტექტორატი — (დამცველი, მფარველი) ორ სახელმწიფოს შორის სპეციალური შეთანხმებით გაფორმებული ურთიერთობაა, როცა პროტექტორი განაგებს პროტექტუს საგარეო პოლიტიკას და მისი სახელით გამოდის საერთაშორისო ურთიერთობებში, უზრუნველყოფს მის ტერიტორიულ მთლიანობასა და უშიშროებას.

ინგლისის კოლონიური მმართველობა გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდებოდა. მან შეძლო კოლონიური რეჟიმის ისეთი ფორმების განხორციელება, როგორცაა *კოლონიები*, *ნახევრადკოლონიები*. აქ შედიოდნენ, ერთის მხრივ, *ვასალიტეტები* და *პროტექტორატები*, მეორეს მხრივ, კაპიტულაციის რეჟიმი და ტერიტორიის საერთაშორისო იჯარა — *დომინიონი*.

ინგლისურმა მმართველობამ საკუთარი კაპიტალის შექმნით დომინიონ ქვეყნებში ხელი შეუწყო მათ დამოუკიდებელ ეკონომიკურ განვითარებას. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ დომინიონი ქვეყნების და ბრიტანეთის ეკონომიკის ურთიერთზეგავლენის გამო, ინგლისი გარკვეულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ დათმობაზე წავიდა. ამის მაგალითია 1917 წ. იმპერიის სამხედრო კონფერენციის გადაწყვეტილება, რომელიც საფუძველი გახდა დომინიონ სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობა სრულუფლებიან სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობის პრინციპით წარმართულიყო.

1919 წელს პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე დომინიონ სახელმწიფოთა მიერ ხელმოწერილ იქნა “ვერსალის სამშვიდობო

ხელშეკრულება”, რის საფუძველზეც პოლიტიკური თვალსაზრისით ინგლისთან დამოკიდებულ ქვეყნების ოთხი ჯგუფი წარმოიქმნა: I ჯგუფში შედიოდა ოთხი ბრიტანული დომინიონი — კანადა, ახალი ზელანდია, ავსტრალია, სამხრეთ აფრიკის კავშირი. ამ ჯგუფის ქვეყნების სამართლებრივი სტატუსი განისაზღვრებოდა იმ თვალსაზრისით, რომ ისინი საერთაშორისო სამართლის დამოუკიდებელ სუბიექტებს წარმოადგენდნენ და მხოლოდ ფორმალურად იყვნენ გაერთიანებული ინგლისთან. II ჯგუფის თანამეგობრობის ქვეყნებზე (ცეილონი, იამაიკა, ტობაგო, მალტა) ინგლისის დედოფალი ავრცელებდა უმაღლეს ხელისუფლებას, ამ ქვეყნებში გენერალ-გუბერნატორების დანიშვნით. III ჯგუფს ეკუთვნოდა მალაზიის ფედერაცია. იურიდიულად, მას ჰყავდა სახელმწიფოს მეთაური — არჩევითი მონარქი. IV ჯგუფს მიეკუთვნებოდნენ რესპუბლიკები (ინდოეთი, პაკისტანი, ნიგერია). ფორმალურად ამ რესპუბლიკებმა სუვერენული სახელმწიფოს სტატუსი მიიღეს, მაგრამ ინგლისთან დაკავშირებულნი იყვნენ რიგი საერთაშორისო მნიშვნელობის ვალდებულებებით.

თითოეულმა დამოკიდებულმა სახელმწიფომ ბრიტანეთთან ურთიერთობის თავისი გზა განვლო.

1920 წ. მაისში, როცა ერთა ლიგის მანდატები განაწილდა, ინგლისმა დომინიონებთან ერთად გერმანული კოლონიების ლომის წილი მიიღო. ინგლისს გადაეცა მანდატები ერაყის, პალესტინის, ტრანსიორდანიის და კამერუნის ნაწილზე. დომინიონებმა მიიღეს მანდატი სამხრეთ დასავლეთ აფრიკასა და ახალი გვინეის გერმანულ ნაწილზე.

1926 წ. იმპერიის კონფერენციამ მიიღო დეკლარაცია, რომლის საფუძველზე დომინიონებმა იურიდიულად მოითხოვეს თანასწორობა მეტროპოლიასთან მიმართებაში. ამ დეკლარაციის შემდეგ ერთა თანამეგობრობის ქვეყნების მმართველობა განმტკიცდა 1931 წ. ვესტმინსტერის სტატუტით, რომელსაც ბრიტანული იმპერიის, "კონსტიტუციასაც" უწოდებენ ხოლმე. ამ აქტის მიხედვით, ინგლისის მონარქი ერთა თანამეგობრობის მეთაურად ითვლებოდა, ხოლო თითოეული წევრი სახელმწიფოს საშინაო საქმეებში ცენტრალური ხელისუფლება არ ერეოდა. აღიარებულ იქნა ისიც, რომ დიდი ბრიტანეთი და დომინიონები შინაარსობრივად თანასწორუფლებიან სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ და არ იყვნენ ერთმანეთზე დამოკიდებულნი საშინაო ამოცანების გადაწყვეტაში. იმ კატეგორიის დომინიონებში, სადაც ბრიტანეთის მონარქის ხელისუფლება ვრცელდებოდა დომინიონის

პრემიერ-მინისტრის წარდგინებით დედოფალი ნიშნავდა გენერალ-გუბერნატორს, რომელიც უკვე მეტროპოლიის ემისარი კი აღარ იყო, არამედ მონარქის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი. დომინიონებში იგ ზავნებოდნენ დიდი ბრიტანეთის ელჩები — უმაღლესი კომისრები. თავის მხრივ, დომინიონებმაც მიიღეს უფლება წარმომადგენლები გაეგ ზავნათ მეტროპოლიაში სრულუფლებიანი ელჩის სტატუსით. ვესტმინსტერის სტატუსმა არსებითად გაზარდა დომინიონთა სახელმწიფოებრივი დამოკიდებულება. ამ აქტის მიღების შემდეგ ერთა თანამეგობრობის ქვეყნების პრემიერ-მინისტრთა კონფერენცია მოიწვევდა სისტემატურად წელიწადში ერთხელ. 30-იანი წლებიდან დაიწყო ეკონომიკური კრიზისი, რასაც მოჰყვა ბრძოლები დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. განსაკუთრებით იმძლავრა გამათავისუფლებელმა მოძრაობამ ინდოეთში 1930-1934 წწ. 1935 წ. მიიღეს კანონი ინდოეთის მმართველობის შესახებ, რომელიც 1935 წ. კონსტიტუციის სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ აქტის საფუძველზე, ინდოეთი ფედერალური მმართველობის უფლებით შედიოდა ინგლისის შემადგენლობაში.

მეორე მსოფლიო ომის წინ გამწვავდა პოლიტიკური კავშირები ირლანდიასა და ინგლისს შორის. 1937 წ. ირლანდიის პარლამენტმა მიიღო ახალი კონსტიტუცია, რომელიც აცხადებდა ირლანდიას დამოუკიდებელ სუვერენულ სახელმწიფოდ. მეორე მსოფლიო ომის წლებში გერმანიამ და იაპონიამ შეძლეს დაეკავებინათ ბრიტანული კოლონიების ტერიტორია. ომმა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ზარალი მოუტანა ინგლისს, რითაც ისარგებლეს ამერიკის შესაბამისმა წრეებმა და ბრიტანულ კოლონიებში თავიანთი კაპიტალი დააბანდეს.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ კიდევ უფრო გაიმიჯნა დომინიონისა და მეტროპოლიის კავშირი. გაძლიერდა საკუთარი მრეწველობა და მათ დაიწვეს დამოუკიდებელი ვაჭრობა სხვა ქვეყნებთან. 1947 წ. 17 ივნისს ინგლისის პარლამენტმა მიიღო კანონი "ინდოეთის დამოუკიდებლობის" შესახებ. ეს კანონი ითვალისწინებდა რელიგიური ნიშნის მიხედვით ინდოეთის ორ სახელმწიფოდ გაყოფას — ინდოეთად და პაკისტანად. დომინიონის სტატუსი მათ მიენიჭათ იმ პირობით, რომ უცხო კაპიტალის დაბანდბას სრულ თავისუფლებას მისცემდნენ. იმავე წელს დომინიონის სტატუსი მიიღო ცვილონმა, ბირმამ. დამოუკიდებლობის მოთხოვნით გამოვიდა მალაია. თუმცა ბრიტანეთი აქ დათმობაზე აღარ წავიდა და 1948 წ. ძალით ჩაახშვეს ეს მოძრაობა. შედარებით რთულად განვითარდა

ირლანდიასთან ურთიერთობა. ინგლისსა და ირლანდიას შორის დაპირისპირება საუკუნეების მანძილზე გრძელდებოდა, რომელიც დროთა განმავლობაში ხან ჩაცხრებოდა, ხან ახალი ძალით იფეთქებდა ხოლმე. 1921 წ. ინგლისის დამსჯელმა არმიამ ფაქტიური დამარცხება განიცადა ირლანდიასთან. ამას მოჰყვა ინგლისის პოლიტიკური მანევრი. 26 საგრაფომ, რომლისგანაც ირლანდიის რესპუბლიკა შედგებოდა, მიიღო დამოუკიდებლობა, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუნძული — ჩრდილოეთ ირლანდიის სახელწოდებით ძალით იქნა შეყვანილი შეერთებული სამეფოს შემადგენლობაში. 1948 წ. ირლანდიამ, რომელიც 1921 წლამდე დომინიონი იყო, მიიღო კანონი რესპუბლიკად მისი გამოცხადების შესახებ. ეს ნიშნავდა ბრიტანული იმპერიის შემადგენლობიდან ირლანდიის ოფიციალურ გამოსვლას. 1973 წლის 8 მარტს ჩატარებული რეფერენდუმით, რომელსაც უნდა გადაეწყვიტა ჩრდილოეთ ირლანდიის ბედი, 57 % ამომრჩევნებისა ხმა მისცა მის დარჩენას შეერთებული სამეფოს შემადგენლობაში. დიდი ბრიტანეთი რეფერენდუმის ამ შედეგს იყენებს იურიდიულ საფუძვლად, რათა ჩრდილო ირლანდია ყოველთვის განხილულ იქნეს დიდი ბრიტანეთის პროვინციის სტატუსში.

უკვე რამდენიმე ათეული წელია მსოფლიო საინფორმაციო საშუალებები ირლანდიის ტრავიკულ ცნობებს იუწყებიან, თუმცა ბრიტანეთის მხრივ რაიმე დათმობას ადვილი არ აქვს. ამ დაუმთავრებელ დაპირისპირებას მოჰყვა ტერორი, ძალადობის აქტები რელიგიურ-სექტანტურ მოტივებზე, მასიური უმუშევრობა, მძიმე სოციალური პირობები...

კონსერვატორთა და ლეიბორისტთა მთავრობები ურთიერთმონაცვლეობით თავიანთ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროგრამაში არ ითვალისწინებენ კონფლიქტის ლიკვიდაციის რეალურ გზებს. დიდი ბრიტანეთის თითქმის ყველა პოლიტიკური ძალა ჩრდილოეთ ირლანდიას განიხილავს, ნახევრადკოლონიური ანკლავის სტატუსში. ბრიტანეთის იმპერია დაიშალა და მოისპო კოლონიური რეჟიმიც. თუ რა ურთიერთზეგავლენა მოახდინეს მეტროპოლიამ და დომინიონებმა ერთმანეთის ეკონომიკის, კულტურისა და სოციალურ განვითარებაზე, ეს ცალკე კვლევის სფეროა. ერთი კი ცხადია, ბრიტანული იმპერიის დაშლა დამოკიდებული ქვეყნებისათვის ეკონომიკური და პოლიტიკური თვალსაზრისით, შედარებით უმტკივნეულოდ წარიმართა.

§ 52. ინგლისის საზოგადოებრივი წყობილება და მისი ევოლუცია

ინგლისის პირველი სახელმწიფოების ჩამოყალიბებასთან ერთად საზოგადოების ცალკეული კატეგორიებიც განვიხილოთ. მათი უფლებრივი მდგომარეობის განვითარება ხანგრძლივი ისტორიული პროცესია, რაც უპირველეს ყოვლისა, დაკავშირებულია ჯერ ნორმანელების მიერ ინგლისის დაპყრობასთან, შემდეგ კი, ქვეყანაში მომხდარ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ძვრებთან.

განვიხილოთ ინგლისის საზოგადოების ცალკეული კატეგორიების უფლებრივი მდგომარეობა და მისი ევოლუცია სახელმწიფოს განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე.

ანგლოსაქსების სახელმწიფოში, როგორც ამას ისტორიული წყაროები მოწმობენ, მკვეთრად განირჩეოდა საზოგადოების ფენები: თავისუფალნი, ნახევრადთავისუფალნი და მონები. თავისუფალთა წრეს ეკუთვნოდნენ: ერლები და ტენები. ნახევრადთავისუფალთ — ლეტები და კერლები, ხოლო ყველაზე დაკაბალეულ ნაწილს მონები შეადგენდნენ.

1. **ერლები**(Earls) — როცა ანგლო-საქსებში გვაროვნული წყობილება დაიშალა, გვარს გამოეყო ზედაფენა, გვარის დიდკაცობა ე.წ. საგვარელო არისტოკრატია, რომელმაც, მოგვიანებით, შეადგინა საზოგადოების ყველაზე მაღალი ფენა. ანგლოსაქსური სამართლის მიხედვით, ერლის სისხლი, ანუ მკვლელობის საზღაური, სხვა ფენებთან შედარებით მეტი იყო. ერლებს მიწების უდიდესი ნაწილი ეკავათ და დროთა მანძილზე მსხვილ ფეოდალებად იქცნენ.

2. **ტენები**(Thanes) — საგვარელო არისტოკრატიასთან ერთად ანგლოსაქსების ეპოქაში ჩამოყალიბდა მსახურეული არისტოკრატის ფენა. ეს იყო წარჩინებულ მსახურთა დიდკაცობა, რომელიც სამეფო კარის მოხელეებისა და პროვინციის გრაფებისაგან შეიქმნა.

3. **კერლები**(Coerls) — ანგლოსაქსური გლეხკაცობაა, რომელიც ფეოდალური ლაშქრის ძირითადი ბირთვი იყო. გლეხი ამ პერიოდში ჯერ კიდევ არ იყო დაყმევებული, ჰქონდა თავისი საკარმიდამო ნაკვეთი, საწარმოო საშუალებანი და საკუთარი მეურნეობა — ანგლოსაქსური სამართლის წიგნების მიხედვით კერლის სისხლი სამჯერ ნაკლები იყო ერლის სისხლზე, აღსანიშნავია, რომ კერლები, თუმცა გლეხები იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკური უფლებით სარგებლობდნენ. მათ შეეძლოთ მონაწილეობა მიეღოთ სახალხო კრებებში, შეიძლება არჩეული

ყოფილიყვნენ დაბალ თანამდებობაზე. IX საუკუნის ბოლოს კერძლების ძირითადი მასა ბატონყმურ დამოკიდებულებაში ჩავარდა და მათგან წარმოიქმნა ყმა-გლეხების ფენა *ვილანები*.

4. *ლეტიები*(Leti) — ასე ეწოდებოდა ნახევრადთავისუფალ პირებს და მათ ეკუთვნოდნენ მონობიდან თავდასხნილი პირები (გააზატებულნი). მოსახლეობის ეს კატეგორია მოკლებული იყო მიწის მფლობელობას. ფეოდალიზაციის პროცესთან ერთად საზოგადოების ეს ნაწილი ყმა-გლეხების კატეგორიას შეუერთდა.

5. *მონები*(Slaves) — ანგლოსაქსების ეპოქაში მონობა წარმოადგენდა წარსულიდან შემორჩენილ საზოგადოების ნაწილს, მაგრამ მათი ხვედრითი წონა საზოგადოებაში ჯერ კიდევ დიდი იყო. რაც უფრო ვითარდებოდა ბატონყმური ურთიერთობა, მით უფრო ქრებოდა მონათა ფენა. იგი თანდათან ყმა-გლეხთა კატეგორიად იქცა. მონა არ იყო სამართლის სუბიექტი, მას არ ჰქონდა უფლებაუნარიანობა და ქმედუნარიანობა. მისი სისხლი პირუტყვის სისხლის ტოლფასი იყო. მონის მკვლელობის შემთხვევაში სისხლი, ანუ საზღაური ეძლეოდა არა მონის ოჯახს, არამედ ბატონს. მონობის წყარო აქაც ის იყო, რაც სხვა ქვეყნებში: სამხედრო ტყვეობა, შთამომავლობითი მონობა, ვალაუვალი მოვალე. ინგლისის ფეოდალიზაციის ეტაპზე მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა საზოგადოების განვითარებაშიც. ვილჰელმ ორანელის მიერ ინგლისის დაპყრობის შემდეგ 1086 წ. შედგენილ “დომსდელის წიგნში” მნიშვნელოვანი ცნობებია გადმოცემული საზოგადოების კატეგორიებად დაყოფასთან დაკავშირებით. როგორც “საშინელი სამსჯავროს წიგნიდან” ჩანს, ფეოდალები, ანუ საზოგადოების ზედა ფენა, ორ ჯგუფად იყოფოდა: I — პრივილეგირებული. აქ შედიოდნენ სამეფოს ვასალები, ანუ დიდებული ბარონები (Barones majores) და მცირე ბარონები (Barones minores). ეს საერო და სასულიერო ზედაფენა ძირითადად ვილჰელმს ჩამოყოლილი ნორმანდიელები იყვნენ და მიწები მიიღეს ერთგულების ფიცისათვის. II — ქვევასალები — ანგლოსაქსელი ფეოდალები, რომელთაც მიწები შეინარჩუნეს. აქვე შედიოდნენ ვილჰელმის ჯარში მომსახურე რაინდები. ქვევასალები დაქვემდებარებაში იყვნენ როგორც ბარონებთან, ასევე მეფესთან. სხვა კონტინენტური ქვეყნების შესაბამისი ფენებისაგან განსხვავებით, ინგლისის ქვევასალები ვალდებულნი იყვნენ თანხლებოდნენ მეფეს საბრძოლო მოქმედების წარმოებისას.

მეფის თითოეული ვასალი ვალდებული იყო ყოველწლიურად 40 დღე მეფისათვის სამხედრო სამსახური გაეწია, მიეცა მისთვის ფულადი დახმარება და მონაწილეობა მიეღო მეფის არმიის შევსებაში.

რაც შეეხება **გლეხთა** (Serf) კატეგორიას, ისინი სხვადასხვაგვარ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ ფეოდალებთან. "საშინელ სამჯავროს წიგნის შედგენისათვის" თავისუფალ გლეხთა რიცხვი უმნიშვნელო იყო მთელი მოსახლეობისა, სულ 12 %, მაგრამ ისინიც ფეოდალებისათვის ზოგიერთი გადასახადის ვალდებულებით იყვნენ დაბეგრულნი.

გლეხთა ძირითად მასას შეადგენდნენ **ბორღარები** და **კოტერები**. ესენი იყვნენ მცირემიწიანი გლეხები, რომლებიც ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილში ცხოვრების გამო სხვადასხვაგვარად იწოდებოდნენ. უფლებრივად ბორღარები და კოტერები ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებოდნენ. ისინი მოსახლეობის 70 % შეადგენდნენ. დამოუკიდებელი ფენა იყო **ვილანები**, რომლებიც სასოფლო თემის წევრები იყვნენ. მოგვიანებით ბორღარები და კოტერები ვილანების კატეგორიას შეუერთდნენ.

ინგლისის მეფეების მიერ გამოცემული ორდონანსები ავალდებულებდა თითოეულ გლეხს რომელიმე ბარონის მფარველობაში შესულიყო და მკაცრი სასჯელით აშინებდა მათ, ვინც გაქცეულ გლეხს შეიფარებდა. განსაკუთრებულ ფენას წარმოადგენდა **ქალაქის მოსახლეობა**, რომელიც "საშინელი სამჯავროს წიგნის" მიხედვით, საკმაოდ მცირერიცხოვანი იყო.

დაახლოებით XIII საუკუნიდან მონობა ქრება. და ამ ფენის წარმომადგენლები ვილანების კატეგორიას უერთდებიან.

XIII-XV ს. წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის დროს ინგლისის საზოგადოების ზედა ფენა, წინა პერიოდის მსგავსად, 2 ჯგუფად იყოფოდა: დიდებული ბარონები და რაინდები. დიდებულ ბარონთა კატეგორიას ეკუთვნოდნენ მიწათმოქმედი არისტოკრატები. ამ პერიოდში მაიორატის სისტემად განმტკიცებულმა საკუთრებამ მიწაზე ისეთ საზღვრებს მიაღწია, რომ აღემატებოდა მეფის სიმდიდრეს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც ვერ ახორციელებდნენ მეფის ხელისუფლებიდან თავის დახსნას, რამდენადაც თავიანთ სამფლობელოებში არ სარგებლობდნენ უმაღლესი პოლიტიკური უფლებებით. ფეოდალური არისტოკრატია მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქვეყნის მართვაში. მათი წარმომადგენლები მოიწვეოდნენ მეფის საბჭოში და იკავებდნენ მნიშვნელოვან თანამდებობებს სახელმწიფოში. მაგრამ საზოგადოების ეს ფენა არასოდეს

ყოფილა ჩაკეტილი. მისი განახლება შეიძლებოდა ომების დროს თვითგამოთხოვისა და მეფისაგან წყალობის მიღების გზით.

საზოგადოების შედარებით დაბალ ფენას, *საშუალო* და *წერილი რაინდობა* წარმოადგენდა (ნაიტები და სკვაირები) მათ XIII-XV სს. დიდი უფლებები მიენიჭათ, რამდენადაც ადგილებზე მმართველობა მათ ხელში გადავიდა. ამ წრიდან ინიშნებოდა შერიფები და სხვა თანამდებობის პირები ადგილებზე. ამ ფენის შემადგენლობა მუდმივად იზრდებოდა თავისუფალი მოსახლეობის ხარჯზე. მაგ. 1278 წ. ელუარდ I-მა უბრძანა შერიფებს რაინდის წოდება მიენიჭებინათ იმ მიწათმოქმედთათვის, რომელთა შემოსავალი 20 ფუნტ სტერლინგს აღემატებოდა.

ფეოდალიზაციის განვითარებას ინგლისში მოჰყვა სუბ-ინფეოდაციის სისტემის დამკვიდრება. უფლებათა გადაცემამ მე-2, მე-3 და ა.შ. ვასალებზე გამოიწვია, როგორც მეფის, ასევე მსხვილ ფეოდალთა ინტერესების შელახვა. შექმნილი სიტუაციიდან თავის დაღწევის მიზნით ჰენრი III-მ ერთ-ერთი ქარტიით დაადგინა, რომ არავის არ აქვს უფლება გასცეს სხვა პირზე თავისი მიწის ნაწილი, თუ ამის შედეგად შეიზღუდება მთავარი სენიორის უფლებები. 1290 წელს ელუარდ პირველის მიერ მიღებულმა სტატუტმა კი ბოლო მოუღო სუბ-ინფეოდაციის პროცესს, რითაც შეაჩერა დიდი ფეოდალების უფლებათა დაქუცმაცება.

საზოგადოების ცალკე ფენას შეადგენდნენ *სასულიერო პირები* (Clergy). თავისუფლებათა დიდი ქარტიის მიღების შემდეგ კათოლიკურმა ეკლესიამ ინგლისში უმაღლეს უფლებებს მიაღწია და სახელმწიფოსაგან დამოუკიდებელ ორგანიზაციად იქცა. ამ წოდებას თავისი პარლამენტი, კანონმდებლობა, საგადასახადო სისტემა, სასამართლო და მმართველობის ორგანოები ჰქონდა. სასულიერო წოდების წარმომადგენლებს სახელმწიფოში ეკავათ უმაღლესი თანამდებობები — ლორდ-კანცლერი, მეფის ბეჭდის მცველი და ა.შ.

ინგლისის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ცალკე უნდა აღინიშნოს *ქალაქის მოსახლეობის* უფლებრივი მდგომარეობის საკითხი. კონტინენტის სხვა ქალაქებისაგან განსხვავებით, ინგლისის ქალაქებს არ მიუღიათ სრული დამოუკიდებლობა პოლიტიკურ და სამეურნეო სფეროში. ინგლისურ ქალაქებში სრულუფლებიანობით სარგებლობდნენ ის მოქალაქეები, რომლებიც ქალაქის უფლების გამოსყიდვაში იღებდნენ მონაწილეობას. ქალაქის მოსახლეობის კატეგორიიდან ამოღებულ იქნა არათავისუფალი, უცხოელი და სხვა კატეგორიის წარმომადგენლები.

ვაჭართა გილდიების(Merchant Guild's) კვალდაკვალ ინგლისის ქალაქებში შეიქმნა **ხელოსანთა**(Artisans) სამქროები. მაგრამ ისინი, ვინც ვაჭართა გილდიის წინააღმდეგ გაილაშქრებდნენ, დაშლას ექვემდებარებოდნენ. ისტორიას შემორჩა 1338, 1368, 1494 წლების მეწარმეთა გაფიცვები და ბრძოლის სხვა ფორმები ქალაქის პატრიციატის წინააღმდეგ.

ქალაქის მმართველობისათვის პატრიციატი ირჩევდა ქალაქის მერს, შერიფს და სხვა თანამდებობის პირებს და წარმომადგენლებს პარლამენტში. სხვა მოქალაქეებს უფლება ჰქონდათ მონაწილეობა მიეღოთ ელდორმენისა და საქალაქო საბჭოს წევრთა არჩევაში.

ქალაქის არისტოკრატის ძალდატანებით ჰენრი IV-მ (1422- 1461 წწ.) გამოსცა კანონი, რომლის მიხედვითაც შვილებისათვის ვაჭრობისა და სხვა ხელობის შესწავლის უფლება ეძლეოდათ პირებს, ვისი ქონებაც შეადგენდა არანაკლებ 20 შილინგს. ქალაქში ცხოვრობდნენ მცირე მეწარმენიც, რომლებიც თავისუფალნი კი იყვნენ, მაგრამ მოქალაქის უფლებებით არ სარგებლობდნენ.

ინგლისის საზოგადოების ყველაზე ქვედა ფენას **გლეხები** წარმოადგენდნენ. ამ პერიოდის ინგლისში ისინი **ვილანების** სახელწოდებით მოიხსენიებიან. წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის პერიოდში ვილანების უფლებრივი მდგომარეობა თანდათან გაუარესდა. ერთის მხრივ, ისინი გარკვეულ თავისუფლებებს აღწევდნენ. ინგლისის არმიის დამარცხებები და პლანტაგენტების დინასტიის მიერ მიტაცებული მიწების დაკარგვა 100-წლიან ომში (1337-1453 წწ.) და სხვა მძიმე პოლიტიკური სიტუაციები აიძულებდა მეფეს სახელმწიფო ხაზინა ახალი გადასახადებით შეეცხო. 1380 წელს დამატებითი გადასახადები დაწესდა იმ ვილანებისათვის, რომლებიც გლეხური დამოკიდებულებისაგან თავისუფლდებოდნენ. ყოველივე ამან გაამწვავა მდგომარეობა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის და 1381 წელს მოხდა დიდი აჯანყება უოლტ ტაილერის ხელმძღვანელობით. აჯანყებულთა შორის დიდი გავრცელება ჰპოვა ე.წ. პრიმიტიული კომუნისმის იდეამ. ამ იდეის ერთ-ერთი გამოჩენილი მოძღვარი იყო ჯონ ბოლი. ხალხთა თანასწორობას იგი ასაბუთებდა ადამის წარმომავლობიდან და ამტკიცებდა, რომ ინგლისის დიდება დადგება მაშინ, როცა ყველაფერი საერთო იქნება. ეს აჯანყება სისხლში ჩაახშვეს და 1381 წლიდან ინგლისში გლეხთა უფლებები საკმაოდ შეიზღუდა (ეს იდეა ეკუთვნოდა ღარიბ მღვდელს

ვალტერ ლოლლარდს და იგი 1322 წელს ინკვიზიციის მიერ სიკვდილით დაისაჯა კელნში).

ინგლისში პოლიტიკური ცხოვრების შემდგომმა ცვლილებებმა საზოგადოებრივ სტრუქტურებშიც გარკვეული ცვლილებები გამოიწვია. აბსოლუტიზმის დამკვიდრების და კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებისას თავადაზნაურთა ფენას გამოეყო მეწარმეთა ნაწილი — **ჯენტრი** (Gentry), მკვეთრად დაეცა სასულიერო წოდების როლი.

ეკონომიკური ურთიერთობების გართულებასთან ერთად იწყება ქალაქის მოსახლეობის ფენებად დაყოფა. გამოიკვეთა უმაღლესი ფენა, რომელიც ვაჭრებისა და მსხვილი ხელოსნებისაგან შედგებოდა. მათ ემორჩილებოდა წვრილი ხელოსნები და სოფლის მეწარმეები. ასევე ცვლილებები განიცადა გლეხთა კატეგორიამაც, რომელიც 2 ნაწილად დაიყო: კოპიჰოლდერები, ფრიჰოლდერები. კოპიჰოლდერების უფლება მიწაზე დაფუძნებული იყო სასამართლოთა გადაწყვეტილებებზე. ფრიჰოლდერები — თავისუფალი მესაკუთრე გლეხები იყვნენ. ზმირად გლეხთა მდგომარეობა მძიმდებოდა, რადგანაც ფეოდალები თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ სასამართლო გადაწყვეტილებებს მიწების შესამცირებლად. ამას მოჰყვა 1549 წ. გლეხთა აჯანყება რობერტ კეტის მეთაურობით. აჯანყების მიზეზები გამოიწვია მსხვილი ფერმერების, ვაჭრების, ჯენტრის მხედრების მიერ გლეხთა სახლების დატაცებამ, მათი მიწების შესყიდვამ და საიჯარო თანხების გაზრდამ.

ფრიჰოლდერები და კოპიჰოლდერების საკუთრების უფლებების ანალიზისათვის მნიშვნელოვანი წყაროა სხვადასხვა საგრაფოების მიწების აღწერები. მაგ. ჰემბროვის (1631-1632 წწ.) აღწერის მიხედვით ფერმერები — 90. როჯერ ერსი, ჯენტლმენი, ჯეიმზ I მეფობის მე-8 წლის 25 ივნისის (1610 წ.) ხელშეკრულებით ჰემბროვის გრაფის უილიამსის ბრძანებით, 1100 გირვანქა ფაინის გადახდის პირობით ფლობს მთავარ კარმიდამოს და ფერმას დიგტონში, ყველაფერი, რაც მას მიეკუთვნება, როგორც ამას ქარტია არკვევს... 24 გირვანქა წლიური რენტის გადახდის ფასად. აქ შედის: შესანიშნავი საცხოვრებელი სახლი მრავალი ოთახით, საცეცხვი სახლი, თავლა და სხვა ნაგებობები... კიდევ 10 1/2 აკრი შემოღობილ მღელეობისა 2 ბოსტანი, 3 აკრი უშენი მიწის ფართობი. 36 აკრი შემოღობილი სახნავი მიწა, 6 აკრი საძოვარი, 120 აკრი შემოღობილი სახნავი 1 ფერდობი ცხვრის სამწყემსოდ 300 სულისათვის და 4 მცირე ნაკვეთი. კოპიოთი მფლობელები. 93. კოპიჰოლდერი მერი ბაუნდი 42 წლის უოლტერ ბაუნდის ქვრივი, ამჟამად რიჩარდ

ბეზლის მეუღლე, ჯეიმს I მეფობის მე-15 (1617 წ.) წლის 21 ოქტომბრის კანონით, ჰემბრიკის გრაფის უილიამის ბრძანებით, 30 გირვანქა ფაინის(ჯარიმა) გადახდის პირობით ფლოზს ეზოს და სახლთან მდებარე მცირე ნაკვეთს, ნახევარ ნაკვეთს ეზოში 28 შილინგის რენტის საფასურად, საცხოვრებელ სახლს 4 ოთახით და სხვენით, საცეცხლე სახლს 5 სათავსოთი, თავლას, სათავეს, ბოსტანს, მალს, 2 აკრი შემოღობილ ნაკვეთს 11 აკრი ნახევარ სახნავს, 48 აკრი საერთო მიწაში, 10 სულ რქოსანს, 96 ცხვარს (აკრი — 1/3 ჰექტრის). მწვავე დაპირისპირებას და ბრძოლას საზოგადოების ფენებს შორის მოჰყვა დრაკონული კანონების გამოცემა "მაწანწალობისა" და "ულტაკესთა" წინააღმდეგ. მაგ.: 1495 წ., 1530 წ., 1597 წ. კანონი მაწანწალების მიმართ ითვალისწინებდა გამათრახებას მანამ, სანამ სისხლი მთელს სხეულს არ დაფარავდა. განმეორებით დაკავების შემთხვევაში კი, სიკვდილით სჯიდნენ.

XIII ს. II ნახევარში ინგლისში დაიწყო სამრეწველო რევოლუცია, დიდი ბრიტანეთის საქარხნო-საფაბრიკო და მანქანური წარმოების განვითარებას მოჰყვა მსოფლიო ისტორიაში ყველაზე პირველად სამრეწველო ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის შექმნა.

სოფლის მეურნეობაში მოხდა გლეხური მეურნეობის საბოლოო ლიკვიდაცია და გაიმარჯვა მსხვილი კაპიტალისტური ტიპის მეურნეობამ. ასეთ სწრაფ ცვლილებებს საზოგადოებრივ სტრუქტურებში მოჰყვა ეკონომიკური კრიზისი, რადგან დაიწყო მუშა ხელის გამოყენება ბავშვებისა და ქალების შრომის ხარჯზე. 1816-1820 წწ. ანტისამთავრებო გამოსვლებში პირველად მიიღეს მონაწილეობა ფაბრიკა-ქარხნების მუშებმა, ანუ **სამრეწველო პროლეტარიატმა**. ისინი მოითხოვდნენ საპარლამენტო რეფორმას. ამ გამოსვლებს ხელისუფლებამ რეპრესიები დაუპირისპირა. 1819 წ. 16 აგვისტოს მანჩესტერში პეტერზფილდზე მოხდა სისხლიანი შეტაკება გაფიცულებსა და ხელისუფლების წარმომადგენლებს შორის. მანჩესტერისა და ლანკაშირის მოსაზღვრე ქალაქების ფეიქრებს თავს დაესხნენ რეგულარული არმიის ნაწილები — ვატერლოოს ბრძოლის მონაწილე ჰუსარები. სწორედ ამიტომ ეს სისხლიანი ანგარიშსწორება მომიტინგეთა მიმართ, რომელთა ნაწილი სახელმწიფო ღალატისათვის იქნა დაპატიმრებული, ინგლისის საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში პიტერლოოს სახელწოდებით შევიდა.

სოფლად მიმდინარეობდა დაქირავებული მუშების ბრძოლა მსხვილი მემამულეებისა და ფერმერების წინააღმდეგ. ამ პერიოდში საფუძველი ჩაეყარა ახალ იდეოლოგიურ მიმართულებას, რომელიც თავისებურად ხსნიდა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის ასე დაუმთავრებელ დაპირისპირებას. თომას რობერტ მალთუსი დიდი ბრიტანეთის ე. წ. ვულგარული პოლიტიკონომიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, რომელიც მიმდინარე მოვლენებს მოსახლეობის აბსოლუტური სიჭარბით ხსნიდა, თვლიდა, რომ მოსახლეობა გეომეტრიული პროგრესიით იზრდება, არსებობის საშუალებანი კი არითმეტიკული პროგრესიით. მოსახლეობის რიცხოვნებასა და წარმოების საშუალებათა რაოდენობას შორის თანაფარდობის რეგულირებისათვის, მალთუსის აზრით, აუცილებელია ეპიდემიები, შიმშილი, ომები, მძიმე და მოძქანცველი შრომა. ამ მიმდინარეობამ სერიოზული მომხრეები გაიჩინა და სახელმწიფოთა ისტორიაში დამკვიდრდა კეინზიანელობის და მალთუსიანელობის სახელწოდებით, რომელთა მიხედვით კაცობრიობას საშიშროება ელოდება აზიისა და აფრიკის განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის სწრაფი ზრდის გამო.

არანაირმა რეფორმამ, რომელიც XIX საუკუნის დასასრულს ინგლისის სახელმწიფო წყობილებაში გატარდა, არ შეაჩერა საზოგადოების გარკვეულ ფენებს შორის დაპირისპირებულობა. XIX ს. 30-40 წლებში ფართოდ გაიშალა მუშათა რევოლუციური მოძრაობა —

ჩარტიზმი (Chartism) სახით. ჩარტიზტები "სახალხო ქარტიის" განხორციელების ბრძოლის ლოზუნგით გამოდიოდნენ. მათ თავიანთი პირველი ორგანოც შექმნეს "ლონდონის მუშათა ასოციაციის" სახით. მისმა ლიდერმა უ.ლოფეტმა შეიმუშავა 1837 წ. პეტიცია, რომელიც სახალხო ქარტიის (people's Charter) სახელწოდებით გამოქვეყნდა. აქედან მომდინარეობს მოძრაობის სახელწოდებაც. ქარტია აწესებდა საყოველთაო საარჩევნო უფლებას მამაკაცებისათვის 21 წლის ასაკიდან, აგრეთვე ყოველწლიური არჩევნების ჩატარებას და კანდიდატების მიმართ ქონებრივი ცენზის გაუქმებას. ჩარტიზტებს შორის სერიოზული უთანხმოებანი წარმოიშვა. ერთი ნაწილი მოითხოვდა მშვიდობიანი აგიტაციის წარმოებას "მორალურ პრინციპზე" დაყრდნობით. მეორე ნაწილი — ფიზიკური ძალის მომხრე იყო და ბრძოლის რევოლუციურ მეთოდებს მოითხოვდა. ამ ნაწილს სათავეში ჩაუდგა ო. კონორი, ო.ბრაიენი.

1839 წ. პარლამენტმა უარყო პეტიცია, რის საპასუხოდაც მოხდა ნიუპორტის აჯანყება.

ჩარტისტებმა მოახერხეს ქარტიისათვის ბრძოლაში ტრედიუნიონების ჩაბმაც. 1842 წელს ახალი პეტიცია წარადგინეს, რომელშიც მოითხოვდნენ ღარიბთა შესახებ კანონის გაუქმებას, გადასახადების და საბუთო დღის შემცირებას, ხელფასის მომატებას. პარლამენტის მიერ ეს ქარტიაც უარყოფილ იქნა. 1848 წ. ჩარტისტული მოძრაობა შენელდა, რადგან ისინი უმცირესობაში მოექცნენ და თანდათან მტრულ რეფორმისტულ სექტებად იქცნენ.

საზოგადოების ფენებს შორის მკვეთრი დაპირისპირება, სახელმწიფო ფორმისა და სტრუქტურის ცვლილების მიუხედავად, არ ნელდებოდა, იგი მხოლოდ სახეს იცვლიდა და გარკვეული პაუზების შემდეგ ახალი მიმართულებით აღმოცენდებოდა ხოლმე. ასე შეიცვალა გლეხთა დაპირისპირება ფეოდალების მიმართ მუშათა დაპირისპირებით ბურჟუაზიის მიმართ. მთავრობათა ცვლა ხელისუფლების სათავეში ყოველთვის დამოკიდებულია რადიკალურ რეფორმებთან ეკონომიკისა და საარჩევნო სისტემის სფეროში. ამ კუთხით ხელისუფლება აღწევს საზოგადოების დიდი ნაწილის მიმხრობას და დაპირისპირების თავიდან აცილებას. ინგლისის სახელმწიფოს ისტორია საზოგადოებრივი განვითარებისა და სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის საზოგადოების გარკვეული კატეგორიების ოფიციალური ხელისუფლებისადმი დაპირისპირების კიდევ ერთი მაგალითია.

§ 53. ეკლესია და სახელმწიფო

რელიგიას ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სახელმწიფოს ძლიერების საქმეში. ამიტომ საერო ხელისუფალნი ცდილობდნენ თავიანთ ხელში მოექციათ სასულიერო ხელისუფლება და ამით საკუთარი არსებობის იდეოლოგიური საფუძველი გაემყარებინათ.

ქრისტიანობა(Christianity) დიდ ბრიტანეთში, როგორც ძირითადი რელიგია, ჯერ კიდევ ანგლოსაქსების ეპოქაში დამკვიდრდა 596 წ. ავგუსტინე კენტერბერიელის მისიით. ამ ეპოქიდან მოყოლებული სასულიერო პირნი მნიშვნელოვნად ერეოდნენ სახელმწიფო საქმეთა მართვაში.

გარდა იმისა, რომ ეკლესიები მსხვილი მიწათმფლობელები იყვნენ, მათ სხვა მრავალი პრივილეგიაც გააჩნდათ. მართალია, საეკლესიო

მმართველობაში წამყვან როლს მეფე ინარჩუნებდა, რადგან იგი ნიშნავდა უმაღლეს სასულიერო პირებს, მაგრამ მათ შეეძლოთ დამოუკიდებლად განეხორციელებინათ რიგი სასამართლო ფუნქციები.

მას შემდეგ, რაც 1054 წელს ქრისტიანობა ორ ნაწილად გაიყო, დიდი ბრიტანეთის ტერიტორიაზე კათოლიკობა დამკვიდრდა. ვილჰელმ დამპყრობელს ჩამოყოლილმა სასულიერო პირებმა, საერო ფეოდალებთან ერთად, გარკვეული პრივილეგიები მოიპოვეს. მხოლოდ ისინი იკავებდნენ ეპისკოპოსებისა და აბატების თანამდებობებს.

ჰენრი I-ის მმართველობის დროს მნიშვნელოვნად გაიზარდა ინგლისის სასულიერო პირთა უფლებები და პაპებს შეეძლოთ სახელმწიფო მმართველობაში ჩარეულიყვნენ, ხოლო საეკლესიო კრებები მეფის თანხმობის გარეშე იღებდნენ გადაწყვეტილებებს ქვეყნის საჭირობოროტო საკითხებზე.

კათოლიკურ რელიგიას შემდეგი თავისებურება ჰქონდა — ერთი საერთო რელიგიური ცენტრის არსებობა სხვადასხვა ქვეყნებისათვის, რაც გარკვეულ საფრთხეს უქმნიდა ამა თუ იმ სახელმწიფოს ძლიერებას. ამიტომ მეფეები ყოველთვის ცდილობდნენ თავიანთი გავლენის ქვეშ მოექციათ რელიგიის მსახურნი. ცდილობდა რა აღედგინა მეფის ხელისუფლების უზენაესობა სასულიერო პირებზე, ჰენრი II-მ 1164 წელს გამოსცა "კლარენდონის კონსტიტუციები". ამ აქტის მიხედვით, ყველა სასულიერო პირი მიიღებდა რა მიწას მეფისაგან, ვალდებული იყო მეფისა და მისი მოხელეების წინაშე შეესრულებინა ყოველგვარი დავალება. მეფე ითვლებოდა უმაღლეს სააპელაციო მოსამართლედ საქმეებზე, რომელთაც სასულიერო სასამართლოები იხილავდნენ. ასევე მეფის კაპელაში უმაღლესი სასულიერო თანამდებობის დაკავება შეიძლებოდა არჩევნების შედეგად, მაგრამ მეფის თანხმობით.

"კლარენდონის კონსტიტუციები" მოწოდებულნი იყვნენ მეფის ხელისუფლების განმტკიცებისათვის. მაგრამ სასულიერო პირთა ძლიერი გავლენის შედეგად, რომელიც თომა ბეკეტის მკვლელობის შემდეგ ძალზედ გაიზარდა, ჰენრი II უკან დაიხია და უარი თქვა კონსტიტუციის რიგ მუხლებზე (თომა ბეკეტი — არქიეპისკოპოსი იყო, რომელმაც გაილაშქრა კონსტიტუციების წინააღმდეგ და მოკლეს 1170 წ.).

კათოლიკური ეკლესიის თავისებურება ისიც იყო, რომ მას ერთიანი მმართველობის ცენტრი ჰქონდა ვატიკანში — რომის პაპის სახით და ყველა სახელმწიფოში აქედან ხდებოდა რელიგიური მმართველობა. კონტინენტურ ქვეყნებში სახელმწიფო წყობილების ცენტრალიზაციის

და მეფის ხელისუფლების გაზრდას სასულიერო წოდების მიმართ გარკვეული პრეტენზიები მოჰყვა, რათა ისინი დამორჩილებოდნენ მათ სახელმწიფოში არსებულ ხელისუფლებას.

XIII ს-დან ინგლისში შეუპოვარი ბრძოლა დაიწყო მეფის ხელისუფლებას, რომელსაც საერო ფეოდალები უჭერდნენ მხარს, და სასულიერო წოდებას შორის. 1296 წ. ელუარდ პირველს მათ უარი განუცხადეს გადასახადების გადახდაზე, რაც საფუძველი შეიქმნა იმისა, რომ მეფეს ხელი აეღო სასულიერო წოდების დაცვაზე. ამას მოჰყვა მხედრებისაგან მდიდარი ტაძრების დარცვა და დარბევა.

ელუარდ პირველსა და ელუარდ II ეპიზოდური ბრძოლები ეკლესიის წინააღმდეგ ელუარდ III-ს დროს (1327-1377 წწ.) შეიცვალა მკაცრი შეტევით სასულიერო პირთა განსაკუთრებულ უფლებებზე.

ინგლისის სახელმწიფო ხელისუფლების დამოკიდებულება პაპის სასულიერო ხელისუფლების მიმართ კარგად გამოჩნდა 1399 წ. კანონში, რომელიც აცხადებდა ინგლისის სამეფოს თავისუფლებას რომის პაპის ხელისუფლებისაგან. იქნებ საერო ხელისუფალთ ვერაფერი გამოსვლოდათ ასე აღზევებული ერთიანი ცენტრალიზებული სასულიერო უმაღლესობის მიმართ, აქაც რომ დიდი განხეთქილება არ დაწყებულიყო. 1378 წ., 1417 წ. ტახტისათვის რამოდენიმე პაპი ებრძოდა ერთმანეთს.

საფრანგეთისა და მისი მოკავშირეების ესპანეთის, ნეაპოლის და შოტლანდიის მხარდაჭერით ავინიონში პაპად არჩეულ იქნა კლემენტ VII, ხოლო ინგლისის, გერმანიისა და იტალიის მხარდაჭერით ურბან VI. ასე შეიქმნა ორი პაპის კურია. პაპებმა ერთმანეთი შეაჩვენეს. პარიზის საეკლესიო კრებამ 1409 წ. გადააყენა, როგორც ავინიონის, ისე რომის პაპი და პაპად აირჩია ალექსანდრე V. გადაყენებულმა პაპებმა არ ცნეს კრების გადაწყვეტილება და დაიწყო სამპაპობა სასულიერო ხელისუფლებაში. ასეთ კრიზისს მოჰყვა დიდი ძვრები სახელმწიფო ფორმათა სტრუქტურებში. კათოლიციზმი, რომელიც ფეოდალურ ურთიერთობათა მყარი დასაყრდენი იყო, ამ ფაქტთა გამო თავის ძირითად იდეოლოგიურ დანიშნულებას ვეღარ ასორციელებდა. მართალია კონსტანციის საეკლესიო კრებამ 1414-1418 წწ. სამივე პაპი გადააყენა და აირჩია ბენედიქტე XII, მაგრამ კათოლიკური ეკლესიის შერყეულ ავტორიტეტს ამან ვეღარ უშველა.

ამ პერიოდში გავრცელდა ე.წ. მწვალებლური მოძრაობები. ინგლისში საფუძველი ჩაეყარა მასონურ მიმართულებას "მასონთა ლოჟის" ფრანკ-მასონების სახელწოდებით, ამ მიმართულების წარმომადგენლები ცალკე

საძმოებს აყალიბებდნენ არტელების სახით და თავიანთი წესდებებით განამტკიცებდნენ მათ არსებობას. ცნობილია 1352 წ., 1370 წ., 1409 წ. წმინდა პეტრეს ტაძარში მიღებული წესდებები, რომლებიც საეკლესიო კაპიტალს ეყრდნობოდა (მასონი — ნიშნავდა ქვის მთლელს. ფრანკო მასონი — შშენებელ მუშებს).

სასულიერო ხელისუფლების კრიზისს დაერთო რეფორმაციის პერიოდი, რომელიც მარტინ ლუთერმა დაიწყო გერმანიაში. ინგლისში სამეფო ლუთერანულ რეფორმა პენრი VIII-ისა და ედუარდ VI-ის მეფობის პერიოდში განხორციელდა 1534 წ. "სუპრემაციის" აქტით მეფე გამოცხადდა ეკლესიის მეთაურად და ჩატარდა სამონასტრო მიწებისა და ქონების სეკულარიზაცია, ჩამოყალიბდა ნახევრადფორმაციული ანგლიკანური ეკლესია. ამ რეფორმამ განამტკიცა სამეფო აბსოლუტიზმი. XVI საუკუნის 20-30 წლებში რეფორმაციამ სხვაგვარი სახე მიიღო შვეიცარიაში. ე.წ. კალვინისტური რეფორმაციის სახელწოდებით, რომელიც შემდგომში გავრცელდა ნიდერლანდებში და აქედან ინგლისში. ინგლისში იგი პურიტანიზმის სახით შემოვიდა. პურიტანისტები მიზნად ისახავდნენ ნახევრადპროტესტანტული ანგლიკანური ეკლესიის გაწმენდას რომის კათოლიციზმის ნარჩენებისაგან. პურიტანიზმი ძირითადად გავრცელდა საზოგადოების ახალ ფენებში ჯენტრსა და ბურჟუაზიაში. ხელისუფლებამ დაიწყო მათი რეპრესიები, მაგრამ ინგლისის ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს სწორედ ამ მიმართულებამ განსაზღვრა რელიგიური პოლიტიკური პარტიების შედგენა (პრესვიტერიანები, ინდეპენდენტები, ლევერელები). 1643 წლიდან ანგლიკანური ეკლესია გაუქმდა, რომლის შემდეგ ოფიციალურ რელიგიად იქცა პრესვიტერიანობა და შემდეგ ინდეპენდენტობა. რესტავრაციის ხანაში პარლამენტის "ერთგვარობის აქტი" 1662 წ. აღსდგა ანგლიკანური ეკლესია. 1791 წ. კათოლიკებისათვის დაწესდა რწმენის თავისუფლება. ანგლიკანური ეკლესიის პერიოდში სახელმწიფოსთან მისი მიმართება შეიძლება ასე გამოიხატოს: ანგლიკანური ეკლესიის მეთაური იყო მეფე, საეკლესიო იერარქიას სათავეში ედგა არქიეპისკოპოსი. მას მოსდევდა იორკის და სხვა 40 ეპისკოპოსი, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ლორდათა პალატის წევრი იყო. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ საეკლესიო გადაწყვეტილებას ამტკიცებდა პარლამენტი.

§ 54. **სამართლის წყაროები ინგლისში**

ინგლისური სამართალი, როგორც სამართლის დამოუკიდებელი სისტემა, ინგლისსა და უელსს მოიცავს, ხოლო ჩრდილოეთ ირლანდია, შოტლანდია, ლამანშის კუნძულები და მენის კუნძული "ინგლისურ სამართალს" არ ემორჩილება. იგი არც შეერთებული სამეფოს სამართალია, არც დიდი ბრიტანეთის. ამიტომ ტერმინზე "ბრიტანული სამართალი", როგორც ამას ინგლისელი სამართალმცოდნეები აღნიშნავენ, უარი უნდა ითქვას (**რენე დავიდი**. თანამედროვეობის ძირითადი სამართლებრივი სისტემები. თბ., 1993 წ., გვ. 212).

ინგლისის სამართალგანვითარება გარკვეულ პერიოდიზაციას გულისხმობს, რომელიც თავისთავად არ ემთხვევა ინგლისის სახელმწიფოს პერიოდიზაციას: 1. ანგლოსაქსური სამართლის პერიოდი - V ს-დან XI ს-მდე; 2. დამოუკიდებელი სამართლებრივი სისტემის ჩამოყალიბების პერიოდი. ეს უკანასკნელი საერთო სამართლის წარმოშობის ეტაპია და გრძელდება 1066 წლიდან 1485 წლამდე; 3. სამართლიანობის სამართლის დამკვიდრება და კომპრომისი საერთო სამართლიდან. იგი გრძელდება XIX ს-ის პირველ ნახევრამდე; 4. ინგლისური სამართლის კომპრომისი კონტინენტურ სამართალთან, რომელიც უკანასკნელ პერიოდამდე გრძელდება.

ტერმინი "ანგლოსაქსური" ან "ინგლისურ-საქსონური" სამართალი სადავოა და მას ევროპის კონტინენტს გარეთ აშსურდად მიიჩნევენ, რადგან ინგლისის სახელმწიფოებრიობის დასაწყისად ისინი 1066 წელს თვლიან და სამართლის წარმოშობასაც ამ თარიღს უკავშირებენ. ამის საპირისპიროდ, ინგლისური სამართლის ისტორიკოსები, ინგლისის სამართლის ისტორიას იმ ეპოქიდან იწყებენ, როცა რომის იმპერიის კოლონიური რეჟიმი მოისპო და ბრიტანეთის ტერიტორიაზე გერმანული ტომების შემოსევების შედეგად პირველი პოლიტიკური ორგანიზაციები წარმოიქმნა. ჩვენ მივყვეთ ინგლისელი ისტორიკოსების მოსაზრებას და 1066 წლამდე პერიოდი მივიჩნიოთ ანგლოსაქსურ სამართლის ეტაპად. ეს ეტაპი გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება და განვიხილოთ ინგლისის საერთო სამართლებრივი სისტემის განვითარებასთან ერთად. ინგლისური სამართლის თავისებურება **სამართლის წყაროებში** მქლავდება, როგორც ყველა სახელმწიფოში ინგლისში სამართლის ერთ-ერთ წყაროს **ჩვეულება** (custom) წარმოადგენდა.

ჩვეულება, როგორც სამართლის წყარო, მხოლოდ ანგლოსაქსური სამართლის დასასიათებისას გამოდგება, რადგანაც ჩვეულებითი სამართალი (Customary Law) ინგლისში საერთო სამართლის (Common Law) წარმოშობამდე არსებობდა. შემგომ პერიოდში კი, საერთო სამართალმა შეძლო იმ დროისათვის მოქმედი ადგილობრივი ჩვეულებების ზოგიერთი ნორმა შეეთვისებინა. დროთა განმავლობაში ჩვეულების მნიშვნელობა მეტად შეიზღუდა, რადგანაც 1265 წლის კანონის თანახმად (რომელიც დღესაც მოქმედებს), ჩვეულება მაშინ ჩაითვლება ძველად და სავალდებულოდ, თუ იგი არსებობდა 1189 წლამდე. გარდა ამისა, მრავალი ჩვეულება სასამართლო პრაქტიკამ აითვისა ან სახელმწიფოს მიერ სანქციონირებული იქნა ისე, რომ დღესდღეობით, საკმაოდ ვიწრო სფერო დარჩა, სადაც ჩვეულება გამოიყენება. მაგ.: თეორიულად საქმის განხილვაში მსაჯულების ჩაბმის საკითხი მოსამართლის შეხედულებით წყდება. ჩვეულება კი ამა თუ იმ საქმეში მსაჯულების მონაწილეობას მკაცრად მოითხოვს.

ინგლისურ სამართალში დიდი როლი ენიჭება **სასამართლო პრაქტიკას** (Precedent), როგორც სამართლის წყაროს. ინგლისი სასამართლო პრაქტიკის, პრეცედენტის, სამშობლოდ ითვლება. არც ერთ სხვა ქვეყანაში თუ სამართლებრივ სისტემაში პრეცედენტს ისეთი როლი არ ენიჭება, როგორც ინგლისში, ინგლისურმა სამართალმა სამართლის წყაროების მიმართ საკუთარი სტრუქტურა და თავისი თავდაპირველი თვისებები შეინარჩუნა. ეს კარგად ჩანს ვესტმინსტერისა (საერთო სამართალი) და კანცლერის სასამართლოების (სამართლიანობის სამართალი) მიერ შექმნილ სამართალში, რაც თავისთავად პრაქტიკას გულისხმობს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ არა მარტო ამ სასამართლოთა გადაწყვეტილებები ქმნიან პრეცედენტს. არამედ სამართლის ზოგადი გადასინჯვაც კი არასოდეს განხორციელებულა ინგლისში კოდიფიკაციის ფორმით. ინგლისის კანონების დებულებები სასამართლო პრაქტიკის გადაწყვეტილებათა ნაკადში იძირება. ინგლისურ სამართალში ისტორიულად სასამართლო პრეცედენტი საერთო სამართალში გამოიყენებოდა. მაგრამ, იმასთან დაკავშირებით, რომ უკანასკნელ პერიოდში, როცა მეტად უმნიშვნელო განსხვავებაა საერთო და სამართლიანობის სამართალს შორის, პრეცედენტის წესი ერთნაირად მოქმედებს ინგლისის სასამართლოებში.

კონტინენტურ ქვეყნებში სასამართლო პრაქტიკა ჩვეულებრივ მეორეხარისხოვან როლს თამაშობს, რადგან იურიდიული ძალა აქვთ

კანონებს და არა კონკრეტულ კაზუსებს (non exemplis sed legibus judicandum est) — აცხადებს იუსტინიანეს კოდექსი, მაგრამ ინგლისში, არასოდეს არ ცნობდნენ რომაული სამართლის ავტორიტეტს. ახალი სამართლებრივი სისტემა კი, რომელიც ინგლისში ჩამოყალიბდა, მეფის ვესტმინსტერის სასამართლოების მიერ შექმნილი პრაქტიკის ნაყოფია. ასეთ ვითარებაში სასამართლო არა მარტო იყენებს, არამედ ქმნის კიდევ სამართლის ნორმებს, რაც სასამართლო პრეცედენტს სხვანაირი მნიშვნელობას ანიჭებს, ვიდრე კონტინენტურ ქვეყნებში. პრეცედენტის წესი (rule of precedent), რომელიც ინგლისელ მოსამართლეებს ავალდებულებს მისდონ მათი წინამორბედის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებს, კიდევ უფრო განმტკიცდა XIX ს-ის I ნახევრიდან.

პრეცედენტის წესის თანახმად 1) ლორდთა პალატის მიერ გამოტანილი გადაწყვეტილებები სავალდებულო წესია ყველა სასამართლოსა და თვით ლორდთა პალატისათვის; 2) სააპელაციო სასამართლოს მიერ გამოტანილი გადაწყვეტილებანი, ლორდთა პალატის გარდა, ყველა სასამართლოსათვის სავალდებულოა, 3) ზედა სასამართლოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილება სავალდებულოა ქვემდგომი სასამართლოებისათვის. აქედან გამომდინარე, უნდა ითქვას, რომ სავალდებულო პრეცედენტები მარტო ზედა სასამართლოსა და ლორდთა პალატის მიერ იქმნება. სხვა სასამართლო და კვაზისასამართლო ორგანოების გადაწყვეტილებები სავალდებულო პრეცედენტს არ ქმნიან. XIX საუკუნიდან დამკვიდრდა წესი, რომ გამოქვეყნდეს ლორდთა პალატის გადაწყვეტილებათა 75 % და სააპელაციო სასამართლოს გადაწყვეტილებათა 10 %. ასე იცხრილება ის გადაწყვეტილებები, რომლებიც პრეცედენტად არ უნდა ჩაითვალოს. ესეც ერთგვარი პირობაა გადაწყვეტილებათა დიდი ნაკადის შემცირებისათვის, რომელსაც ინგლისელი იურისტების წალეკვა და პრეცედენტის ავტორიტეტის დაკნინება შეუძლია.

სასამართლო პრაქტიკის თავმოყრა ხდება **სასამართლო პრაქტიკის** სხვადასხვა **კრებულში**: Law of England, რომელიც სხვადასხვა სერიით გამოდის (ლორდთა პალატის გადაწყვეტილებებზე მიუთითებს - K, B, Ch, P; დიდი სასამართლოს და სააპელაციო სასამართლოს გადაწყვეტილებებზე - All England Law Reports და Weekly law Reports).

ინგლისური სამართლის წყაროდ ითვლება *კანონები* (Statute, Act of Parliament) და *კანონქვემდებარე აქტები*, რომელთაც დელეგირებულ ანუ დამხმარე კანონმდებლობასაც უწოდებენ.

კლასიკური ინგლისური თეორიის მიხედვით, კანონი სამართლის მეორეხარისხოვანი წყაროა. ამ თეორიის თანახმად, კანონს სასამართლო პრაქტიკის მიერ შექმნილ სამართალში ზოგიერთი შესწორება და დამატება შეაქვს.

თუ ისტორიას გადავხედავთ, ანგლოსაქსური ეპოქიდან მოყოლებული ინგლისში მრავალი სამართლის კრებული იქნა შედგენილი, მაგ.: საქსონურ ენაზე 600 წ. შედგენილ იქნა ეთელბერტის კანონები, რომელიც სულ 90 მოკლე ფრაზას შეიცავს, VII საუკუნის ბოლოს მეფე ინის კანონები და რომლებიც IX საუკუნის ბოლოსათვის მეფე ალფრედის კანონებში შევიდა, 1017-1035 წწ. შეიქმნა დანიის მეფის კანულის კანონები, რომელიც სხვა კრებულებთან შედარებით დამუშავებულია და სამართლებრივი თვალსაზრისით უფრო გამართულია. ეს წიგნები თავისი შინაარსით ფრანკების სალიკურ სამართალს წააგავს, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ თავდაპირველ ტექსტებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. სავალდებულო ძალა ჰქონდა აგრეთვე მეფის მიერ გამოცემულ ორდონანსებს და სტატუტებს.

ისტორიულად სამართლის წყაროს წარმოადგენდა *საეკლესიო კრებების დადგენილებებიც*. რაც შეეხება *რომის სამართალს*, მისი გავლენა საკმაოდ სუსტი იყო. ამან განაპირობა დამოუკიდებელი სამართლებრივი სისტემის დამკვიდრება, რითაც ინგლისური სამართალი განსხვავდება კონტინენტური ქვეყნების სამართლისაგან.

ნორმანდიელებისაგან ინგლისის დაპყრობის შემდეგ ჩამოყალიბდა და განვითარდა სამართლის დამოუკიდებელი სისტემა საერთო სამართალი. იგი იყო ადგილობრივ ჩვეულებებზე, მეფის ორდონანსებსა და სტატუტებზე დაფუძნებული სამართლებრივი სისტემა, რომელმაც სამართლის წყაროთა კლასიფიკაციაში გარკვეული რეზონანსი შეიტანა. საერთო სამართალი, ანუ მთელი ინგლისისათვის საყოველთაო სამართალი, წარმოიშვა სამეფო სასამართლოებიდან, რომლებიც ვესტმინსტერის სასამართლოებად იწოდებოდნენ იმ ადგილის მიხედვით, სადაც სასამართლო იკრიბებოდა ზოლმე. სამეფო სასამართლოების შექმნით ახალი იურისდიქცია წარმოიქმნა, რომელიც ცენტრალიზებული სამეფო ხელისუფლების განვითარების მექანიზმად იქცა.

ამ სასამართლოების წინაშე დასმული ამოცანების გადასაწყვეტად საჭირო გახდა ახალი სამართალი, რადგან ადგილობრივი ჩვეულებები და კანონთა ძველი კრებულები ვესტმისტერის სასამართლოში წარმოდგენილ კაზუსებს ვერ წყვეტდა. ეს სასამართლოები ვერ იყენებდნენ რომაულ სამართალსაც, რადგან რომაული სამართალი, უპირველეს ყოვლისა, კერძო სამართალია, ინგლისის სასამართლოების მიერ განხილული დავა კი — საჯარო სამართლებრივი. ვითარებამ, რომელშიც ვესმისტერის სასამართლოები აღმოჩნდა, ახალი სამართლის შექმნავება მოითხოვა, რაც შემდეგ საერთო გახდა მთელი ინგლისისათვის.

§ 55. *საერთო სამართალი და სამართლიანობის სამართალი*

საერთო სამართალი(Common Law) — ადგილობრივ ჩვეულებებზე, მეფის გადაწყვეტილებებსა და სტატუტებზე აღმოცენებული სამართალია, რომელსაც მნიშვნელოვნად დაემატა სასამართლო პრაქტიკით დამკვიდრებული ახალი მიმართულებები. შეიქმნა კრებულები, რომლებიც ისტორიაში საერთო სამართლის წიგნებად არის შესული. მაგ.: ცნობილია, რომ *ბრეკტონმა* XIII ს. საერთო სამართლის წიგნებში საკმაოდ გამოიყენა პოსტგლოსატორი აზოს შრომები. ყველა ამგვარი გადმოლება მორგებული იყო ახალი სასამართლო პროცედურის ჩარჩოებს. მოსამართლეები არასოდეს აღიარებდნენ ამას და საერთო სამართალი, რომელიც სასამართლო პრაქტიკით იქმნებოდა, მათ მიერ წარმოდგენილია, როგორც გონის ნაყოფი.

საერთო სამართლის ყველაზე სრულ კრებულებად ითვლება 1290 წელს უცნობი ავტორის მიერ შედგენილი წიგნი, რომელიც სამი ნაწილისაგან შედგება: 1) პუბლიცისტური სამართალი, 2) სისხლის სამართალი, 3) სანივთო სამართალი. მის გვერდით XIII ს-ში შედგენილი იქნა **ტორიტონის კრებული**. საერთო სამართლის პრინციპებზე შედგენილ დოკუმენტად მიიჩნევენ პირველ იურიდიულ ტრაქტატსაც "ინგლისის კანონებისა და ჩვეულებების შესახებ", რომელიც მიეწერება ჰენრი II-ის დროინდელ უმაღლეს მოსამართლეს რანულფუ კლენვილს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ტრაქტატი კანონიკურია და რომის სამართლის ზოგიერთ ნორმებსაც შეიცავს.

მოგვიანებით უფრო დიდი ყურადღება ექცევა სასამართლო გადაწყვეტილებათა სისტემატიზაციას. საერთო სამართლის ყველაზე

უფრო ყურადსაღებ ნაშრომებს შუა საუკუნეებში მიეკუთვნება: **ლიტლტონის შრომა** მფლობელობის შესახებ, რომელიც XVI-ის ბოლოს დაიწერა, XVII ს-ში გამოქვეყნებულ ვესტმისტერის მოსამართლის **კოკის შრომა** "ინგლისის სამართლის ინსტიტუტები", მეტად საინტერესოა **ფორტესკიუს ნაშრომი** "ინგლისის კანონების სადიდებლად" და 1523-1532 წწ. **სენ-ჯერმენის** მიერ გამოცემული დიალოგები რომაული სამართლის მიმდევარსა და საერთო სამართლის მიმდევარს შორის სათაურით "პროფესორი და სტუდენტი". გარდა ამისა, საერთო სამართლის შესასწავლად მნიშვნელოვანია სასამართლო გადაწყვეტილებათა კრებულები, რომელთაც შეცვალეს სასამართლო პრაქტიკის წელიწდეულები და რომელთა გამოცემა 1535 წ. შეწყდა. ამ კრებულებს დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა და გამოიცემა სოლიდური სერიით "English Reports".

XIII საუკუნე, როგორც აღვნიშნეთ, საერთო სამართლის ბრწყინვალე აღმავლობის პერიოდი იყო. თუმცა ამ ეპოქის შემდეგ საერთო სამართალმა თავი ვერ აარიდა ახალი სამართლებრივი სისტემის აღმოცენებას, რომელსაც გარკვეული დროის შემდეგ შეიძლებოდა შეეცვალა საერთო სამართალი, ისევე, როგორც კლასიკურ ეპოქაში, რომის ანტიკური სამოქალაქო სამართალი დადგა მისი პრეტორული სამართლით შეცვლის წინაშე. საერთო სამართლის ასეთი მეტოქე იყო **სამართლიანობის სამართალი** (Equity Law). სამართლის ამ სისტემის წარმოშობა განაპირობა იმან, რომ ინგლისში, ვესტმისტერის სასამართლოების გარდა, რომლებიც საერთო სამართლით ხელმძღვანელობდნენ, არსებობდა სხვა სასამართლოებიც. მათ შესწევდათ უნარი საქმეები მაშინ გადაეწყვიტათ, როცა ეს საერთო სამართლით შეუძლებელი იყო.

იმ შემთხვევაში, როცა ვესტმისტერის სასამართლოების შეზღუდული კომპეტენცია შეუძლებელს ხდიდა დავის განხილვას ან გადაწყვეტას, გულგატეხილი მხარე დავის კიდევ ერთ საშუალებას ეძებდა — ეს იყო მიმართვა უშუალოდ მეფისადმი, როგორც ყველა სამართლიანობის და წყალობის სათავისადმი. ამგვარ საქმეებს, ზოგადი წესის მიახედვით, სამეფო სასამართლოები არ განიხილავდნენ. მაგრამ მეფეს შეეძლო მისი სასამართლოების ნაკლის შევსება. მეფისადმი მიმართვა შუა საუკუნეების აზროვნებაში ჩვეულებრივი საქმეა და სამეფო სასამართლოებიც თავდაპირველად წინააღმდეგი არ იყვნენ, როცა მხარეები ამ ხერხს მიმართავდნენ. ასე რომ, XIV ს-დან, როცა პირებს სამეფო სასამართლოებში არ ჰქონდათ გადაწყვეტილების მიღწევის

შესაძლებლობა ანუ უკმაყოფილო იყვნენ განაჩენისა, ისინი მიმართავდნენ მეფეს თხოვნით სამადლოდ ჩარეულიყო და მოწყალეობა გამოეჩინა "სინდისიერად და არსებითად". ასეთი მიმართვა ჩვეულებრივ ლორდ-კანცლერის ხელში გაივლიდა ხოლმე, რომელიც მეფის აღმასრულებლად ითვლებოდა და ამიტომ ვალდებულიც იყო მეფის "სინდისისათვის" ეპატრონა.

ასეთ შემთხვევაში "სამართლიანობის გათვალისწინებით" გამოტანილი გადაწყვეტილებანი სისტემატურ ხასიათს ლებულობდა და გამოდიოდა "სამართლიანობის დოქტრინის" საფუძველზე, რომელიც სამეფო სასამართლოების მიერ გამოყენებული "სამართლებრივი" პრინციპების დამატებებსა და კორექტივებს წარმოადგენდა.

XVI საუკუნიდან სამართლიანობის სისტემა, რომელსაც ლორდ-კანცლერი ახორციელებდა, საკმაოდ გავრცელდა სამოქალაქო ურთიერთობათა რეგულირების სფეროში. ლორდ-კანცლერი იყენებდა რომაული და კანონიკური სამართლის პრინციპებს, რითაც იგი ძირეულად განსხვავდებოდა საერთო სამართლისაგან. ასეთი სამართლებრივი სისტემის განმტკიცებამ ინგლისური სამართალი ჩიხში მოაქცია და იგი ევროპის კონტინენტის ქვეყნების სამართლებრივ სისტემებს დაუახლოვა. წარმოიშვა საერთო საერთო სამართლის გაქრობის. მაგრამ XVII საუკუნიდან საერთო სამართლის სასამართლოებმა მოკავშირე იპოვეს პარლამენტის სახით, რომელიც მათთან გაერთიანდა მეფის აბსოლუტიზმთან ბრძოლაში. მათ გამოიყენეს აგრეთვე ლორდ-კანცლერის სასამართლოს ცუდი ორგანიზაცია. ამ დაპირისპირებით საერთო სამართალი "გადარჩა" და იგი არსებობას განაგრძობდა ლორდ-კანცლერის სასამართლოსთან ერთად. Status quo-ს ბაზაზე მოხდა შეთანხმება: ლორდ-კანცლერის იურისდიქცია არსებობას განაგრძობდა, მაგრამ არ უნდა განვითარებულყო საერთო სამართლის ბაზაზე; კანცლერი სასამართლო იურისდიქციას განახორციელებდა სამართლიანობის სამართლის პრეცედენტის მიხედვით, მაგრამ ეკრძალებოდა თვითნებობა. გარდა ამისა, გადაწყდა, რომ მეფეს თავისი სასამართლო ხელისუფლება არ უნდა გამოეყენებინა ახალი საერთო სასამართლოებისაგან დამოუკიდებელი სასამართლოების შესაქმნელად. ამასთან ერთად იცვლებოდა სამართლიანობის სამართლის ბუნებაც. ლორდ-კანცლერი 1673 წლიდან უკვე აღარ ითვლებოდა მეფის მოძღვრად და არც საეკლესიო პირად. როგორც პოლიტიკურ პირს თუ მოსამართლეს, მას აღარ შეეძლო ვისიმე განკითხვა მორალის კანონებით.

1621 წლიდან კანცლერის სასამართლოს გადაწყვეტილებაზე ლორდთა პალატის კონტროლი დაწესდა. საერთო სამართლის სასამართლოები ახალ პირობებში კანცლერის ჩარევას მაშინ უჭერდნენ მხარს თუ იგი პრეცედენტს ემყარებოდა.

დაზუსტებისათვის აღვნიშნავთ, რომ ინგლისურმა სამართალმა უკანასკნელ პერიოდში გაორებული სტრუქტურა შეინარჩუნა. საერთო სამართლის ნორმებთან ერთად მოქმედებდა სამართლიანობის სამართლის ნორმებიც, რომელსაც დამატებები და შესწორებები შეჰქონდა საერთო სამართალში. ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1875 წ-მდე სამართლიანობის ნორმები გამოიყენებოდა მხოლოდ სპეციალური სასამართლოს — კანცლერის სასამართლოს მიერ, მაგრამ დროთა განმავლობაში ეს ნორმები ისევე დაიხვეწა, როგორც საერთო სამართლის ნორმები და მათ შორის განსხვავება წაიშალა.

XIX-XX საუკუნეები ინგლისური სამართლის ისტორიაში არსებითი ტრანსფორმაციის პერიოდი, ისევე, როგორც XIII-XVI საუკუნეებში, 1832-1933, 1852 წლებში მოხდა სამართლის რადიკალური რეფორმა და მოდერნიზაცია. ინგლისური სამართლის შესწავლის ძირითად წყაროდ ამჟამად Law Reports-ის ახალი სერია იქცა (შეიქმნა 1865 წ.), რომელიც ინგლისური სამართლის სისტემატიზაციის სფეროში Law of England გამოიცა ლორდ ჰელსბორის რედაქციით. XIX საუკუნეში დაწყებული ინგლისური სამართლის მოდერნიზაცია მიმდინარეობს ევროპის კონტინენტურ სამართალთან დაახლოების მიმართულებით. თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ინგლისური სამართლის დაყოფა დღესაც კი საერთო სამართლად და სამართლიანობის სამართლად ხდება. ნაშრომები ხელშეკრულების, სამართალდარღვევებიდან წარმოშობილი ვალდებულებების (torts), უძრავ მონებზე საკუთრების უფლების, მოძრავ ქონებაზე საკუთრების უფლების (personal property) რწმუნებითი საკუთრების (trust) მტკიცებულების, კომპანიების, საქონლის გაყიდვის და სხვათა შესახებ, ინგლისელ იურისტთათვის წამყვანი ნაშრომებია. კრიზისის შემდეგ, XVIII საუკუნის დასაწყისში საერთო სამართალს დაუპირისპირდა სამართლიანობის სამართალი.

ზოგჯერ საჭირო იყო ერთსა და იმავე საქმეზე ორი სარჩელის შეტანა (საერთო სამართლის სასამართლოში და კანცლერის სასამართლოში). ასე მაგ.: თუ ერთ-ერთ მხარეს მხოლოდ სამართლიანობის სამართლის საფუძველზე შესაძლებელი ვალდებულების ნატურით შესრულების მიღწევა უნდოდა, და იმავდროულად ვადის გაგრძელებისათვის ზარალის

ანაზღაურებაც, ამ უკანასკნელისათვის მას საერთო სასამართლოსათვის უნდა მიემართა, რადგანაც ანალოგიური საკითხები მისი კომპეტენცია იყო.

ვითარება შეიცვალა 1873-1875 წლებში. ყველა ინგლისურ სასამართლოს შეეძლო ესარგებლა სამართლიანობის სამართლით გათვალისწინებულ საშუალებებით და საერთო სამართლის ნორმებიც გამოყენებინა. ასე რომ, სასამართლო პროცედურის გამოყენება მოისპო. სწორედ ამ გაგებით ლაპარაკობენ სასამართლო წყობილების აქტებით 1873-1875 წ. გატარებულ "საერთო სამართლისა და სამართლიანობის სამართლის შერწყმაზე".

მართალია, დღეს ინგლისში სამართლის ორივე სისტემა არსებობს, მაგრამ მათ საქმეთა გადაწყვეტის ორი მეთოდი წარმოშვეს, რაც შეეხება სამართლის მატერიალურ შინაარსს, მან თავისი ადრინდელი ხასიათი დაკარგა. ამჟამად კითხვა ისე კი არ დაისმის, თუ რომელი სანქციის მიღწევა სურს მოსარჩლეს, არამედ სამართლის რომელ დარგს განეკუთვნება საქმე. *საერთო სამართალი, გარდა სისხლის სამართლისა, მოიცავს სახელშეკრულებო სამართლისა და სამოქალაქო პასუხისმგებლობის საკითხებს.*

სამართლიანობის სამართალი, თავის მხრივ, მოიცავს უძრავ ქონების, ტრანსპორტული (რწმუნებითი) საკუთრების, სეაჭრო ამხანაგობის შესახებ, ვალაუვლობასთან, ანდერძის განმარტებასთან და შემკვიდრეობის ლიკვიდაციასთან დაკავშირებულ სადავო საქმეებს.

ასე რომ, საერთო სამართალი და სამართლიანობის სამართალი საქმის წარმოების ორი მეთოდაა, ორი სისტემაა, რომელიც ერთმანეთის პარალელურად მოქმედებს ინგლისში. საერთო სამართალი, ეყრდნობა ადამ-ჩვეულებებს, სამეფო ორდინანსებს და სტატუტებს, ხოლო სამართლიანობის სამართალს *ბუნებითი სამართლის* (Law of Nature) პოზიციებიდან გამოდინარე, შესწორებები და დამატებები შეაქვს საერთო სამართალში. იგი ძირითადად მორალური ზნეობრივი კოდექსის პრინციპებით ხელმძღვანელობს და სასამართლოთა მიერ საქმეთა განხილვისას ქმნის თავისებურ პრაქტიკას (პრეცედენტს). სასამართლო პრაქტიკის საუკუნეების განმავლობაში დამკვიდრებული წესი (საერთო სამართლით იქნება ეს მიღწეული თუ სამართლიანობის სამართლით) დღესაც მნიშვნელოვანი ღერძია ინგლისის სისხლის, სამოქალაქო და სხვა დარგთა სამართლის ხასიათის განსაზღვრისათვის.

§ 56. **სამართლის ცალკეული დარგები ანგლოსაქსურ სამართალში**

საკუთრების სამართალი. საკუთრების სამართლის წარმოშობა მიწაზე საკუთრების წარმოშობასთანაა დაკავშირებული. ჯერ კიდევ ანგლოსაქსების ეპოქაში მიწაზე არსებობდა საადგილმამულო საკუთრების 2 ფორმა: 1) **ფოლკლანდი** (folkland) ანუ ის მიწის ნაკვეთი, რომელიც ეფუძნებოდა ადგილობრივ ადათებს. ეს იყო საოჯახო თემის საკუთრება, ამიტომ მისი გასხვისება არ შეიძლებოდა ოჯახის ყველა წევრის თანხმობის გარეშე; 2) **ბუკლანდი** (Bookland) ანუ ნაწყალობევი მიწის ის ნაკვეთი, რომლის მფლობელობა სამეფო სიგელზე იყო დაფუძნებული. თვით სახელწოდება ინგლისური ტერმინიდან წარმოდგება. Book წერილობით სიგელს ნიშნავს. ფოლკლანდისაგან განსხვავებით, ბუკლანდი შეიძლება გასხვისებულიყო. ანგლოსაქსებში კერძო საკუთრება აღიარებული იყო მხოლოდ საკარმიდამო მიწის ნაკვეთებზე, რომელიც მათი მეპატრონის სრულ საკუთრებაში იმყოფებოდა. ფოლკლანდისა და ბუკლანდის მემკვიდრეობა სხვადასხვაგვარი იყო. ფოლკლანდი გადაიციმოდა მხოლოდ კანონისმიერ მემკვიდრეებზე (კვირ ვაჟებზე — შემდეგ ქალზე), ბუკლანდი დროთა განმავლობაში შეიძლებოდა ანდერძით გადასულიყო ჯერ ცოლზე, შემდეგ ახლო ნათესავებზე. ალფრედის კანონთა წიგნის 41 მუხლით, ბუკლანდი, რომელიც მემკვიდრეობით იყო მიღებული, არ შეიძლება გასხვისებულიყო, გარდა ახლო ნათესავებისა. ამ პერიოდის სამართლის წიგნები თითქმის თანაბრად აღიარებენ სამემკვიდრო წილს. აღსანიშნავია, რომ სამკვიდრო ქონების გაყოფის დროს უფროსი ძმისათვის გამოიყოფოდა განსაკუთრებული წილი მემკვიდრეობაში — **საუფროსო** (მაიორატი). ასევე, ზოგიერთ შემთხვევაში გათვალისწინებული იყო უმცროსი ძმის წილიც - **საუმცროსო** (მინორატი).

ვალდებულებითი სამართალი. ანლოსაქსური სამართლის წიგნები დიდ ყურადღებას უთმობენ **ზიანის მიყენებით წარმოშობილ ვალდებულებას**. რაც შეეხება **სახელშეკრულებო** ვალდებულებას ადრეულ პერიოდში, თითქმის არ იხსენიება. მაგრამ ვაჭრობის განვითარებასთან ერთად განმტკიცდა ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებანი, რამაც თავისებური ვალდებულება წარმოშვა. მაგ.: ინის კანონების 25-ე მუხლის მიხედვით, ვაჭარი ქვეყნის შიგნით ღია ვაჭრობას მოწმეების თანდასწრებით უნდა აწარმოებდეს, ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებასთან ერთად განვითარდა

გაცვლისა და გირავნობის ხელშეკრულებანი, რომელმაც შესაბამისი ვალდებულებები წარმოშვა და საკანონმდებლო რეგულირების სფეროში მოექცა. გირაოს ობიექტს უძრავი ქონება წარმოადგენდა, თუ ასეთი არ იყო, ანგლოსაქსური სამართლის უპირველესი წყაროების მიხედვით შეიძლება ვალაუჯალი მოვალის მონად გადაქცევა.

რაც შეეხება ანგლო-საქსების **საოჯახო სამართალს**, **ქორწინება** წარმოადგენდა ხელშეკრულებას საპატარძლოსა და სასიძოს მშობლებს შორის. ქორწინების თავდაპირველი ფორმა მოტაცება იყო. მოგვიანებით გაჩნდა ქორწინება ძველდღის თანდასწრებით. ქალი ოჯახში ინარჩუნებდა გარკვეულ ქონებრივ დამოუკიდებლობას. მის სრულ საკუთრებაში მოექცა მზითევი და საქორწინო საჩუქარი.

სისხლის სამართალი. ანგლოსაქსური სამართლისათვის

დამახასიათებელია ადათების ძლიერი გავლენა, რაც კარგად ჩანს ამ პერიოდის დანაშაულთა და სასჯელთა სისტემაში.

ეთილბერტისა და ინის სამართალი საერთოდ არ იხსენიებენ **სახელმწიფო დანაშაულებს**. ალფრედის, ეთილსტანის, კანუდის კანონებში კი ვხვდებით ზოგიერთ მათგანს: მეფეზე თავდასხმა, რომელიც სიკვდილით ისჯებოდა, ყალბი მონეტის მოჭრა, რომელიც ასევე მკაცრად ისჯებოდა, რაც შეეხება **პიროვნების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულებს** — ყოველგვარი მკვლელობა (განზრახ ან გაუფრთხილებლობით), იწვევდა “ვერგილდის” (Wergild) გადახდას (საზღაურის), რომლის ოდენობა განისაზღვრებოდა იმის მიხედვით, თუ რომელ საზოგადოებრივ ფენას ეკუთვნოდა დაზარალებული. ეთელბერტის კანონები თავისუფალის მოკვლისათვის 100 შილინგს (21 მუხლი), ლეტის მოკვლისათვის 40-დან 80-მდე (26 მუხლი), მონის მკვლელობისათვის 6 შილინგს (25 მუხლი) აწესებდა.

ზოგადად შეიძლება ვთქვათ, რომ **სისხლის აღების ჩვეულება**

შემორჩენილია ანგლოსაქსურ სამართალში. თუმცა ალფრედის კანონმდებლობით, სისხლის აღება დასჯად ქმედობად იყო მიჩნეული. მკვლელს მოკვლის ოჯახის წევრებისათვის ვერგილდი უნდა გადაეხადა, ხოლო მეფისათვის — ჯარიმა.

სხეულის და ზიანებისათვის სხვადასხვა ოდენობის ჯარიმები იყო დაწესებული. მაგ.: სმენის ორგანოს და ზიანებისათვის ბრალდებულს 60 შილინგი გადახდებოდა (46 მუხლი), თვალის ამოვადებისათვის ან ცხვირის მოჭრისათვის — 60 შილინგი. მუშტის დარტყმისათვის სახის არეში — 3 შილინგი. რა თქმა უნდა, სოციალური იერარქია აქაც

გათვალისწინებული იყო. ჩვენს მიერ ჩამოთვლილი მაგალითები ეხება მხოლოდ თავისუფალი ადამიანის სხეულებრივ დაზიანებას. ალფრედის კანონები ითვალისწინებდა აგრეთვე პასუხისმგებლობას ცილისწამებისათვის. 32-ე მუხლით, ასეთი სახის დანაშაულისათვის ბრალდებულს ენას გლეჯდნენ.

ანგლოსაქსური სამართლის თითქმის ყველა კრებულში ვხვდებით **საკუთრების წინააღმდეგ** მიმართული დანაშაულისათვის პასუხისმგებლობას. ქურდი ხშირ შემთხვევაში სიკვდილით ისჯებოდა ან მონად იყიდებოდა. ქურდის ოჯახის ყველა წევრი მონად იქცეოდა, თუ მათ ქურდობის შესახებ იცოდნენ (ინის კანონების მე-7 მუხ.). თუ თავისუფალი ქალი ჩაიდენდა ქურდობას, მას მთიდან გადააგებდნენ ან წყალში დაახრჩობდნენ (მე-6-4 მუხ.). ქურდ მონას სხვა მონები ქვით ჩაქოლავდნენ. მონა ქალს ქურდობისათვის ცეცხლში წვავენ.

ზნეობის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულად ითვლებოდა, როგორც ქმრის, ასევე ცოლის ღალატი. მაგრამ მათ შორის ის განსხვავება იყო, რომ თუ კაცს შეეძლო გამოეყვიდა ამგვარი დანაშაული, ქალი ქონებას კარგავდა, ამასთან, ცხვირს ან ყურებს მოსჭრიდნენ (კანულის კანონების 53-ე მუხლი).

როგორც დავინახეთ, სასჯელთა სისტემა კომპოზიციურ ხასიათს ატარებს, მაგრამ ვხვდებით **დამსახიჩრებელ სასჯელებსაც**. გავრცელებული იყო **სიკვდილით დასჯის** სხვადასხვა ხერხები. საზოგადოების დაბალი ფენების მიმართ გამოიყენებოდა **გამაწბილებელი სასჯელებიც**: წვერის გაპარსვა, ნახევრადშიშველი სოფელ-სოფელ ტარება და სხვა. საერთოდ გამაწბილებელი სასჯელები ბრალდებულის პიროვნული ღირსების დამცირებას ისახავდა მიზნად.

რაც შეეხება ამ პერიოდის **სასამართლო პროცესს** უმაღლეს სასამართლო ორგანოს მეფის სასამართლო წარმოადგენდა, რომელიც უმძიმეს დანაშაულებს იხილავდა — მეფის ღალატი, მიწის საკითხებზე დავები ვასალებს შორის და სხვ. იყო აგრეთვე საგრაფო სასამართლო, რომელსაც ელდორმენი განაგებდა და ასეულის სასამართლო — რომელსაც ცენტენარიუხი ელვა სათავეში. ისინი მეფისაგან საიმუნტიტო სიგელის საფუძველზე აღიჭურვნენ სასამართლო ფუნქციით მათდამი დაქვემდებარებული გლეხების მიმართ. უნდა აღინიშნოს, რომ ადმინისტრაციული და სასამართლო ფუნქციები გამიჯნული არ იყო და ის, ვისაც ადმინისტრაციული მმართველობა ეკისრებოდა, სასამართლო განხილვის ფუნქციითაც სარგებლობდა.

სასამართლო პროცესი კერძო ინიციატივაზე იყო დაფუძნებული, რაც ნიშნავდა, რომ პროცესი იწყებოდა დაზარალებული მხარის საჩივრით. მასვე ევალებოდა მტკიცებულებების შეგროვება, მოპასუხის და მოწმეების სასამართლოში მოყვანა. **დამამტკიცებელ საბუთებად** გამოდგებოდა: ფიცი, მოწმეთა ჩვენება, წერილობითი დოკუმენტი. სასამართლო ორდალებიდან ცნობილი იყო მღუღრითა და შანთით გამოცდა.

§ 57. სამართლის დარგების ევოლუცია საქართო სამართლის და სამართლიანობის სამართლის მიხედვით

საკუთრების სამართალი. ჩვენთვის ცნობილია, რომაულ სამართლებრივი სისტემით დამკვიდრებული საკუთრების უფლების ელემენტებია მფლობელობა, სარგებლობა და განკარგვა. ამგვარი დაყოფა, რამდენადაც ტრადიციული არ უნდა იყოს იგი, ინგლისური სამართლისათვის მაინც მიახლოებითაა. ერთობ თავისებურია, მაგალითად, ტერმინ *usus*-ში ნივითი სარგებლობით (მაგ.: საცხოვრებელ სახლში ცხოვრება) და მართვის (სახლის შეკეთების თუ გაქირავების უფლების) გაერთიანება. არანაკლებ თავისებურია *abusus*-ით ურთიერთგანსხვავებული უფლებამოსილების გაერთიანება, როგორიცაა საკუთარი ქონების განადგურება, ქონების განკარგვა და მისი გასხვისება. ასევე განსხვავდება ინგლისური სამართალი რომაულ-გერმანული სამართლებრივი სისტემისაგან საკუთრების დანაწილების ისეთი ფორმით, როგორიცაა რწმუნებითი საკუთრება (*trust*). ტრასტული (ანუ რწმუნებითი) საკუთრება ინგლისური სამართლის ძირითადი ცნებაა და იგი სამართლიანობის განვითარებასთან ერთად დამკვიდრდა. ტრასტული საკუთრება სქემატურად შემდეგი სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ: რწმუნებითი საკუთრების დამაარსებელი პირი (*settlor of the trust*) წინასწარ დათქვამს, რომ რაღაც ქონება უნდა მართოს ერთმა ან რამდენიმე პირმა (*trustees*) სხვა პირების სასარგებლოდ. ეს ინსტიტუტები მეტად პრაქტიკულ მიზნებს ემსახურება: არაქმედუნარიანი პირების და დაქორწინებული ქალების ქონების დაცვას. ტრასტული საკუთრების მმართველი გარკვეული უფლებებით სარგებლობს. თუ ამ ინსტიტუტს ისტორიულ რაკურსში შევხვდავთ, დავინახავთ, რომ, მართალია, იგი სამართლიანობის სამართლის საფუძველზე წარმოიშვა, მაგრამ ფესვები საერთო სამართალში აქვს.

საერთო სამართლის მიხედვით, ტრასტული საკუთრების მმართველი სარწმუნეობო საკუთრების შემქმნელი ქონების მესაკუთრეა, შესაბამისად, იგი ქონებას თავისი შეხედულებისამებრ მართავს. მისი საკუთრების უფლება იურიდიული ჩარჩოებით კი არ იზღუდება, არამედ მორალის პრინციპებით. მან ქონება სინდისის მიხედვით უნდა მართოს და არა სამართლის საფუძველზე. ასე რომ, ბენეფიციატებს სარჩელის უფლება მმართველის წინააღმდეგ არ ჰქონდათ. სამართლიანობის სამართალმა კორექტივები შეიტანა და კანცლერის სასამართლოს იმ შემთხვევაში მიმართავდნენ, როცა მმართველი არ გაამართლებდა დამფუძნებლის ნდობას, ქონებას არ მართავდა სინდისიერად ბენეფიციანტების სასარგებლოდ და მიღებულ შემოსავალს მათ არ მისცემდა. კანცლერი მმართველს უბრძანებდა ამა თუ იმ სახით ემოქმედა და თან დაუმატებდა პირადი ხასიათის სანქციას: თუ კანცლერის ბრძანება არ შესრულდებოდა, მმართველს დააპატიმრებდნენ.

მმართველის ფუნქციებს, ტრასტული საკუთრების მიხედვით, წარმოადგენდა ტრასტული ქონების გაყიდვისა და გაჩუქების უფლებაც. ასეთი გასწვისების დროს სამართალი ითვალისწინებდა ორგვარი ჩარევის შესაძლებლობას: თუ მმართველმა ტრასტული ქონება სასყიდლით გაასწვისა, მაშინ ის, რაც მიიღო, გაყიდულ ქონებას ცვლის, ხოლო თუ შემქმნმა ქონება უსასყიდლოდ მიიღო, ან არაკეთილსინდისიერად შეიძინა, იგი იმავედროულად მმართველი ხდება და უნდა იმოქმედოს შესაბამისი ბენეფიციანტის სასარგებლოდ.

რაც შეეხება ბენეფიციანტის უფლებებს, უნდა აღინიშნოს, რომ მას თითქმის არავითარი უფლება არ გააჩნია. ქონებისაგან ტრასტულ საკუთრებას რომ ქმნის, იგი მხოლოდ განსაზღვრულ გამორჩენას იღებს, რაც რამდენადმე გარანტირებულია სამართლიანობის სამართლის ნორმებით. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ტრასტული საკუთრება საკუთრების უფლების ერთგვარი დანაწევრებაა, რომლის ელემენტების ნაწილი მმართველს ეკუთვნის, ნაწილი — ბენეფიციანტს.

საკუთრების ეს ფორმა თანასაკუთრებასა და საერთო საკუთრებაში რომ არ აგვერიოს, განვიხილოთ მათი ინგლისურ-სამართლებრივი ევოლუციაც. ტრასტული საკუთრების ბენეფიციანტები ჩვეულებრივ ითვლებიან თანამესაკუთრებად (tenants in common), მმართველები კი, პირიქით, გამოდიან, როგორც საერთო მესაკუთრეები (joint tenants), თუ ამგვარი ხელშეკრულების დროს რამდენიმე მმართველია, ქონების მართვის ყოველი აქტი უნდა განხორციელდეს ყველა მმართველის მიერ. თუ ერთ-

ერთი მმართველი გამოაკლდება, ქონების მართვა მემკვიდრეობით არ გადადის. ეს მიდევნებს joint tenancy-ის (თანასაკუთრება) ფორმის მეშვეობით. ტრასტული საკუთრება ერთ-ერთი მმართველის გასვლის გამო, იმართება დანარჩენების მიერ, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა ტრასტული საკუთრების შესახებ ხელშეკრულების ან სასამართლო გადაწყვეტილების შესაბამისად უნდა შეირჩეს ახალი მმართველი. რა მისცა ინგლისურ სამართალს სამართლიანობის სამართლით დამკვიდრებულმა პრინციპებმა?

ძირითადად გამოიშვა სასამართლოებისადმი პატივისცემა და ამის გამო ყველა გადაწყვეტილების შესრულების აუცილებლობა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, ასეთი საქციელი სასამართლოსადმი უპატივცემლობად ჩაივლება და შესაბამისი პირი დაუსჯეელი არ დარჩება. აქ იგულისხმება სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების მომენტი. მაგ.: როცა (რომაულ-გერმანულ ქვეყნებში ხდება ხოლმე) მოქალაქე უარზეა კრედიტორს აცნობოს, თუ სად იმყოფება მისი ქონება, ან საიდან აიღებს სახსრებს, ასეთ შემთხვევაში ეს საქციელი აღიქმება მართლმსაჯულებისადმი უპატივცემულო დამოკიდებულებად და პირი ციხეში ამოყოფს თავს, სადაც ეძლევა დაფიქრების საშუალება, ღირს თუ არა სასამართლო გადაწყვეტილების აბუჩად აგდება. სასამართლოსადმი უპატივცემლობის ინსტიტუტი კიდევ ერთი მხარეა, რომელიც სამართლის ინგლისურ კონცეფციას გამოხატავს და განასხვავებს მას სხვა ქვეყანების სამართლისაგან.

კონსტიტუციური სამართლის ზოგიერთი თავისებურებანი. სახელმწიფო წყობილების განხილვის დროს, ჩვენ შევჩერდით ინგლისის კონსტიტუციონალიზმის თავისებურებებზე და აღვნიშნეთ, რომ პირველი კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტები იყო 1628 წ. მიღებული პეტიცია "უფლებათა შესახებ", 1679 წ. "ჰაბეას კორპუს აქტი", 1689 წ. "ბილი უფლებათა შესახებ". მოგვიანებით 1701 წლის აქტი "ტახტის მემკვიდრის შესახებ", 1867 წლის აქტი "საარჩევნო რეფორმის შესახებ"; 1911 წ. აქტი "პარლამენტის შესახებ" და სხვა.

ამ აქტების საფუძველზე ძირეული ცვლილება მოხდა ინგლისის სახელმწიფო მმართველობის ფორმაში და სახელმწიფო სტრუქტურებში. ამიტომ ისინი ინგლისის კონსტიტუციური სამართლის ისტორიულ დოკუმენტებად ითვლება. მათ საფუძველი ჩაუყარეს ინგლისის საარჩევნო სისტემის ძირეულ რეფორმებს, რომლებიც ჯერ კიდევ 1832 წლიდან დაიწყო 1867 წელს 1884 წლებში გაგრძელდა და შემდგომში 1918 წლის

აქტივით კიდე უფრო დაიხვეწა. 1918 წ. აქტივით განისაზღვრა საყოველთაო არჩევნების პრინციპი: მამაკაცებისათვის — 21 წელი, ქალებისათვის — 30 წ. ამ კანონით არჩევნებში ქალები პირველად იღებდნენ მონაწილეობას, რომელთა ქონება 5 ფუნტ სტერლინგს შეადგენდა წელიწადში ან თუ ჰყავდათ მეუღლე, რომელიც ასეთი შემოსავლით სარგებლობდა. 1958 წ. გაუქმდა "რამდენიმე ხმის უფლება", ხოლო 1955 წ. საამომრჩევლო ოლქების რიცხვი გაიზარდა 625 და 630-მდე. არჩევნების მაჟორიტარულმა სისტემამ მნიშვნელოვნად შეამცირა მცირე პარტიების წარმომადგენლობა პარლამენტში.

ინგლისის თანამედროვე საკანონმდებლო სისტემაში განსაკუთრებული მნიშვნელობით სარგებლობენ საგანგებო კანონები. თანამედროვე ინგლისის სახელმწიფო სამართლის ისტორიისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს 1914-1915 წწ., 1920 წ., 1939 წ., 1940 წ., 1964 წ. კანონებს. მათ მიმართავდნენ მაშინ, როცა ქვეყანაში შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გამწვავდებოდა ხოლმე.

1920 წ. კანონი მონარქს აძლევდა უფლებას შემოეღო ქვეყანაში საგანგებო მდგომარეობა მსხვილი ანტისამთავრობო გამოსვლების მზადების ან დაწყების შემთხვევაში. ასეთი მდგომარეობის გამოცხადების შემდეგ მონარქს უფლება აქვს გამოსცეს ბრძანებები, რომელთაც კანონის ძალა აქვს და შეუძლია გაატაროს ყველა ღონისძიება, რომელსაც თვითონ ჩათვლის საჭიროდ ამა თუ იმ გამოსვლის დასაძლევად. ისტორიულად ასეთი კანონები გამოიყენებოდა მხოლოდ ნაპოლეონის ომისა და პირველი მსოფლიო ომის დროს. 1940 წლის 22 მაისის კანონი, რომელიც სამთავრობო ინიციატივით გავიდა, ასევე საგანგებო მდგომარეობას ეხება. ამ კანონის ძალით, მთავრობამ მიიღო უფლება კონტროლი დაეწესებინა ყველა ქონებაზე, თავის მმართველობაში აეღო საწარმო-დაწესებულებები და ეხელმძღვანელა მათი მუშაობისათვის. ეს კანონი ეკონომიკაზე კონტროლს აწესებდა საგანგებო ვითარების დროს. ამ კანონის საფუძველზე მიღებული ნორმატიული აქტებით შინაგან საქმეთა სამინისტროს უფლება ეძლეოდა ციხეში ჩაეგდო პირი სასამართლოსაგან განაჩენისა და ბრალის წარდგენის გარეშე, დაეხურა ყველა გაზეთი აპელაციასზე უფლების გარეშე.

70-იანი წლები ინგლისის ისტორიაში არის პერიოდი მწვავე სოციალური პრობლემებისა და ჩრდილოეთ ირლანდიაში კრიზისის დაწყებისა, რაც რეალურ საფრთხეს უქმნიდა პოლიტიკურ რეჟიმს ქვეყნის ამ რეგიონში. საგანგებო კანონთა სერია ინგლისში 1973-1979 წლებში თავისი

ფორმალურ-იურიდიული ნიშნების მიხედვით ორ ჯგუფად იყოფა. პირველი გულისხმობს ჩრდილოეთ ირლანდიასთან სამართლებრივი ურთიერთობის მოგვარებას, სადაც 1971 წ. შემოღებული იქნა ინტერნირება. ეს დაკავშირებული იყო კათოლიკური რელიგიის მიმდევართა უკანონო დაპატიმრებებთან.

საგანგებო კანონების მეორე ჯგუფი ეხებოდა ინგლისის შიდაპოლიტიკური სიტუაციის სტაბილიზაციას და მიმართული იყო სისხლის სამართლის წარმოების განსაკუთრებული რეჟიმის დასადგენად. 1974 წ. 29 ნოემბრის კანონები პოლიციას უფლებას აძლევდა დაეკავებინა პირი არა მარტო სისხლის სამართლის დანაშაულისათვის, არამედ "ინფორმაციის მიღებისათვის".

ინგლისური საგანგებო კანონმდებლობა თანდათან აფართოებდა აკრძალულ ქმედებათა რიცხვს, რომელიც ადრე კანონიერად ითვლებოდა. ტერორისტულ აქტში მონაწილეობისათვის ეჭვმიტანილი პირი, პროცესუალური თვალსაზრისით, თითქმის უუფლებო იყო. მასზე არ ვრცელდებოდა ზოგადი წესი დამცველის დაკავების მომენტიდან დანიშვნის შესახებ. სასამართლომდე არ აცნობდნენ, კონკრეტულად რაში ედებოდა ბრალი. ბრალეულს უფლება არ ჰქონდა შეკითხვა მიეცა სასამართლოში, გაესაჩივრებინა სასამართლო გადაწყვეტილება სააპელაციო წესით. **სისხლის სამართლის** შესახებ უნდა ითქვას, რომ დღეს მოქმედი კანონმდებლობა არეგულირებს ზოგადი ნაწილის ჩვენთვის ცნობილ თითქმის ყველა დებულებას ზოგიერთი გამონაკლისის გათვალისწინებით. რაც შეეხება განსაკუთრებულ ნაწილს, ინგლისში არსებობს ისეთი დანაშაულის შემადგენლობები, რომლებიც განისაზღვრება სტატუტარული და საერთო სამართლით. ზოგადად სისხლის სამართლის კანონმდებლობა გამოირჩევა განსაკუთრებული სიმკაცრით.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მთავრობამ განახორციელა მთელი რიგი ღონისძიებანი სისხლის სამართლის ცალკეული ინსტიტუტების სრულყოფის მიზნით და შეეცადა ამ დარგის მთლიან სისტემატიზირებას. თითქმის ოცწლიანი საპარლამენტო დებატების შემდეგ, 1965 წლის ნოემბერში მიღებული იქნა კანონი "მკვლევლობისათვის სიკვდილით დასჯის გაუქმების შესახებ" (ჩრდილოეთ ირლანდიაში ეს საკითხი არ განიხილეს). იგი შეიცვალა სამუდამო პატიმრობით. დღესდღეობით დანაშაულის ჩადენისათვის გათვალისწინებულია თავისუფლების აღკვეთა 1, 2, 3, 5, 7, 10, 14, 20 წლით და სამუდამო პატიმრობა. უნდა

აღინიშნოს, რომ, როცა პარლამენტის მიერ მიიღება გადაწყვეტილება ქმედობის კრიმინალიზაციის შესახებ, არ ხდება სასჯელის მაქსიმუმის განსაზღვრა. მაქსიმუმი ღვინდება მსგავს ქმედობებთან ანალოგიის საფუძველზე. პატიმრობის კანონით დადგენილი მაქსიმუმი ვადა იშვიათად თუ შეიცვლება. ასეთი ცვლილება შეიძლება მოხდეს, თუ რომელიმე დანაშაულის რიცხვი შესამჩნევად მოიმატებს, ანუ თუ შეიცვლება ამა თუ იმ დანაშაულის შემადგენლობა, მაგ.: 1977 წ. აქტით 20 წლით თავისუფლების აღკვეთა შეიცვალა სამუდამო პატიმრობით (სისხლის სამართლის სანქციების მიმოხილვა მოცემულია Sentences of imprisonment. Review of maximum penalties. London. 1980).

თანამედროვე პერიოდის მოსამართლეებს ინგლისში ფართო უფლებები აქვთ მინიჭებული სასჯელის არჩევის საკითხში: "დამსჯელი"-დან "რეფორმატორულ"-ამდე ანუ გამასწორებელ სასჯელამდე. მოსამართლე ხშირად ღვება არჩევანის წინაშე ან შეიძლება საერთოდ ინდივიდუალური განაჩენი გამოიტანოს პიროვნების თავისებურების გათვალისწინებით. სწორედ ეს ავითარებს ინგლისის საკანონმდებლო პრაქტიკას, ანუ პრეცედენტს, როგორც სამართლის მნიშვნელოვან წყაროს.

სამოქალაქო სამართლის სფეროში იქმნება ახალი ნორმების მთელი სისტემა, რაც დაკავშირებულია სახელშეკრულებო ურთიერთობებზე წარმოშობდ მონოპოლისტურ გაერთიანებათა ზრდასთან, ნედლეულის წყაროს წარმოებასთან, გასაღების ბაზრის ზრდასთან. უკანასკნელ პერიოდში, ინგლისის ხელშეკრულებითი სამართალი, მართალია განსხვავდება კონტინენტური ქვეყნების ანალოგიური სამართლისაგან, მაგრამ იკვეთება მათთან დაახლოების გზები. სამოქალაქო სამართლის მნიშვნელოვან წყაროდ დღესდღეობით სტატუტარული სამართალი გვევლინება.

§ 58. სასამართლო სისტემა დიდ ბრიტანეთში

ისტორიული თვალსაზრისით ინგლისს არ გააჩნია ერთიანი სასამართლო სისტემა. ადმინისტრაციული და სასამართლო მმართველობა გამიჯნული არ ყოფილა. სასამართლო მოწყობის თავისებურმა ორგანიზაციამ განსაზღვრა დამოუკიდებელი სამართლებრივი სისტემების — საერთო სამართლის შექმნაც. 1278 და 1290 წლების ორდონანსებით ცალკეულ ფეოდალთა სასამართლო ფუნქციები საკმაოდ შემცირდა. ასევე შემცირდა საგრაფოს კრებების სასამართლო ფუნქციებიც. ადგილობრივი

სასამართლოების როლის დაცემასთან ერთად გაიზარდა სამეფო სასამართლოს დანიშნულება. იგი უმაღლეს სასამართლოდ იქცა სისხლის სამართლის საქმეებზე. **სამეფო სასამართლო** (Bancum) რამოდენიმე იუსტიციარისაგან შედგებოდა, რომელსაც მეფე ხელმძღვანელობდა, იხილავდა სისხლის სამართლის უმძიმეს საქმეებს და ისეთ დანაშაულებებს, რომლებიც ზავისა და მშვიდობის დარღვევასთან იყო დაკავშირებული. იგი სააპელაციო სასამართლოსაც წარმოადგენდა.

სამოქალაქო საქმეები, რომლებიც სამეფო ინტერესებს არ შეეხებოდა, **სახზინო სასამართლოს** კომპეტენციას შეადგენდა. მასვე ეხებოდა ყველა სარჩელი საფინანსო დავების შესახებ, რომელიც აღმატებოდა 40 შილინგს.

ფეოდალური საკუთრების ფორმთა განვითარება, ახალ ვალდებულებათა წარმოშობა უცნობი იყო "საერთო სამართლისათვის", ამიტომ რიგი სარჩელებისა საერთო სასამართლოში ვერ განიხილებოდა. ასეთი უფლებების დაცვას აღწევდნენ **კანცლერის სასამართლოში**. კანცლერი არ ხელმძღვანელობდა საერთო სამართლის ნორმებით და საქმეს წყვეტდა სამართლიანობის პრინციპით. ამიტომ ამ სასამართლოს მიერ ინერგებოდა პროცესის და მატერიალური სამართლის ახალი ფორმები.

საადგილმამულო დავების გადასაწყვეტად არსებობდა **არზთათხოვნის სასამართლო**. ამ სასამართლოს წევრები წელიწადში 3-4-ჯერ საგრაფოში მიემგზავრებოდნენ და ადგილებზე იხილავდნენ საქმეებს ნაფიც მსაჯულთა მონაწილეობით.

ნაფიცმსაჯულთა სისტემა(Jury) XIII-XIV სს. წარმოიშვა და ხასიათდებოდა საქმის განხილვაში ხალხთა მასების მონაწილეობით. მართლმსაჯულებას ახორციელებდა დიდი და მცირე ჟიური(Grand and Petty Jury).

დიდი ანუ ბრალმდებელი ჟიური ჩამოყალიბდა ქურდების, მძარცველების და დამნაშავეთა დამფარველების ძებნასთან დაკავშირებით. ამ კატეგორიის საქმეთა ძიების დროს ხდებოდა 12-დან 23-მდე თავისუფალი ადამიანის მოწვევა. ასეთ შემთხვევაში 12 წევრის ერთიანი აზრი საკმარისი იყო ბრალის დასადასტურებლად.

მცირე ჟიური ინგლისის სასამართლოს მნიშვნელოვანი ელემენტი იყო. იგი მონაწილეობდა საქმის არსებითად განხილვის დროს და იღებდა ვერდიქტს, რომელიც ერთხმად უნდა დაემტკიცებინა 12 დამსწრე მსაჯულს. 1293 წ. ელუარდ პირველის მიერ გამოცემული კანონით, ნაფიც მსაჯულთათვის დაწესებული იყო ქონებრივი ცენზი 40 შილინგი.

1361 წელს დაარსდა *მომრიგებელი სასამართლო*. იგი აერთიანებდა 3-4 წევრს, რომლებიც საგრაფოს მკვიდრნი უნდა ყოფილიყვნენ, გარდა ამისა, მათთვის დაწესებული იყო გარკვეული ქონებრივი ცენზი: მიწის ნაკვეთი საკუთრებაში და არანაკლებ 90 ფუნტი სტერლინგი შემოსავალი წელიწადში.

ინგლისის უმაღლეს სასამართლოს წარმოადგენდა პარლამენტის ზედა პალატა — *ლორდთა პალატა*. იგი I ინსტანციის სასამართლოს წარმოადგენდა მაშინ, როცა საკუთარი წევრების საქმეებს განიხილავდა ლალატის ან სხვა მძიმე სისხლის სამართლის კატეგორიის საქმეებთან დაკავშირებით. აგრეთვე იხილავდა საქმეებს, რომელთაც თემთა პალატა აღძრავდა. გარდა ამისა, იგი ასრულებდა სააპელაციო სასამართლოს ფუნქციასაც.

აღმინისტრაციული და სასამართლო ფუნქციები, ინგლისში წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის დროს ჯერ კიდევ არ იყო მკვეთრად გამიჯნული, თუმცა წინა პერიოდთან შედარებით ძირითადი ცვლილებები მოხდა ადგილობრივი მმართველობის ორგანოების ფუნქციათა განაწილებაში. ძველი საგრაფო კრებების როლი დაეცა და მკვეთრად გაიზარდა ცალკეულ თანამდებობის პირთა კომპეტენციები. XIII -ის II ნახევრიდან შერიფმა თანდათან დაკარგა სასამართლო ფუნქციები, რომელიც მომრიგებელი მოსამართლის ხელში გადავიდა. 1340 წლიდან ამ თანამდებობაზე მეფის მიერ ინიშნებოდა პირი ერთი წლით. მასთან ერთად 1361 წლიდან ინიშნებოდა 3-4 კანონის მცოდნე დამხმარე პირი. 1383 წლიდან თითოეულ საგრაფოში ინიშნებოდა 6 მომრიგებელი მოსამართლე და ორი წლის მანძილზე ეს რიცხვი 8-მდე გაიზარდა. გარდა სასამართლო ფუნქციებისა, მომრიგებელ მოსამართლეებს საპოლიციო უფლებების განხორციელებაც ევალებოდათ.

საეკლესიო სასამართლო. საეკლესიო სასამართლოებს ძირითადად საოჯახო და სამოქალაქო საქმეთა გადაწყვეტა შეეძლოთ. წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქიის ეპოქაში ინგლისში განვითარდა ინკვიზიცია. პირველად იგი ლოლარდებთან ბრძოლის მიზნით 1401 წ. შემოიღეს და გაუქმდა 1558 წელს. საერთოდ, ინკვიზიცია ლათინური სიტყვაა და ძებნას, გამოძიებას გულისხმობს. XIII ს-დან იგი საგანგებო საეკლესიო სასამართლო იყო, რომელსაც რომის კათოლიკურმა ეკლესიამ ჩაუყარა საფუძველი და ეკისრებოდა მწვალებელთა პოვნა და დასჯა. საინკვიზიციო ტრიბუნალის წევრები სარგებლობდნენ პირადი ხელშეუხებლობით და ექვემდებარებოდნენ არა ადგილობრივ საერო და

საეკლესიო ხელისუფალთ, არამედ უშუალოდ პაპს. ინკვიზიციის სასამართლო მოქმედება ფარულად, ეჭვმიტანილს უმაღავდნენ დამბე ზღვლის და მოწმეთა სახელებს. ბრალდებულთა გამოსატყენად შემოღებულ იქნა წამება. ინკვიზიციის მსხვერპლთ სჯიდნენ ეკლესიიდან განკვეთით, მკაცრი გვემით, ღროებითი ან სამუდამო პატიმრობით და სიკვდილით — აუტოაფე (ესპანურად რწმენის აქტი — ინკვიზიციის სასამართლო განაჩენის გამოცხადება და მისი შესრულება. უმეტესწილად მსჯავრდებულის კოცონზე დაწვით ხორციელდება).

სიკვდილმისჯილს ართმევდნენ მონებს და საჯაროდ ყიდდნენ. არსებობდა სიკვდილით დასჯის კვალიფიციური ფორმები: ცეცხლზე დაწვა და სხეულებრივი განკვეთა.

ინკვიზიცია დროთა განმავლობაში ყველგან მოისპო და განაგრობდა არსებობას მხოლოდ იტალიაში, სადაც 1965 წლიდან "რწმენის კონგრეგაციის" სახელწოდებით არის ცნობილი. სხვათა შორის მას კომუნიზმთან ბრძოლის ფუნქციაც ჰქონდა დავალებული.

მეტად რთული ფორმით ჩამოყალიბებული სასამართლო სისტემა ინგლისში XIX ს-დან მოდერნიზაციას განიცდის, რასაც ხელი შეუწყო 1873-1875 წლების რეფორმებმა. ამ რეფორმების საფუძველზე **ვესტმისტერის სასამართლოები** (სამეფო სასამართლო, სახაზინო სასამართლო) და **კანტლერის სასამართლო** გაერთიანდნენ. მას შემდეგ ინგლისში შეიქმნა ერთიანი უმაღლესი იურისდიქცია — უზენაესი სასამართლოს სახით, რომელზედაც კონტროლს მხოლოდ ლორდთა პალატა ახორციელებდა განსაკუთრებულ შემთხვევაში.

ინგლისის უზენაესი სასამართლო ორი ინსტანციისაგან შედგება:

სამართლიანობის დიდი სასამართლო და **სააპელაციო სასამართლო**.

ჩვეულებრივ, საქმეებს დიდი სასამართლო იხილავს, რომლის გადაწყვეტილებები შეიძლება სააპელაციო სასამართლოში გასაჩივრდეს.

დიდი სასამართლო სამ განყოფილებიანია: სამეფო, საკანცელარიო და ანდერძების, განქორწინებების და საადმირალო საქმეთა განყოფილება.

დღესდღეობით უზენაეს სასამართლოში 62 მოსამართლეა — 53 დიდი სასამართლოში, 9 სააპელაციოში. ისინი ადვოკატთა წრიდან ინიშნებიან.

პირველ ინსტანციაში საქმეს განიხილავს მხოლოდ ერთი მოსამართლე და ზოგიერთ შემთხვევაში 12 კაციანი ჟიური. მეორე ინსტანციაში საქმის მოსმენა ხდება 2 ან 3 მოსამართლის მიერ და თითოეული დამოუკიდებლად გამოთქვამს აზრს.

სააპელაციო სასამართლოს გადაწყვეტილება შეიძლება გასაჩივრდეს ლორდათა პალატაში, რომელსაც წელიწადში დაახლოებით 30-40 გადაწყვეტილება გამოაქვს. საქმეები განიხილება სულ ცოტა 3 ლორდის მიერ. ერთპიროვნულად საქმის განხილვა შეუძლია ლორდ-კანცლერს, რომელიც თავმჯდომარეობს პალატაში საამისოდ სპეციალურად არჩეულ 9 ლორდს (Lords of Appeal in Ordinary). საქმის ირგვლივ თითოეული გამოთქვამს მოსაზრებას (speech). საჩივარს უარს ეტყვიან, თუკი მის დაკმაყოფილებას უძრავლესობა არ დაუჭერს მხარს. საქმის ხელახალი განხილვის პრაქტიკას ინგლისის სამართალი არ იცნობს.

არსებობს აგრეთვე **ქვემდგომი სასამართლოები**. უმნიშვნელოვანესია სამოქალაქო საქმეების განმხილველი **საგრაფო სასამართლოები**, რომლებიც 1846 წლის კანონითაა შექმნილი. არსებობს აგრეთვე **მომრიგებელი მოსამართლის ინსტიტუტი**. ისინი შეიძლება არ იყვნენ იურისტები და თავიანთ ფუნქციებს უფასოდ ასორციელებდნენ მდივანი იურისტის დახმარებით. ღიდ ქალაქში არსებობს **მომრიგებელი მოსამართლის** თანამდებობა, ხელფასის დანიშვნით (stipendiary magistrates). ისინი ერთპიროვნულად იხილავენ საქმეს და მათ მიერ გამოტანილი გადაწყვეტილება შეიძლება გასაჩივრდეს **მეოთხეული სესიის განყოფილებაში** ან **სამეფო განყოფილებაში**. მეოთხეული სესიის სასამართლო რამდენიმე მომრიგებელი მოსამართლისაგან შედგება და საქმეებს ნაფიცი მსაჯულების მონაწილეობით განიხილავენ. 50 ათასზე მეტ მაცხოვრებელთან ქალაქებში მეოთხეულ სასამართლოს ცვლის ე.წ. recorder — ადვოკატურის წევრი.

ლონდონში მეოთხეულ სასამართლოს ცვლის **ცენტრალური სისხლის სასამართლო**.

ადმინისტრაციულ საქმეთა განსახილველად ცალკეული მმართველობის ორგანოები და ტრიბუნალები აღიჭურვებიან **კვაზი სასამართლოს** კომპეტენციით. შესაბამისი კატეგორიის საქმეები არ შეიძლება ამ სასამართლოს განხილვის გარეშე გადაეცეს უზენაეს სასამართლოს.

სასამართლოები ინგლისში ნამდვილი ძალაა. სწორედ მათი წყალობით შეიქმნა საერთო სამართალი და სამართლიანობის სამართალი. ამჟამად მოქმედი ინგლისური სამართალიც სწორედ მათ ჩამოაყალიბეს, რადგან ამ მიმართულებით XX -სმდე საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლება მცირეხარისხოვან როლს ასრულებდა. არ მომხდარა რაიმე კოდიფიკაცია, რომელიც სამართალშემოქმედებით ფუნქციას სასამართლო ხელისუფლებიდან საკანონმდებლოს გადასცემდა.

სასამართლოები არა მარტო დამოუკიდებელნი არიან კანონმდებლობის შემუშავებაში, არამედ მართლმსაჯულების განხორციელებაშიც; მოსამართლეებისა და პრაქტიკოსი იურისტების თუ კანცლერის მიერ შედგენილი სპეციალური რეგლამენტების გამოცემით ისინი აყალიბებენ სასამართლო პრეცედენტს.

პროკურატურის მსგავსი ორგანო ინგლისში არ არსებობდა 1879 წლამდე, როცა ჩამოყალიბდა "სამოქალაქო გამოძიებათა დეპარტამენტი". ამ ორგანოს უმაღლეს ხელმძღვანელობას ახორციელებდა გენერალ-ატორნეი. თავდაპირველად განსახილველ საქმეთა კატეგორია, რომლის გარშემო გენერალ ატორნეის (General-Attorney) უფლება ეძლეოდა საქმის აღძვრისა. 1908 წლიდან კანონით გენერალ ატორნეის უფლება მიენიჭა აღედრა სისხლის სამართლის საქმე, როცა ის საჭიროდ ჩათვლიდა. მისი ფუნქცია იყო, აგრეთვე ტახტის ინტერესების დასაცავად სააპელაციო სასამართლოში სისხლის სამართლის საქმეზე გამოსვლა. ინგლისში არც იუსტიციის სამინისტრო არსებობდა. თუმცა ასეთი ორგანოს შექმნას ბევრი წინასწარმეტყველებს.

უპასუხეთ შეკითხვებზე:

1. დაასახელეთ პირველი პოლიტიკური გაერთიანებები დიდი ბრიტანეთის ტერიტორიაზე.
2. როდის ეწოდა ინგლისი ბრიტანულ პოლიტიკურ გაერთიანებებს?
3. რა თავისებურებებით ხასიათდებოდა ფეოდალიზმი ინგლისში?
4. როდისაა მიღებული "თავისუფლებათა დიდი ქარტია" დაასახელეთ მისი ძირითადი მუხლები.
5. როდისაა მიღებული "პეტიცია უფლებათა შესახებ" და რა ძირითადი დებულებებია მასში განხილული?
6. ინგლისის რომელი პოლიტიკური პარტიები შეგვიძლიათ დაასახელოთ?
7. რა ფუნქციები ჰქონდა მეფეს ანგლოსაქსების ეპოქაში?
8. როდის გამოეყო საჭადრაკო დაფის პალატა მეფის კურიას და რით განსხვავდებოდა იგი სახელმწიფო საბჭოსაგან?
9. როდის წარმოიშვა პარლამენტი ინგლისში?
10. როდის ეწოდა დიდი ბრიტანეთი გაერთიანებულ სამეფოს?
11. დაახასიათეთ საარჩევნო სისტემის ევოლუცია ინგლისში.
12. როგორი იყო ერლების და ტენების უფლებრივი მდგომარეობა ანგლოსაქსებში?
13. საზოგადოების რა კატეგორიაა ბორდარები და კოტერები და რა უფლებრივი მდგომარეობით

სასიათღებოდნენ ისინი? **14.** როდის წარმოიშვა ჯენტრი და როგორი იყო მისი უფლებრივი მდგომარეობა? **15.** როდის და ვის მიერ იქნა მიღებული კლარენდონის კონსტიტუციები? **16.** როდის გაუქმდა ანგლიკანური ეკლესია და რა ვითარებაში მოხერხდა მისი აღდგენა? **17.** რა არის საერთო სამართალი? **18.** რა არის სამართლიანობის სამართალი? **19.** რას ნიშნავს ტრასტული (რწმუნებითი) საკუთრება? **20.** დაასახელეთ კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტები ინგლისში. **21.** რომელი საგანგებო კანონები შეგიძლიათ დაასახელოთ ინგლისის შიდაპოლიტიკური ვითარების რეგულირებისათვის? **22.** დაასახიანეთ ინგლისის სასამართლო სისტემა იერარქიის მიხედვით.

ამოხსენით ტესტი

- 1. "ცოფიანი პარლამენტის" მიერ მიღებული იქნა**
 - თავისუფლებათა დიდი ქარტია;
 - ოქსფორდის პროვიზია;
 - ვესტმინსტერის პროვიზია.
- 2. პეტიცია უფლებათა შესახებ მიღებულია**
 - 1628 წ.;
 - 1265 წ.;
 - 1258 წ.
- 3. ახალი თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა**
 - ლეკელერების პარტია;
 - ინდეპენდენტების პარტია;
 - პრესვიტერიანების პარტია.
- 4. ინგლისში რევოლუცია მიმდინარეობდა**
 - 1642-1653 წწ.;
 - 1642-1646 წწ.;
 - 1643 წ.
- 5. 1940 წ. ჩერჩილის მიერ შედგენილ მთავრობაში შედიოდნენ**
 - კონსერვატორები, ლიბერალები;
 - ლიბერალები, ლეიბორისტები;
 - კონსერვატორები, ლიბერალები, ლეიბორისტები.
- 6. ადგილობრივი მმართველობისათვის საგრაფოებში**
“უიტენაგემოტასა” და ფეოდალებთან შეთანხმებით მეფე ნიშნავდა

- ელდორმენს;
- შერიფს;
- სავრაფოს კრებას.

7. საჭადრაკო დაფის პალატა იყო

- წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანო;
- საფინანსო დაწესებულება;
- სათათბირო ორგანო მეფესთან.

8. ინგლისში კონსტიტუციური მონარქია დაწესდა

- 1653 წლის აქტით "მმართველობის იარაღი";
- 1689 წლის აქტით "ბილი უფლებთა შესახებ";
- 1660 წლის პარლამენტის გადაწყვეტილებით.

9. 56 პატარა ქალაქს დეპუტატთა წარმომადგენლობა პარლამენტში ჩამოართვა

- 1832 წლის საარჩევნო რეფორმამ;
- 1867 წლის საარჩევნო კანონმა;
- 1884 წლის საარჩევნო რეფორმამ.

10. კონსტიტუციური მონარქიის ინგლისში საკანონმდებლო ორგანოა

1. მეფე;
2. პარლამენტი;
3. მეფე და პარლამენტი.

ლიტერატურა

I. ყველა თავებისა და პარაგრაფებისათვის

1. ზ.მ. ჩერნილოვსკი. სახელმწიფოსა და სამართლის მსოფლიო ისტორია. თბ., 1992 წ.;
2. მსოფლიო ქვეყნების კონსტიტუციები. ა. დემეტრაშვილის რედაქციით. თბ., 1992 წ.;
3. რენე დავიდი. თანამედროვეობის ძირითადი სამართლებრივი სისტემები. თბ.; 1993 წ.
4. *История государства и права зарубежных стран. Т. 1. Под ред.: П.Н. Галанзы. М., 1963 г.;*
5. *История государства и права зарубежных стран. Т. 2. Под ред.: П.Н. Галанзы и О.А.Жидкова. М., 1969 г.;*
6. *История государства и права зарубежных стран. Т. 1-2. Под ред. О.А.Жидкова. М., 1988 г.;*
7. Черниловский Э.М. *Всеобщая история государства и права. М., 1983 г.;*
8. Федоров К.М. *История государства и права зарубежных стран. Л., 1977 г.*
9. Ливанцев К.Е. *История буржуазного государства и права. Л., 1986 г.;*
10. Громаков Б.С. *Основные изменения в праве империалистических государств в период общего кризиса капитализма. М., 1976 г.;*
11. Беляева П. Ливанцев К.Е. *История государства и права зарубежных стран, государство и право Англии и Франции (1789-1917 гг.). Л., 1967 г.;*
12. Лисневский Э.В. Гусев А.Н. Батер К.И. Громаков Б.С. Селезнев Н.А. *Буржуазное государство и право. Рост. универс., 1977 г.;*
13. Лейбо Ю.И. *Внешиполитический механизм буржуазных стран Центральной Европы. М., 1984 г.;*

14. Алексеев С.С. *Теория государства и права. М., 1993 г.;*
15. *Общая теория государства и права. Под ред.: В.В.Лазарева. М.,1994 г.;*
16. Авдеев Ю.И. Струнников В.Н. *Буржуазное государство в период 1918-1939 гг. М., 1982 г.;*
17. Черниловский Э.М. *История феодального государства и права. М., 1959 г.;*
18. Жидков О.А. *История буржуазного права. М., 1971 г.;*
19. Громаков Б.С. *История буржуазного государства и права в период общего кризиса капитализма. М., 1967 г.;*
20. Ульбрихт В. *К истории новейшего времени. М., 1957 г.;*
21. Scase R.(ed.) *The state in Western Europe. London, 1980;*
22. *Хрестоматия по истории Древнего Востока. Т.1-2. М., 1980 г.;*
23. *Хрестоматия по истории Древнего мира. М., 1956 г.;*
24. *Хрестоматия по истории Древнего мира. Под ред.: В. Струве. Т.1-3. М., 1950-1952 гг.;*
25. *Хрестоматия по истории Древнего мира. М., 1962 г.;*
26. *Хрестоматия по истории древних веков. Т.1-2. М., 1961-1963 гг.;*
27. *Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. Под ред.: Э.М.Черниловского. М., ВЮЗИ, 1973 г.;*
28. *Хрестоматия по новой истории. Т. 2. М., 1963 г.;*
29. *Конституции зарубежных социалистических стран. М., 1956 г.;*
30. *Конституции буржуазных государств. М., 1982 г.*

II. ლიტერატურა II კარისათვის

1. გ.ნადარეიშვილი. ნარკვევები სამართლის ისტორიიდან. თბ., 1986 წ.;
2. ვ.აბაშმაძე. საზღვარგარეთის ქვეყნების სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის საკითხები. თბ., 1989 წ.;
3. სამურაძის კანონები. ზ.კიკნაძის თარგმანი და კომენტარები. თბ., 1988 წ.;
4. *ეროდოტე. ისტორია. ტ.1- 2. თბ., 1975-1977 წწ.;
5. გორტინის კანონები. ლ. იოსელიანის რედაქციით. თბ., 1966 წ.;
6. ს.ფ. კერეკიანი. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია. თბ., 1946 წ.;
7. ი.ს. პერეტერსკი. სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია (ძველი რომი). თბ., 1947 წ.;
8. ვ.მეტრეველი. რომის სამართალი (საფუძვლები). თბ., 1995 წ.;
9. *История государства и права зарубежных стран (рабовладение и феодализм). Под ред.: П.Н.Галанзы и Б.С. Громакова. М., 1980 г.;*

10. Струве В.В. *История Древнего Востока*. М., 1934 г.;
11. Кечекьян С.Ф. *Всеобщая история государства и права*. Ч.1. Вып.1. М., 1944г.;
12. Кечекьян С.Ф. *Государство и право Древней Греции*. М., 1963 г.;
13. Перетерский И.С. *Всеобщая история государства и права (Древний Рим)*. М., 1945 г.;
14. *Римское частное право*. Под ред.: Новицкого И.Б. и Перетерского И.С. М.,1948 г.;
15. Утченко С.Л. *Идейно-политическая борьба в Риме накануне подения Республики*. М., 1952 г.;
16. *Дигесты Юстиниана*. М., 1948 г.;
17. Липин Л.А. *Древнейшие законы Месопотамии*. М., "Палестинский сборник", NN 3-65. 1958 г.;
18. Никольский Н.М. *Частное землевладение и частное землепользование в Двуречье*. Минск, 1948 г.;
19. Новицкий И.Б. *Основы римского гражданского права*. М., 1994 г.;
20. Бартошек М. *Римское право*. М., 1989 г.;
21. Stair. *Institutions of the low of Scotland*. 1981;
22. Driver and Miles. *The Babylonian Laws*. I-II. Oxford, 1956;
23. Driver and Milles. *The Assyrian Laws*. Oxford, 1935;
24. Goetre. *The Laws of Eshnunna*. IV . "Summer", 1948;
25. Kohler,Peiser, Ungnad. *Hammurabi's Gesets*. I-VI. 1904-1909;
26. Kook. *The Laws of Moses and The Code of Hammurabi*. London, 1903;
27. Steele. *The Code of Lipit-ishtar*. AJA, 1948.

III. *ეპოქის III ეპოქის* *“აპოქის პარაქსისისა და პარაქსისის ეპოქის”.*

ა) *ჯადე II. აპოქისის პარაქსისისა და პარაქსისის ეპოქის.*

1. *Ротштейн Ф.А.Из истории Прусско-Германской империи*.М.Л.,1948 г.;
2. Норден А. *Уроки Германской истории*. М., 1948 г.;
3. Меринг Ф. *История германской социал-демократии*. Т.4. М., 1961 г.;
4. Пик В. *Избранные произведения*. М., 1956 г.;
5. Руге В. *Германия в 1917-1933 гг*. М., 1974 г.;
6. Брехт А. *О государственном устройстве Германии*. М., 1947 г.;

7. Овчинников Л.В. *Крах Веймарской республики в буржуазной историографии ФРГ.* М., 1983 г.;
8. Галкин А.А. *Германский фашизм.* М., 1967 г.;
9. Розанов Г. *Германия под властью Фашизма.* М., 1961 г.;
10. Кучинский Ю. *Очерки истории Германского империализма.* М., 1952 г.;
11. Ильинский И.П. *Партийная система ФРГ.* М., 1983 г.;
12. Лейбо Ю.И. *Внешиполитический механизм буржуазных стран Центральной Европы: Австрия, ФРГ, Швейцария.* М., 1984 г.;
13. Хессе К. *Основы конституционного права ФРГ.* М., 1981 г.;
14. Кузнецова Н. Вельцел А. *Уголовное право ФРГ.* М., 1980 г.;
15. Квидам Е. *Красные мантии из Карлсруэ.* М., 1958 г.;
16. Филимонова Б.А. *Уголовный процесс ФРГ.* М., 1972 г.;
17. Ковалев В.А. *Уголовный процесс современных капиталистических государств.* М., 1981 г.;
18. Кучинский Ю. *Очерки истории Германского империализма.* М., 1952 г.;
19. Авдеев Ю.И. Струнников В.Н. *Буржуазное государство (1918-1939г.).* М., 1962 г.;
20. Савельев В.А. *Германское гражданское уложение.* М., ВЮЗИ, 1983 г.;
21. Брехт А. *О государственном устройстве Германии.* М., 1947 г.;
22. Урьяс Ю.П. *Политический механизм ФРГ.* М., 1978 г.;
23. *Чрезвычайное законодательство ФРГ.* Под ред.: Чхиквадзе В.М. М., 1970 г.;
24. **Abromeit H.** Staat und Wirtschaft: Zum Staatsverständnis der Wirtschaftsoffentlichkeit in der BRD. Frankfurt am Main, 1981;
25. **Mies H. Gerus W.** Weg und Ziel der DKP. Frankfurt am Main, 1987;
26. **Gerus W.** Klassenbewusstsein und Partei der Arbeiterklasse, Frankfurt am Main, 1978;
27. **Laufer H.** Der Federalismus der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart. 1974;
28. **Rausch H.** Bundestag und Bundesregierung. München, 1976;
29. **Müller L.** Rechtsstaat und Strabiarfahren. Frankfurt am Main, 1980;
30. **Bracher K. D.** Die Entstehung der Weimarer Verfassung. Hannover, 1963;
31. **Gesser D.** Das Ende der Weimarer Republik Fragen. Methoden und Ergebnisse interdisziplinäre Forschung. Darmstadt, 1978;
32. **Southeimer K.** Grundzüge des politischen Systems der BRD. München, 1971;
33. **Gerus W.** Klassenbewusstsein und Partei der Arbeiterklasse. Frankfurt am Main, 1978;
34. **Gerus W. Steigerwald R.** Für eine sozialistische Bundesrepublik. Frankfurt am Main, 1977;

35. **Lichtenstein E.** Die Gesetzgebung im Spannungsverhältnis zwischen Bund und Landern. Frankfurt am Main, 1989;
36. **Schuster J.** Parlamentarismus in der BRD. Rolle und Funktionen des Bundestages bei der politischen machtausübung des Imperialismus. Berlin, 1976.

ა) *çààè* III. *πᾶδοδαίῃαῤῥῆῃ ἡῃῃῃῃῃῃῃῃῃ ἃῃ ἡῃῃῃῃῃῃῃῃ ἔῃῃῃῃῃῃ.*

1. *Беляева П. Ливанцев К. История государства и права зарубежных стран. Государство и право Англии и Франции (1789-1917 гг.). Л., 1967 г.;*
2. *Батыр К.И. История феодального государства Франции. М., 1975 г.;*
3. *Государство и право Парижской Коммуны. Под ред.: А.Ф. Шибанова. М., 1971 г.;*
4. *Манфред А.Э. Великая французская революция. М., 1983 г.;*
5. *Манфред А.Э. Наполеон Бонапарт. М., 1972 г.;*
6. *Виллар Ж. и К. Формирование французской нации. М., 1957 г.;*
7. *Французский гражданский кодекс 1804 г. М., 1941 г.;*
8. *Французский уголовный кодекс 1810 г. М., 1947 г.;*
9. *Прело М. Конституционное право Франции. М., 1957 г.;*
10. *Желубовская Э.А. Крушение Второй империи и возникновение Третьей республики во Франции. М., 1956 г.;*
11. *Манфред А.Э. Внешняя политика Франции.1871-1891. М., 1952 г.;*
12. *Борисов Ю.В. Новейшая история Франции.1917-1964. М., 1964 г.;*
13. *Дюкло Ж. Во что я верю. М., 1980 г.;*
14. *Верт А. Франция 1940-1955 гг. М., 1959 г.;*
15. *Молчанов Н.Н. Четвертая республика. М., 1963 г.;*
16. *Новиков Г.Н. Голлизм после де Голля. Идеиная и социально-политическая эволюция 1969-1981 гг. М., 1984 г.;*
17. *Крылова И.С. Аппарат государственного управления цсовременной Франции. М., 1982 г.;*
18. *Серебренников В.П. Местное управление и самоуправление Франции. Минск, 1981 г.;*
19. *Ведель Ж. Административное право Франции. М., 1973 г.;*
20. **Richet D.** La France moderne: L'esprit des institutions. Paris, 1982.;
21. **Collins G.** Napoleon and His Parliaments'.1800-1815. New Jork, 1979.;
22. *La Constitution de La Republique Francaise:Anelyses et comment.Paris,1979.*

ა) çàâê IV. ãêãê áðèèàìäçèñ ñàðäèèüèðíñà äà ñàèàðçèèñ èñòíðèà.

1. Селезнев Н.А. *Всеобщая история государства и права (феодалное государство и право Англии)*. М., 1963 г.;
2. Беляева П. Ливанцев К. *История государства и права зарубежных стран. Государство и право Англии и Франции (1789-1917)*. Л., 1974 г.;
3. Лисневский Э.В. *История государства и права Великобритании*. Ростовск. универс., 1975 г.;
4. Татаринова К.Н. *Очерки по истории Англии 1640-1818 гг.* М., 1958 г.;
5. Беджгот В. *Государственный строй Англии*. М., 1905 г.;
6. Дайси А.В. *Основы государственного права Англии*. СПб, 1895 г.;
7. Харвей Дж. Худ К. *Британское государство*. М., 1961 г.;
8. Кянин К. *Основы уголовного права Англии*. М., 1949 г.;
9. Трухановский В.Г. *Новейшая история Англии*. М., 1958 г.;
10. Крылова И. С. *Английское государство*. М., 1981г.;
11. Лемин И.М. *Внешняя политика Великобритании от Версаля до Локарно.1919-1925*. М., 1974 г.;
12. Датт П.Р. *Кризис британской империи*. М., 1950 г.;
13. Уолкер Р. *Английская судебная система*. М., 1980 г.;
14. Халфина Р.О. *Договор в Английском гражданском праве*. М., 1959 г.;
15. O' Corman E. *The emergence of British two-party system.1760-1832*. London, 1982;
16. Rose R. Suleiman E. *Presidents and Prime ministers*. Washington, 1981;
17. Norton Ph. *The Commons in perspective*. Oxford, 1991;
18. Leys C. *Politics in Britain*. London, 1982;
19. Ruch M. *Parliamentary government in Britain*. London, 1991;
20. Manchester A.H. *Modern legal history of England and Wales.1750-1950*. London, 1990.
21. *Sentences of imprisonment: A review of maximum penalties*. London, 1990;

ავტორი გადლობას უხდის:

უსხო ენგუე ტეჩინთა დავუსტბისათვის

ნინო ქიგერიძეს
ნათია ნიშნიანიძეს
ქეთევან ბაგუნიას